

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

**СТРАТЕГІЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Збірник наукових праць

Частина 1

Київ – 2015

С83 СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.

Збірник наукових праць. Загальна редакція і складання Степанова О. П. – К.: КНУКіМ, 2015. – 284 с.

Друкується за рішенням головної Вченої ради
Київського національного університету культури і мистецтв
(Протокол No 8 від 09 грудня 2014р.)

Редколегія: *Поплавський Михайло Михайлович*, доктор педагогічних наук, професор (**шеф-редактор**); *Степанов Олександр Петрович*, доктор економічних наук, професор (**головний редактор**); *Солоха Дмитро Володимирович*, доктор економічних наук, професор (**відповідальний редактор**); Биркович Т. І., доктор з державного управління; Гриценко А. А., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАНУ; Батченко Л. В., доктор економічних наук, професор; Злобіна О. Г., доктор соціологічних наук, професор; Корж М. В., доктор економічних наук, професор; Корнієвський О. А., доктор політичних наук, професор; Ластовський В. В., доктор історичних наук, професор; Мунтіян В. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАНУ; Пахомов Ю. Н., доктор економічних наук, професор, академік НАНУ; Ручка А. О., доктор філософських наук, професор; Сіденко С. В., доктор економічних наук, професор; Сірій Є. В., доктор соціологічних наук, доцент; Танчер В. В., доктор філософських наук, професор; Ткачева Н. М., доктор з державного управління, професор; Третяк А. М., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААНУ; Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор.

У науковому виданні висвітлюються теоретичні й прикладні положення та проблеми стратегії і тактики міжнародних відносин, міжнародних економічних відносин, економіки та соціології розвитку України. Досліджуються питання інтеграційних та реструктуризаційних процесів, науково-виробничої та інноваційно-інвестиційних сфер, функціональної економіки та соціології, узагальнюються зарубіжний досвід соціально-економічного розвитку, сучасний стан й перспективи проблем управління процесами відтворення суспільства.

Матеріали видання розраховані на управлінський персонал різних рівнів, науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

З М І С Т

СВІТОВІ РЕСТРУКТОРИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Гриценко А. А. <i>ЛОГІКО-ІСТОРИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ – КЛЮЧ ДО РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ТА ФОРМ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН</i>	5
Філіпенко А. С. <i>ГЕНЕЗА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ</i>	22
Козаченко С. В., Лузин А. Е. <i>СЛАГАЕМЫЕ УСПЕШНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОРЫВА</i>	30
Корж М. В., Жуков С. А. <i>ДЕЯКІ РОЗДУМИ ПРО УКРАЇНУ ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНУ ІНТЕГРАЦІЮ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ПЕРІОД ДО І ПІСЛЯ ЗИМИ-ВЕСНИ 2013-2014 РОКІВ</i> ...	44
Якубовський С. О., Родіонова Т. А. <i>ЕВОЛЮЦІЯ ВПЛИВУ ПОТОКІВ КАПІТАЛУ ДЛЯ КРАЇН З РИНКОМ, ЩО ФОРМУЄТЬСЯ</i>	50
Дікарев О. І. <i>ПРОГНОСТИКА СТРУКТУРНИХ ЗМІН У СВІТОВОМУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ: ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ ТА ЕКОНОМІЧНІ ШАНСИ</i>	56
Герасимчук В. Г. <i>КРИТЕРІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ВИМІРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ</i>	75
Степанов О. П. <i>КОН'ЮНКТУРА, ІНФРАСТРУКТУРА ТА ГЕОФІНАСИ СВІТОВОГО ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО ТА НАФТОХІМІЧНОГО КОМПЛЕКСІВ</i>	90
Вусатюк О. А. <i>ИНФОРМАЦИОННЫЕ ЗАВЕСЫ «НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА» В ЗОНАХ АКТИВНЫХ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ РАЗЛОМОВ (НА ПРИМЕРЕ ВОЙНЫ В ИРАКЕ, 1992 – 2014 ГГ.)</i>	103
Андрущук Г. О., Степанов О. П. <i>НАЦІОНАЛЬНІ ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ</i>	118
Смерічевський С. Ф., Клімова О. І. <i>ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛИТТІВ І ПОГЛИНАНЬ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ</i>	141
Макогон Ю. В., Гудаков А. К. <i>МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ПОЛЬШИ</i>	150

Бистряков І. К., Бистрякова Ю. І. ПРИРОДНО-РЕСУРСНА ПАРАДИГМА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	160
--	-----

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Будкин В. С. РЕГИОН СНГ В ПЕРИОД ТУРБУЛЕНТНОСТИ	176
---	-----

Дікареєв О. І., Краснощек О. В., Зваженко Ю. В., Накалюжна А. С. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО ПРАВО НАДРОКОРИСТУВАННЯМ	189
---	-----

Наконечний В. М. ДИПЛОМАТИЧНА «ГЕОМЕТРИЧНА» СТРАТАГЕМНІСТЬ: ВИТОКИ ТА СУЧАСНІСТЬ	203
---	-----

Горник В. Г. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	214
---	-----

Хмара М. П. СУЧАСНІ ВИРОБНИЧІ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ.....	223
--	-----

Шостак Л. Б. ПЕРСПЕКТИВИ ПОГЛИБЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ.....	226
--	-----

Головченко В. І. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ СХІДНОЇ АЗІЇ.....	236
--	-----

Корнієвський О. А. ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ	248
---	-----

Скаленко О. К. ІННОВАЦІЙНІ АВТОРСЬКІ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО РОЗВИТКУ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	260
---	-----

Степанов О. П., Дікареєв О. І., Краснощек О. В., Зваженко Ю. В., Накалюжна А. С. ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ СТРАТЕГІЇ КУРДСЬКОЇ ЕЛІТИ В ЕПОХУ «ВУГЛЕЦЕВОЇ» ДЕМОКРАТІЇ.....	271
--	-----

СВІТОВІ РЕСТРУКТОРИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

*Гриценко А. А., член-кореспондент НАН України,
заступник директора Інституту економіки та прогнозування
НАН України*

ЛОГІКО-ІСТОРИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ – КЛЮЧ ДО РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ТА ФОРМ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

В статті обґрунтовано необхідність застосування логіко-історичної методології в дослідженні проблем інституційної трансформації соціально-економічної системи і відмінність результатів, одержаних за допомогою цієї методології, від результатів емпірико-функціональної методології.

Ключові слова: логіко-історична методологія, інверсійний тип ринкових трансформацій, інституційні трансформації, базова деструкція, закони архітекtonіки, базовий господарський комплекс внутрішнього розвитку.

Україна знаходиться зараз у пошуку шляхів подолання системної кризи і виходу на траєкторію стабільного збалансованого розвитку. У суспільстві на всіх рівнях ведуться гострі дискусії з цієї проблематики. Вони мають переважно практичне спрямування, що, безумовно, правильно. Дискутуються також і теоретичні підходи. В журналі «Економіка України» проблемам виходу із кризи присвячена спеціальна дискусія [1, 2, 4, 10-12, 16-20, 25-32]. У цьому пошуку суттєве значення мають методологічні підходи, бо від них залежить те, які результати отримується. Будуть вони спрямовувати суспільство на чергове латання дірок, чи на знаходження власної траєкторії розвитку, яка, з одного боку, враховує світові тенденції і знаходить у них своє місце, з іншого – максимально розкриває існуючий потенціал суспільства. Щоб правильно вибрати орієнтири в такій ситуації, необхідно розуміти глибинні закономірності суспільного розвитку і особливості їх реалізації на сучасному етапі. Основу для такого підходу дає логіко-історична методологія.

В сучасних економічних дослідженнях панує емпірико-функціональна методологія, яка не націлена на розкриття сутності явищ і процесів, їх співвідношення з зовнішніми формами прояву, а орієнтується лише на емпіричні узагальнення та з'ясування функціональних зв'язків. Її кредо: не важливо, що це таке, якщо відомо як з ним поводитися і як його використовувати. Така методологія добре працює тоді, коли об'єкт суттєво не змінюється і його зв'язки є усталеними. Але світ зараз інший, він суттєво змінюється. Тому така методологія дає збої і актуалізується логіко-історична методологія.

Для того, щоб адекватно підійти до оцінки і корегування інституційних трансформацій в економіці, необхідно, перш за все, зрозуміти загальні закономірності розвитку системи економічних відносин, з'ясувати місце і роль кожного явища

в загальному потоці економічних змін і на цій основі з урахуванням цілісного характеру функціонування економічної системи та її інститутів запропонувати заходи щодо впливу на зміст економічних перетворень.

Загальну історичну логіку розвитку соціально-економічних відносин визначають зміни у характері праці і власності, що залежать від техніко-технологічного прогресу. Вихідним економічним відношенням, як це уже доведено теоретично і підтверджено практично, є сумісно-розділена праця [6, с.263-266, 322-342]. Із неї, як із клітини розвиваються, з одного боку, розподіл і відокремлення різних видів праці, з іншого – їх кооперація і усупільнення. Подальший рух відбувається у напрямку формування всезагальної праці, в якій окремих, виділених і відокремлених, видів праці (наприклад праця вченого) містить в собі кооперацію як з сучасниками, так із попередниками шляхом використання у процесі наукової творчості накопичених знань, ідей і узагальненого досвіду.

В процесі сумісно-розділеної праці відбувається сумісно-розділене привласнення, яке також історично розвивається через втілення, з боку роздільності, у приватній, а з боку сумісності – у державній (суспільній) формах власності. Відбувається також формування і розвиток корпоративної (акціонерної) власності, яка не тільки за своєю суттю, а й за формою є сумісно-розділеною, бо вона втілена як в спільному, неподільному техніко-технологічному комплексі засобів виробництва, так і в його вартості, що розділена на акції, які можна продати і у такий спосіб відокремити свою частку вартості. Подальший розвиток відбувається у напрямку формування всезагальної власності на знання, здібності людини, які поступово перетворюються у головне джерело і найбільш ґрунтовну форму багатства. Уже зараз для частини людей їх знання і здібності стають головними чинниками їх добробуту.

Взаємопов'язаний розвиток розподілу праці і приватної власності втілюється у ринковій економіці, а розвиток процесів усупільнення праці і суспільної власності представлений зростанням ролі держави у регулюванні суспільних процесів. В сучасному суспільстві ринкова економіка не існує без правових інститутів гарантування виконання контрактів, без центрального банку, який здійснює емісію грошей для забезпечення товарного обігу і функціонування банківської системи, а держава не існує без податкової системи і державного бюджету, який формується у грошовій формі і т. ін. Проблеми держави як одного із базових інститутів суспільства у співвідношенні з ринковою економікою досліджуються в багатьох фундаментальних працях [5, 3, 9, 24]. Але важливо підкреслити, що проблему держава-ринок на сучасному етапі економічного розвитку уже некоректно ставити в аспекті більшої чи меншої участі держави в економіці. Ринкова економіка і держава в сучасному суспільстві виконують свої власні, незамінні комплементарні функції. Це дає можливість одночасно збільшувати роль держави в економіці і розвивати ринкові відносини. Подальший процес посилення комплементарності ринку і держави здійснюється шляхом розвитку різноманітних форм суспільно(державно)-приватного партнерства, яке є сучасним інституційним способом розв'язання суперечностей сумісно-розділеної праці і власності на основі компромісу.

Разом з тим, всезагальна праця і всезагальна власність як інституційні та соціально-економічні підвалини суспільства можуть повною мірою утвердитися тільки разом з формування інформаційно-мережевої економіки. Але остання не тільки відкриває величезні можливості для подальшого прогресу, а й формує

мережеву людину, створює суттєві ризики фрагментації і розпаду людської особистості і суспільства [13, С.559-562]. Утримання діалектичного зв'язку ієрархії і розвитку мережевих структур є необхідною умовою протидії деструктивним тенденціям, що ведуть до панування невизначеності, хаосу, конфліктів і розпаду суспільства. Загальну логіку описаних вище процесів можна представити схематично (рис. 1).

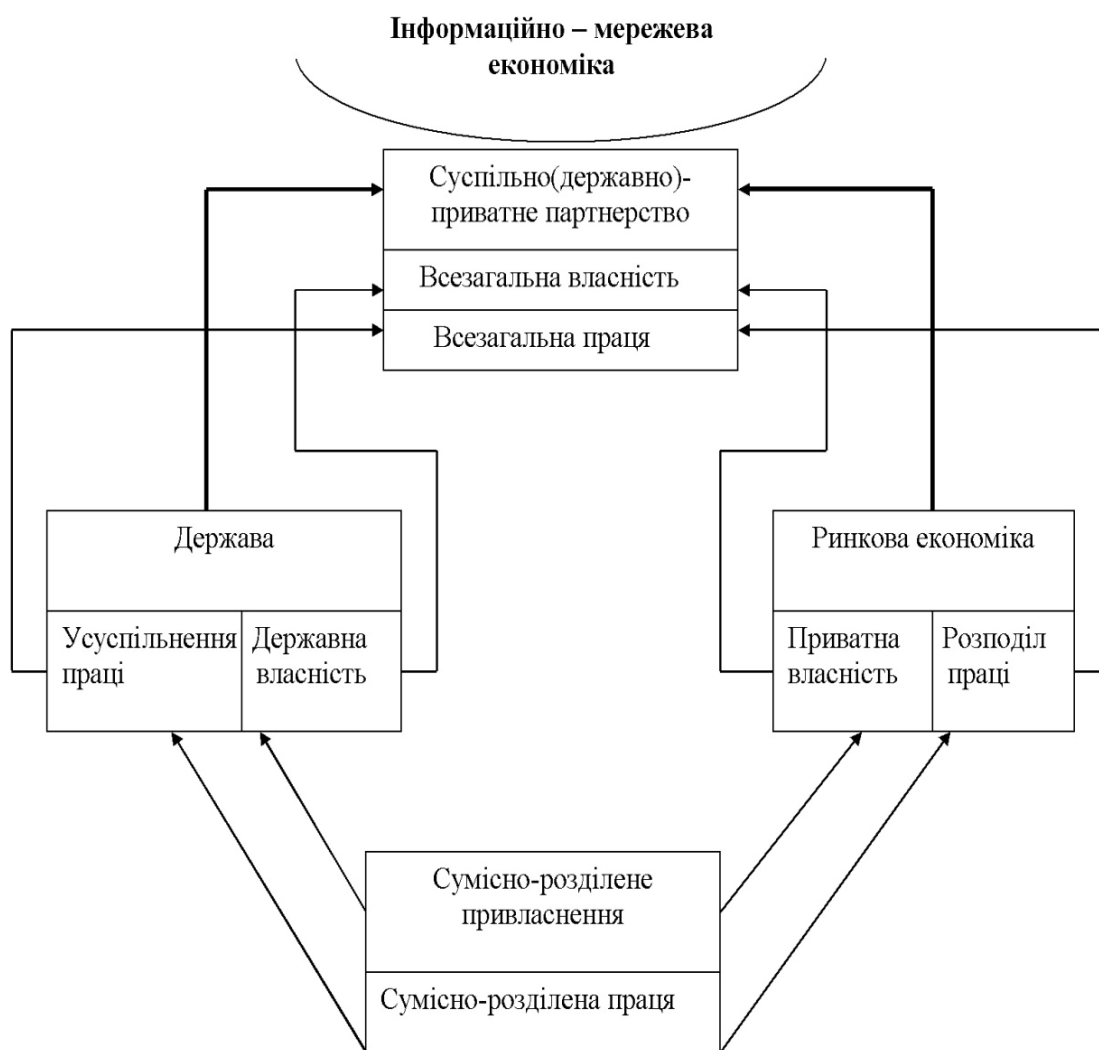

Рис. 1. Логіка історичного розвитку базових елементів сумісно-розділених відносин

Логіко-історичний процес розвитку праці, власності, ринку і держави представляє стержневу лінію соціально-економічного прогресу. Але прогрес не механічний рух, а складний діалектичний процес. Різні країни рухаються по своїй траєкторії з різною швидкістю і з різними результатами. Нерівномірність економічного розвитку та посилення і поглиблення взаємозв'язків між державами, що знаходить своє втілення в глобалізації, приводить до формування інверсійного типу трансформаційних процесів. Менш розвинені країни в умовах глобалізації не можуть повторити класичний тип розвитку, вони змушені приєднуватися до економік розвинених країн у якості їх доповнень, додатків (сировинних, енергетичних, сільськогосподарських та інших). В результаті класичний порядок

формування, наприклад, ринкових відносин суттєво змінюється і навіть перетворюється на протилежний. Це приводить до формування глибоких внутрішніх деформацій, виправити які ринок не в змозі. Необхідно застосувати силу держави як представника загальних інтересів суспільства.

Держава в своїй діяльності щодо корекцій трансформаційних процесів повинна виходити із цілісності економічної системи, тому вона повинна спиратися за закони і принципи архітекtonіки, які і віддзеркалюють гармонійність співвідношення складових цілого [14, С.20-90]. Таким чином, застосування логіко-історичної методології до дослідження трансформаційних процесів в економіці повинно включати: 1) розкриття логіко-історичної лінії розвитку економічних явищ і процесів; 2) врахування історичної специфіки структурних змін економічної системи в інверсійних типах трансформаційних процесів; 3) застосування принципів і законів архітекtonіки до розроблення практичних рекомендацій щодо корекції інституційних трансформацій.

Важливе значення для вирішення завдань удосконалення інституційної структури має розуміння співвідношення інститутів і системи економічних відносин. Найглибші підґрунтя цього співвідношення закладені ще в сумісно-розділеній праці. Момент роздільності є основою для розвитку розподілу праці, приватної власності, ринку і мікроекономічних підходів. А момент сумісності є основою для розвитку спільних інтересів членів суспільства, ролі держави в економіці та макроекономічних підходів. Але існує також момент переходу індивідуального в суспільне, розділеного в сумісне, і навпаки. Це момент їх тотожності. Правило, з одного боку, є узагальнення існуючих дій (перехід індивідуального у загальне), з іншого боку, правилам повинні слідувати всі індивіди (перехід загального в індивідуальне). Інститути (правила, норми, установи) є віддзеркаленням тотожності моментів сумісності і роздільності. Вони з'єднують мікро- і макропроцеси в економіці. Тому інституційні корекції повинні бути корекціями правил, норм, установ, що регулюють економічні процеси і органічно в них присутні.

Найбільш загальною формою прояву суперечності сумісно-розділених відносин на сучасному етапі є суперечність між глобалізацією, яка розвивається з боку сумісності і реалізується перш за все через інформаційно-технологічні та фінансово-економічні механізми, і локалізацією, яка розвивається з боку роздільності і реалізується через просторово-територіальні форми. Інституційною формою укорінення глобалізації є зростання ролі транснаціональних корпорацій, а інституційною формою укорінення локалізації є посилення значення організаційно-економічних структур, які базуються на певній території, і послаблення ролі територіально-державних утворень, що може бути кваліфіковано як криза національних держав.

Транснаціональні корпорації мають суттєві переваги перед національними товаровиробниками за рахунок ефекту масштабу, можливостей користуватися результатами науково-технічного прогресу і т. ін. Тому їх присутність на ринках менш розвинених країн приводить до послаблення національного виробництва. Цьому на перешкоді стоять національні держави і політика протекціонізму. Зважаючи на те, що транснаціональні корпорації мають підтримку держав свого базування, ці конфлікти часто набувають міждержавного характеру.

Разом з тим транснаціональні корпорації набувають сили, яка у певному відношенні перевищує силу держав. З іншого боку, громадяни і економічні структури

стають більш незалежними від національної держави. Людина, наприклад, може одержати освіту в одній країні, працювати в інших країнах. Виникають питання з витратами на освіту, якщо вона була одержана безкоштовно (тобто за рахунок держави), з пенсійним забезпеченням і т. ін. Університети також часто мають багато студентів і викладачів з інших країн, незалежно або малозалежно від держави фінансування. Для таких університетів більш важливе значення мають місцеве самоврядування, облаштованість місцевості і надійна робота комунальних служб, ніж відносини з державою. З розвитком інформаційно-мережевої економіки такі тенденції будуть зростати. Роль національних держав буде зменшуватись, а роль територіального самоврядування і автономізації посилюватись.

Конфліктними формами прояву суперечності між технологічно-фінансовою глобалізацією і територіально-країною локалізацією є глибокі фінансово-економічні кризи в державах з відносно слабкою економікою в середині інтеграційних утворень, намагання певних національно-територіальних одиниць отримати незалежність, протидія ряду політичних сил поглибленню інтеграції країн ЄС, збройні конфлікти в країнах, де концентрується економічні і геополітичні інтереси транснаціональних корпорацій і держав їх базування, вимоги суверенізації публічних структур та ін.

Суперечність між глобалізацією і державно-територіальною локалізацією розв'язується шляхом руху у двох протилежних напрямках: 1) зовнішньому для держав: утворення державно-інтеграційних об'єднань (наприклад ЄС) і 2) внутрішньому: глибока регіоналізація та розвиток місцевого самоврядування і розпад великих держав на менші (наприклад, розпад СРСР, Югославії, Чехословаччини). Але рух у протилежних напрямках розв'язання суперечностей між глобалізацією і державно-територіальною локалізацією веде в кінцевому підсумку до одного і того ж результату: до граничної локалізації соціально-економічних структур, з'єднаних безпосередньо (а не через державні та інші інституційні утворення) з усім світом і тому гранично глобалізованих. Сучасними формами розв'язання цієї суперечності є градуалістична міждержавна інтеграція, глибока децентралізація і регіоналізація влади та фінансово-організаційна автономізація структур некомерційного сектору.

Спираючись на закони архітектоніки (закон рівноваги, закон усереднення, або золотой середини, та закон золотого перетину) можна визначити правила досягнення динамічної рівноваги економічного стану системи:

- всі заходи щодо державного впливу на економіку повинні орієнтуватися на досягнення довгострокового рівноважного стану і не започатковувати та не підтримувати процеси, що ведуть до формування тенденцій відриву від рівноважних трендів;
- рівноважний стан системи досягається біля середніх значень параметрів економічного процесу;
- відхилення в межах 5,6 % середніх значень тренду є способом реалізації тренду і не потребує ніякого втручання і коректив;
- відхилення в інтервалі 5,6 – 14,6% потребують уваги і аналізу їх причин;
- відхилення в діапазоні, що перевищує 14,6% середніх значень, потребують коректив, бо вони створюють ризики дестабілізації системи;
- корегування складних економічних процесів, що включають ряд потоків повинно відбуватися за правилом: чим більше процес відхиляється від загального

тренду, тим значнішого корегування він потребує;

- кількісні значення впливу корекцій визначаються на основі пропорцій золотого перетину.

Указані значення відхилень витікають із пропорцій золотого перетину. Золотий перетин ділить ціле у пропорції приблизно 62% і 38%. Більшу частину ми будемо називати базовою, а меншу доповнюючою. Структуроване таким чином ціле буде існувати доти, доки будуть існувати його частини. Якщо, наприклад, одна частина в результаті коливань зменшиться на 38 % від цілого, то останнє зникне, так як зникне його внутрішня структура. Перевищення названої межі створює ризики самому існуванню цілого.

Щоб ціле не тільки залишилось існувати, але й було стабільним, необхідно, щоб коливання не створювали ризики і для меншої частини цілого. За законом золотого перетину ця частина складає 14,6% від цілого. Це значення є межою допустимих коливань всередині структурованого цілого. Перевищення цієї межі не створює загрози існуванню цілого, але створює ризики його стабільності. Щоб уникнути загроз дестабілізації, необхідно забезпечити стабільність частини, від якої ідуть ризики дестабілізації цілого. Поділ частини, яка складає 14,6 % цілого, за законом золотого перетину дає для доповнюючої частини значення 5,6%. Коливання всередині цілого на цьому рівні є природним способом реалізації тренду, який не може бути здійсненим інакше, як через певні коливання. Таким чином, інтервал від 5,6% до 14,6% є зоною переходу від стабільного існування цілого до ризиків його дестабілізації. Всі заходи щодо корекції економічних процесів повинні відбуватися у цьому інтервалі. Вони зможуть змінювати преребіг економічних процесів, не дестабілізуючи їх.

Логіко-історична методологія дає можливість по-новому оцінити роль і функції інститутів. Зараз, наприклад, дуже активно досліджуються інститути розвитку. Успішний досвід одних країн застосовується в інших. Але це не завжди приводить до очікуваних результатів. Більш ґрунтовний аналіз приводить до висновків, що не існує інститутів розвитку як таких, а існують інститути, які можуть виконувати як функції розвитку, так і функції деструкції.

Наприклад, патріархальне рабство, що виникло у надрах первісно-общинного устрою, було інститутом розвитку. Воно розв'язувало суперечність між можливістю застосування чужої праці для підвищення власного рівня життєзабезпечення і традицією фізичного знищення переможених ворогів. Патріархальне рабство в умовах родо-племінних зв'язків було інноваційним інститутом, який приводив до зростання багатства суспільства. Класичне рабство, яке вже було основоположним, а не інноваційним інститутом, забезпечувало нормальне функціонування суспільства, що базувалось на застосуванні праці рабів. Це був інститут нейтральний щодо функціонування рабовласницького суспільства. З виникненням колонату, рабство стало виконувати деструктивні функції, так як воно стало стримувати розвиток продуктивних сил.

Можна навести приклад з інноваційними фондами. Вони з'являються як інститути розвитку. Але в умовах України Державний інноваційний фонд в 1990-х роках перетворився в засіб розкрадання державних коштів і став інститутом деструкції. Багато випадків, коли застосування того чи іншого інституту, що дав позитивні наслідки в одній країні, в іншій країні не приводило до позитивного ефекту, або давало деструктивні наслідки. Це пояснюється тим, що функції

інститутів залежить від інституційного середовища, в якому вони існують. Звідси також витікає важливий висновок щодо запровадження інституційних змін. Не можна просто вводити в систему певний інститут (правило, норму, установу), його введення повинно бути зв'язано зі змінами інших, спряжених з ним, інститутів, що утворюють його інституційне середовище. Необхідно вводити не інститут, а інституційний комплекс, тобто, інститут разом зі змінами пов'язаних з ним інших правил і норм.

Таким чином, узагальнення історії розвитку інститутів дає можливість стверджувати, що інститут виникає як форма розв'язання суперечності між індивідуальними і суспільними інтересами шляхом створення опосередкованої ланки (правила, норми, установи тощо). На першому етапі існування певного інституту він виконує функцію розвитку. На другому етапі він стає нейтральним щодо функціонування системи. На третьому – перетворюються в інститут деструкції. Можливі також різноманітні комбінації ролі інститутів у різних процесах. Інституційні корекції повинні відбуватися шляхом формування інституційних комплексів, які адаптують нові інститути до існуючого інституційного середовища.

Вихідним і основоположним інститутом всієї соціально-економічної системи є довіра. З неї необхідно починати інституційні корекції в Україні. Перш за все необхідно підвести ризику під процесом приватизації, який привів до поляризації суспільства за статками і доходами, шляхом прийняття закону про легалізацію, в якому передбачити одноразове протягом 6 місяців декларування майна, отриманого поза правовим полем, і сплатою податку у розмірі 2% від вартості цього майна, що має виробниче призначення, та 3,5% від вартості майна, призначеного для особистого споживання, та грошових коштів і з можливою розстрочкою платежів на декілька років. Необхідно також передбачити конфіскацію нелегалізованого за законом майна у разі його виявлення, або сплату до державного бюджету його вартості, а також застосування в подальшому ефективних методів контролю за відповідністю доходів і витрат.

Ставки податків тут визначено, виходячи з пропорцій золотого перетину і враховуючи, що суб'єкти господарювання уже несуть податкове навантаження за прогресивною системою і додаткове навантаження не повинно підривати їх здатність до розвитку. Тому ставка 2% від вартості майна виробничого призначення визначена з урахуванням того, що вона є доповнюючою частиною у другому поділі за золотим перетином, починаючи з 15 % прибутку. Тобто, вона не перевищує межу, що загрожує нестабільністю у процесі отримання прибутків. А ставка 3,5 % у цьому поділі є базовою. Вона застосовується до майна особистого призначення.

Довіра реалізується через всю систему економічних відносин. Гроші, кредит, депозит, валютні резерви і т. ін. є не що інше, як певні економічні форми інституту довіри [15, С.7-11]. Особливо важливе значення в економічній системі належить довірі, що реалізується через інститути власності та праці. В теорії та ідеології панують уявлення про приватну власність як основу економічної системи ринкового господарства. Але насправді це такий же міф, як і міф про суспільну власність як основу соціалістичного устрою.

Візьмемо для прикладу громадянина, який за власний кошт купує необхідні матеріали та засоби для роботи і своєю працею створює продукт. Цей продукт є його власністю? Бузсумнівно, є. Якщо він продав цей продукт і одержав за нього

гроші, то ці гроші є його власністю? Безсумнівно. Власність в базових документах, науковій літературі і підручниках визначається як право володіння, використання і розпорядження об'єктом власності. Власник може зробити зі своєю власністю що завгодно: продати, обміняти, подарувати або просто знищити. На яких підставах тоді держава забирає у власника у формі податку частину його власності? Хіба вона таким чином не заперечує приватну власність виробника і не констатує себе також як співвласника його продукту. Саме так і є. Власність на цей продукт реально (а не формально) є сумісно-розділеною між виробником і державою. Сумісно-розділене привласнення завершається на одному боці приватною власністю виробника, а з іншого – власністю держави. Це означає, що приватна власність не основа економічного устрою, а лише одна із кінцевих форм сумісно-розділеного привласнення.

Економічною основою сучасних систем господарювання є не приватна власність, як це зазвичай вважається, а сумісно-розділене привласнення, яке набуває кінцевої, завершеної форми у комплементарній взаємодії двох похідних інститутів (приватної і державної власності). Існує і третій, найбільш адекватний суті сумісно-розділеного привласнення та найбільш поширений з точки зору участі у створенні ВВП, інститут – корпоративна (акціонерна) власність. Ця власність є розділеною за вартістю і її приватні частки можуть бути відокремлені шляхом продажу акцій. Але одночасно вона є спільною, сумісною, уречевленою у матеріально-виробничих комплексах засобів виробництва, які за своєю природою є неподільними.

Враховуючи наведене, можна зробити висновок, про доцільність врахування сумісно-розділеної природи привласнення у практиці господарювання шляхом правового закріплення норми, згідно з якою при утворенні будь-якого підприємства в його статутний фонд зараховується інституційний капітал держави. Адже будь-який виробник користується інституційним середовищем, в якому працює: нормами права, гарантуванням контрактів, можливістю судового захисту своїх прав і т. ін. Все це створено суспільством і представлено державою. Це її інституційний капітал, яким користується виробник. І він повинен бути відображений в статутному капіталі підприємств.

Всі підприємства є сумісно-розділеною власністю їх приватних власників і держави. Вони по суті є корпоративною власністю безпосередньо, або в формі акціонерних товариств. Питання про долю держави у цій корпоративній власності може бути вирішена на основі закону золотого перетину, який відображає динамічно збалансований, гармонійний поділ. Засновник підприємства вносить в статутний фонд певну вартість (в матеріальних активах, грошах і т. ін.). Державна частка у статутному фонді представлена інституційним капіталом у розмірі 0,62 від частки засновника, що становить 38 % від загальної суми уставного фонду. Це означає, що держава має право максимум на 38% прибутку підприємства, незалежно від того, за допомогою яких податків та зборів вона буде цю частину прибутку забирати. Мова йде не про додаткові податки, а про підведення правових (а не тільки юридично унормованих) підстав для обкладання податками і обмеження їх загального розміру.

За цією межею підприємець перестає бути базовою частиною поділу і компроміс з державою на рівних підставах стає неможливим. Адже золотий перетин означає рівність у відношеннях поділу цілого на частини. В нашому випадку це

означає, що держава – втілення цілого, так відноситься до підприємця – представника частини цілого, як підприємець до держави (держава залишає підприємцю таку ж частину від всього прибутку, яку підприємець віддає державі у відношенні до тієї частини, яка в нього залишилася).

Такий порядок підводить правову основу під взаємовідносини держави і приватного власника, капіталізує інституційний ресурс держави і підвищує загальний рівень капіталізації економіки. Але держава не повинна балансувати на межі компромісу з підприємцем. Вона повинна намагатися досягти ефективного балансу з точки зору подальшого розвитку. Як потенційний власник 38% прибутку, вона може розпорядитися ним на свій розсуд (в тому числі звільнити підприємця від податку і залишити йому весь прибуток, але в такому разі вона позбавить себе можливості виконувати свої функції, що неефективно і неможливо). Держава повинна створити такий інституційний порядок і такі економічні пропорції, які створює найкращі умови для підприємця і розвитку суспільства як цілого. Це питання раціональної організації податкової системи в частині оподаткування доходів.

Тут також доцільно застосувати закони і принципи архітектоники. Починати побудову системи оподаткування прибутку потрубно із середнього прибутку. Він є рівноважним значенням для всього потоку прибутків. Прибуток підприємця буде стабільним, якщо різні зовнішні впливи на нього не перевищуватимуть 14,6% (округлено 15%). Тому для підприємця податок у 15% є природнім. Але для обкладання податком необхідне не точкове значення, якого може не мати жодний підприємець, а певний інтервал. Цей інтервал повинен бути в таких координатах, які не порушують якісну визначеність цілого. За законом золотого перетину – це 38%. Або відносно середнього значення прибутку це 19% вище і 19% нижче його значення. Таким чином, податкова ставка на прибуток в інтервалі 19% вище і 19% нижче середнього прибутку повинна складати 15%.

Пропорції золотого перетину у межах максимально можливої для держави ставки оподаткування складають 38%, 24%, 14,6%, 9% і далі, зменшуючись у відповідних пропорціях. Відхилення від верхньої межі інтервалу середнього прибутку на величину до 38% свідчить про існування умов господарювання які створюють значні переваги для підприємців, але ці переваги знаходяться в межах формування цілого. Тому прибутки, що перевищують цю межу на величину до 38%, доцільно обкладати податком у 24%. Це базова частина у золотому перетині максимальної величини оподаткування. Вона, з одного боку, ставить підприємця у більш рівні можливості з тими, хто працює у середніх умовах, з іншого – не лишає його стимулів для подальших зусиль. Прибутки, що перевищують середній прибуток більш ніж на 38%, необхідно обкладати податком у 38%. Це максимальна величина, яку може застосовувати держава. Вона спрямовує підприємця у напрямку наближення до рівноважних параметрів, але залишає за ним базову частину цілого, тому не руйнує його прискорений розвиток.

Прибутки, що нижче середніх. Доцільно оподатковувати за ставкою 9%. Це полегшує їм умови господарювання і дозволяє підтягуватися до середнього рівня. Такий порядок можна застосувати і до обкладання доходів домогосподарств. Середній дохід, звичайно у них буде іншим. Додатковим аргументом для застосування такого підходу є те, що такий порядок сприяє збалансованості у перерозподілі доходів підприємств і домогосподарств. При цьому від оподаткування

доцільно звільняти кошти підприємств, які направляються на інноваційний розвиток, і кошти домогосподарств, які направляються на благодійну діяльність (до 5,6%).

Це ідеальна система, яка витікає із застосування законів і принципів архітектури. Життя завжди складніше. Але якщо люди діють розумно, узагальнюють свій досвід, то вони стихійно наближаються до тих пропорцій, які дає архітектура, бо вона віддзеркалює співвідношення, що викристалізуються на основі законів розвитку як природи, так і суспільства. Наприклад, у Великобританії ставки податку на доходи фізичних осіб коливаються від 10 до 40% [21]. В США доходи сімейних пар обкладаються податками за ставками від 15 % до 39,6 %, а податок на прибуток корпорацій – за ставками від 15 до 39%. Фірми платять 15% за перші 50 тис. дол. оподаткованого прибутку, 25% за наступні 25 тис. дол., 34% за наступні 25 тис. дол., 39% за наступні 235 тис. дол., і при перевищенні прибутку 335 тис. дол. фірма платить 34% [23]. В Німеччині базова ставка податку з корпорацій складає 15%. В тому випадку, якщо податок не розподіляється використовується ставка 29-31% [22]. **Безумовно, ніхто не вибудовував свідомо ці системи за законами архітектури, але оскільки діяв раціонально і враховував практичний досвід, то неминуче наближався до параметрів, що витікають із цих законів.**

З податковою тісно пов'язана грошово-кредитна сфера, в якій інститут довіри відіграє провідну роль. Забезпечити належний рівень довіри і стабільності у цій сфері повинна грошово-кредитна політика. Зважаючи на те, що в Україні існують суттєві структурні деформації, грошово-кредитна політика повинна будуватися з урахуванням цих обставин. Національним банком України задекларовано перехід до режиму інфляційного таргетування. До такого переходу потрібно готуватися. Але інфляційне таргетування передбачає стійкість зв'язків між економічними параметрами, що можливо за умови структурної збалансованості економіки. В Україні таких умов не існує. Тому в даний час є доцільним застосування режиму розгорнутого (сумісно-розділеного) таргетування стабільності грошової одиниці як базової складової фінансово-економічної стабільності. Цей режим включає в себе контроль за співвідношенням внутрішньої (інфляція) і зовнішньої (обмінний курс) стабільності та вплив на них за допомогою монетарних інструментів залежно від зміни макроекономічних параметрів. Таргетування інфляції є окремим випадком розгорнутого таргетування (згорнутим таргетуванням), яке доцільно застосовувати в умовах структурно збалансованого розвитку та існування стійких трендів [8, С.206-210].

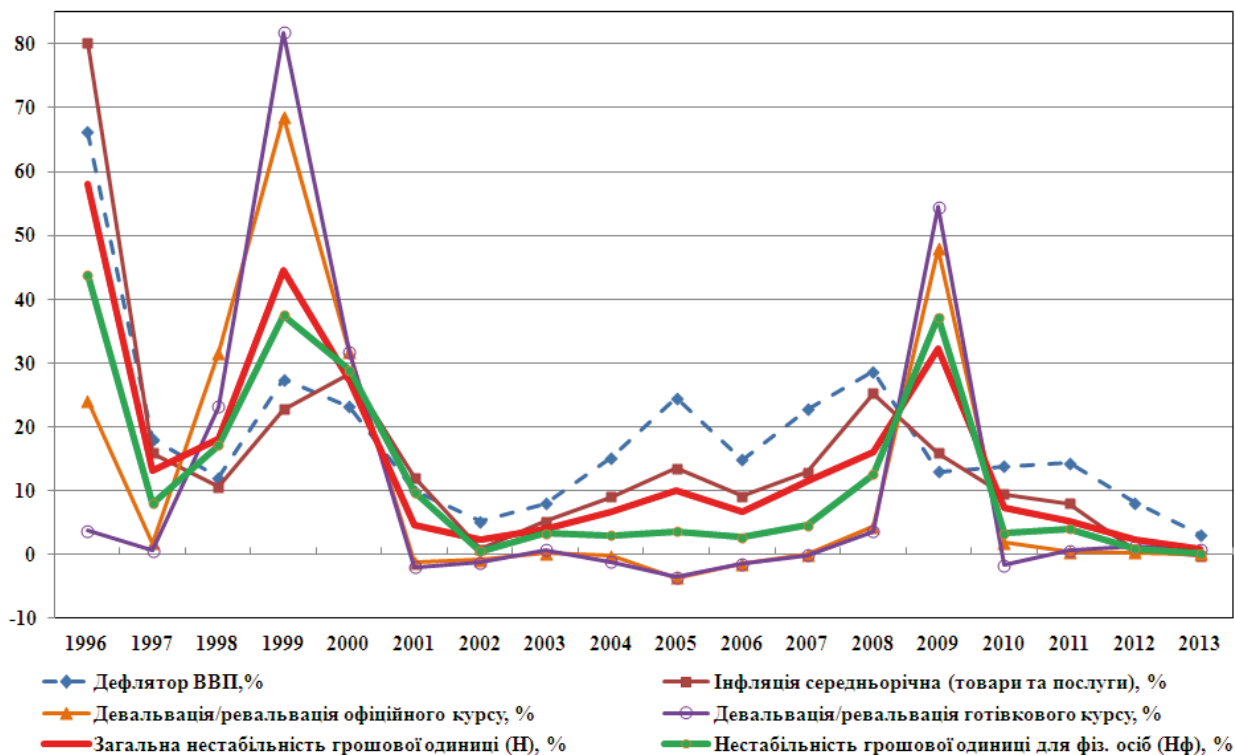
Стабільність грошової одиниці – це незмінність вартості, яку представляє грошова одиниця в обігу і яка виражається в купівельній спроможності грошей. На гроші можна купити товари і послуги або валюту. Відповідно рівень стабільності грошової одиниці буде залежити від інфляції і динаміки обмінного курсу. Його можна визначити як інтегральний результат інфляції, зваженої за загальною вартістю товарів і послуг, і зміни обмінного курсу, зваженої за обсягами продажу валюти. Такий підхід дає можливість визначити стабільність грошової одиниці як для економіки в цілому, так і, наприклад, для фізичних осіб.

В нестабільних умовах визначити стабільність грошової одиниці тільки за рівнем інфляції невірно. Це дасть спотворене уявлення про реальні процеси. Так, в 1999 р. середньорічна інфляція склала 22,7%, а девальвація обмінного курсу 68,6%. Зрозуміло, що показник інфляції в даному випадку не відображає

реального рівня стабільності грошової одиниці. Така ж ситуація і в 2014 р.

Таблиця 1
Показники нестабільності національної грошової одиниці України

Період	Дефлятор ВВП %	Інфляція середньорічна (товари і послуги) %	Девальвація/ ревальвація офіційного обмінного курсу %	Девальвація/ ревальвація готівкового обмінного курсу %	Загальна нестабільність грошової одиниці (Н) %	Нестабільність грошової одиниці для фізичних осіб (Нф) %
1996	66,15	80,2	24,2	3,71	58,11	43,88
1997	18,07	15,9	1,76	0,62	13,01	7,97
1998	12,01	10,6	31,57	23,17	18,07	17,14
1999	27,4	22,7	68,62	81,75	44,49	37,47
2000	23,12	28,2	31,71	31,66	27,31	28,90
2001	9,95	12	-1,25	-2,01	4,54	9,70
2002	5,12	0,8	-0,85	-1,28	2,29	0,48
2003	8,0	5,2	0,11	0,65	3,96	3,30
2004	15,16	9	-0,25	-1,21	6,72	2,99
2005	24,5	13,5	-3,66	-3,61	10,00	3,62
2006	13,7	9,1	-1,46	-1,48	6,72	2,64
2007	22,7	12,8	0,00	-0,19	11,51	4,56
2008	28,6	25,2	4,30	3,57	16,02	12,57
2009	13,0	15,9	47,92	54,41	32,18	37,23
2010	13,8	9,4	1,85	-1,68	7,32	3,32
2011	14,3	8	0,4	0,55	5,19	4,03
2012	8,1	0,6	0,29	1,17	2,26	0,85
2013	3,1	-0,3	0,03	0,74	0,74	0,12

Динаміка показників нестабільності національної грошової одиниці України

Рисунок 2. Динаміка показників нестабільності національної грошової одиниці України

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Держстату України <http://www.ukrstat.gov.ua> ; офіційного сайту НБУ <http://www.bank.gov.ua> Статистичний бюлетень.

В таблиці 1 приведені розрахунки зміни рівня стабільності грошової одиниці за різними показниками в 1996-2013 рр., а на рис.2. – графічне зображення цієї динаміки.

Режим розгорнутого таргетування стабільності грошової одиниці повинен координуватися з загальною макроекономічною політикою уряду. Він також вимагає збалансованої динаміки цін і обмінного курсу. Ці вимоги наступні: 1) інфляцію необхідно утримувати на природному рівні, адекватному стану економіки (для України на даний час – це 6-9 %); 2) динаміка обмінного курсу повинна в довгостроковому періоді корегуватися з рівнем інфляції і бути нижче від неї на величину зростання продуктивності праці (для України за умов досягнення природного рівня інфляції рівень девальвації може скласти приблизно 3-5%); 3) критерієм і одночасно умовою гармонійного співвідношення інфляції і девальвації є рівноважність поточного рахунку платіжного балансу; 4) коливання сальдо поточного рахунку доцільно утримувати в межах 5,6 % обсягу збалансованих потоків (цей показник віддзеркалює звичайний рівень коливань, які не погрожують стабільності платіжного балансу); 5) критичні параметри дефіциту/профіциту поточного рахунку платіжного балансу визначаються відхиленнями від рівноважного значення в межах 14,6%; 6) фінансовий рахунок платіжного балансу потребує спеціального аналізу за його складовими і для нього не існує

загальних правил: стосовно прямих інвестицій можуть бути одні рішення, стосовно кредитів – зовсім інші; 7) заходи економічної політики щодо впливу на економічні процеси і заходи монетарної політики щодо формування золото-валютних резервів та досягнення інших цілей повинні здійснюватися шляхом допущення відхилень від рівноважних станів, що не виходять за межі критичних параметрів.

Пропозиції щодо співвідношення інфляції і девальвації підтверджуються фактичними даними. У період стабільного зростання економіки України (2001-2008 рр.) інфляція становила 10,7 %. У цей час обмінний курс був стабільним, але у 2008 році відбулася його глибока девальвація. В результаті середньорічна девальвація за цей період склала 4,2 %. Якби дотримувалися запропонованого нами співвідношення, то раптової глибокої девальвації не відбулось би. Вона б поступово рухалась за інфляцією, зберігаючи динамічну стабільність (див. таблицю 2, рис.3).

Таблиця 2.
Динаміка обмінного курсу та споживчих цін протягом 2001-2008

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	середнє річне значення за період 2001-2008
Індекс девальвації протягом року	97,4	100,7	100,0	99,5	95,2	100,0	100,0	150,1	104,2
Індекс споживчої інфляції протягом року	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	110,7

Джерело: на основі даних НБУ

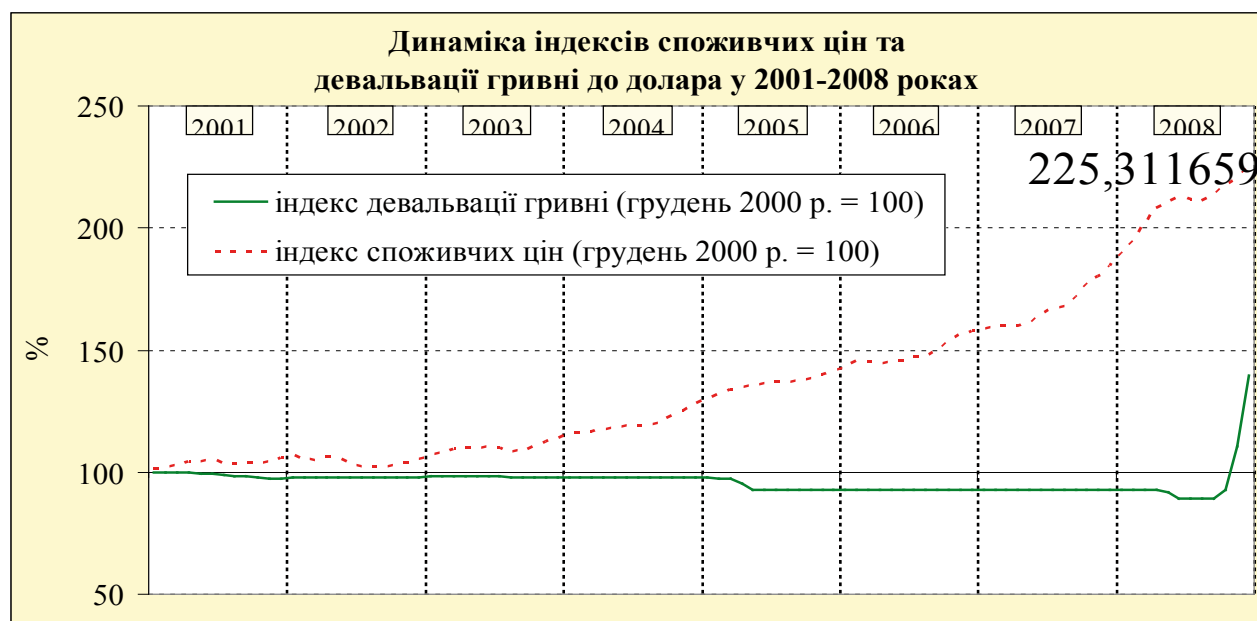

Рис. 3. Динаміка індексів споживчих цін та девальвації гривні до долара у 2001-2008 році.

Джерело: на основі даних НБУ

Важливо врахувати також, що в сучасних умовах суттєво змінилися взаємозв'язки між економічними і монетарними змінними. В результаті монетарна політика, що базується на старих правилах, є вже неадекватною новим економічним реаліям. Необхідно скоригувати грошово-кредитні механізми шляхом часткової зміни каналів, умов і обсягів грошової емісії та створення публічних неприбуткових фінансово-кредитних установ для вирішення цих завдань. Загальні правила корегування такі: 1) якщо є матеріальні і трудові ресурси для створення певних благ, не може бути достатніх підстав для відмови у монетизації потреб у цих благах; 2) необхідно створювати канали з'єднання монетизованих потреб із продукованими благами (наприклад, спеціальні банківські картки); 3) монетизація потреб, які не можуть бути монетизовані банківською системою при існуючих рівнях відсоткових ставок, здійснюється через неприбуткові фінансово-кредитні установи за рахунок рефінансування Центрального банку та (але не обов'язково) коштів Державного бюджету; 4) неприбуткові фінансово-кредитні установи кредитують позичальників через комерційні банки, які отримують за це плату на рівні відшкодування операційних витрат плюс середній прибуток на величину цих витрат; 5) кредитування позичальників здійснюється за ставками не вище рівня інфляції на строк, який враховує рівень платоспроможності позичальника. Такий механізм не приводить до суттєвого зростання інфляції, позитивно впливає на загальний рівень кредитних ставок і зростання виробництва.

У зв'язку із тенденціями суттєвого зростання безробіття, що обумовлено закономірностями розвитку капіталу в умовах формування інформаційно-мережевої економіки, необхідно також розмежовувати політику у сфері матеріального виробництва товарів та послуг, де доцільно проводити раціоналізацію і економію витрат, і у сфері «виробництва людини» (освіта, наука, охорона здоров'я, культура), де повинні зростати як обсяги виробництва, так і зайнятості.

Методології сумісно-розділеної діяльності дає також вихідні принципи побудови відносин громадянина і держави, який полягає в утриманні індивідуального в усіх відносинах з загальним. Застосування цього принципу до організації вищої освіти показало необхідність переходу до гарантовано-кредитного способу фінансування вищої освіти громадян на основі наступних правил. Громадянини, які не мають коштів для оплати своєї освіти, у разі вступу на основі діючих правил до вищого навчального закладу автоматично отримують кредит на роки навчання від державної фінансової установи. Кредит повертається після закінчення навчання і початку роботи протягом періоду, в якому плата за кредитом не перевищує 15% доходу. Доцільно застосовувати різні знижки кредитної заборгованості за відмінне навчання, видатні досягнення, роботу в пріоритетній галузі і т. ін.

Такий механізм дає змогу зробити громадянина більш відповідальним за свою освітню діяльність без збільшення обсягів фінансування, а також без проблем відшкодувати затрати суспільства на освіту особи в разі її від'їзду для роботи за кордон. Держава тут виконує лише функції усунення розривів і просторово-часового узгодження в русі коштів, що спрямовуються на освіту. А якщо мати на увазі, що державно-публічна фінансово-кредитна неприбуткова установа, яка займається кредитуванням освіти, може використовувати кошти рефінансування Центрального банку, а не тільки бюджетні кошти, то ми отримаємо

економію цих коштів і можливість використовувати їх на вирішення інших завдань [4, С. 15 – 16]. Це відповідає і критеріям справедливості: платить той, хто користується благом.

На основі методології сумісно-розділених можна вирішувати і проблеми організації пенсійного забезпечення громадян. Згідно з цією методологією держава визначає розміри обов'язкових пенсійних відрахувань робітників на їх особистий рахунок у державному пенсійному фонді, розрахований таким чином, щоб забезпечити нормальний життєвий рівень особи після виходу на пенсію на період середнього терміну доживання. Пенсійні відрахування є обмеженою для використання власністю особи і успадковуються. Держава гарантує збереження пенсійних відрахувань і здійснює їх щорічну індексацію на рівень інфляції. Існують також публічні недержавні пенсійні фонди, які здійснюють добровільне пенсійне страхування і працюють під особливим наглядом держави. Непрацевдатні особи, які не мають джерел існування, забезпечуються на рівні прожиткового мінімуму. На період переходу до такої системи пенсійні виплати здійснюються за рахунок пенсійного фонду, утвореного в складі державного бюджету із загальних податкових надходжень.

Всі ці інституційні корекції повинні бути спряжені з структурними змінами в соціально-економічній системі України. На жаль, Україна структурно деформована, що є фундаментальним чинником подальшого диспропорційного розвитку. Тому необхідно знайти шляхи подолання базової і похідних деструкцій економіки України [7].

Інверсійний тип ринкової трансформації, поєднаний з глобалізаційними процесами, привів до того, що Україна не вибудувала свого внутрішнього ринку, не створила відповідного споживчого і виробничого попиту та пропозиції, не задовольнила базових потреб населення, а зразу у визначальній частині пристосувалась до фрагментів зовнішніх ринків у якості сировинного приросту.

Україна не створила базового господарського комплексу внутрішнього соціально-економічного розвитку. Її структура в своїх основоположних моментах визначається не внутрішніми потребами економічного розвитку, а зовнішнім попитом сировинного характеру (відношення експорту до ВВП коливається в Україні біля 50%). Країни, в яких ринкові відносини будувалися за класичним (а не інверсійним) типом, спочатку насичували внутрішній ринок, а потім уже виходили в тих секторах, в яких вони мали порівняльні переваги, на зовнішній ринок. Якщо навіть внаслідок глобалізації внутрішня структура змінювалася, ці зміни відбулися на базі розвинутого внутрішнього ринку і усували його відносні недосконалості.

Ця базова деструкція проявляється в ряді похідних деструкцій і диспропорцій: економічне зростання на основі ринкових механізмів означає для України погіршення структури економіки (підвищення частки сировинних галузей) та підготовку більш глибокої кризи; Україну лихоманить більше ніж інші країни від скорочення зовнішнього попиту, у неї одні з найнижчих (навіть серед країн колишнього СРСР) заробітні плати (хоча економічний потенціал, незважаючи на втрати, ще високий); її ВВП коливається залежно від світових цін на метали, а не у відповідь на економічну політику уряду; вона не має належного економічного суверенітету; зростання доходів веде не до розвитку внутрішнього ринку та виробництва, а до зростання імпорту, погіршення торгового балансу, підвищення

навантаження на Державний бюджет і накопиченню боргів; пільгові режими для населення надають більше переваг заможним громадянами, ніж бідним і т.ін.

Головне завдання структурного реформування полягає у створенні в Україні базового господарського комплексу внутрішнього розвитку і відповідної йому інституційної архітектури, які стали б основою розвитку внутрішнього ринку, зміни правил гри в економіці та суспільстві, вирішення соціальних проблем та нарощування експортного потенціалу, але вже на здоровій, а не деформованій структурній основі. Такий комплекс не може бути створений лише на базі ринкових принципів (вони направляють розвиток структури у вже сформованому сировинному напрямку), а вимагає цілеспрямованої державної економічної політики.

Дерегуляція економіки сама по собі може привести до поглиблення базової деструкції і похідних від неї економічних диспропорцій. Тому вона повинна бути з'єднана з структурними реформами. Механізми подолання базової деструкції та формування основ збалансованого структурного розвитку повинні:

- виходити з оцінки реальних потреб (не попиту) населення, суб'єктів господарювання і держави, з одного боку, матеріальних і трудових ресурсів, з іншого боку;
- забезпечити відповідну монетизацію цих потреб (формування попиту) і руху ресурсів для їх задоволення (формування пропозиції), що передбачає зміну парадигми і механізмів грошово-кредитної і фіскальної політики;
- бути націленими на вирішення трьох пріоритетних завдань:
 - 1) вирішення базових проблем відтворення життєдіяльності людей (харчування, житло, здоров'я);
 - 2) розвиток інфраструктури (дороги, транспорт, зв'язок);
 - 3) створення умов для інноваційного розвитку (освіта, наука, інновації).

Література:

1. Гальчинський А.С. – Конвергентний ринок – методологія перспективи // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 4–20.
2. Геєць В.М. – Яке майбутнє у соціальної держави? // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 4–20.
3. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М.Геєць.- К.: НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – 2009. – 864 с.
4. Геєць В.М., Гриценко А.А. – Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) // Економіка України. – 2013. – № 6. – С. 4–19.
5. Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. Индивидуум & государство: экономическая дилемма / Р.С.Гринберг, А.Я.Рубинштейн. – М.: Весь мир. – 2013. – 480 с.
6. Гриценко А. Институциональная политическая экономия: предмет, методология, содержание. – LAP LAMBERT Academic Publishing. – 516 с.
7. Гриценко А. Системна криза як наслідок базової деструкції економіки України і шляхи її подолання. – Вісник Національного банку України. -2014.- № 5 (219).
8. Гриценко А.А, Кричевська Т.О., Петрик О.І. Інститут таргетування інфляції: зарубіжний досвід і перспективи запровадження в Україні: Наукова доповідь. – К., Ін-т екон. прогнозів., 2006.

9. Дементьев В.В. Институты, поведение, власть / В.В.Дементьев. – Донецк: ГВУЗ «Донецкий национальный технический университет».- 2012. – 310 с.
10. Єщенко П.С. – Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки // Економіка України. – 2013. – № 10. – С. 4–20.
11. Єщенко П.С. – Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини // Економіка України. – 2014. – № 6. – С. 4–22.
12. Зверяков М.І. – У пошуках виходу з кризи // Економіка України. – 2013. – № 8. – С. 4–21.
13. Иерархия и сети в институциональной архитектоника экономических систем / под. ред. чл.-корр. НАН Украины А.А.Гриценко. – К., НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозир., 2013
14. Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / Под ред. д-ра экон. наук А.А.Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
15. Інститут довіри в координатах економічного простору-часу / за ред. чл.-кор. НАН України А.А.Гриценка. – К.: НАН України, Ін-т экон. та прогнозув., 2012.- 212 с.
16. Кістерський Л.Л. – У пошуках виходу з кризи: Біблія очима економіста // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 21–32.
17. Ковальчук Т.Т. – SOS – в Україні неоколоніальна модель валютної політики // Економіка України. – 2014. – № 10. – С. 4–13.
18. Колодко Гжегож В. – Новий Прагматизм, або економіка помірності // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 4–12.
19. Кричевська Т.О. – Можливості підвищення ефективності грошово-кредитного стимулювання економіки (досвід Бразильського банку розвитку) // Економіка України. – 2014. – № 3. – С. 4–19.
20. Москаленко О.М. – Випереджаючий економічний розвиток: теоретико-інституціональні засади і проблеми реалізації в Україні // Економіка України. – 2014. – № 8. – С. 4–18.
21. Налоги в Великобритании. Налог на прибыль, на недвижимость, на наследство в Великобритании / Электронный ресурс: <http://england-blog.ru/nalogi-v-velikobritanii/>
22. Налоговая система Германии / Электронный ресурс: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=19282>
23. Налоговая система США / Электронный ресурс: <http://economicportal.ru/facts/nalogovaya-sistema-ssha.html>
24. Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Дуглас Норт, Джон Уоллис, Барри Вайнгаст. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2011. – 480 с.
25. Онищенко В.П. – Онтологічний контекст економічної кризи // Економіка України. – 2014. – № 4. – С. 4–17.
26. Подлесна В.Г. – Циклічність у розгортанні та подоланні економічних криз // Економіка України. – 2014. – № 9. – С. 4–18.
27. Рязанов В.Т. – Економічна політика після кризи: чи стане вона знову кейнсіанською? // Економіка України. – 2014. – № 5. – С. 4–27.
28. Тарасевич В.М. – Про орієнтири і напрями виходу з кризи // Економіка України. – 2013. – № 9. – С. 4–17.

29. У пошуках виходу на траєкторію сталого економічного зростання (матеріали колективного обговорення) // Економіка України. – 2014. – № 7. – С. 4–26.
30. Унковська Т.Є., Демчук Н.І. – Чи можливе економічне диво в Україні? // Економіка України. – 2013. – № 12. – С. 4–21.
31. Шаров О.М. – Вихід з кризи: уроки «плану Маршалла» та перспективи для України // Економіка України. – 2014. – № 12.
32. Яременко О.Л., Дмитренко О.В. – Інституційні ефекти нетрадиційної грошово-кредитної політики: поступова адаптація або фінансова сингулярність? // Економіка України. – 2014. – № 2. – С. 4–15.

Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ГЕНЕЗА МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Міжнародна економічна політика (МЕП) є продовженням державної (національної) економічної політики в міжнародних відносинах, у глобальному середовищі. Основними передумовами її виникнення (становлення) і розвитку стали: формування світового товарного ринку на перетині XV-XVI століть; поглиблення та диверсифікація міжнародного поділу праці, спеціалізація окремих країн та регіонів (XVII-XVIII ст.); утворення цілісної системи світового господарства (кінець XIX ст.); транснаціоналізація та глобалізація економічних процесів (XX – поч. XXI ст.).

Ще однією важливою передумовою МЕП є вичерпання ресурсів традиційного індустріального розвитку, загострення конкуренції у даній сфері економічної діяльності, що вимагає узгодження позицій сторін у відповідності з сучасними цивілізаційними цінностями, тобто не воєнними діями, як це відбувалося раніше, а на дипломатичній основі, шляхом переговорів в рамках міждержавних відносин, регіональних інтеграційних об'єднань чи міжнародних організацій. Головними віхами МЕП на попередніх етапах були запровадження вільної торгівлі (XVIII ст.), в першу чергу на європейському континенті, прийняття в міжнародних валютних відносинах золотого стандарту (XIX ст.), створення перших міжнародних організацій у сфері регулювання інтелектуальної власності, транспортних перевезень та ін., що значним чином прискорило розвиток міжнародних економічних контактів, сприяло формуванню цілісної, врівноваженої міжнародної економічної системи.

Слід зазначити, що торгівля та торговельна політика сягають глибокої давнини, що засвідчують історичні документи¹. Однак міжнародна економічна політика, як система, починає формуватися в умовах розвитку світового ринку, прискореного Великими географічними відкриттями та переходом до індустріальної стадії цивілізаційного поступу, тобто на межі п'ятнадцятого та шістнадцятого століть. Певні системні ознаки торговельної політики стали проявлятися

¹ Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини: історія. – Київ, 2006.

у вченні меркантилізму¹. Його суть полягала в тому, щоб за допомогою різноманітних методів продати за кордоном якомога більше товарів та за найвигіднішою ціною, а купувати там якомога менше товарів і розраховуватися за ними теж товарами чи послугами, а не золотом чи сріблом.

Виділяють дев'ять головних принципів національної економії (меркантилізму)²:

1) максимально використовувати можливості аграрної економіки, впроваджувати форми виробництва, найпристосованіші до можливостей країни, економити золото і срібло;

2) усі товари, що не можуть бути використані в натуральному вигляді, мусять перероблятися в межах країни. Оскільки вартість промислових виробів перевищує вартість сировинних матеріалів у 2, 3, 10, 20 і більше 100 разів, то нехтування цим було б зневагою до обачливого менеджменту;

3) за наявності перших двох правил існує потреба у працівниках двох напрямів: які б займались виробництвом сировинних матеріалів та їх переробкою. Тому увага має приділятися тій частині населення, якій держава має всіляко сприяти. Населенню слід робити усе можливе для переходу від непродуктивних до вигідних професій; у навчанні використовувати різноманітні досягнення в мистецтві та торгівлі і якщо необхідно запрошувати викладачів із закордону;

4) золото і срібло в країні, чи то отримані з власних родовищ чи закордонних країн, за жодних обставин не можуть використовуватись не за призначенням, тобто бути захованими у скринях чи шухлядах; вони мусять постійно залишатися в обігу; дозвіл на їх нецільове використання може бути у випадку їхнього пошкодження і неможливості подальшої утилізації. За цих умов було б неможливим для країни, що має значну пропозицію готівки, особливо у вигляді золота і срібла, коли-небудь збідніти;

5) мешканці країни повинні докладати зусиль, щоб спільно виробляти свій внутрішній продукт, обмежувати предмети розкоші, якомога менше застосовувати іноземні товари;

6) у випадку крайньої необхідності іноземні товари можуть бути отримані за можливості з перших рук, але не за золото чи срібло, а за інші внутрішні товари;

7) іноземні товари мають імпортуватись не у формі кінцевого продукту, а перероблятися у країні, збільшуючи фінансові надходження в промисловість;

8) слід у день і в ночі знаходити можливості для продажу за кордон надлишкових товарів у формі готових виробів, настільки наскільки необхідно і за золото, і за срібло; і нарешті, споживачі, так би мовити, мусять вишукуватись у найвіддаленіших куточках землі і усіма можливими шляхами;

9) за жодних обставин не дозволяти імпорт товарів, достатня пропозиція і якість яких є в країні; у цій справі ні симпатії, ні співчуття не слід демонструвати іноземцям, хоч би вони були друзями, родичами, союзниками чи ворогами.

1 Меркантилізм – економічна філософія торгівців та державних діячів у XVI-XVII ст. Вона передбачала існування сильної держави та широке регулювання економічної діяльності. Благородні метали в зливках чи скарби розглядалися як основа багатства держави. У зв'язку з цим здійснювалося регулювання зовнішньої торгівлі з метою забезпечення переваги експорту на імпортом та створення чистого припливу металевих грошей за допомогою різноманітних засобів та інструментів (Словарь современной экономической теории Макмиллана. Общ. ред. Д.У.Пирса. Пер. с англ. – Москва, 1997, с.320-321).

2 Hornick. von W. K. Austria Over All If She Only Will: Mercantilism // World Civilizations: Sources, Images and Interpretations.— Vol. I — N.Y., 1994.- P. 320.

Будь-яка дружба припиняється, якщо вона послаблює чи руйнує країну. І цього принципу слід дотримуватись, навіть якщо внутрішні товари нижчої якості чи вищої ціни. Краще заплатити за річ два долари, що залишаться в країні, ніж один долар, який піде за кордон.

У багатьох країнах експорт готівки був заборонений, але для певної категорії торговців були винятки, що передбачали отримання ними спеціальних ліцензій. Усі ці обмеження зменшували міждержавні потоки готівки, гальмували валютний бізнес та грошове регулювання.

Політика меркантилізму передбачала низку заходів внутрішнього та зовнішнього характеру, спрямованих на максимальне нагромадження в країні благородних металів¹. Серед них заохочення законодавчим шляхом споживання товарів національного виробництва, надання субсидій та іншої допомоги власній промисловості. Водночас споживанню іноземних товарів перешкождали тарифи, заборони та інші обмеження. Оскільки готові вироби продаються на міжнародному ринку за ціною вищою, а подекуди і значно вищою, ніж сировина, якщо останньої виробляється недостатньо всередині країни для потреб експорту, вона імпортується, обробляється та продається за кордоном. Різниця між дешевою сировиною та дорогою готовою продукцією оплачується внаслідок цього іноземним покупцем та додається до сприятливого торговельного балансу. Так само власну сировину слід продавати за кордон лише у переробленому вигляді.

Надзвичайно суперечливим та соціально вразливим був принцип, що встановлював залежність між конкурентоздатністю країни та рівнем заробітної плати робітників. Так як заробітна платня становила основну частку в собівартості продукції, меркантилістська доктрина була спрямована на її мінімізацію, мотивуючи це, з одного боку, необхідністю розширення зайнятості, та підвищення національної конкурентоспроможності – з іншого¹. Колоніальна політика передбачала контроль з боку метрополії над торгівлею і промисловістю колонії, підтримку виробництва товарів, які не вироблялися вдома, та забезпечення позитивного сальдо у взаємній торгівлі. Перший тип становили колонії, що виробляли шовк, цукор, тютюн, рис та інші неконкурентні товари. Другий тип включав території, які або ж виробляли на власних копальнях, або ж отримували від конкурентів метрополії достатню кількість золота і срібла для оплати нею різниці між вартістю проданих та куплених товарів.

Зростання благородних металів в країні відбувалося також внаслідок бурхливого розвитку навігаційних засобів та диверсифікації послуг морського транспорту як вітчизняним, так і зарубіжним контрагентам. Це згодом знайшло своє відображення в концепції «невидимого» торговельного балансу, до якого входили доходи від інвестицій, надходження від посольств та туристів, а також платежі за послуги морського транспорту, не пов'язані безпосередньо з продажем товарів. На певній фазі розвитку меркантилізму державному регулюванню підлягали не лише експорт та імпорт, але й виробництво, монетарна (грошова) система та навіть споживацькі звички населення. Поряд з урядом регулятивні функції виконували також гільдії та корпорації. Вищезазначене свідчить про те, що меркантилізм, насамперед, втілював у собі державну економічну політику, меншою мірою за своїм змістом претендуючи на теоретичну систему чи наукову школу.

¹ Bowden W., Karpovich M., Usher A.P. An Economic History of Europe since 1750. – New York, 1937, p.70-72.

Найбільшого розповсюдження меркантилізм набув у Франції та Великобританії. Одним з яскравих провідників меркантилізму у Франції був Ж. Б. Кольбер – перший міністр при дворі Людовіка XIV. Його політика переслідувала мету досягнення максимальної економічної незалежності Франції, піднесення величі країни шляхом стимулювання розвитку промисловості, розбудови розгалуженої виробничої інфраструктури, захисту національних товаровиробників, залучення зарубіжного досвіду, зміцнення позицій держави у французьких колоніях тощо. Кольбер так сформулював свій головний принцип: «Виробництво забезпечує зростання грошових доходів, а це і є основною метою торгівлі, а також єдиним способом піднесення могутності і величі держави».

В Англії політика меркантилізму знайшла своє відображення в різноманітних законах, зокрема в Актах з навігації, а також у діяльності Таємної ради, Торговельної палати та інших адміністративних установ. Найвизначнішою фазою меркантилізму стала навігаційна система, втілена в Актах про торгівлю. Першим систематизованим (всеохоплюючим) документом у цій царині став акт, прийнятий у 1651 році під час правління О. Кромвеля, який діяв із внесеними у різні часи змінами та додатками. Після революції 1688 року парламентом у 1696 р. було прийнято новий акт, спрямований на посилення дії попередніх законів. Згідно з чинними актами, експорт з англійських колоній міг здійснюватися лише на кораблях, що належали, були збудовані та керувалися англійцями, яким надавалися різноманітні субсидії та допомога при будівництві та експлуатації суден. Багато колоніальних продуктів (так званих «реєстрових» (облікових) товарів) таких, як тютюн, рис, бавовна, цукор та навігаційне обладнання, а також матеріали, необхідні для будівництва та ремонту суден, могли експортуватися тільки до Англії. Ці товари користувалися попитом серед населення, використовувалися для виробничих потреб та для реекспорту. Інші види колоніальних товарів можна було продавати іноземцям, окремі з них навіть було заборонено ввозити до Англії, оскільки вони становили конкуренцію місцевим виробам.

Умови імпорту до колоній були аналогічними експорту з них. Англія залишалася основною ланкою колоніального імпорту: весь імпорт до колоній, за окремими винятками, мав доставлятися з Англії незалежно від того де вироблявся той чи інший продукт. До того ж це дозволяло метрополії в межах чинного законодавства нав'язувати колоніям не лише продукцію власного виробництва, але й англійських перевізників. Як уже зазначалося, імпорт товарів з колоній інших країн (Франції, Голландії, Іспанії, Португалії) міг також здійснюватися тільки англійськими кораблями. Товари походженням з інших країн окрім колоній, не могли імпортуватися до Англії пароплавами третьої сторони. Винятки стосувалися випадків, коли порт завантаження товарів знаходився в третій країні. Наприклад, російські хутра мали надходити прямо з російських портів на російських чи англійських суднах. Якщо ж порт завантаження російських товарів знаходився в Німеччині чи Польщі, його мали право доставляти до Англії німецькі або польські судовласники. Водночас вони були позбавлені права доставляти товари безпосередньо з Росії до Англії чи навпаки. Законом 1660 року було запроваджено повну монополію Англії на здійснення каботажних (внутрішніх) перевезень.

Колоніальна політика Англії теж будувалася на принципах меркантилізму. Це стосувалося процесу виробництва в колоніях, коли випуск вигідних для

метрополії товарів стимулювався, а розвиток конкуруючої промисловості всіляко стримувався як економічними, так і адміністративними методами. Даним цілям була підпорядкована і митно-тарифна система Великобританії. У подальшому (XVIII ст.) і в Англії та і в інших країнах позиції меркантилізму почали слабшати. По-перше, зростало невдоволення виробників, особливо представників сировинних галузей та землевласників, які потерпали від засилля меркантилізму. По-друге, з'явилося розуміння про те, що економічна система не зводиться винятково до дорогоцінних металів, а являє собою значно складнішу комплексну систему, у якій гроші є лише одним із її важливих елементів (А. Сміт). По-третє, тривалий імпорт золота та срібла з американського континенту Іспанією і Португалією значно перевищував експорт дорогоцінних металів до країн Далекого сходу, що зумовило не тільки їхнє значне зростання в Європі, а й спровокувало одну з перших світових інфляційних хвиль. По-четверте, розвиток банківської справи, широке застосування паперових грошей, кредитних інструментів сприяли зменшенню ролі золота та срібла як у місцевому, так і в міжнародному обміні.

Таким чином, політика меркантилізму прийшла в суперечність із новим змістом економічного розвитку XVIII ст., спричиненого промисловою революцією, бурхливим розгортанням капіталістичних ринкових відносин. Меркантилістське вчення зазнавало все більшої критики як з боку фізіократів, так і з боку А. Сміта, як засновника ліберального напрямку в економічній науці¹. Замість жорстких принципів меркантилізму, спрямованих на повний контроль економічної діяльності, були запропоновані та обґрунтовані принципи економічної свободи, що отримали назву *laissez-faire*¹. Вчення фізіократів найбільшого розвитку та розповсюдження знайшло у Франції – аграрній країні. Його підґрунтям була концепція про «природний порядок», за якого не повинно бути монополії торговців та ремісників на основі створюваних за допомогою уряду гільдій та компаній. Добробут людей має забезпечуватися на основі вільного вибору громадянами певної сфери економічної діяльності. Водночас фізіократи перебільшували роль сільського господарства, помилково вважаючи його основою економічного розвитку в епоху зародження і зміцнення індустріальних форм виробництва. Лідером цієї групи вчених був француз Франсуа Кене, економічна таблиця якого вважається прообразом математичного моделювання економічних процесів.

Отже, XVIII ст. було своєрідним перехідним періодом від меркантилізму до вільної торгівлі. Інституційно це знайшло своє втілення в англо-французькій торговельній угоді 1786 року, в якій торговельний лібералізм був невід'ємною складовою частиною. 1825 року парламент Англії дозволив еміграцію кваліфікованих робітників, заборонену у 1719 р., у 1833 р. були зменшені імпортні мита. У 1842 р. в Англії було запроваджено ліберальну реформу тарифної системи, спрямовану на суттєве зменшення імпортного мита та усунення заборони на експорт машин, яка діяла з 1774 р. Головною перешкодою для повномасштабної зовнішньої торгівлі все ж залишалися Хлібні закони, що передбачали захист національного сільськогосподарського виробництва від імпортованого зерна, перший з яких датується 1436 роком. Відміна Хлібних законів у 1846 р. завершила процес лібералізації зовнішньої торгівлі Великобританії. У цілому ж

¹ Bowden W., Karpovich M., Usher A.P. Op.Cit., p.73.

торговельна політика в країнах Європи в період з 1815 по 1825 роки була доволі строкатою і описується дослідниками як острівки вільної торгівлі серед океану протекціонізму, про що свідчать дані нижченаведеної таблиці.

Таблиця 1.
Торговельні політики в окремих європейських країнах (1820 р.)

Країни	Обмеження на імпорт промислової продукції	Середній рівень мита (%) [*]	Захист сільського господарства	Експортне мито	Внутрішнє мито	Закони про судноплавству
Австро-Угорщина	численні	**	***	Так	Так	Ліберальні
Данія	рідкісні	30	Помірний	***	Так	Ліберальні
Франція	численні	**	Помірний	Рідкісне	відсутнє	Захисні
Португалія	відсутні	15	Жорсткий	Так	***	Ліберальні
Пруссія	відсутні	10	Помірний	Відсутнє	відсутнє	Ліберальні
Росія	численні	**	Помірний	Так	***	***
Іспанія	численні	**	Жорсткий	Так	Так	Захисні
Швеція (Норвегія)	численні	**	***	Так	Так	***
Швейцарія	рідкісні	10	Помірний	Так	Так	Ліберальні
Нідерланди (Бельгія)	відсутні	7	Помірний	Так	відсутнє	Помірно захисні
Великобританія	рідкісні	50	Жорсткий	Рідкісне	відсутнє	Захисні

**наведені цифри є оціночними*

***показники не важливі із-за суттєвих обмежень*

**** неповна інформація чи не піддається класифікації*

Джерело: Bairoch P. Economics and World History. Myths and Paradoxes. – Chicago, 1995, p.19.

У подальшому Великобританія залишалася форпостом вільної торгівлі як індустріально найрозвинутіша країна світу, в той час як на континенті все ще переважав протекціонізм.

У європейській торговельній політиці XIX ст. виділяють три основні етапи:

1815-1860 рр. – збереження протекціонізму в європейських країнах та запровадження вільної торгівлі в Великобританії;

1860-1879 рр. – лібералізація торгівлі на європейському континенті;

1879-1900 рр. – повернення до протекціонізму¹.

В середині XIX ст. лише окремі країни (Нідерланди, Данія, Португалія, Швейцарія, Швеція, Бельгія) дотримувалися по-справжньому ліберальної політики. У період з 1850 по 1900 рр. питома вага тарифних нарахувань у вартості імпорту найвищою була в Росії (32-35%), в Іспанії – 18-25, у Швеції – 16-19%². У секретній доповіді міністра фінансів С. Ю. Вітте Миколаю II «Про необхідність установити, а потім невідступно дотримуватися певної програми торговельно-промислової політики імперії» (1899 р.) зазначалося, що населенню Росії «доводиться

1 Wojtas M. Ewolucja polityki handlowej w Europie w XIX wieku. In: Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin –Polonia, Vol. XLIII, 2009, p.72.

2 Ibidem, p.78.

купувати іноземні вироби за цінами, підвищеними внаслідок мита... Так, наприклад, за пуд чавуну англієць платить 26 коп., американець – 32 коп., а росіянин – до 90 коп.»¹.

Друга епохальна торговельна угода між Англією і Францією (1860 р.), підписана майже через сто років після першої, зумовила так зване тарифне «роззброєння» на континенті внаслідок лібералізації торгівлі між Францією та низкою європейських країн на основі угод про надання режиму найбільшого сприяння². Початок останньої чверті XIX ст. вважається піком лібералізму на континенті, коли до системи «Кобденових угод» приєдналися практично усі європейські країни. Про перебіг подій у митній політиці протягом 1820-1990 рр. свідчать дані нижченаведеної таблиці.

Водночас, за межами Європи, насамперед у США, спостерігалася прямо протилежна картина, де високі митні тарифи були спрямовані на захист молодій промисловості цієї країни. Протекціоністські заходи різного рівня та характеру зберігалися у США практично до закінчення II світової війни. Аналогічну політику проводила Німеччина, запровадивши у 1879 р. нові підвищені тарифи, що поклало початок поступового повернення до протекціонізму на континенті. У зв'язку з коливанням міжнародних цін (експортні ціни скоротилися з 1874 по 1897-98 рр. на 35%, імпортні – на 49 %), майже всі тарифи, що вступили в силу у 1879-1914 рр., були специфічними видами мита², прив'язаними до кількісних параметрів експортно-імпортних відносин.

Таблиця 2.
Середній рівень тарифу на промислові товари в окремих країнах світу (зважений середній рівень у відсотках від вартості)

	1820	1875	1913	1925	1931	1950	1980	1990
Австрія*	-	15-20	18	16	24	18	14,6	12,7
Бельгія**	6-8	9-10	9	15	14	11	8,3	5,9
Данія	25-35	15-20	14	10	-	3	8,3	5,9
Франція	-	12-15	20	21	30	18	8,3	5,9
Німеччина***	8-12	4-6	13	20	21	26	8,3	5,9
Італія	-	8-10	18	22	46	25	8,3	5,9
Нідерланди	6-8	3-5	4	6	-	11	8,3	5,9
Росія****	-	15-20	84	-	-	-	-	-
Іспанія	-	15-20	41	41	63	-	8,3	5,9
Швеція	-	3-5	20	16	21	9	6,2	4,4
Швейцарія	8-12	4-6	9	14	19	-	3,3	2,6
Великобританія	45-55	0	0	5	-	23	8,3	5,9
США	35-45	40-50	44	37	48	14	7,0	4,8
Японія	-	5	30	-	-	-	9,9	5,3

*До 1925 р.: Австро-Угорщина.

- 1 Витте С.Ю. Собрание сочинений и документальных материалов. Т.4. – Москва, 2006, с.182.
- 2 Режим найбільшого сприяння (most favoured nation clause) – принцип ГАТТ-СОТ, згідно з яким, кожна із сторін, що підписують угоду, зобов'язана надати іншій державі, її фізичним та юридичним особам переваги та привілеї в торгівлі, які вона надає чи надаватиме в майбутньому третій країні (Bennock G., Baxter R.E., Davis E. The Penguin Dictionary of Economics. Fifth Edition. – London, 1992, p.295).

** У 1820 р.: Нідерланди.

***У 1820 р.: Пруссія.

****З 1922 р.: СРСР.

Джерело: Vairoch P. Op.Cit., p.40.

Щодо інших країн та регіонів світу. Історичні джерела засвідчують, що неєвропейські країни, зокрема Китай, проводили відкриту (ліберальну) торговельну політику, починаючи від династії Сун (960-1279 рр.), до кінця XV ст. В Японії ліберальний період тривав майже 250 років (з XV до середини XVII ст.). В Османській імперії ліберальна політика бере свій початок з середини XVI ст. – з часу підписання торговельної угоди з Францією. В останній чверті XVII ст. та в середині XVIII ст. встановлені митні тарифи на експорт та імпорт не перевищували 3%.

Напередодні першої світової війни посилилася тенденція до підвищення імпорتنних тарифів, особливо з боку Росії, США, Іспанії, Франції та інших провідних держав. Протекціоністська політика зберігалася аж до 50-х років XX ст., після чого починається процес неухильного зниження імпорتنних тарифів, чому не в останню чергу сприяло підписання у 1947 році Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ).

Література:

1. Африка и международный экономический порядок. В кн: История человечества. Том VII. XX век. Пер. с англ. Гопала С. и Тихвинского С.Л. – Москва, 1995.
2. Витте С.Ю. Собрание сочинений и документальных материалов. Т.4. – Москва, 2006.
3. Зовнішньоекономічний словник-довідник. За ред. А.С.Філіпенка. – К., 2009 р.
4. Рогач О.І. Міжнародні інвестиції: теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій. – К., 2005 р.
5. Словарь современной экономической теории. Общ. ред. Д.У Пирса. Пер. с англ. – Москва, 1997 г.
6. Струве П.Б. Торговая политика России. – Челябинск, 2008.
7. Bannock G., Baxter R.E., Davis E. The Penguin Dictionary of Economics. Fifth Edition. – London, 1992.
8. Bowden W., Karpovich M., Usher A.P. An Economic History of Europe since 1750. – New York, 1937.
9. Dictionary of International Economics Terms. Series Editor: J.O.I.Clark. – London, 2006.
10. Wojtas M. Ewolucja polityki handlowej w Europie w XIX wieku. In: Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Lublin –Polonia, Vol. XLIII, 2009.

Козаченко С. В., доктор економічних наук, професор,
директор Міжнародного центру розвитку
предприимательства и менеджмента (Украина, Киев);

Лузин А. Е., профессор, член Американской академии
менеджмента, эксперт ЕС по реструктуризации
промышленных предприятий (Франция-Швейцария, Женева).

СЛАГАЕМЫЕ УСПЕШНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОРЫВА

Аннотация. В статье исследуются проблемы, связанные с ускорением инновационных процессов. Показаны преимущества инновационной гонки, рассмотрены основные этапы на пути открытия и освоения потенциала ускорения инновационных процессов.

Вступление. Существенные инвестиции в инновации, ускоренное их внедрение в жизнь дают реальные шансы эффективного обновления экономики и обеспечат динамичное экономическое развитие страны в будущем.

Если выгоды от быстрого выведения нового продукта на рынок очевидны, то получаемые выгоды за счет сокращения разработки инновационного продукта осознаются далеко не всеми. Между тем, фактор скорости таит в себе огромный потенциал.

Стратегическая задача по резкому ускорению инновационных процессов – сложна и многоэтапна. Отдельные аспекты этой задачи нашли отражение в работах отечественных и зарубежных ученых, что позволило сформировать новые технологии, способствующие ускорению инновационных процессов, такие как QRM (производство с быстрой реакцией), параллельный инжиниринг, модульное конструирование, систему «Обеуа», управление конфигурацией и многое другое.

Постановка задачи. Цель и задача данной статьи – структурировать основные составляющие потенциала ускорения инновационных процессов, вычленив концептуальные идеи в этой области и показать эффект практического внедрения ряда подходов апробированных ведущими инновационными компаниями мира.

Методология. В работе использованы методы научной абстракции, анализа и синтеза, системный анализ, что дает возможность раскрыть суть и структуру ускорения потенциала инноваций.

Ключевые слова: инновация, ускорение инновационного потенциала, изменение ментальной модели, параллельный инжиниринг, модульное конструирование, управление конфигурацией.

Экономическая модель Украины, которая сложилась во второй половине 90-х годов прошлого века, и останки которой дотлевают в настоящее время, гипотетически можно назвать моделью экономической стабильности.

Эта модель основывалась на безудержной эксплуатации промышленного потенциала, созданного в советский период, практически игнорируя необходимость его модернизации и технического перевооружения. Фундаментом модели были несколько отраслей экспортно-ориентированного сектора экономики (металлургия, химия и трубопроводный транспорт) в противовес развития других, прежде всего высокотехнологичных наукоёмких отраслей.

Такая модель развития могла быть относительно успешной в условиях благоприятной внешнеэкономической конъюнктуры – низкие цены на энергоресурсы и продукты их первичной переработки, доступность внешних дешевых кредитных ресурсов, прилив зарубежного спекулятивного капитала.

Сегодня основы для использования такой модели либо её модификаций отсутствуют. Практически произошло исчерпание ресурсов и резервов потенциала экономики социалистического прошлого, к тому же приплюсовывались такие негативные факты как глобальный экономический кризис, ухудшение внешнеэкономической конъюнктуры, аннексия Крыма и война на промышленном востоке Украины.

Как в таких условиях можно реализовать задекларированное и омытое кровью движение к европейским ценностям, к сотрудничеству европейских стран? Как соответствовать высоким европейским стандартам качества товаров и услуг?

Мировой опыт показывает, что только те страны, которые инвестируют в инновации и внедряют их в жизнь, получают реальные шансы эффективного обновления собственных экономик и обеспечивают динамичное экономическое развитие страны в будущем.

Время деклараций об инновационных направлениях развития нашей экономики, её отраслей, компаний – прошло. Нужны реальные шаги, обеспечивающие ускоренные разработки и выведение на рынок новых продуктов. Ибо лидерство в выведении на рынок востребованного инновационного продукта сулит высокие и сверхвысокие прибыли.

Известно, что 70% прибыли от суммарных продаж нового изделия компании получают в течении первых восьми месяцев. Затем на рынке появляются агрессивные конкуренты с аналогичными либо более совершенными продуктами.

Потеря «монополии» – это расставание со сверхценой и 100% владением рынка. Лидерам приходится делать сложный выбор: либо смириться с ситуацией и отстаивать свои рыночные позиции за счет снижения цены, либо попытаться вывести на рынок ещё более совершенный продукт.

Маниакальные стремления компаний – лидеров удержать монопольные позиции на рынках сбыта служит причиной появления, так называемого, «инновационного каннибализма». Компания «каннибал» сознательно идет на резкое сокращение жизненного цикла своего «детисца» – нового продукта, задолго до завершения его жизненного цикла, замещая его более совершенным. Следуя примеру мировых инновационных лидеров, таких как Hewlett-Packard, Sony и Mitsubidhi, компании «каннибалы» выводя на рынок новую модель, сразу устанавливают дату её снятия с производства и немедленно приступают к работе по её усовершенствованию, в параллель с проектированием новой модификации и проведением исследований и разработок для создания аналогичного продукта нового поколения. Как результат, порядка 50% продаж этих компаний приходится на продукты, выведенные на рынок в течение двух прошлых лет.

Данная картина инновационной гонки, наблюдаемая на мировых рынках, воспроизводится с теми или иными вариациями на региональных, страновых и местных рынках. Однако, если выгоды от быстрого выведения нового продукта на рынок вполне очевидны, то получаемые выгоды за счет сокращения срока разработки инновационного продукта осознаются далеко не всеми и, как

свидетельствует практика, напрасно. Фактор скорости таит в себе огромный потенциал.

Поясним этот феномен, сославшись на фундаментальную работу Rajan Suri [1].

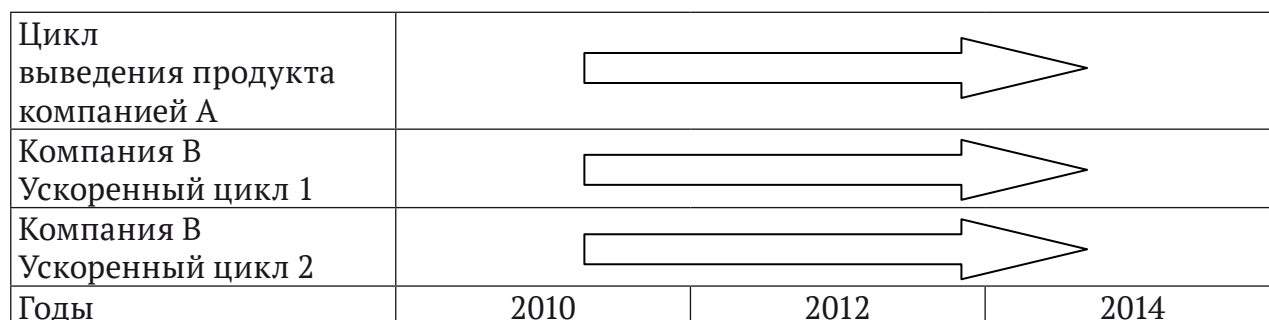

Рис.1. Сроки освоения продукции

Из приведенного выше рисунка (Рис. 1.) следует, что более короткие (в два раза) сроки освоения новой продукции позволяют компании **В**, не только получить выгоду от опережающего выведения продукта на рынок, но, что не менее важно, к моменту выхода на рынок продукта компании **А**, вывести на него новую, более совершенную модификацию изделия. Действуя таким образом, компания **В** обесценивает новый продукт конкурента и лишает его возможности окупить понесенные затраты. Даже, если предположить, что компания **В** начала освоение нового продукта лишь в 2012 году (вариант 2), то и в этом случае у неё имеется возможность во многом обойти конкурента.

Во-первых, начав разработку на два года позже, специалисты компании **В** имеют лучшее представление о реальных потребностях клиента, которые могли претерпеть значительные изменения за прошедшие два года с момента запуска проекта компанией **А**. Во-вторых, технологическая база (материалы, компоненты, мат. обеспечение) получают дальнейшее развитие за два года, обеспечив дополнительное конкурентное преимущество компании **В**. Появление за прошедший период времени более усовершенствованного производственного оборудования может позволить компании **В** произвести более качественный продукт с меньшими затратами.

Попытка компании **А** сделать все тоже, что сделала компания **В**, окажется трудно выполнимой и весьма затратной, так как потребует внесение многочисленных изменений в проект, дополнительное изготовление моделей и прототипов и т.д.

Насколько затратно подобное ускорение инновационных процессов? Как следует из теории и практики “Quick response manufacturing” (QRМ) («Производство с быстрой реакцией»), практически любая организация располагает потенциалом увеличения скорости инновационных процессов нередко на 50-70 и более процентов. Причем ускорение достигается, как правило, за счет организационного фактора, без каких-либо серьезных финансовых затрат.

Остановимся подробнее на основных этапах этого потенциала ускорения инновационных процессов [2].

Первый этап связан с необходимостью обеспечения абсолютного приоритета инновациям в стратегии компании.

Не так давно мы стали свидетелями «кончины» корпорации, которая на протяжении столетия демонстрировала исключительную жизнестойкость и динамизм. Это компания “Kodak”. Причиной краха этого абсолютного лидера фотоиндустрии явилась неспособность вовремя сменить приоритеты и перейти от пленочной к цифровой фотографии. Напомним, что первая цифровая камера была создана в лабораториях “Kodak” ещё в 70-е годы прошлого столетия. В исследования и разработки числовой фотографии “Kodak” вложила больше средств, чем кто-либо из её конкурентов. Имелись все предпосылки для перехода компании в «новое цифровое измерение». Кроме одного – не были заменены базисные стратегические приоритеты. Неспособность пожертвовать «Золотой жилой» – пленочной фотографией и отдать абсолютный приоритет инновационным цифровым фото продуктам привели к полной потере позиций корпорации на мировом фото рынке.

Ровесница “Kodak”, известная международная корпорация «ЗМ», многие десятилетия сохраняет репутацию одной из самых инновационных компаний мира и продолжает ежегодно добавлять к 6000 уже освоенных продуктов десятки новых. Можно перечислить множество факторов, благодаря которым поддерживается столь высокий «инновационный тонус» компании, но среди них имеется один, на наш взгляд определяющий. Это жесткое правило, которому вынуждено неуклонно следовать каждое производственное отделение корпорации. Согласно последнему: 30% годового дохода отделения должно формироваться за счет продажи изделий, выведенных на рынок в течение последних 4-х лет, и 10% – разработанных в прошлом году. Невыполнение данного правила, равно как не выполнение заданного норматива по прибыли, чревато расформированием или ликвидацией отделения.

Японская компания Canon использует ещё более изощренный способ заставить свои производственные отделения выводить на рынок новые разработки в кратчайшие сроки. Корпорация продает лицензии на последние разработки прямым конкурентам одновременно с передачей их своим производственным отделениям, лишая последних возможности затягивать процесс освоения и выведения новой продукции на рынок.

Это не одиночные экзотические примеры. Все инновационные компании используют те или иные методы «принуждения» своих производственных отделений к быстрому освоению новой продукции.

Подобная жесткая стратегия, способствуя резкому ускорению инновационных процессов, помимо удержания и укрепления рыночных позиций призвана решать вторую, не менее важную задачу, а именно – сокращение прямых затрат на освоение и продвижение новой продукции.

Следует отметить, что попытка реализовать жесткую инновационную политику, административными методами, скорее всего, выльется в полный провал. Резкое смещение стратегического вектора с традиционных целей максимизации прибыли, за счет сокращения затрат и продления жизненного цикла реализуемой продукции, в сторону ускорения инновационных процессов и замещения ещё востребованной рынком продукции на новую, неизбежно порождает открытое или замаскированное сопротивление персонала. У персонала имеются серьезные основания сомневаться в оправданности подобной стратегии. Поэтому, данному радикальному изменению должна предшествовать серьёзная подготовка.

Реализация второго этапа направлена на то, чтобы буквально все в компании осознавали важность и приоритетность работы по освоению новой продукции.

Решение стратегической задачи по резкому ускорению инновационных процессов потребует многочисленных изменений в конструкции продукта, технологии, в организационной структуре, в компетенциях исполнителей и многом, многом другом. Но самое главное она потребует изменение менталитета сотрудников. Успех или провал будут напрямую зависеть от того, как отнесется персонал к решению данной задачи, с энтузиазмом включится в её претворение в жизнь или будет оказывать активное или, что ещё опаснее, пассивное сопротивление. Причем, это относится не только к тем сотрудникам, которые будут непосредственно участвовать в её решении, но и к тем, кто будет опосредованно влиять на судьбу нововведения. На практике это означает, что успех новой стратегии зависит от каждого работающего в компании.

Понимая сложность поставленной задачи, необходимо исходить из того, что, если не предпринять адекватные проактивные меры, то нововведение неизбежно натолкнется на сопротивление работников, которое будет возрастать пропорционально прилагаемым усилиям по её продвижению. Причина не только в нежелании сотрудников брать на себя дополнительную нагрузку, а в том, что данное нововведение неизбежно вступает в конфликт с сложившимися убеждениями, представлениями, установками, подходами и приоритетами, т.е. всем тем, что принято называть «ментальными моделями».

Каждый опытный руководитель знает, что нет задачи более сложной и трудоемкой, чем изменение у подчиненных сложившихся представлений и убеждений. Но при этом надо понимать, что обойтись без этого невозможно – слишком велик шанс того, что вложенные усилия окажутся напрасными и все вернется на круги своя. Так, что выбора нет. Серьезные изменения неизбежно приходится начинать с обновления ментальных моделей или как их также называют «ментальных карт», которыми каждый из нас руководствуется при принятии решений.

Многочисленные подходы к осуществлению изменений ментальных моделей, используемые на практике, в своей сути сводятся к классической трехстадийной модели осуществления изменений Курта Левина (3). Логическая схема модели Курта Левина подразумевает, во-первых, «разморозку», а именно внедрение сомнения в головы людей относительно правильности и незыблемости их индивидуальных и групповых установок, представлений и убеждений. Во-вторых, осуществление необходимых изменений – коррекцию и замещение устаревших ментальных моделей. На третьей, заключительной фазе, осуществляется «Заморозка» – закрепление, фиксация происшедших изменений, дабы исключить возврат к прошлому.

Грамотный менеджер и консультант по управлению видят по своему, как лучше в конкретных условиях решить эту триединую задачу. Важно, чтобы был достигнут желаемый результат.

Рассмотрим ниже наиболее «типичный подход».

1. «Разморозка» или открытие нового видения.

Наименее болезненное и быстрое расставание с прошлыми представлениями происходит тогда, когда мы вдруг начинаем остро ощущать их ошибочность или неправомерность и, одновременно, у нас появляется ясное видение, того,

что должно прийти им на смену. Решение этой двуединой задачи связано с проводимой подготовительной работы по двум направлениям. Первое: собираются факты, примеры, наглядные доказательства бесперспективности и пагубности для компании продолжать следовать прежним курсом. Второе: формируется долгосрочное «видение» желаемого будущего компании, базирующееся на кардинальных изменениях, ведущих к ускорению инновационных процессов и освоению новых продуктов. При подготовке этих двух «картин» обычно руководствуются принципом Поретто, а именно, акцент делается на 20% факторов, являющихся в первом случае причиной провала и, наоборот, во втором, обеспечивающих 80% успеха.

Эффективным является визуализация и драматизация подаваемой информатизации – подготовка видео роликов, перемещающих персонал в «ужасное будущее» и ярко показывающих суровые последствия для компании непринятия срочных и кардинальных мер. Демонстрация таких видео во всех отделениях компании с последующим обсуждением конкретных путей выхода из создавшейся ситуации может оказаться весьма действенным средством синхронизированной «разморозки» многотысячного персонала. Важно осознавать, что это единственная «пуля» в обойме руководства компании, поэтому она должна быть выпущена точно и в нужный момент. За ней незамедлительно должны последовать конкретные шаги по осуществлению изменений и последующей «заморозки».

2. Изменение представлений, базируясь на увиденном.

Если задача “разморозки” сводится к тому, чтобы поразить воображение и породить желание изменений, то задача второй фазы – продемонстрировать, что такие изменения вполне реальны и могут быть практически реализованы. Наиболее действенным инструментом в этом случае представляется бенчмаркинг, т.е. знакомство с опытом компаний, которые уже успешно решили данную задачу (4). Безусловно, наиболее интересным и действенным является непосредственное знакомство с опытом прямых конкурентов. Однако, это редко осуществимо на практике и, как правило, приходится довольствоваться дистанционным и фрагментарным его изучением. Приемлемой альтернативой, во многих случаях, может явиться знакомство с аналогичными нововведениями, осуществленными в компании, не являющейся вашим прямым конкурентом. Практически невозможно обеспечить непосредственное знакомство с объектом бенчмаркинга всего персонала компании, поэтому следует сделать его подробное описание и, что крайне желательно, проиллюстрировать его фото и видео материалами и образцами продукции. Систематизированный материал представляется на конференциях и семинарах, проводимых во всех подразделениях компании. Действенность этих мероприятий может быть значительно повышена приглашением для их проведения непосредственных носителей искомого опыта из компаний выбранных для бенчмаркинга.

3. “Заморозка” или конкретизация и закрепление новых представлений и идей.

Смена ментальных моделей может считаться завершенной лишь после того, как у каждого сотрудника, помимо убежденности в полезности нововведений, сформируется ясное представление о конкурентной роли, которую он будет играть в новой ситуации. Замена традиционного ориентира нацеленного на снижение

затрат, на новый ориентир – максимальное ускорение реализуемых процессов, неизбежно выливается в конфликт устоявшихся, старых, “правильных” на, “сомнительные” новые приоритеты. Например, скорость создания нового изделия может быть в значительной степени повышена за счет использования стандартных решений, типовых компонентов и модулей. Но такой подход входит в противоречие с традиционным видением проектировщиков и конструкторов, привыкших демонстрировать свою значимость количеством новых разработок тех же компонентов и модулей.

Организация обучающих семинаров и курсов для сотрудников всех подразделений должна представить платформу для активного и целенаправленного диалога. Последний же должен базироваться на конкретной и достоверной информации по основным аспектам нововведений, представленных в лекциях, на семинарских занятиях и в раздаточных материалах. Идеальным результатом данной работы будет формирование у каждого сотрудника четкого представления о том, как будет действовать его подразделение и организация в целом в новых условиях и чем он должен руководствоваться в своей повседневной работе. И главное, он должен быть убежден в необходимости и жизненной важности данного организационного нововведения.

Если в результате проведенных мероприятий удастся обеспечить сознательную поддержку нововведений абсолютным большинством сотрудников, если каждый сотрудник компании представляет свою специфическую роль в достижении поставленных целей, если сформировалась команда энтузиастов, готовых, не считаясь со временем проводить изменения в жизнь, значит, цель данного этапа достигнута, и можно переходить к следующему.

Третий этап связан с формированием целевой временной многофункциональной команды по каждому новому продукту.

Высокая уязвимость инноваций порождена, в значительной степени, тем, что их успех или провал зависят от воли и желания многих людей в организации, находящихся на различных уровнях иерархии в многочисленных подразделениях. Лучший способ снизить неизбежное сопротивление и повысить вероятность успеха, это усадить всех в одну «лодку», с надеждой на то, что они будут «грести» в одну сторону. Вовлечение в работу по проекту, уже на стартовой фазе всех тех, кто традиционно присоединился к нему на более поздних этапах его реализации, позволяет сократить количество возвратов, переделок и не самых оптимальных решений. Общей практикой стало формирование целевых, временных, комплексных, междисциплинарных команд, все участники которых, в той или иной степени, задействованы на всех стадиях разработки, изготовления и продвижения инновационного продукта.

Успех деятельности таких временных образований зависит от ряда факторов, важнейшими из которых являются:

1. Подбор руководителя – лидера проекта. Недавнее исследование, проведенное на предприятиях в Японии показало, что в 100%-ых успешно реализованных проектов во главе стояли энтузиасты, в то время, как 80%-ов провалившихся, возглавлялись «назначенными» руководителями, не испытывающими особого энтузиазма по отношению к проекту. Бесспорно, лидер проекта должен обладать большим набором специфических качеств, и главное, чтобы он соответствовал самому понятию «лидер», т.е. обладал даром

завоёвывать сердца и доверие членов команды и заражать их собственным энтузиазмом.

2. Далее необходимо предусмотреть **вовлечение в команду всех, от кого в какой-либо степени, даже в незначительной, зависит успех продвижения инновации**. Это следует сделать уже на первой, стартовой фазе проекта, до того, как проект начнет цепляться за подводные камни недоброжелателей и вязнуть в трясине равнодушия. Для того, чтобы определиться с составом привлеченных, полезно смоделировать процесс продвижения инновации и определить то, какие подразделения будут затронуты и на каком этапе. Это не означает, что каждый привлеченный будет постоянно задействован в работе команды. Реальное его участие может быть эпизодическим, лишь на определенных фазах реализации проекта. Важно, что он будет считаться и чувствовать себя членом данной целевой команды. Ему будет постоянно направляться информация о реализации проекта, он будет приглашаться на общие заседания, проводимые по завершению каждого этапа работы, и др.

Важно, чтобы ключевые члены команды, выбранные из различных функциональных и производственных подразделений, на время своего 100% участия в проекте, физически находился в отдельном помещении, выделенном для команды проекта, а не в своем подразделении. Только в этом случае можно надеяться, что работе над проектом будет дан приоритет по отношению к другим «неотложным» делам, которые ждут его на основном рабочем месте.

Учитывая приоритетность инновационного проекта, лидер проекта должен иметь прямой выход на высший уровень управления компанией и желательно напрямую подчиняться одному из заместителей генерального директора. Члены команды должны непрерывно ощущать поддержку высшего руководства. В ином случае приоритетность инновации едва ли будет обеспечена.

Четвертый этап – это этап «параллельного инжиниринга».

Все больше и больше компаний сегодня отказываются от традиционного «конвейерного» процесса проектирования и конструирования новой продукции в пользу принципиально отличного метода, получившего название «concurrent engineering» (ЕС) (параллельный инжиниринг). Это позволяет резко ускорить цикл разработки и изготовления нового изделия, с одновременным повышением его потребительских свойств, функциональности, технологичности, удобства в обслуживании и утилизируемости. Концептуальные идеи «параллельного инжиниринга» были высказаны в Украине ещё в первой половине XX века украинским академиком С.М.Ямпольским в работе «Основные вопросы технической подготовки производства в связи с проблемой скоростного освоения машин». С.М.Ямпольский впервые сформировал развернутую научную концепцию технической подготовки производства как важнейшего условия скоростного освоения машин, определил этапы и методы внезаводской и внутривзаводской подготовки производства новых конструкций машин в условиях скоростного проектирования, технологического освоения и производства [3, 4]. В дальнейшем эти идеи получили развитие в работах его учеников и последователей [5, 6].

Параллельный инжиниринг отличается от традиционного процесса проектирования тем, что все вышеперечисленные задачи рассматриваются совместно специалистами разного профиля уже на ранней стадии проектирования

продукта. Сегодня это возможно с помощью компьютерного трехмерного моделирования отправной конструкции изделия и изготовление прототипов – ориентиров еще на стадии отработки базисной концепции изделия. Среди отличительных особенностей системы параллельного инжиниринга, особого внимания заслуживают следующие.

Возможность формирования целого ряда уникальных и чрезвычайно важных для успешной реализации проекта «эффектов». **Эффект «владения»** – право каждого, наравне со всеми членами команды, на равных влиять на будущее проекта; **эффект «принадлежности»** – моральная ответственность индивидов перед членами команды за свою работу; **«голографический эффект»** – появление единого видения и сходных ценовых ориентиров у представителей различных функциональных и производственных подразделений, работающих совместно над проектом; **«синергетический эффект»** – возникающий в процессе совместной работы экспертов различной специализации.

Резкого сокращения суммарной протяженности проекта можно добиться за счет параллельной, четко скоординированной, одновременной работы специалистов над различными компонентами проекта и её оперативной, комплексной оценки членами команды с целью раннего выявления и ликвидации возникающих проблем. Повышение практической реализуемости проекта за счет ясного представления членами команды о требованиях выставляемых клиентами, наличия технологического оборудования и ожидаемого уровня его загрузки, о наличии требуемых профессиональных кадров и многого другого, от чего зависит быстрое промышленное освоение нового изделия [9].

«Параллельный инжиниринг» характеризуется появлением и постоянным обогащением «единого поля знания», способствующего повышению профессионализма и эффективному решению проблем. «Единое поле знаний» формируется за счет прямого, каждодневного общения членов команд и уникального климата взаимного доверия и открытости, возникающего в процессе работы сплоченной команды. Для сохранения каждодневно формирующихся новых знаний и превращения их в «всеобщее достояние», создаются различного типа виртуальные банки новых идей и лучшей практики.

Практика показывает, что на пути продвижения «параллельного инжиниринга» часто непреодолимой преградой становятся функциональные службы и подразделения, выросшие на проектном «конвейере», противящиеся делегированию специалистов для работы в смешанных целевых командах и стремящихся сохранить за собой традиционные функции контроля. Чтобы избежать этого, необходимо проведение значительных подготовительных работ по размежеванию сферы компетенций и внедрению эффективных форм взаимодействия функциональных служб и проектных команд.

Пятый этап нацелен на ликвидацию межфункциональных перегородок, создание офисного пространства по системе «Open».

Многие руководители предприятий недооценивают важность продуманного подхода к размещению рабочих мест сотрудников и, как выясняется, напрасно. Приведем один весьма показательный пример. В 2004 году в результате сильного землетрясения, инженерный корпус корпорации «Boeing», располагавшийся в местечке Renton под Вашингтоном, был практически сравнен с землей и полторы тысячи работников остались в прямом смысле без «крыши над головой».

Отметим, что землетрясение не было единственной проблемой этого отделения компании. Высокая себестоимость производимых лайнеров и длительный цикл «разработка – изготовление» выливались в потерю заказов, к радости их европейского конкурента – корпорации «Airbus».

Критическая ситуация требовала немедленных действий. Было принято решение перевести функциональные службы на территорию сборочного комплекса. Одновременно с этим, была проведена работа по анализу причин неудовлетворительных экономических результатов работы коллектива. В результате была выбрана новая концепция организации работы и размещения персонала. Следуя системе «Oobeуа», заимствованной у Тойоты, инженерный и управленческий персонал был размещен в едином помещении без стен и перегородок в перестроенном складском корпусе, непосредственно прилегающем к сборочному ангару.

Результат превзошел все ожидания. С меньшим числом занятых, предприятию удалось сократить цикл от разработки до отгрузки авиалайнера 737 в два раза (с 22 до 11 дней) и, при этом, офисный персонал разместился на площади на 40% меньшей, чем прежде. Инженерный состав получил возможность отслеживать в реальном масштабе времени движение сборочного конвейера и оказываться на сборочной площадке сразу, когда в этом возникает необходимость. Более того, белые «воротнички»: конструкторы, проектировщики, управленцы нередко «засучивают рукава» и спускаются в сборочный цех, когда загораются красные сигналы лампы, чтобы подключиться к сборщикам и ликвидировать отставание от производственного графика. Такая тактика в корне изменила отношение между сотрудниками фирмы, сделав их более демократичными, открытыми, дружескими и доверительными [7].

Сходные результаты были получены в мотоциклетной компании «Harley-Davidson», изменившей свой офисный ландшафт, руководствуясь принципами «Oobeуа». В результате осуществленных изменений, вместо одной новой модели в год, теперь компания выводит на рынок четыре. Остановимся на некоторых, как представляется наиболее важных, особенностях системы «Oobeуа» [8].

1. Сокращение потребности в рабочих площадях. Мы уже приводили пример, как на Боинге сумели сократить офисные пространства на 40% и при этом ускорить работу в два раза. Ликвидация перегородок позволяет высвободить большое «мертвое» пространство, ликвидировать необходимость в подсобных помещениях и комнат для совещаний.

2. Сокращение времени на совещания, посещения, ожидания, переписку. В открытом офисном пространстве все сотрудники в прямом поле зрения и вопросы могут обсуждаться и решаться с минимумом хождений и отвлечений. Гибкая, открытая планировка дает возможность разместить рабочие посты сотрудников с учетом уровня потребности в прямых коммуникациях. Все это ускоряет и повышает действенность коммуникаций и позволяет, в значительной степени, снизить объем бумажной и электронной корреспонденции.

3. Обеспечение более эффективной загрузки персонала и быстрого «разруливания» неизбежных сбоев и отставаний от графика. Все работники перед глазами, видно, кто перегружен, а кто нет, и может быть подключен к выполнению срочной работы. Это позволяет снизить затраты на оплату сверхурочных работ и привлечению временного персонала.

4. Предоставление яркой визуальной картины хода работ. В помещении, спроектированном на концепции «Обеуа», стены используются для размещения экранов, схем и таблиц, предназначенных для обеспечения работающих наглядной информацией относительно хода реализации проекта (проектов). Экран используется для демонстрации слайдов и видео клипов при проведении коротких (10-15 минут) утренних брифингов членов команд. Наклейки красного цвета на доске объявлений или графике реализации проекта – сигнал для немедленного обсуждения и нахождения решения возникшей проблемы. Когда ситуация нормализована и проблема решена, красные наклейки заменяются зелеными. Все просто, но наглядно и действенно.

Шестой этап ориентирован на обеспечение тесного партнерства с клиентами и поставщиками.

Много написано о важности вовлечения клиентов в проектирование новых продуктов, но мало делается для того, чтобы это происходило в действительности. Есть целый ряд объективных причин: секретность вокруг новой разработки, нежелание производителя демонстрировать свои слабости, представляя клиенту «сырую» версию будущего изделия, занятость клиента и неотработанность форм подобного сотрудничества. Однако, как демонстрирует успешный опыт некоторых компаний, потенциал такого типа сотрудничества очень велик. Привлечение компанией «Ingersoll Milling Machine» представителей клиентской организации для оценки продукта на основных этапах его проектирования, позволило по завершению проектирования уменьшить количество финальных изменений с 62 (прошлый продукт) до 7-ми (последняя разработка).

Все чаще компании – поставщики берут инициативу в свои руки и организуют выезд ключевых членов проектной команды к заказчику или потенциальным клиентам, для того, чтобы на месте оценить и обсудить реальные требования, предъявляемые потенциальными клиентами к новому изделию.

Большой потенциал повышения скорости разработок и снижения затрат скрыт в развитии тесного сотрудничества изготовителя изделия с суб-контракторами – поставщиками модулей и компонентов. Традиционная практика размещения заказов на производство компонентов по завершению процесса проектирования постепенно уходит в прошлое. Представители суб-контрактных организаций привлекаются для обсуждения конструкции и технологии изготовления компонентов еще на ранних этапах проектирования продукта. Обратная связь с изготовителем компонентов дает возможность адаптировать конструкцию компонентов под технологическое оснащение поставщика и, таким образом, избежать неприятных сюрпризов при размещении заказов.

Минимизация рисков и ускорение инновации на основе концепции детской игры «Lego» – основа седьмого этапа.

Разработка и освоение новой американской системы раннего обнаружения ракет противника ATIRCM/CMWS завершилась с опозданием на 34 месяца и привела к росту реальных затрат на 182%, в то время как, эти показатели по новому ракетному комплексу AIM-9X составили задержку с завершением – 1 месяц и отклонение от сметы затрат – 4%. Основная причина такого внушительного разрыва заключалась в том, что во втором случае большая часть компонентов нового ракетного комплекса уже использовалась в его предыдущих модификациях и их производство не вызывало каких-либо затруднений. Противоракетная

система ATIRCM/CMWS создавалась с «чистого листа» и, как результат, технологии столкнулись с многочисленными проблемами в её промышленном освоении.

Все ведущие инновационные компании мира уделяют пристальное внимание использованию в новых разработках уже апробированных компонентов и модулей. Не редко в компаниях директивно устанавливается предельно допустимый процент новых компонентов, которые конструктора могут заложить в проектируемое изделие. Считается, что с линейным ростом числа новых компонентов в изделии, риски, равно как и затраты, возрастают в геометрической прогрессии.

Использование стандартизованных компонентов и модулей, по принципу конструкторов «Lego», позволяет не только снизить риски и затраты, но и ускорить в разы проектирование и выпуск новых изделий. «Lego» включает: стандартизацию и унификацию, управление конфигурацией, модульное конструирование, платформенный подход.

Стандартизация и унификация. Инновационные компании затрачивают много усилий на доведение до сознания проектировщиков и конструкторов исключительной важности повсеместного использования в новых изделиях стандартных компонентов и модулей, унифицированного крепежа, типовых проектных решений, инструментов, процессов и материалов. Менеджмент компаний обращает внимание разработчиков на потенциал скрытый в придании многофункциональности вновь создаваемых компонентов и деталей. Затраты на дополнительные производственные операции по повышению функциональности компонента в дальнейшем многократно окупятся, если он приобретет универсальность и будет использоваться не в одном, а в нескольких типах изделий.

Существенная роль в минимизации рисков и ускорении инноваций принадлежит управлению конфигурации в процессе их создания и освоения.

Практически на каждом этапе жизненного цикла первоначальный вариант инновации, воплощенный в проекте, претерпевает существенные изменения. Одни из них вызваны необходимостью устранения просчетов и недостатков, другие – появлением новых технических принципов, новых материалов и т.д. Как в том, так и в другом случае изменения являются необходимым условием создания высокоэффективного, выгодного обществу новшества. Но с другой стороны, внесение любых изменений, а тем более бессистемная коррекция на различных этапах жизни инновации приводят к удлинению сроков её вывода на рынок и к удорожанию.

Возникает необходимость оценки целесообразности и эффективности предполагаемых коррекций с целью определения наиболее рациональных направлений улучшения новшества, выбора приемлемых комбинаций изменений в конечном изделии, контроля и управления процессом внесения изменений, т.е. управление конфигурацией.

Под конфигурацией понимается техническая структура инновации, определяемая перечнем её элементов, а также характеристиками их взаимосвязей [9, 10].

Функции управления этим процессом обеспечивают реализацию строгой идентичности инновации по её основным параметрам – техническим, эксплуатационным, экономическим; непрерывный контроль за состоянием создаваемого новшества на всех этапах жизненного цикла, четкую организацию прохождения изменений.

Используемые в практике методы контроля и координации прохождения изменений различаются формами анализа и контроля. Однако, все они базируются на ряде основополагающих принципов, реализация которых позволяет организовывать эффективный контроль состава инновации и координировать любые изменения в течение всего процесса проектирования, производства, освоения и эксплуатации новшества [11].

Модульное конструирование. Корпорация «Dell», применив концепцию конструктора «Lego», представляет возможность покупателям самостоятельно сконструировать дистанционно, посредством Интернета, в течение 15-20 минут, персонифицированный компьютер. Спроектированный компьютер будет смонтирован из стандартных модулей на ближайшем к покупателю сборочном предприятии «Dell» и доставлен на дом клиенту в течение нескольких дней. Действуя подобным образом, «Dell» получает выгоду от слияния воедино преимуществ прямо противоположных, по своей сути, систем: стандартизации и кастомизации. В результате, помимо удешевления и ускорения сроков продаж, компания получает дополнительную выгоду от сокращения сроков «замораживания» компонентов на 60-80 дней по сравнению с IBM и Compaq Computers Co. Модульность открывает неограниченные возможности для новых конструктивных решений и их воплощения в жизнь в минимальные сроки. Это особенно важно для ускорения запуска новой продукции в производство. Модульная конструкция позволяет в полной мере реализовать потенциал параллельного проектирования и аутсорсинга.

Использование платформ. Знакомство с автомобилями: «VW GOLF», «VW BEETLE», «SCODA AKTAVIA», «AUDI A3», «AUDI TT» приводит к выводу, что они имеют мало общего между собой, как по дизайну, так и внешнему виду; кроме того они разнятся по классу и цене. Что их объединяет, так это то, что все они относятся к модульной платформе «B» корпорации «Volkswagen» и на 75% состоят из идентичных деталей и агрегатов. Концепция «платформ», ставшая основополагающей в автомобильной и электронной промышленности, завоёвывает все новые и новые отрасли. Перед проектировщиками ставится задача разрабатывать новые изделия в рамках принятой или формирующейся платформы, т.е. строго руководствоваться параметрами установленных интерфейсов и использованием типовых модулей и компонентов.

Единая платформа может успешно использоваться не только для разработки и производства сходных, но и различных по своему назначению и конструкции изделий. В этом случае, за базисный элемент платформы принимается один из ключевых модулей, который может быть использован в изделиях различного назначения.

Восьмой этап основывает необходимость тесного диалога конструкторов и технологов на ранних этапах создания инновации.

Рабочие чертежи – это «язык» общения конструкторов и технологов. Успех инновационной разработки во многом зависит от того, на какой фазе конструирования нового продукта начнется разговор на этом «языке». Чем раньше, тем больше шансов обеспечить высокую технологичность нового изделия, тем меньше переделок в конструкции потребуется на более поздних фазах [9].

Инновационные компании делают все возможное, чтобы диалог конструкторов и технологов начался на самых ранних этапах проектирования. Это в равной

степени относится и к субконтрактным компаниям, задействованным в поставке компонентов и модулей для нового изделия. Нарботки в данной сфере нашли системное отражение в новой концепции «проектирование для производства и сборки» – «DFMA» (Design for Manufacturing & Assembly). Ниже приведены некоторые положения этой инженерной концепции:

1. Сведите к минимуму количество используемых деталей
2. Сократите количество крепежа
3. Унифицируйте
4. Избегайте сложных компонентов
5. Используйте модульные подсистемы
6. Используйте многофункциональные детали
7. Минимизируйте число установок деталей при обработке
8. Используйте самоцентрирование
9. Избегайте использование специальной оснастки
10. Обеспечьте хороший доступ
11. Минимизируйте число операций и стадийность процессов

Залогом эффективности ускорения инноваций является разработка реалистического, гибкого графика выполнения работ и обеспечение его выполнения.

Планирование работ всегда являлось ахиллесовой пятой процесса создания и выведения на рынок инновации. Это не удивительно, так как уровень неопределенности и непредсказуемости многих процессов и решаемых задач очень высок. Часто уже на первых этапах реализации программы, происходят сбои – появляются непредвиденные обстоятельства, необходимость выполнения незапланированных работ, задержки, вызванные несоблюдением графиков работ подрядными организациями, и многое другое.

Решение проблемы видится по двум направлениям. Первое – переход от традиционных способов планирования к современным гибким формам, базирующимся на использовании специальных компьютерных программ. Второе – четкий мониторинг выполнения плана в реальном времени и предоставление членам проектной команды оперативной обратной связи. Некоторые японские компании успешно обходятся помощью классического, разработанного в начале прошлого столетия, графика Гантта (Gant chart), оперативно помещая на нем сигнальные наклейки различных цветов. Его достоинство – простота и наглядность.

Более совершенным считается «анализ методом критического пути» (critical path analysis), также известный, как: «техника исследования и оценки программ и метод критического пути» (PERT/CPM, for Program Evaluation and Review Technique and Critical Path Method) (16). Эти методы гибкого планирования и оптимизации работ в рамках комплексного проекта, первоначально разработанные в США в 50-е годы прошлого столетия, нашли широкое применение в практике наших организаций под названием «сетевых графиков». Данный метод позволяет наглядно представить последовательность и взаимозависимость решаемых задач, выявить работы, которые могут стать причиной сдерживания реализации проекта. Сетевой график, помимо высвечивания критических задач, графически информирует команду о потенциальных возможностях запараллеливания некоторых работ, выполняемых последовательно. Математическое обеспечение

позволяє «анімувати» графік, миттєво розраховувати об'єми і продовжителюність робіт і інформувати команду о ході виконання робіт по установленному графіку.

Abstract. *The problems related to the acceleration of innovative processes are investigated in the article. Advantages of innovative race are shown, the basic stages are considered on the way of opening and mastering of potential of acceleration of innovative processes.*

Литература:

1. Rajan Suri. Quick Response Manufacturing: A Companywide Approach to Reducing Lead Times. – Productivity Press; 1 edition, 1998.
2. Лузин А.Е. Ускорение инновационных процессов в условиях организации. – Челябинск: Изд.центр ЮУрГУ, 2012.
3. Ямпольский С.М. Вопросы скоростного проектирования и освоения новых конструкций в машиностроении – М.: Л. Изд-во АН СССР, 1994. – 120 с.
4. Ямпольский С.М. Скоростное освоение новых производств. – Машгиз, 1949. – 155 с.
5. Козаченко С.В. Козаченко С.В. Экономика проектирования систем машин. – К.: Техніка, 1986. – 199 с.
6. Козаченко С.В. Системы машин и эффективность технического перевооружения машиностроительных предприятий. – К.: Техника, 1988. – 189 с.
7. Richard Koch. The 80/20 Principle: The Secret to Achieving More with Less. – London.: Cholas Brealey Publishing, 1999.
8. Toshi Horikiri, Don Kieffer, Takashi Tanaka. Oobeya – Next Generation of Fast in Fast in Product Development.
9. Бобрышев Д.Н., Рексин В.Э. Управление конфигураций технических систем. – М.: Сов. радио, 1978. – 175 с.
10. Aiello. R. Configuration management best practices: Practical Methods that Work in the Real World. Addison – Wesley ISEN. 2010.
11. Ямпольский С.М., Козаченко С.В., Лобанов В.В. Экономическое управление созданием систем машин. – К.: Наук. думка, 1981. – 235 с.

Корж М.В., доктор економічних наук, професор;

Жуков С.А., кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент.

ДЕЯКІ РОЗДУМИ ПРО УКРАЇНУ ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНУ ІНТЕГРАЦІЮ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ПЕРІОД ДО І ПІСЛЯ ЗИМИ – ВЕСНИ 2013 – 2014 РОКІВ

Еволюція становлення і розвитку багатьох країн світу та світового господарства загалом довела, що найважливішим фактором успіху економіки будь-якої держави є спільність інтересів. Там, де вже на старті в суспільстві закладається взаємна недовіра, економічний успіх скоріше за все неможливий.

Так, на початку 90-х рр., з розпадом СРСР і становленням незалежності України, нав'язана тодішній молодій, недосвідченій державі західна реформаторська модель так званого Вашингтонського консенсусу (вона ж модель МВФ) стала руйнівною для трансформаційного переходу від планової до постпланової економіки. Непідготовленість керівництва та населення до таких стрімких і кардинальних реформ Україна зазнала потрясіння. Однак незабаром вона оговталася і зробила вибір на користь змішаної економіки – ринково-державного синтезу, де держава, – парус, а ринок – вітер.

Ситуація кінця 2014 і початку 2015 років, з одного боку, вимагає дотримання рекомендацій МВФ для того, щоб в умовах бойових дій на Сході, коли є величезний дефіцит бюджету, і навіть загроза дефолту, українська економіка потребує іноземної матеріальної (і не тільки) допомоги. З іншого – не бажано дотримуватися постулатів моделі МВФ, згідно з якими: «ринок сам все розставить» і «чим менше держави, тим краще». Падаючий курс гривні, знецінення грошей, падіння реальної заробітної плати тощо є цьому яскраве підтвердження.

За таких умов питання економічної інтеграції України набувають важливого забарвлення. Проаналізуємо перспективи розвитку нашої країни в цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу

«Вільна ринкова економіка – чудова річ, але щоб вона працювала, потрібно дуже багато поліції», – сказав англійський журналіст Ніл Аскерсон. Але, є надія, що такий час настане. Саме з цього приводу Гальчинській А.С. зазначав: «... демонтуючи підвалини адміністративної економіки, ми порушили золоте правило: держава може залишити економіку без уваги лише там і тоді, де і коли будуть сформовані повноцінні ринкові механізми, здатні ефективно діяти» [1]. Характерною особливістю поведінкового стереотипу України була надія на саморегульованість ринку, що привело до ситуації, коли «ринкова економіка у нас є, а от нормальної економіки, вважай, уже нема» [4].

Після Жовтневої революції 1917 року, а згодом і формування величезної за розмірами держави СРСР у 1922 році Радянський Союз був у пошуках моделі розвитку економічної системи. СРСР першою оволоділа сценарною довгостроковою, націленою на перспективний далекий розвиток економічного майбутнього країни. І треба відмітити, що їй це вдалося завдяки саме довгостроковому плануванню. Удосконалений і пристосований до науково-технічного прогресу досвід планової економіки був використаний і провідними країнами світу, спочатку США, а згодом країнами Сходу.

Як спадкоємиця СРСР, Україна, здавалося би, повинна була використати кращий світовий досвід планової економіки на основі інновацій і з урахуванням процесів глобалізації та регіоналізації. Однак цього не відбулося. Україна сповідувала не стратегічну, а циклічну економіку, вона жила сьогоднішнім, не думаючи про наступне покоління, що властиво країнам з примітивною економікою. Як результат в країні за роки незалежності було мало побудовано великих підприємств, заводів, фабрик, об'єктів інфраструктури. Для прикладу в Китаї за двадцять років створено 60000 великих заводів [3, с. 8].

Недалекоглядність, байдужість і непрофесіоналізм української влади позбавили її здатності до побудови високотехнологічної та інноваційної економіки, що в умовах підвищеної конкуренції та наростаючих ризиків у світі відкинуло

нашу країну на десятки років назад. Зараз кожен із владних керівників України переслідує лише свої меркантильні інтереси, що відтерміновує та ускладнює перехід від інерційної пострадянської моделі до моделі стратегічного зростання, заснованої на інноваційності та технологічності. Такій ситуації цілком відповідає поширене «філософське» висловлювання українців: «Якось воно буде ...». Однак, спочатку Майдан 2004-2005 років, згодом світова фінансова криза (2008-2009 років), а потім і національна політична криза (революція гідності 2013-2014 років) вплинули на Україну та змусили владу і громадськість співвідносити негативну ситуацію саме з інноваційним майбутнім.

Катастрофічна ситуація в економіці України спричинена застарілою матеріально-технічною та виробничою базою, яка на понад 90% переважає з III і IV технологічного укладу. Прискорило катастрофу хижацьке відношення до експлуатації виробничого потенціалу та варварське ставлення до виробничих фондів, які в більшості дісталися новим господарям України як трофей і, до нього вони ставилися як до трофея (розпилювали на металобрухт із гаслом «Робитимемо з ракет каструлі»). Посилює негативні наслідки антиукраїнської і негосподарської політики деяких можновладців і олігархів також зрощення великого бізнесу із владою, і можливістю безпроблемного вивезення капіталів за межі країни, а також непокараної корупції та зловживань у державному секторі економіки. Цьому сприяла й нестабільна внутрішньополітична ситуація. У підсумку, Україна за більш ніж 20 років незалежності за макроекономічними показниками та рівнем життя населення опинилася на останніх місцях серед європейських країн [3, с. 9-10].

Ситуація, яка склалася в Україні на початок 2015 року вимагає швидшого проведення реформ. Якщо раніше домінував принцип «не винаходити свій велосипед», а просто скопіювати досвід провідних країн світу, то теперішній час світова практика успішного реформування економік свідчить про важливість формування власного українського варіанту реформ, в тому числі з пристосуванням найуспішнішого досвіду інших країн до реалій своєї країни [3, с. 10].

У першу же чергу реформи стосуються експортної політики України. Вона ґрунтується на експортоорієнтованих галузях таких, як металургія, хімія, машинобудування, які, до речі, дісталися Україні у спадок від Радянського Союзу. Ці галузі приносили значний дохід через це їх десятиліттями не оновлювали, і виробничі фонди стрімко застарівали і становились не придатними до конкурентної боротьби. Детальніше про це піде мова нижче.

Зазначені вище кризи, а особливо військові дії на південному сході України – у Донецькій і Луганській областях не тільки відчутно вдарили по Україні та народу. Найбільш чутливий удар було завдано саме по українській еліті, тобто олігархам і нечистим на руку можновладцям – їхні заводи і фабрики частково або повністю були зруйновані, а експортоорієнтовані потоки почали блокуватися. Саме ці галузі позбулися шансів на рятування, зокрема можливість диверсифікувати, і, відповідно, зберегтися «на плаву», не говорячи вже про підвищення конкурентоспроможності.

Пахомов Ю.М. зазначав: «Поки Україна завершувала багаторічну дистанцію сповзання на узбіччя світового автобану та робила потуги щодо боротьби з кризою – інші країни змогли не тільки успішно пройти кризовий шлях, а й інноваційно просунулися, адже світова криза – це не тільки бідування, – це ще й

селекція, яка як хижак знищує слабких (у нашому випадку, низхідних) і тренує сильних, тобто висхідних (наприклад, криза 2008 року дала поштовх до ще більшого успіху Китаю)». Відомий учений вдало порівняв кризове відставання, посиляючись на висловлювання експерта рейтингових агентств Блумберг, Мерілін Лінч та Фітч Вольфгангом де Толем: «Україна як кораблик без капітана і без команди борсається у відкритому морі в відчайдушний шторм; і навіть так всі знесли, що нема кому крикнути SOS. А в цей час інші кораблі задраїли люки, зняли снасті та лягли в глибокий дрейф, щоб врятувати хоч щось» [3, с. 15].

Як зазначалося вище, критичною для України, а особливо для східних її областей – Донецької та Луганської у період військових дій у 2014 році стала проблема модернізації виробничих потужностей експортоорієнтованих підприємств і галузей. Модернізувати ці безнадійно технологічно відсталі потужності країна сама не спроможна та й немає у цьому ніякого сенсу. Додає певні складнощі для українських експортоорієнтованих і низькотехнологічних галузей і кон'юнктура світового ринку – дедалі більше він не потребуватиме українських експортних товарів у такій кількості та якості. Крім цього, Україні «в спину дихають» східно-азійські країни – Китай й Індія. Вони виходять з оновленими потужностями на ті же самі зовнішні ринки, і з тією же, що й Україна експортною продукцією. На їх фоні українська продукція скоріше за все буде неконкурентоспроможною.

Кардинальна, на 180 градусів зміна суспільних настроїв українців на користь **Євросоюзу** збіглася з тією провальною ситуацією в економіці України до 2014 року, вихід із якої можливий тільки через інноваційну модель, що, в свою чергу, робить наполегливими інтеграційні взаємодії України та ЄС. Невідворотність такої інтеграції, яка охоплює головним чином науково-технологічну сферу, обумовлена не тільки загальним падінням українського виробництва, але й виходом з ладу в Україні тієї самої низькотехнологічної експортоорієнтованої моделі, яка при всіх її дефектах досі була головною «годувальницею» країни і майже єдиним постачальником валюти.

Те, що ця модель підлягає не ремонту, а ліквідації із скорішою заміною на високотехнологічну модель, яка радикально відрізняється від існуючої, було зрозумілим (але для цього не робилося майже нічого до 2014 року) протягом останніх років, а стало необхідним і першочерговим – тільки тепер, у 2014 році після кардинальної зміни керівництва країною, настроїв населення тощо [3, с. 13].

На сучасному етапі перед новим Президентом України П. Порошенком і Кабінетом Міністрів А. Яценюком стоїть питання безальтернативності реанімування застарілої, неефективної експортної моделі та виходу з катастрофічної політичної та економічної ситуації. Негативно впливає також і те, що Україна змирилася з критичним становищем своєї економіки – це і великі зовнішні борги, і нестача фінансів, і зашкалений рівень корупції. Однак керівництво, все ж таки, декларує курс на радикальну модернізацію, засновану на інноваціях і зміні поколінь технологічних укладів.

Сучасна ситуація, в якій знаходиться Україна у 2014 році, вимагає терміново зробити вибір у напрямку інноваційно-технологічного майбутнього. Саме таким чином розвивалися такі країни Азії (наприклад, Південна Корея, Сінгапур, Китай) і Скандинавії (наприклад, Фінляндія, Норвегія). Однак цього нашій країні неможливо зробити без доступу до новітніх високотехнологічних інновацій та іноземних інвестицій. Останнє безпосередньо залежить від існуючого

беззаконня, всеохоплюючої корупції та мінливості рішень влади. Саме тому, значна частка прямих іноземних інвестицій переважно вкладаються в сфери з короткочасним циклом окупності: торгівлю, фінансові угоди, операції з нерухомістю тощо, а під стратегічні проекти в Україні вони майже не надходять.

Говорячи про незадовільний обсяг внутрішніх фінансових інвестицій у виробництво в Україні, наведемо думку Пахомова Ю.М., який зазначав, що «за 16 років капітальні вкладення в основні фонди склали лише 29,5% від обсягу річних капіталовкладень в 1990 році. І це при тому, що тоді основні фонди були в іншому (кращому) стані. Характерно, що навіть за наявності фінансів однією з серйозних перепон на шляху довгострокового інвестування в Україну є недостатній за розмірами, а значить, позбавлений ефекту масштабу український внутрішній ринок. Однак, і ця обставина має налаштовувати країну на збільшення ємності ринку, яким для нинішньої України є тільки європейський економічний простір (ЄС)» [3, с. 19].

Ускладнює можливість теперішній Україні самостійно інноваційно відбутися і та обставина, що вона знаходиться в стані не оголошеної війни з Російською Федерацією і окупацією нею Криму та частини Сходу країни. Як наслідок українці позбавлені віри в завтрашній день, одержимі страхами, захлеснуті побутовим безладом тощо. Спочатку здавалося, що Україна «ляже» перед «старшим братом» – Росією, однак країна обрала інший шлях – шлях героїчної боротьби. Ще У. Черчилль сказав: «Якщо країна, вибираючи між війною і ганьбою, вибирає ганьбу, вона отримує і війну, і ганьбу».

Багато відомо прикладів країн, які домоглися успіху, який називають економічним чудом. Всі вони, як і Україна тепер (після відомих подій 2014 року) під час криз і трансформацій демонстрували силу духу, віру в майбутнє, волю до успіху, політичну та економічну стриманість, і навіть приношення у жертву чого в ім'я успішного завтрашнього дня. Однак відмінність між цими країнами та Україною все ж таки є: там панував суворий порядок, був мінімальний розрив доходів багатих і бідних людей, а головне – реальна боротьба з корупцією.

Ми погоджуємось із думкою Іноземцева В., що «серйозну промислову державу не можна побудувати без мобілізації зусиль, як народу, так і влади. А мобілізація завжди потребує порядку і відповідальності, яких не можна вимагати від «низів», якщо їх немає «нагорі»» [2, с. 63]. Чи можуть в Україні на такі жертви піти «керівна верхівка», яку представляють олігархи, і які перетворюють народ на натовп, який «годують» обіцянками і подачками від виборів до виборів. Через це всі верстви суспільства (бідні й багаті) спільно, не домовляючись ставлять хрест на перспективі України.

Пахомов Ю.М. ще в 2009 році передбачив новий Майдан: «Хочеться вірити, що стан безнадійності – це прелюдія перед черговим Майданом, але вже не помаранчевим (він дискредитований навіть в очах учасників ...) Як любить повторювати відомий альпініст, підкорювач Евересту Валентин Симоненко: «Коли зовсім нам погано, значить, перемога близько». Адже для такого Майдану в наявності всі передумови: від незадоволеності становищем в економіці та політичній сфері до усвідомлення масштабу деградації етносу і розуміння важливості ... виведення країни з нинішнього глухого кута» [3, с. 21].

Отже, подолати кризу і стати на шлях перспективного розвитку і прогресу Україна зможе тільки завдяки інноваційній моделі на основі євроінтеграційного

прагнення. Основою її є, по-перше, ефект стрімко збільшеного масштабу, по-друге – ще не до кінця розвалена і розкрадена виробничо-економічна та науково-технологічна інфраструктура. До того ж революція гідності дала змогу українцям відчутти себе європейцями, а не молодшим братом «русского мира».

Безперечно, інтеграція України до ЄС та відповідні коопераційні зв'язки, націлені на інновації, спонукатимуть до структурної трансформації та відкриють нові можливості для ефективного раціонального переозброєння виробничих фондів, товарних і фінансових потоків, що неодмінно приведе до збільшення доходів за рахунок ефекту та збільшеного масштабу українсько-європейського ринку. Така кооперація дала би змогу Україні отримати приплив іноземних інвестицій. У попередні роки іноземне інвестування значно стримувалося недостатнім обсягом внутрішнього ринку України. Саме через відсутність ефекту масштабу підприємства європейських країн (особливо багатосерійного виробництва) переважно експортували в Україну готову промислову продукцію, а не капітал і новітні технології.

Підводячи підсумки, зазначимо, що економічна інтеграція України до Європейського співтовариства та, як результат формування спільного українсько-європейського ринку, сприятиме інноваційному та відповідно вирішенню проблем модернізації народного господарства, що є передумовою входження України в постіндустріальне суспільство.

Література:

1. Гальчинській А.С. Цитати економістів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://modeling.at.ua/index/0-7>.
2. Иноземцев В. Призыв к порядку / Иноземцев В. // Свободная мысль. – 2008. – №10. – С. 57-70.
3. Пахомов Ю.М. Украина и Россия: эффекты взаимодополняемости и риски отторжения / Пахомов Ю.М. // Збірник наукових праць. Вип. 60 [Відп. ред. В.Є. Новицький] К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2009. – С. 3-25.
4. Перлюк О. Афоризми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aphorism.org.ua/search.php?page=72&keyword=%CE%EB%E5%EA%F1%E0%ED%E4%F0%20%CF%C5%D0%CB%DE%CA>.

УДК 339.98

Якубовський С. О., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Родіонова Т. А., кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

ЕВОЛЮЦІЯ ВПЛИВУ ПОТОКІВ КАПІТАЛУ ДЛЯ КРАЇН З РИНКОМ, ЩО ФОРМУЄТЬСЯ

Статтю присвячено дослідженню еволюції впливу іноземних інвестицій на стабільність національних фінансових систем країн з ринком, що формується. За результатами дослідження оцінено роль міжнародного регулювання у фінансовій експансії розвинених країн, виявлено можливі негативні наслідки для країн з ринком, що формується, від участі в міжнародному русі фінансових ресурсів. *Ключові слова:* країни з ринком, що формується, кількісне пом'якшення, МВФ, зовнішній борг, стійкість національної фінансової системи.

За останнє десятиріччя країни з ринком, що формується, істотно поглибили свою інтеграцію з світовими фінансовими ринками, як це засвідчують їх міжнародні інвестиційні позиції, а саме зростаюча вартість міжнародних активів і зобов'язань. Багато країн заохочували потоки капіталу, усуваючи обмеження, дерегулюючи внутрішні фінансові ринки та покращуючи економічне середовище і перспективи шляхом ринково орієнтованих реформ. Зокрема, в 1990-х роках країни, що розвиваються, і перехідні країни Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), Східної Азії та Латинської Америки усунули обмеження на міжнародні фінансові трансакції та водночас послабили регулювання фінансових операцій на внутрішніх ринках [1].

Якщо раніше для країн з ринком, що формується, міжнародні потоки капіталу прийнято було розглядати як деструктивну силу, яка збільшує волатильність і викликає руйнівні кризи, а не як сприятливу для економічного зростання або диверсифікації ризиків за рахунок розширення можливостей інвестування, то зараз спостерігаються зміни, які показують, що країни з ринком, що формується, можуть бути в більш вигідному положенні, щоб скористатися перевагами від потоків капіталу, хоча при цьому зіштовхуються з новим набором ризиків [2].

Незважаючи на збільшення в абсолютному вираженні припливу потоків капіталу до країн з ринком, що формується (у 2007 р. та починаючи з 2010 р. сумарні обсяги припливу іноземних інвестицій до цих країн перевищують 1 трлн. дол.), тим не менш, у відносному вимірі (стосовно ВВП), цей показник залишається значно нижче рівня 2005-07 рр. (рис. 1). Тодішнє пожвавлення потоків капіталу частково пов'язано з великим припливом капіталу до країн ЦСЄ після приєднання до ЄС, але на сьогодні потоки капіталу на ринках, що формуються, як частка від ВВП перебувають на рівні середини 1990-х років.

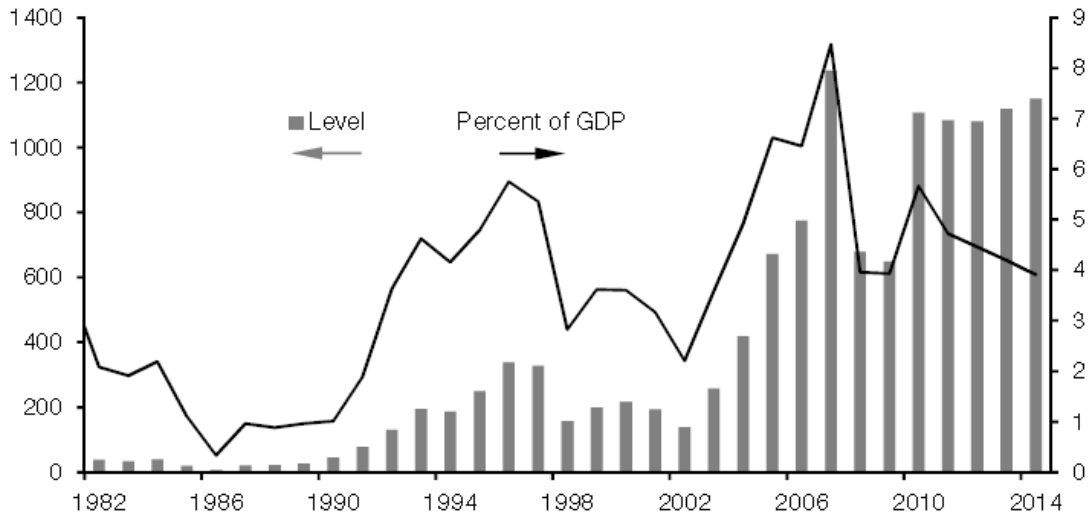

Рис. 1. Приплив капіталу до країн з ринком, що формується Джерело: [3]

Структурно ПІ домінують у загальному обсязі вкладень до країн з ринком, що формується. Банківське кредитування з 2007 р. досягло мінімуму з початку 2000-х рр., що було спричинено процесами делевереджингу, особливо в Європі. Частково це пов'язано з жорсткішими вимогами до капіталу і підвищеною невизначеністю щодо змін в нормативно-правовому середовищі. Величина портфельних інвестицій в акції відносно невелика. Стала різниця процентних ставок між розвиненими економіками і економіками, що розвиваються, підтримує чисті боргові потоки. Значне збільшення припливу приватного капіталу в країни, що розвиваються, з 2010 р. збіглося з впровадженням жорсткішої грошово-кредитної політики в багатьох з цих країн.

На тлі м'якої грошово-кредитної політики, що здійснюється ФРС США, ЄЦБ та центральними банками Японії, Великої Британії і Швейцарії, останнім часом спостерігається зростання схильності інвесторів до ризику і відбувається збільшення припливу іноземного капіталу в країни, що розвиваються.

За оцінками Інституту міжнародних фінансів (Institute of International Finance), сукупний чистий приплив приватних інвестицій в ці країни в 2012 р. склав близько 1, 22 трлн. доларів. При цьому рівно половина інвестицій припадає на країни Азії [3].

13 вересня 2012 р. ФРС оголосила про новий раунд кількісного пом'якшення (англ. quantitative easing – КП), заявив, що поповнить свій портфель довгострокових цінних паперів іпотечними облігаціями, які викуповуватимуться щомісяця на суму в 40 млрд. дол. Більш того, програма викупу не мала певного строку і повинна була працювати доти, поки економічна ситуація не поліпшиться, а безробіття суттєво не знизиться. Ці дії являють собою фундаментальне зрушення в політичній позиції ФРС, які, ймовірно, призведуть до значних глобальних фінансових наслідків у найближчі роки. Дослідимо, чи впливають дії ФРС на потоки капіталу до ринків, що розвиваються.

Згідно теорії паритету процентних ставок, параметри глобальної грошової політики є важливим фактором припливу капіталу в країни з ринком, що формується, тому що низькі процентні ставки в розвинених країнах збільшують відносну прибутковість активів економік, що розвиваються.

У цьому зв'язку суперечливими є позиції головних міжнародних регуляторів. На думку керуючого директора МВФ Крістін Лагард, кількісне пом'якшення, швидше за все, призведе до формування значних і волатильних потоків капіталу, які загрожують «перегрівом, появою мильних бульбашок на ринках активів і посиленням фінансового дисбалансу». Водночас попередній голова ФРС Бен Бернанке, навпаки, заперечував аргументи про те, що кількісне пом'якшення в США викликає дестабілізуючий вплив капіталу в країні з ринком, що формується. Так, відмінності в очікуваній прибутковості є найбільш важливим фактором, що визначає рух капіталу, і зростання ринків, що розвиваються в результаті світової фінансової кризи «ще більше підсилює ці потоки. Будь-які негативні наслідки на ринках, що розвиваються, в результаті пом'якшення грошово-кредитної політики в країнах з розвинутою економікою, повинні розглядатися і з точки зору вигоди, яку приносить цим ринкам кількісне пом'якшення».

Попередні раунди великомасштабних покупок активів пропонують важливі прецеденти для оцінки впливу КП на потоки капіталу. Обидва КП1 і КП2 співпали зі значними змінами у напрямі потоків капіталу. Цей розворот можна побачити як для США у формі відтоку капіталу (тобто потоків капіталу резидентів США), так і для припливу капіталу в економіку, що розвиваються (потоки капіталів іноземних інвесторів і кредиторів).

Поворот у напрямі потоків капіталу був особливо різким на ранній стадії, обох КП1 і КП2, коли ФРС повідомив ринкам, що збирається зробити покупки активів. Динаміка, яка спостерігається, відповідає тому, що можна було б очікувати під час різкого зростання глобальної ліквідності.

Міжнародні портфельні інвестиції активізувалися в третьому кварталі 2012 р., коли стало зрозумілим, що КП3 було неминучим та ФРС почне купувати іпотечні цінні папери (англ. MBS – mortgage backed securities) 14 вересня 2012 р. При цьому слід зазначити, що вплив останніх заходів кількісного пом'якшення з боку ФРС США був більш істотним в порівнянні з попередніми раундами. Як показують статистичні дані, кумулятивний приплив вкладень в акції та облігації країн Азії (як найбільш привабливих активів) по закінченні шести місяців після оголошення третього раунду кількісного пом'якшення перевищив відповідний показник, досягнутий у попередні два етапи кількісного пом'якшення (КП1 і КП2) [4]. Хоча збільшення припливу капіталу сприяє розвитку економік країн, що розвиваються, не слід забувати про супутні ризики, пов'язані, насамперед, із зміцненням національних валют і зниженням конкурентоспроможності експортерів на зовнішніх ринках.

Негативний вплив боргової кризи Єврозони на країни, що розвиваються, позначився в основному зростанням волатильності на ринках капіталу і посиленням валютних дисбалансів у 2012 р. Необхідність залучення іноземних кредитів змусила країни, що розвиваються, збільшити обсяги випуску облігацій на міжнародних ринках, і вони користувалися високим попитом серед інвесторів в умовах збереження низьких процентних ставок розвиненими країнами. Якщо раніше у країнах ЦСЄ переважали чисті вхідні потоки ПІІ, то починаючи з 2010 р. чисті потоки портфельних інвестицій значно превалюють над ПІІ: у 2010 р. відповідно 44 млрд. дол. та 28 млрд. дол., у 2011 р. 53 млрд. дол. та 39 млрд. дол. [5].

Окрім КП ФРС, на країни з ринком, що формується, суттєво впливає грошово-кредитна експансія інших розвинених економік, де центральні банки проводять

подібну політику кількісного пом'якшення. Якщо брати до уваги розміри ВВП країн, баланс ФРС зріс значно менше, ніж Банку Англії, Банку Японії і Європейського центрального банку [3]. Як очікується, Банк Англії і Банк Японії далі проводитимуть значні придбання активів протягом найближчих років. В цілому ці колективні заходи пом'якшення будуть надалі підтримувати диференціал реальних процентних ставок між розвиненими країнами і економіками, що розвиваються.

Таким чином, зниження відсоткових ставок США та інших розвинених країн сприяло відтоку капіталу на ринки з більш високою дохідністю. Отже, в умовах глобальної нестабільності нетрадиційна грошово-кредитна політика з боку розвинених країн, стає чинником формування волатильних потоків капіталу, які в цілому негативно відбиваються на курсах національних валют країн-реципієнтів капіталу, а в окремих випадках можуть призвести до перегріву економіки, появи «бульбашок» на ринках активів і дисбалансам на фінансових ринках. Низькі процентні ставки в розвинених країнах створили можливості для реалізації стратегій «кері-трейд», які призвели до значного припливу короткострокового спекулятивного капіталу.

В умовах нестабільного руху капіталу на глобальних ринках у країн, що розвиваються, які мають дефіцит поточного рахунку і великий зовнішній борг, можуть збільшитися потреби в рефінансуванні зовнішніх зобов'язань. Згідно дослідження Deutsche Bank, брак коштів для рефінансування зовнішніх зобов'язань відчують в основному країни ЦСЄ. У Латинській Америці приплив капіталу повністю компенсує відплив, зумовлений обслуговуванням зовнішніх зобов'язань. Раптовий відтік капіталу з «виникаючих» ринків в разі зменшення обсягів грошово-кредитної емісії центральних банків розвинутих країн, однак, може стати чинником утворення браку ресурсів, необхідних для рефінансування зовнішніх зобов'язань, і у країн Латинської Америки [4].

Отже, належне управління цими потоками капіталу має вирішальне значення. За відсутності припливу капіталу, фінансові обмеження, безсумнівно, мали б набагато більш негативний вплив на економічне зростання, але у той же час потоки капіталу підвищують ступінь уразливості національних економік до кризових явищ. Наприклад, частка державного боргу у володінні іноземних інвесторів перебуває на рекордно високому рівні в ряді країн ЦСЄ.

Раніше зовнішні зобов'язання країн з ринком, що формується, в основному становили собою заборгованість. У даний час переважають прямі і портфельні інвестиції в акції. У 2010 р. на їх частку припадало більше половини сукупних зобов'язань країн з ринком, що формується [2]. Навпаки, в країнах з розвинутою економікою портфельні інвестиції в боргові зобов'язання (наприклад, облігації, випущені корпораціями) і банківські позики в сукупності, як і раніше, становили основну частку зовнішніх зобов'язань. В даний час спостерігається тенденція підвищення ролі ПІІ в акціонерний капітал, а обсяги і кількість проєктів, що пов'язані з новим будівництвом (англ. greenfield projects) знижуються. Інвестиції такого роду більш характерні для британських компаній. Наприклад, в 2009 р. British Petroleum активно інвестувала в розробку і видобуток корисних копалин в країнах БРІК, звідки в результаті отримала близько 30% доходу [6].

Внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи в I-му кв. 2009 р. у закордонних філій ТНК знизилися прибутки та реінвестиції, що викликало падіння

ПІ розвинених країн відразу на 46%. У 2009 р. третина транскордонних злиттів і поглинань припадала на операції з позбавлення від зарубіжних дочірніх компаній. Це дозволяло ТНК згорнути непрофільну діяльність, реструктурувати бізнес і скоротити операційні витрати [6].

Короткостроковий зовнішній борг раніше становив істотну загрозу для країн з ринком, що формується, які мали справу не лише з ризиком виявитися не в змозі рефінансувати заборгованість в разі втрати прихильності міжнародних інвесторів, але й з подальшими проблемами у разі знецінення валют, що збільшило б вартість боргу в національній валюті. Родрік та Веласко доводять, що країни з короткостроковими зобов'язаннями перед іноземними банками, які перевищують валютні резерви в три рази, частіше відчують раптові і масові розвороти потоків капіталу. Стверджується, що на масштаби кризових явищ впливає співвідношення короткострокової зовнішньої заборгованості до валютних резервів, а не до ВВП [7]. Зміни спостерігаються в структурі сукупних зовнішніх активів країн з ринком, що формується, де все більше переважають валютні резерви. Такі активи в основному зберігаються в державних облігаціях, випущених чотирма найбільшими зонами резервних валют (США, зона євро, Японія, Велика Британія). У період з 2000 по 2007 рік на частку накопичення резервів припадало приблизно половина сукупного збільшення зовнішніх активів нових ринкових економік [2].

Накопичення резервів було результатом інтервенцій на валютних ринках з метою стримування зміцнення валют, яке знижувало б конкурентоспроможність торгівлі. Разом з тим резерви також виступали в якості «подушки безпеки», забезпечуючи самострахування на випадок волатильності потоків капіталу. В той же час слід взяти до уваги, що тягар державного боргу країн з розвинутою економікою, чий валюти є ключовими резервними, різко зростає, створюючи загрозу безпеці активів країн з ринком, що формується. В результаті ризик за сальдо зовнішніх операцій цих країн також зміщується в бік активів [2].

Так, відношення сукупного державного боргу до сукупного ВВП для країн з розвинутою економікою зросло з 46% у 2007 р. до 70% у 2011 р. (з 18 трлн. доларів в 2007 р. до 30 трлн. доларів в 2011 р.). У випадку країн з ринком, що формується, цей показник становить 26%, або 5 трлн. доларів у 2011 р. Контраст між країнами з розвинутою економікою і країнами з ринком, що формується, стає ще більш різким з погляду їхнього внеску в зростання світового боргу та світового ВВП. Ринки, що розвиваються, сприяють набагато більше зростанню світового ВВП, ніж зростанню глобального державного боргу.

Важливо зазначити, що для країн із значним борговим фінансуванням існують істотні ризики підвищення світових відсоткових ставок. Очікується, що в умовах зростання цін в США і ЄС, викликаного вкрай ліберальною грошово-кредитною політикою США і ЄЦБ, регулятори незабаром будуть змушені підняти процентні ставки, що істотно збільшить вартість обслуговування боргу для країн з ринком, що формується. Очікуючи збільшення відсоткових ставок на міжнародних кредитних ринках і відповідний негативний вплив обслуговування боргу на державний бюджет (державний борг) і сальдо рахунку поточних операцій, урядам країн необхідно створити умови для зниження загального обсягу зовнішніх запозичень і знизити витрати на його обслуговування.

Якубовский С. А., доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой мирового хозяйства и международных экономических отношений Одесского национального университета имени И.И. Мечникова;

Родионова Т. А., кандидат экономических наук, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Одесского национального университета имени И.И. Мечникова.

ЭВОЛЮЦИЯ ВЛИЯНИЯ ПОТОКОВ КАПИТАЛА НА СТРАНЫ С ФОРМИРУЮЩИМСЯ РЫНКОМ

Статья посвящена исследованию эволюции влияния иностранных инвестиций на стабильность национальных финансовых систем стран с формирующимся рынком. В результате исследования оценена роль международного регулирования в финансовой экспансии развитых стран, выявлены возможные негативные последствия для стран с формирующимся рынком от участия в международном движении финансовых ресурсов.

Ключевые слова: *страны с формирующимся рынком, количественное смягчение, МВФ, внешний долг, устойчивость национальной финансовой системы.*

Yakubovskiy S. O., *Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of World Economy and International Economic Relations of Odessa I. I. Mechnikov National University;*

Rodionova T. A., *PhD in Economics, Associate Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations of Odessa I. I. Mechnikov National University.*

EVOLUTION OF THE INFLUENCE OF CAPITAL FLOWS ON EMERGING MARKET ECONOMIES

The article explores the evolution of the foreign investments impact on the stability of national financial systems of emerging markets economies, defines the role of the international regulation in the financial expansion of the developed countries, detects possible negative consequences of the emerging markets countries' participation in the international flow of financial resources.

Kew words: *emerging markets economies, quantitative easing, IMF, external debt, sustainability of the national financial system.*

Література:

1. Шишков Ю. «Невозможное триединство» в эпоху финансовой глобализации / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 5. – С. 3–14.
2. Прасад Э. Смена ролей [Электронный ресурс] / Э. Прасад // Финансы и Развитие. – 2011. – 48 (4). – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2011/12/pdf/fd1211r.pdf>.
3. Suttle P. Capital Flows to Emerging Market Economies [Электронный ресурс] / P. Suttle // Institute of International Finance. – 2012. – Режим доступа: <http://>

www.iif.com/emr/resources+2315.php.

4. Обзор глобальных рисков [Електронний ресурс]: Департамент финансовой стабильности банка России. – 2012. – Режим доступа: http://www.cbr.ru/analytics/fin_stab/.
5. Lane P. International Financial Integration / P. Lane, G. Milesi-Ferretti // Washington: IMF, 2003 Working Paper № 3. – 51 p.
6. Тихомирова А. Прямые инвестиции ведущих стран ЕС / А. Тихомирова // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 12. – С. 49–56.
7. Rodrik D. Short-term Capital Flow / D. Rodrik, A. Velasco // NBER Working Paper № 7364. – Cambridge, Massachusetts, 1999. – 43 p.

УДК: 339+321

Дікарев О. І., кандидат політичних наук, доцент

ПРОГНОСТИКА СТРУКТУРНИХ ЗМІН У СВІТОВОМУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ: ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ ТА ЕКОНОМІЧНІ ШАНСИ

В статті аналізується процес зростання інтересу до теорії прогностики та стратегічного планування розвитку паливно-енергетичних комплексу (ПЕК) та паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) в контексті значного попиту в ХХІ ст. на природні ресурси. Оскільки розвідані в межах континентальної суші світові запаси мінеральної сировини забезпечать зростаючі потреби людства на коротку історичну перспективу: нафти – на 40 років, природного газу – на 65, міді, нікелю та олова – на 30-35, свинцю і цинку – на 20-25, золота і срібла – на 15-20 і тільки кам'яного вугілля – більш ніж на 200 років. З видобутих в останні 100 років 185 млрд. т вугілля і 45-50 млрд. т залізної руди понад половини припадає на 1960-2000 роки. Споживання інших видів мінеральної сировини, особливо кольорових і легуючих металів, збільшилася за цей же період в 3-5 разів і більше, сировини для виробництва добрив – у 3-3,5 рази. Саме в цей період було поглиблено наукову енергетичну рефлексію, коли спостерігалося різке підвищення цін на нафту у 1973 і 1979 рр. та виникнення таких явищ як «нафтовий шок», «нафтовий бум». Подальші дослідження довгострокових перспектив розвитку світового ПЕК дозволили виявити ряд тенденцій й закономірностей.

Прогностичні моделі розвитку склалися в процесі зміни динаміки цін на ПЕР. Особливо гостро проблема планування стала в період, коли експортна ціна на нафту виросла з 25 дол. за 1 т у 1973 р. до 260 дол. у 1981 р., а у 1986 р. впала до 130 дол. В тому ж напрямі змінювалися ціни на світовому й внутрішніх ринках на газ, вугілля, електроенергію. Якщо в аналіз ввести поправку на динаміку експортних цін на готові товари, то стає помітним, що відносна ціна на нафту спочатку виросла в 1973-1981 рр. у 5 раз, а у 1986 р. знизилася більш ніж удвоє. В 1974-1985 рр. частка ОПЕК у видобутку нафти країнами неосоціалістичного світу знизилася з 68 до 42%, в експорті нафти – з 93 до 64%, прибутки країн ОПЕК

зросли з 42 млрд., дол. у 1973 р. до 305 млрд. у 1980 р., у 1986 р. впали до 90 млрд. дол. Скорочення питомої ваги ОПЕК у світовому видобутку нафти зв'язано із зростанням частки таких незалежних експортерів як СРСР, Великобританія, Норвегія й Мексика [22].

В період 1975-1985 рр., коли на Заході відчували потужний імпульс для аналізу ризиків, в тому числі політичних та енергетичних, в СРСР існувало уявлення про експортносировинну практику як про можливість та шанси. Шанси швидко трансформувалися в ризики раптового падіння цін в 1985-1988 рр. Тоді ризики залежності від експорту перевищили ризики залежності від імпорту. В той час економіка СРСР переважно обслуговувала потреби сировинного сектора в цілому і нафтогазового зокрема. Прискорений розвиток нафтової та газової промисловості випереджав такі базові галузі економіки як металургія, важке машинобудування, хімія. Нафтодолари йшли на закупівлю продовольства, споживчих товарів, забезпечення обладнанням все тих же традиційних, а не новітніх галузей і особливо на величезні дотації сільському господарству.

У 1988 році видобуток нафти перевищив рівень 1980-го на 21 млн. т., а експорт зріс, з урахуванням нафтопродуктів, на 48 млн. т. при одночасному зниженні валютної виручки (при оцінці її в незмінних цінах) в 1,5 рази. У 1970-1986 роках темпи зростання капітальних вкладень у нафтову та газову промисловість перевищили в 3-5 рази середні показники всього народного господарства. У 1970-1973 роках, тобто ще до світової енергетичної кризи, частка нафтової промисловості в капіталовкладеннях всієї промисловості знаходилася в межах 8,8-9,3%, а в 1986-му вона вже становила 19,5%. Саме в цей період СРСР перетворюється на найбільшого імпортера зерна: в 1970 році чистий експорт зерна з СРСР склав 3,5 млн. т, в 1974-му баланс був нульовим, а починаючи з 1975 року імпорт досяг рівня десятків мільйонів тонн. Пік імпорту було досягнуто в 1984 р., коли тільки в США і Канаді було закуплено 26,8 млн. т зерна. Найбільш значними статтями імпорту стають: підйомно-транспортне обладнання, судна, сільськогосподарські машини. Імпорт нафтогазового обладнання зростає в період 1970-1983 рр. у вартісному вираженні в 80 раз. Якщо при аналізі враховувати дефлятор імпорту, то помітно, що за цей період його фізичний обсяг зріс в 38 разів. Значна частка капітальних вкладень йшла на підтримку вже досягнутого рівня видобутку (1966-1970 роках – менше половини всіх капіталовкладень нафтовидобувної промисловості, у 1971-1975 рр. – 64%, у 1976-1980 рр. – 77%). Питомі капіталовкладення на одну тонну нової потужності зросли з 21,3 руб. в 1975 році до 97,1 руб. у 1988-му. Така економічна практика вимагала скорочення інвестицій у житлове будівництво, невиробничу сферу. Крім того зростала потреба в запасних частин і сервісному обслуговуванні імпортованої техніки [1-4; 6-7; 18]. Науковий інтерес світової спільноти до проблем паливно-енергетичного комплексу виник у 1960-1970-і рр. В Міжнародному інституті прикладного системного аналізу (IIASA) були побудовані перші моделі з врахуванням вичерпності ПЕР. В наступні роки такі дослідження були поглиблені на основі передбачення можливих екологічних наслідків експлуатації надр, глобальних змін клімату, необхідності переходу людства до стійкого розвитку. Було запропоновано ряд енергетичних стратегій. Такі стратегії розглядалися як складові енергетичної політики країн. Враховувалися паливно-енергетичний баланс (ПЕБ), стан, розвиток генеруючих потужностей, електричних мереж, теплопостачання країн.

З того часу стало традицією включати в енергетичну стратегію довгострокову програму й план взаємозв'язаного розвитку всіх галузей енергетики на основі єдиної правової бази, фінансово-економічної й технічної політики. Важливим аспектом стає інвестиційне забезпечення цих стратегій [18].

В більшості випадків дослідження довгострокових перспектив розвитку ПЕК проводяться по схемі: 1) формування сценаріїв, формування їх якісних, а потім й кількісних характеристик; 2) побудова математичних моделей; 3) аналіз отриманих результатів. При аналізі результатів виявляються закономірності й тенденції. На рис.1 дано характеристику деяким проектам по довгостроковому прогнозуванню розвитку світового ПЕК. Перший проект (IIASA – 1) виконано у Міжнародному інституті прикладного системного аналізу (Відень) у 1973-1979 рр. під керівництвом В. Хефеле. Загальним висновком стало розуміння того, що в перспективі людство має перейти до відновних ПЕР (сонячна, ядерна, термоядерна енергія) та чистих енергетичних технологій.

Основними концептами проекту IIASA-1 були шляхи переходу до нової енергетичної структури у зв'язку з вичерпанням дешевих ПЕР. Країни світу були згруповані в 7 регіонів, а сценарії («високий» та «низький») розрізнялись, головним чином, темпами економічного зростання й потребами в енергії. Структура енергетичних технологій розглядалося як проблема лінійного програмування на основі оптимізаційної моделі MESSAGE [10-11;13-15; 22; 25].

Рис. 1. Характеристика проектів довгострокового прогнозування

Проект	Базовий рік	Горизонт	Мета	Кількість сценаріїв	Моделі
IIASA-1	1975	2030	Вплив ресурсних обмежень	2(+1)	MEDEE-2 MESSAGE IMPACT
IIASA-2	1990	2050 (2100)	Дослідження альтернатив розвитку енергетики	6	UR (Global 2100) MESSAGE III
CEI	1990	2100	Стійкий розвиток	8	GEM- 1 OR MACRO
IPCC	1990	2100	Емісія CO ₂	40	AIM, ASF IMAGE MESSAGE HI, MiniCAM
WEA	1990	2100	Стійкий розвиток	3	-

Таким чином було побудовано перспективний прогноз (після 1980 р.) до 2030 р. (50 років,) за умов незмінності факту домінування органічного палива і перенесення дефіциту ПЕР на пізніші строки.

Наступний проект того ж інституту (IIASA – 2) було виконано під керівництвом Н Накіченевича на основі оновленої інформації, причому більше уваги приділялося дослідженню впливу траєкторії розвитку науково-технічного прогресу в енергетиці. Розглянуто широкий спектр можливих сценаріїв розвитку

економіки й енергетики, які розрізняються темпами економічного зростання й застосуванням нових технологій, ступенем доступності ПЕР, а також політичними аспектами (стан міжнародної торгівлі енергоресурсами, обмін технологіями, регулювання охорони довкілля). Отримані результати підтвердили висновки першого дослідження відносно значної ролі органічного палива (до середини ХХІ століття), а також показали принципову можливість створення складних, диверсифікованих структур світової енергетики, яка задовольнятиме різного роду потреби в умовах ряду обмежень: технічних, екологічних, політичних.

В роботі Міжурядової групи експертів по зміні клімату (IPCC) уточнювався взаємозв'язок чинників викидів тепличних газів й їх рівнями. Розглядалися численні сценарії без оцінки імовірності їх реалізації. Ці результати вважаються не прогнозами, а можливими (при тих чи інших умовах) варіантами. В роботі по аналізу для Комісії ООН по стійкому розвитку (WEA) спеціального математичного моделювання світової енергетики не проводилося, оскільки використовувалися дані проекту IIASA – 2 й характеристики трьох сценаріїв для аналізу їх з точки зору задоволення умовам стійкого розвитку (визначення індикаторів стійкості).

В аналізі трендів ХХІ століття ICESM CO PAN (CEI) було використано математичні моделі світової енергетичної системи GEM. Для розрахунків моделі GEM було відібрано вісім глобальних сценаріїв. В якості варіативних виступили три головні фактори, що в найбільшій мірі впливають на розвиток ПЕК в цілому та по регіонам: рівні кінцевого енергоспоживання; глобальні обмеження на викиди CO₂; обмеження на розвиток ядерної енергетики. **На рис. 2** представлено варіанти трьох основних факторів для восьми сценаріїв. Умовні позначення сценаріїв складені з перших букв назв відповідних варіантів умов (факторів). Таким чином визначалася «ціна» цих обмежень (додаткові витрати). Сценарії вважалися позитивними, якщо вдавалося отримати певний компроміс між необхідністю, з одного боку, забезпечити зростання енергоспоживання і підвищенням рівня життя людей, та зниженням негативних впливів енергетики на довкілля до безпечного рівня – з іншого.

На рис. 5 дано порівняння сумарного споживання первинних джерел енергії для «інерційних» й «екологічних» сценаріїв IIASA- 2 й CEI до 2050 р. «Інерційні» сценарії є близькими й відображають діючі тенденції. «Екологічний» сценарій IIASA- 2 передбачає відрив від цих тенденцій вже в найближчий час, CEI – лише у другій половині століття. Стає очевидним, що плани економічного зростання і суспільного добробуту будуються на все більших обсягах споживання ресурсів і генерації відходів.

Рис.2. Технології переробки енергоресурсів на паливо (до 2050 р.) млн. т

Технологія	Сценарій 1				Сценарій 2			
	2000р.	2020р.	2030р	2050р.	2000р	2020р	2030р.	2050р.
Нафта і бензин й мазут	3579,6	3904,9	4112,2	4941,4	3579,6	3646,9	3818,9	4439,8

Нафта і водень	0,0	0,0	112,7	563,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Нафта і метанол	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Газ і Метанол	0,0	0,0	33,4	167,2	0,0	31,0	131,8	535,0
Газ і водень	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Вугілля і бензин	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	90,8	453,8
Вугілля і ЗПГ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Вугілля і метанол	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Вугілля і водень	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Уран-235 і водень	0,0	379,7	374,5	353,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Уран-238 і водень	0,0	0,0	179,1	895,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Біомаса і метанол	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Біомаса і водень	0,0	0,0	158,1	790,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Біомаса і ЗПГ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Метанол і бензин	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
МЕС і водень	0,	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Електрика і водень	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Сонячна енергія і водень	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Всього	3579,6	4189,2	4970,1	7711,8	3579,6	3407,2	4041,5	5428,6

В абсолютному вираженні кількість спожитих ресурсів у Європі щорічно зростає. Так, лише в країнах ЄС-12 вона збільшилася на 34% у період між 2000 і 2009 рр. Ці тенденції мають як екологічні, так і економічні наслідки. З 8,2 млрд. тонн матеріальних ресурсів, використаних у країнах ЄС у 2008 р., більше половини становили мінеральні ресурси і продукція металургії. Решту склали – приблизно в рівних обсягах – видобувні види палива та біомаса[10-11;13-17; 22; 25-29; 31].

Заходи економії ефективного використання також мають свою межу. Англійський економіст Стенлі Джевонс ще 200 років тому, аналізуючи МСБ світу та проблему її ефективного використання, виявив певну закономірність, нині

відому як «парадокс Джевонса» [9]. У 1865 р. С. Джевонс у своїй праці «Проблема вугілля» зазначив, що технологічні вдосконалення, які збільшують ефективність використання вугілля, ведуть до зростання споживання вугілля в різних сферах промисловості. Він стверджував, що, всупереч інтуїції, не можна покластися на технологічні удосконалення в справі зниження споживання палива. Парадокс підтвердили сучасні економісти Даніель Казум, Леонард Брукс та Гаррі Сандерс [9; 23] які вивчали зворотний ефект споживання в залежності від підвищення енергоефективності. Особливо корисним для нашої роботи виявився досвід С. Джевонса в обґрунтуванні закону спадної граничної корисності. Концептуалізуючи підходи до нової політичної економії, С. Джевонс акцентував увагу на поведінці індивідів при користуванні ресурсами та при виборі їх альтернативного використання. Напрацювання С. Джевонса використав у розробці теорії максимальної продуктивності капіталу французький вчений

М. Алле. Він самостійно розвинув два фундаментальних положення: (1) у ринковій економіці кожний стан рівноваги є одночасно станом оптимуму (максимальної ефективності), і навпаки; (2) кожний стан максимальної ефективності є станом рівноваги (так звана теорема еквівалентності). Проведені М. Алле [8] дослідження показали, що реально діючий економічний агент постійно порушує так звану гіпотезу очікуваної корисності. Основний висновок вченого стосувався прагнення раціонально діючого агента до абсолютної відсутності ризику. Така аргументація М. Алле отримала назву «парадоксу Алле». Сам М. Алле вважав цей парадокс відображенням дії механізмів глибокої психологічної реальності. У цій реальності перевагу отримує тільки абсолютна ефективність. М. Алле стверджував, що людське суспільство в самих різних ситуаціях і контекстах поводить подібним чином, однаково. Незалежно від того, чи мова йде про ситуації (інфляцію, дефляцію або гіперінфляцію), чи про капіталістичні або комуністичні країни, чи про суспільство сьогодення або ж столітньої давності. На цій підставі стверджується ідея про обумовленість сучасності минулим та про існування спадкової і релятивістської моделі прийняття рішень в умовах ризиків. Тобто соціум створює нові моделі, максимально приближені чи варіантні вже використаним.

До аналогічних висновків про факт порушення співвідношення понять «взаємність» і «перерозподіл» підійшов К. Поланьї [28]. Він вважав, що уже стародавній світ, створюючи ризики, стояв перед вибором сценаріїв між війною та компромісом з приводу ресурсокористування. Проте раніше передбачалось, що застосування сили містить ризики. А саме, що конфлікт, який розпочався як розбіжність з приводу конкретних ресурсів, легко може перерости в руйнівне протистояння.

Для подальшого аналізу можливих ризиків сучасного ресурсокористування розглянемо концептуальну модель, в основу якої покладено відкриті, нерівнозначні регіональні, міжрегіональні та планетарну системи. Ці системи створюють безперервний обмін з навколишнім середовищем матеріальних, енергетичних та інформаційних компонентів. Ресурси вилучаються з природно-техногенного середовища і спрямовуються в техносферу. Сама техносфера є штучно організованим техніко-технологічним середовищем, де ресурси перетворюються в необхідні продукти, а промислові відходи повертаються в природно-техногенне середовище. Продукти направляються в соціальну сферу, де

перерозподіляються між членами спільноти і споживаються згідно з діючими в соціумі економічними законами, правилами та інститутами. Використані або спожиті продукти також повертаються в природно-техногенне середовище у виді відходів. Таким чином, соціотехносферні матеріальні ресурсно-відхідні потоки замикаються на природно-техногенному середовищі. Соціум існує як відкрита не рівноважна система, що не зворотно перетворює невідновну частку ресурсів і накопичує відходи. Наслідком такого функціонування всієї системи життєдіяльності виступає тимчасова зміна, що за своєю суттю саме є внутрішньосистемним часом, що фіксує незворотний перехід. Опис простих відкритих дисипативних структур, їх часові параметри були детально представлені в роботах І. Пригожина та очолюваної ним Брюссельської школи.

Для деталізації становлення теорії прогностики світового паливно-енергетичного комплексу розглянемо взаємозв'язок кон'юнктури ПЕР з структурою ПЕК. Світовий ринок ПЕР має значний вплив на структурні властивості виробничих зв'язків ПЕК. Виокремлюються виробничі зв'язки щодо споживання предметів праці (позначається через X^e) і засобів праці (X^p); представляються капіталовкладення на розвиток ПЕК і пов'язаних з ним галузей у вигляді трьох компонентів: прямі капіталовкладення (Y), непрямі систематичні (J^c) і непрямі періодичні (J^e); при цьому систематичні непрямі капіталовкладення пов'язані зі збільшенням оборотних фондів ПЕК, а періодичні – з необхідністю нарощувати виробничі потужності в галузях, що забезпечують ПЕК основними фондами; здійснити зворотне «розгортання» в часі заходів у супровідних галузях, які мають передувати тим чи тим змінам у розвитку ПЕК; згрупувати галузі за рівнями їхнього сполучення так, аби на кожному рівні продукція вироблялася приблизно в однаковий час. Тоді виробничі зв'язки матимуть вигляд багаторівневої структури, в якій фондотвірні зв'язки діють як вертикальні й характеризують необхідну завчасність у розвитку сполучених галузей, а експлуатаційні зв'язки – як горизонтальні. Як показано на малюнку, горизонтальні зв'язки можуть об'єднувати велику кількість галузей і самі мають доволі складну структуру.

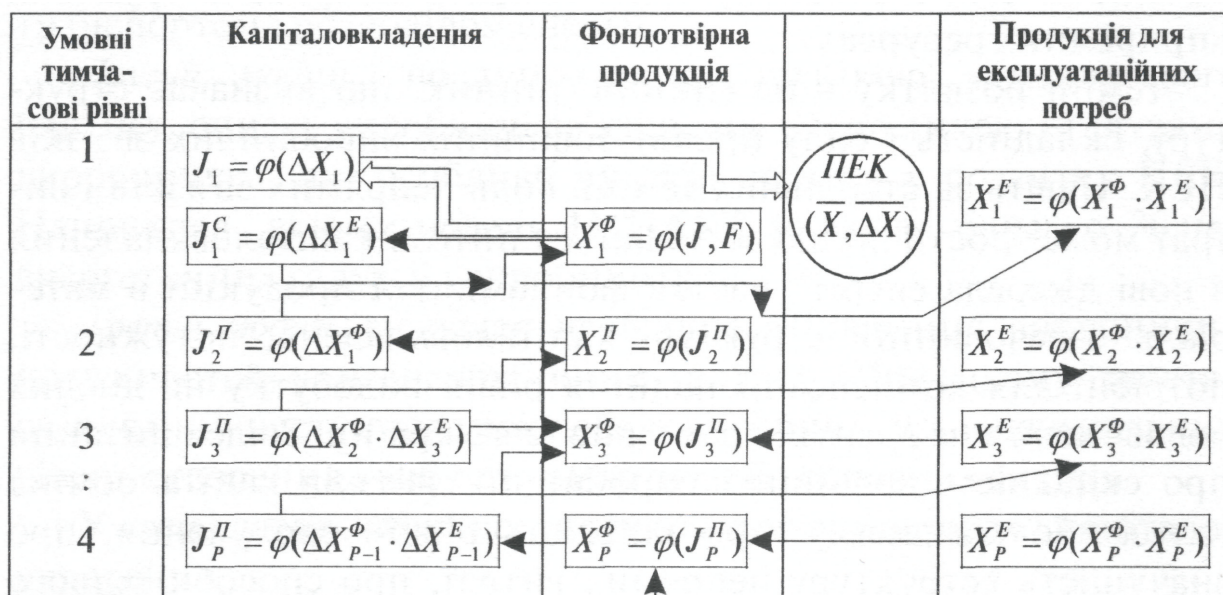
Відносно ПЕК усі зв'язки між сполученими галузями є непрямими, до прямих належать зв'язки з тими галузями і виробництвами, продукція яких безпосередньо використовується ділянками ПЕК для капітального будівництва й експлуатаційних потреб. Багато видів промислової продукції можуть фігурувати відразу на кількох рівнях сполучення, наприклад, будівельні матеріали і механізми, прокат тощо. Структура зовнішніх зв'язків ПЕК показує, що прямі й непрямі систематичні капіталовкладення залежать від приросту виробництва (потужностей) в ПЕК, аперіодичні капіталовкладення і обсяги виробництва продукції на першому і подальших часових рівнях сполучення залежать від приросту і приростів відповідно першого й вищих порядків.

Коли на якому-небудь рівні сполучення немає приросту виробництва ($\Delta X^p=0$), то зникають непрямі капіталовкладення та обриваються всі непрямі зв'язки ПЕК, починаючи з наступного рівня $J^p_{(p+1)}=0$, $X_{(p+1)}=1$. При цьому неважко з'ясувати, що кількість рівнів сполучення, розмір непрямих капіталовкладень, масштаби введення потужностей і виробництва продукції у сполучених галузях зрештою є функцією темпів розвитку ПЕК.

Для подальшого аналізу цих процесів перш за все необхідно встановити відмінності в змісті понять «нафтова криза», «ціновий бум», «третій нафтовий шок»,

«нафтовий пік». «Нафтовий бум», так само як і ціновий бум на ринку будь-яких біржових товарів, визначається тимчасовим інтервалом (щонайменше дванадцятьма місяцями) реального зростання біржових цін, тоді як поняття «нафтовий шок» припускає (крім зростання цін) настання різких екзогенних змін в економічній системі, що приводять до економічного спаду в країнах найбільших споживачах нафти [3; 5-7].

Рис. 3. Структура зовнішніх виробничих зв'язків ПЕК

Де позначення: = прямі зв'язки; ← непрямі зв'язки; X^Φ, X^E - Вектор виробництва продукції для будівництва й експлуатації на часовому рівні P ; $\Delta X^\Phi, \Delta X^E$ — необхідний приріст виробничих потужностей; $J^P, J^{\Pi P}, J^{\Pi}$ капіталовкладення прями, періодичні й систематичні.

Існує певна відмінність між чинниками, що викликають «нафтові шоки» і «нафтові кризи», і наслідками для світової економіки, які наступають після цих подій. Так, ключовою ознакою останніх («нафтових криз») є зростання нафтових цін у зв'язку з політичними подіями, що відбуваються, на Близькому Сході і під впливом політично мотивованого скорочення пропозиції нафти її найбільшими експортерами. При цьому підвищення або падіння цін може носити короткостроковий характер і не мати істотного впливу на макроекономічні показники динаміки світової економіки. «Нафтові шоки», навпаки, супроводжуються тривалою підвищеною ціновою динамікою (не менше дванадцяти місяців) і приводять до рецесії, перш за все в країнах найбільших споживачах нафти. Причиною виникнення шоків є дисбаланс ринку в результаті зниження пропозиції (як у разі перших двох шоків) або підвищення попиту, яке спостерігалось у разі «третього нафтового шоку». Поняття «нафтовий пік» також відрізняється від поняття «нафтова криза»: при настанні першого на відміну від другого падіння темпів зростання видобутку відбувається в умовах, коли жодна з країн не забороняє зниження рівня видобутку на своїй території і скорочення поставок. Досягнення нафтового піку також не означає повного вичерпання нафтових ресурсів. Проте

ці сценарії, а особливо події 1973 року, дають певну можливість прояснення взаємодії енергетичних ринків з фінансовими [1-5; 22].

Тут ми підходимо до проблеми державної економічної політики. Одним з механізмів цієї політики виступає управління перерозподілом ресурсів. Перерозподіл є основним інструментом ресурсного забезпечення будь-якої суспільної діяльності (рис. 4). Необхідність у перерозподілі соціальних ресурсів (які є джерелом державних ресурсів) обумовлюється двома аспектами: (1) виділенням ресурсів на виробництво суспільних благ. Цю проблему вирішує уряд. Він, з одного боку, через податки скорочує доходи і попит приватного сектора економіки на ресурси, а з іншого, використовуючи податкові надходження, – перерозподіляє ресурси на виробництво суспільних благ через державні закупівлі; (2) врахуванням ризиків та шансів зовнішніх ефектів ринку. Наприклад, ціна, як регулятор розподілу ресурсів, не враховує витрати суспільства, що пов'язані із забрудненням довкілля. Отже, ціна є заниженою і викликає надмірний попит на екологічно-небезпечні товари, що стимулює їх виробництво. У сфері природокористування держава може скоригувати розподіл ресурсів двома шляхами: (а) застосуванням спеціального екологічного законодавства, яке регулює рівень забруднення довкілля з доходами бізнесу і примушує підприємства нести додаткові витрати, що піднімає ціну ресурсів до оптимального рівня; (б) введенням спеціальних податків з підприємств, які забруднюють довкілля, з метою відшкодування втрат суспільства, пов'язаних з цим забрудненням. Державні органи володіють правом примусового перерозподілу ресурсів, ґрунтуючись на політично виправданому компромісі між економічною ефективністю та соціальною справедливістю, що породжує, за визначенням Б. Грея, асиметрію в контролі за ресурсами та вертикальною взаємозалежністю між суб'єктами – трансферт ресурсів, а також асиметрію політичної та планетарної ренти [2].

Рис. 4. Схема соціального управління ресурсами.

Існує концепція, згідно з якою результати використання планетарних благ мають належати усьому світовому співтовариству, а процес їх використання

повинен супроводжуватися адекватним механізмом привласнення та розподілу доходів, у тому числі природної ренти. Земельна та гірська ренти утворюються і присвоюються, як правило, в рамках національних держав. Конкретною формою реалізації прав планетарної власності є планетарна рента.

Вже тут постає питання технологічних можливостей даного суспільства. Сама техносфера є штучно організованим техніко-технологічним середовищем, де ресурси перетворюються в необхідні продукти, а промислові відходи повертаються в природно-техногенне середовище. Продукти направляються в соціальну сферу, де перерозподіляються між членами спільноти і споживаються згідно з діючими в соціумі економічними законами, правилами та інститутами. Використані або спожиті продукти також повертаються в природно-техногенне середовище у виді відходів. Таким чином, соціотехносферні матеріальні ресурсно-відхідні потоки замикаються на природно-техногенному середовищі. Тобто, соціум існує як відкрита нерівноважна система, що незворотно перетворює невідновну частку ресурсів і накопичує відходи. Підтримка такого функціонування всієї системи життєдіяльності вимагає певної цілеспрямованої політики та контролю. Контроль будується на аналізі внутрішньо системної «стріли часу» для відвернення незворотного переходу. Опис простих відкритих дисипативних структур, їх часові параметри були детально представлені в синергетичних роботах І. Пригожина та Брюссельської школи.

Згідно концепціям вищезгаданих шкіл нестійкий характер розвитку сучасного технічного укладу пов'язано з перебуванням його в точці «поліфуркації», де темпи перетворення ресурсів у відходи значно випереджають існуючі до цього еволюційні зміни в біосфері в дотехногенну епоху. І людина, як і будь-який біологічний вид, залишаючись невід'ємною частиною біосфери, будучи сформованою її еволюцією, «не встигає» за стрімким темпом накопичення відходів і в неспроможності успішно боротися з недоліками ресурсного режиму, встановленого в ХХ ст. Розрив між еволюційними змінами біосфери і «вибухоподібним» темпом розвитку техносфери породжує багатовекторну суть буття, здатної зруйнувати не тільки власні основи, а й всі біологічні форми життя. Про актуальність виділення поняття «екологічного капіталу», на основі концепції сталого розвитку говорять багато вчених. Зокрема С. І. Дорогунцов [4] стверджує, що сучасний світ переходить від ери, в якій обмежуючим фактором був капітал, створений людиною, до ери, в якій обмежуючим фактором стає природний капітал, що залишився. У зв'язку з цим зростають питомі витрати на видобуток корисних копалин і знижується їх ефективність. Тобто ми зустрічаємося із тією ж проблемою, що і при русі по рівноважній траєкторії, тільки рівноважне зниження ефективності пов'язане із зростанням витрат на відновлення ресурсів, а при кризовій траєкторії – із зростанням витрат на їх видобуток. Причому в першому випадку не відбувається виснаження ресурсів.

У ситуації, що склалася, можуть бути задіяні наступні стратегії: (1) соціально-сприятливі, коли ми вкладаємо кошти у відновлення ресурсів через падіння їх ефективності. У результаті опиняємося на рівноважній траєкторії; (2) соціально-несприятливі, коли відсутні кошти для відновлення, обсяг ресурсокористування скорочується до рівноважного; (3) катастрофічні, коли ресурси настільки виснажені і немає механізму їх природного або антропогенного відновлення, що обсяги ресурсокористування падають до нуля, і це призводить до загибелі цивілізації.

Тобто ми спостерігаємо ситуацію, коли зростають ризики стану довкілля. Під екологічними ризиками розуміємо такий етап розвитку системи «суспільство – природа», при якому високоефективне зростання обсягів ресурсокористування і споживання досягається за рахунок виснаження ресурсів. Тоді порушується ресурсно-екологічна рівновага і настає «віраж екологічної кризи».

Економічна логіка вимагає, щоб поведінка стосовно обмежуючого фактора керувалась наступною настановою – необхідно максимально підвищувати його продуктивність та інвестувати у його збільшення і запобігання екологічних ризиків. Причина ризиків полягає в прагненні людини збільшити обсяги споживання найбільш швидкими темпами та економії на регенераційних витратах. Виникнення таких етапів у ході розвитку ресурсокористування є цілком закономірним, оскільки споживчі цілі панують в сучасному суспільстві і тому постійно штовхають його до відхилення від рівноважної траєкторії.

Розвиток цивілізації – це історія освоєння енергії і розвитку енергетики. Відповідно до сформованих уявлень весь тривалий процес освоєння енергії людиною можна умовно розділити на наступні етапи: етап, мускульної енергії, розпочався багато тисячоліть назад і тривав до V – VII ст. н. е; II етап – це у VII – XVII ст., починається з освоєння енергії вітру і води, що потребувало значної кількості металу, а отже – енергії. Для виробітку достатньої кількості вугілля з деревини люди зводили нанівець величезні площі лісів. Це була перша серйозна екологічна криза антропогенного походження, пов'язана з розвитком промисловості; III етап – від XVII до початку XX ст.; застосовується хімічна енергія палива, накопиченого в літосфері: кам'яного вугілля, нафти, газу, горючих сланців тощо; IV етап – з початку XX ст., починається «золоте століття електрики»; V етап – створення і розвиток атомної енергетики одне з найбільших досягнень XX ст.

Перевагою функціонування енергетики як ПЕК є забезпеченість ресурсами в конкретних умовах довкілля. Тому вже з початку XX ст. розвиток енергетики й енергопостачання розглядають як загальну систему використання природних ресурсів у виді ПЕР. Розглянемо технологічні уклади під кутом зору еволюції інноваційних моделей економічного зростання.

Рис. 5. Еволюція інноваційних моделей

Етап	Період	Форми	Особливості
Становлення інноваційного розвитку	50-60 рр. XX ст.	академістечко; ТВК; НДІ; лабораторії	Формування своєрідного симбіозу академічної науки і промисловості; зосередження зусиль на вдосконаленні виробництва
Рання оптимізація моделей економічного розвитку	70-80 рр. XX ст.	перші кластери; дослідницькі лабораторії; дослідницьке виробництво; ТНК	Автономія підприємництва в інноваційній сфері.

Диверсифікація інноваційного розвитку	90 рр. XX ст. – початок XXI ст.	кластери; технопарки; бізнес-інкубатори; технополіси; іннотехи	Виникнення агломераційних структур; Проведення активної державної політики прямого та непрямого стимулювання розвитку економіки; Перехід суспільства та економіки на вищий щабель розвитку.
Віртуалізація інноваційного розвитку	початок XXI ст.- по теперішній час	формування мережевої економіки	Поява кураторів мереж, етерналістів; Формування довгострокових стратегій розвитку економіки.
Технологічна сингулярність	Розпочнеться у 20-х – 30-х роках XXI ст.	Важко ідентифіковані форми інноваційного розвитку	Експоненціальне зростання досягнень в галузі високих технологій. Ключові показники прогресу прямують до нескінченності.

Згідно даних щорічного звіту «International Energy Outlook 2009» (IEO 2009) Міністерства енергетики США (Energy Information Administration Office of Integrated Analysis and Forecasting U.S. Department of Energy) в таких умовах виникла проблема «ядерного ренесансу» і її впливу на сценарії розвитку світової енергетики. Країни ОЕСР споживають 85% енергії АЕС. Країни Азії, що входять в ОЕСР також стимулювали бурхливий розвиток ядерної енергетики [1-5; 18].

В довгострокових дослідженнях на глобальному рівні розглядаються узагальнені технології (макротехнології) виробництва різних видів енергії й енергоносіїв, показник яких змінюються з часом. На рис. 6 представлено проекти ПАСА-1, ПАСА-2 й СЕІ по питомим капіталовкладенням в різні види електростанцій. У більшості розглянутих сценаріїв не було враховано «ренесансу» ядерної енергетики. За даними останнього звіту Всесвітньої ядерної асоціації (ВЯА) «Нова економіка АЕС» [32-34], вартість виробництва електроенергії на існуючих АЕС при існуючих коефіцієнтах навантаження є найнижчою в більшості країн без урахування сучасних цін на енергоносії. Існування таких факторів, як різке коливання цін на вуглеводні та стабільність економічних показників АЕС наступного покоління, свідчить про те, що конкурентоспроможність галузі значно зростає. Тому фірми виробники електроенергії, які мають АЕС виграють на обсягах виробленої електроенергії, що позначається на конкурентоздатності на енергетичному ринку. Атомна енергетика починає безпосередньо впливати на процеси, що відбуваються на світовому електроенергетичному ринку. За даними МАГАТЕ станом на 2005 рік у світі експлуатується 440 ядерних реакторів, в 10 країнах будувалося ще 36. В країнах Західної Європи на атомних станціях виробляється 36% електроенергії. З них: в Північній Європі – 24%; Східній Європі – 11%). У США частка атомної енергетики у виробництві електроенергії складає 20%.

Рис. 6. Нова економіка атомної енергії

	Обліковий коефіцієнт 5%	Обліковий коефіцієнт 10%
Уран	21-31	30-50
Вугілля	25-50	35-60
Природний газ	37-60	40-63

Нині 15 країн забезпечують більше чверті своїх енергетичних потреб за рахунок АЕС. Вже існують країни, де ядерні енергоджерела склали основу національної енергетики: Франція – 78%, Бельгія – 57%, Литва – 80%, Болгарія – 36%, Словаччина – 65%, Швеція – 46%, Україна – 46%, Південна Корея – 39%, Швейцарія – 40%, Німеччина – 30%, Японія – 39%. Постачання урану на світовий ринок в основному здійснюють: Канада (32% від загальносвітового обсягу поставок), країни Африки: ПАР (2%), Нігер (9%), Намібія (6%), Австралія (19%), США (3%), Росія (8%), Казахстан (8%), Узбекистан (5%). Створено три основних уранозалежні регіони: Європа, Північна Америка і Південно-Східна Азія. З них краще забезпечена урановою сировиною Північна Америка. У країнах Європи запаси урану обмежені, а в країнах Південно-Східної Азії немає розвіданих уранових родовищ. Тому такі орієнтовані на атомну енергетику країни, як Франція, Бельгія, Японія виступають чистими імпортерами природного урану[32-34]. Для традиційних електростанцій на органічному паливі вони є близькими й відносно слабо змінюються з часом (в проекті ІААА-1 всі показні прийняті постійними). Основною альтернативою електростанціям на органічному паливі в проекті ІААА-1 були АЕС з тепловими (ТР) й швидкими (ШР) реакторами, причому з високими рівнями питомих капіталовкладень.

В роботах ІААА-1 й СЕІ з врахуванням успіхів в сфері розробки нетрадиційних джерел енергії розглядається більш широке коло альтернатив – більш дешеві сонячні електростанції, вітрові електростанції й, в якості замикаючого джерела, Місячна енергетична система (МЕС). *Див. рис. 8.*

Рис. 7. Порівняння ІЕО2009 та ІЕО2008 по споживанню ПЕР в 2015 та 2030 pp.[ІЕО2009: Energy Information Administration (EIA), World Energy Projections Plus (2009). Energy Outlook 2008, DOE/EIA-0484(2008) (Washington, DC, September 2008)(Quadrillion Btu)[3; 5; 32; 21]

Паливо	2015		2030		Зміни ІЕО2009	
	ІЕО2009	ІЕО2008	ІЕО2009	ІЕО2008	2015	2030
Рідке паливо	183	194	216	229	-11	-14
Природний газ	131	134	158	165	-3	-7
Вугілля	151	158	190	202	-7	-12
Ядерне паливо	32	31	40	39	0	1
Відновні/інші	55	48	74	61	7	13
Загалом	552	563	678	695	-12	-16

В цих умовах починається процес загострення конкуренції у всіх галузях ПЕК та видів ПЕР. Зростає потужність політичних ризиків. Виникає потреба в інституалізації захисту інвестицій. Перша така національна система була створена у США згідно з Економіко-коопераційним актом 1948 року.

В США одним із важливих зовнішніх напрямів політики складає забезпечення гарантій американським інвестиціям. Значення практичного втілення теоретичних розробок стало особливо гострим в процесі участі США у відновленні економіки повоєнної Європи, а також сек'юритизації інвестицій американських ТНК у слаборозвинуті країни. В США еліта чітко розуміла необхідність інституалізації такого страхового механізму. Тому у 1969 році в США було створено Корпорацію із захисту закордонних інвестицій (ОПІК) Overseas Private Investment Corporation (OPIC)).

Рис.8. Успіхи в сфері розробки нетрадиційних джерел енергії

Електростанції	Проект, роки		
	IIASA-1	IIASA -2	CEI
	1975-2030	1990-2050	2025-2050
ТЕС (вугілля)	1260		1400-1450
ТЕС (газ)	740	500-400	600-670
АЕС (ТР)	1600	2000	2100
АЕС (ШР)	2100		3200
Сонячна ТЕС	430	3000-1000	
Сонячна ФЕС		5000-2000	2450-1950
Вітрова ЕС		1500-700	1100-1000
МЕС			5500-5000

На сучасному етапі ОПІК страхує будь-які форми інвестицій американських ТНК за кордоном. Така ділова практика будується на основі угод про захист інвестицій. Страхування інвестицій здійснюється від експропріації, війни, неконвертованості національної валюти приймаючої країни. З настанням будь-якої з перелічених подій інвестор звертається до ОПІК з вимогою відшкодувати йому збитки. У разі розбіжностей обидві сторони (ТНК і ОПІК) звертаються до арбітражного суду США. Здійснивши виплати ТНК, ОПІК, у свою чергу, на підставі угоди про захист інвестицій і за допомогою американського уряду вимагає від приймаючої країни відшкодування власних витрат. Така форма страхування закордонних інвестицій підвищує впевненість ТНК у зовнішньоекономічних операціях. Це пов'язано з тим, що у разі загрози втрати інвестицій ТНК мають справу не з місцевими органами влади, а з ОПІК, відносини корпорацій з якою регламентуються не національним законодавством приймаючої країни, а американськими законами.

Інші промислово розвинуті країни також почали формувати подібні системи захисту іноземних інвестицій ТНК. Так, у Великій Британії страхування інвестицій здійснює з 1991 р. Корпорація із гарантій закордонних інвестицій. У Голландії існує приватне агентство НКМ, що страхує закордонні інвестиції ТНК. Його власниками виступають тринадцять банків і десять страхових компаній. Міністр фінансів Голландії обіймає найвищу посаду в правлінні НКМ і операції

цього агентства страхує держава. У Німеччині систему захисту іноземних інвестицій ТНК було створено в 1959 році, в Японії – у 1956 році.

У 1985 р. за підтримки Світового банку було створено МІГА. МІГА стало першою міжнародною системою залучення коштів приватних й державних страхових інституцій (Lloyds syndicates (Brockbank, ACE Global Markets, SJ Catlin. H. H. Hayward, CJ Insurance Holdings)), Unistrat, Chubb&Suns, Export Development Corporation (EDC)), the Overseas Private Investments Corporation (OPIC)) для страхування від політичних ризиків закордонні інвестиції ТНК у приймаючих країнах. МІГА пропонує набір технічних порад країнам, що розвиваються, для поліпшення інвестиційного клімату і залучення закордонних інвестицій. МІГА забезпечує повернення інвестицій ТНК у наступних випадках: заборона на вивезення валюти з приймаючої країни; експропріація активів філій ТНК; порушення контракту; війна. МІГА здійснює свої операції лише всередині країн-членів Агентства. З 27 липня 1994 року Україна стала повноправним членом МІГА.

У 2009 р. державна підтримка по лінії страхування експорту в окремих країнах світу склала (млрд. дол.): Китай – 60; Франція – 30; США – 17; Індія – 15; Німеччина – 13; Італія – 10; Бразилія – 10; Японія – 5; Канада – 5; Великобританія – 3. Експерти МІГА разом з науковим фондом Міжнародної бізнес дипломатії ім. Карла Ландегера (Karl F. Landegger Program in International Business Diplomacy) Джоржтаунівського університету проводять регулярні зустрічі з провідними спеціалістами з проблематики сек'юритизації ризиків [19-21; 24; 29]. Аналіз праць цих експертів та статистичних даних щорічних звітів та експертні оцінки багатьох причетних страхових організацій свідчать, що до сих пір не напрацьовано однозначної системи визначень понять і термінів. Хоча існує на це як науковий так і практичний попит, оскільки спостерігається зростання об'ємів страхування політичних ризиків на ринку страхування. Реєстрований рівень щорічного зростання становить 30-40% щорічно і більша частка такого зростання припадає на галузевий ризик в ПЕК. (3% – в 1993 р. і 25% – в 2000 р.). Основна проблема складає процес ідентифікації політичних ризиків. Відсутній необхідний обсяг репрезентативною статистичної бази і, як наслідок, формування вибірки, що забезпечує мінімальний рівень надійності результатів дослідження; ефективність використання статистичних чи економетричних методів при оцінці політичних ризиків обмежена. Тому часто оцінюється відносна схильність до політичних ризиків, головним чином, в залежності від країни розміщення інвестицій. Обсяги угод також можуть стати визначальним фактором при виборі інструмента управління політичними ризиками. Однією з інноваційних стратегій, що отримала широке застосування на Заході, стала сек'юритизація. Фінансова інженерія забезпечила комбінування множинних технік сек'юритизації з кредитними деривативами та механізмами трансформації ризику, що дозволяло певний час різним контрагентам залучати додаткові ліквідні кошти і виходити на будь-які сегменти ринку. Проте, після ряду виявлених зловживань, що спричинили кризу іпотечних кредитів у США 2007 р., сек'юритизація піддалася жорсткій критиці. В результаті ефективність даного методу фінансування суттєво переглядається.

Існує проблема управління ризиками нафтогазобудівних проектів. Взагалі основні тенденції розвитку економіки і управління проектами значно підвищують значущість ризик-менеджменту і спеціалісти Американського Інституту

управління проектами (PMI) розробили спеціальний збірник актів по управлінню ризиками в енергетичних проєктів (PMBoK: 2000) [12].

В PMBoK стверджується, що невизначеність це неповнота чи неточність інформації про реалізації проєкту, в тому числі пов'язаних з ними затратами та результатами. Невизначеність припускає наявність факторів, при яких результати дій не є детермінованими, а ступінь можливого їх впливу невідома. Ризик – потенційна, чисельно вимірювана можливість несприятливих ситуацій і пов'язаних з ними наслідків у вигляді втрат, шкоди, збитків, наприклад, очікуваного прибутку, доходу або майна, грошових коштів у зв'язку з невизначеністю (тобто з випадковим зміною умов економічної діяльності, несприятливими, в тому числі форс-мажорними, обставинами, загальним падінням цін на ринку), а також можливість отримання не передбачуваного результату в залежності від прийнятого господарського рішення, дії.

Згідно (PMBoK: у широкому сенсі існує чотири види ризиків в цій сфері:

1) економічні; 2) політичні; 3) законодавчі; 4) форс-мажорні [12].

Ми бачимо, що в толкуванні ризиків PMBoK і дослідженнях МІГА, і американських шкіл науковців в цілому існують серйозні відмінності у поглядах на співвідношення прогнозування і такого прикладного напрямку, як оцінка політичних ризиків. До традиційного підходу необхідно віднести точку зору, відповідно до якої оцінка політичних ризиків як один з найважливіших елементів фінансового менеджменту є самостійною прикладної управлінською дисципліною, що використовує як міждисциплінарні, так і власні, не пов'язані з прогнозуванням, методи оцінки. Вважається, що до таких методів відноситься метод побудови сценаріїв, не властивий математичним методам прогнозування [24]. Таке розуміння оцінки політичних ризиків обумовлено тим, що цей напрямок являло собою спочатку прикладну фінансово-управлінську дисципліну, орієнтовану на забезпечення діяльності приватних компаній в умовах відносно стабільних ринків. У традиційному розумінні побудова сценаріїв та їх аналіз будувався на базі узагальнення ретроспективного досвіду і практично не був пов'язаний з вивченням середовища майбутнього. Оцінка ризиків фактично зводилася до оцінки середньостатистичних «випадків ризику». Природно, що ця система виявилася непридатна для державно-політичного планування.

В аналітичному дискурсі склалося уявлення про ціле «дерево» підходів і відповідних їм методологій і методів, що використовуються в сфері досліджень майбутніх ризиків. У цілому, в їх основі лежать два види стратегії ставлення до змін у соціальних і природних системах: (1) пасивний, являє собою дослідження і пошук варіантів вирішення ситуацій постфактум; (2) активний, орієнтований на випереджаюче вплив на фактори формування ситуації або адаптацію до них з найменшими втратами. За рівнями і масштабами впливу на міжнародну систему ризику ми поділяємо на загальносистемні (глобальні, цивілізаційні), внутрішньосистемні (субцівілізаційні, міжрегіональні, континентальні, регіональні, субрегіональні, коаліційні), підсистемні (країнові, внутрішньокраїнні, локальні), а також мезопідсистемні (транснаціональні і більш дискретні трансінституціональні, транскордонні і транслокальні).

Глобальні відносини інтегруючи дихотомію взаємозв'язків «держава – держава», «суспільство – держава» інституалізувалися в сучасній міжнародній системі через специфічну категорію акторів і створила самостійний

мезорівень – транснаціональний (ТНК, ТНБ, фонди). Транснаціональність проявляється у дії триалітету «суспільство – держава – глобальне цивільне суспільство» і обслуговується певними акторами – надбудовними інститутами, які виконують певні організаційні та координуючі функції щодо забезпечення інтересів цих гравців на найрізноманітніших сферах, в тому числі і «деструктивних».

Американський фахівець в області аналізу політичних ризиків Дж. Хауелл (Howell Jude) [16] в цьому ж контексті відзначає, що взаємозв'язок розширення спектру політичних ризиків і розвитком транснаціональних недержавних відносин особливо загострився у 1990-х років. На його думку, контекст подій було створено в ході проведення розвиненими країнами, і перш за все США, «політико-економічної» стратегії по розширенню участі національних та інтегрованих недержавних акторів у створенні глобальних фінансових і товарних ринків. Слід зазначити, що в міру розширення міжнародного обміну та підключення до транснаціональних відносин (де домінували розвинені держави) різноманітних акторів й периферійних «проблемних» економік відбувалося бурхливий розвиток «неекономічних» і «негуманітарних» зв'язків – тіньових і кримінальних, а також об'єднання екстремістських релігійних, політизованих і воєнізованих структур.

Анотація

Нині виникла необхідність вироблення нової мінерально-сировинної політики усіма промислово розвиненими державами з метою захисту своїх інтересів. Прогнозні дослідження свідчать про те, що в найближчі десятиліття в світовій енергетиці не буде одного переважаючого енергоресурсу. Очікується, що в певних пропорціях будуть використовуватися всі основні енергетичні ресурси – вугілля, нафта, газ, уран, відновні джерела енергії. Глобальні енергетичні відносини інтегруючи дихотомію взаємозв'язків «держава – держава», «суспільство – держава» інституалізувалися в сучасній міжнародній системі через специфічну категорію акторів і створила самостійний мезорівень – транснаціональний (ТНК, ТНБ, фонди), що підвищило рівень ризиків.

Аннотация

В наше время возникла необходимость выработки новой минерально-сырьевой политики всеми промышленно развитыми государствами с целью защиты своих интересов. Прогнозные исследования свидетельствуют о том, что в ближайшие десятилетия в мировой энергетике не будет одного преобладающего энергоресурса. Ожидается, что в определенных пропорциях будут использоваться все основные энергетические ресурсы – уголь, нефть, газ, уран, возобновляемые источники энергии. Глобальные энергетические отношения интегрируя дихотомию взаимосвязей «государство – государство», «общество – государство» институализува-лися в современной международной системе через специфическую категорию акторов и создала самостоятельный мезоуровень – транснациональный (ТНК, ТНБ, фонды), что повысило уровень рисков.

Annotation

Now appeared necessity in a new mineral resource policies of all developed countries to protect their interests. Predictive studies show that in the coming decades in the global energy sector will be not the dominant energy source. It is expected that in certain

proportions to be used all the major energy resources – coal, oil, gas, uranium, renewable energy sources. Global energy relations integrating relationships dichotomy “state – the state ‘;’ society – state” institutionalized in the modern international system through specific categories of actors and created a separate meso – translational (TNC TNB, Funds), which increased the level of risk.

Література:

1. Белый С.Б. Функции и особенности управления электроэнергетическим комплексом в период его реформирования / Белый С.Б., Поспелова Т.П., Якубович П.В. // Энергетика. Изв. вузов и энергообъединений СНГ. – 2003. – №3 (май-июнь). – С.75-89.
2. Беляев Л.С. Мировая энергетика и переход у устойчивому развитию / Беляев Л.С., Марченко О.В., Филиппов С.П., Соломин С.В., Степанова Т.Б., Кокорин А.Л. – Новосибирск: Наука Сибирская издательская фирма РАН, 2000. – 269 с.
3. Бушуев В.В. Энергетическая стратегия – 2050: методология, вызовы, возможности / В.В. Бушуев, А.И. Громов // Энергетическая политика. – 2013. – №2. – С. 11-18.
4. Дорогунцов С. І. Екологія [Текст] : підручник / С. І. Дорогунцов, К. Ф. Коценко, М. А Хвесик; Міністерство освіти і науки України, Київський національний економічний університет. – 2-ге вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 371 с.
5. Кузьмич Г.В., О целесообразности инвестирования энергоэффективных проектов // Энергия и менеджмент. – 2004. – №3. – С. 42-44.
6. Мировая энергетика: Состояние, проблемы, перспективы. – М.: ИД «ЭНЕРГИЯ», 2007. – 664 с.
7. Управление нефтегазостроительными проектами. – М.: – «Омега – Л», 2006. – 475 с.
8. Allais Maurice. Economie pure et rendement social Contribution de la science économique moderne à la construction d'une économie de bien-être / Maurice Allais. – Paris: Dalloz, 2006. – 72 p.
9. Alcott Blake Historical Overview of the Jevons Paradox in the Literature // The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements / JM Polimeni, K Mayumi, M Giampietro. – Earthscan, 2008. – P. 7 – 78
10. Energy in A Finite World. A Global Systems Analysis. – Report by the Energy Systems Program Group of the International Institute for Applied Systems Analysis. Hafele, Wolf; Anderer, Jeanne; Nakicenovic, Nebojsa. – Cambridge: Harper&Pow Publishing Inc., 1981. – 882 p.
11. Energy in A Finite World. Paths to a Sustainable Future. – Report by the Energy Systems Program Group of the International Institute for Applied Systems Analysis. Hafele, Wolf; Anderer, Jeanne; Nakicenovic, Nebojsa. – Cambridge: Harper&Pow Publishing Inc., 1981. – 252 p.
12. Gasik Stanisław. Comparison of ISO 21500 and PMBOK® Guide1 /Stanisław Gasik– [Електронний ресурс] – Режим доступу: ,[http:// www. ngi-library.nl/ Player/ eKnowledge /iso-21500 -and-pmbok-guide.pdf](http://www.ngi-library.nl/Player/eKnowledge/iso-21500-and-pmbok-guide.pdf)
13. Gruebler A. Global energy perspectives: A summary of the joint study by the International Institute for Applied Systems Analysis and World Energy Council / Gruebler A, Jefferson M, Nakicenovic N // Technological Forecasting and Social Change. – 1996. – 51(3). – 237-264.

14. Grübler A. Emissions scenarios: a final response / Grübler A., Nakicenovic N., Alcamo J., Davis G., Fenhann J., Hare B., Mori S., Pepper B., Pitcher H., Riahi K., Rogner H., La Rovere E., Sankovski A., Schlesinger M., Shukla P.R., Swart R., Victor N. and Jung. // *Energy and Environment*, 2004. – N15. – P.11-24.
15. Hafele W. Modeling of Large-Scale Energy Systems / Hafele, W. Kirchmayer, L.K. – IIASSA proceeding series; vol 12. – London: William Clowes, 1981. – 476 p.
16. Howell Jude. The Backlash against Civil Society in the wake of the Long War on Terror / Jude Howell // *Development in Practice* –2007. – volume 18, N 1. – P. 82-93.
17. Howell Llewellyn D. Political Risk Assessment: Concept, Method, and Management /Llewellyn D. Howell. – PRS Group, 2002. – 203 p.
18. International Energy Outlook 2009 – Washington: U.S. Department of Energy. Energy Information Administration Office of Integrated Analysis and Forecasting, 2009. – 284 p.
19. International Political Risk. Management Exploring New Frontiers / Theodore H. Moran, Editor. – Washington, D.C.:The World Bank,2001. – 241 p.
20. International Political Risk Management.The Brave New World / Theodore H. Moran, Editor. – Washington, D.C.:The World Bank,2002. – 238 p.
21. Investing with Confidence Understanding Political Risk Management in the 21st Century / Kevin W. Lu, Gero Verheyen, and Srilal M. Perera Editor. – Washington, D.C.:The World Bank,2009. – 291 p.
22. James L. Williams. Oil Price History and Analysis. WTRG Economies. – 2007. – P.342-368.
23. Jevons William Stanley. The Coal Question / William Stanley Jevons. – Nabu Press, 2012. –418 p.
24. McNamee David. Business Risk Assessment / David McNamee Institute of Internal Auditors, 1998. – 107 p.
25. Messner S. A stochastic version of the dynamic linear programming model MESSAGE III / Messner S, Golodnikov A, Gritsevskii A. A // *Energy – The International Journal*, 1996. – N21(9). – P. 775-784.
26. Nakicenovic N. Special report on emissions scenarios. A special report of working group III of the Intergovernmental Panel on Climate Change / Nakicenovic N., Alcamo J.,Davis G. et al. – Cambridge University Press, 2000. – 570 p.
27. Murphy J.M. Quantification of modelling uncertainties in a large ensemble of climate change simulations / Murphy. J.M., Sexton, D.M.H., Barnett, D.N., Jones, G.S., Webb, M.J., Collins, M. and Stainforth, D.A.// *Nature*. – 2004. –N 430. – P. 768-772.
28. Polanyi Karl. Primitive, archaic, and modern economies. Essays of Karl Polany / Edited by George Dalton, 1971. – 346 p.
29. The Handbook of Country and Political Risk Analysis, 4th Edition, Author/ Editor, East Syracuse, NY: The PRS Group, 1994, 1998, 2001, 2007. – [Електронний ресурс] – Режим доступу Textbook website. – [http:// www. prsgroup. com/ academic/ handbook .html](http://www.prsgroup.com/academic/handbook.html)
30. The New Economics of Nuclear Power. – WNA, 2005 – 29 p.
31. World Energy Assessment. – Energy and the Challenge of Sustainability (UNDESA – UNDP – WEA – WEC), 2000. – 517 p
32. Uranium Marketing Annual Report 2008. – Energy Information Administration Office of Integrated Analysis and Forecasting. – Washington: U.S. Department of

- Energy DC 2058. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eia.doe.gov/cneaf/nuclear/umar/umar.pdf>
33. Uranium production figures 2000-2004.- World Nuclear Association, June 2005.
34. Key Energy Trends in the IEA & Worldwide. 30 th Anniversary of the IEA. IEA, 2005. – P. 156-198.
35. Uranium production and raw materials for the nuclear fuel cycle-Supply and demand, economics,the environment and energy security. Proceedings of an international symposium, Vienna, 20-24 June 2005. – IAEA-CN-128. – International Atomic Energy Agency, 2006. – 349p.

УДК 339.13.012.42

*Герасимчук В. Г., доктор економічних наук, професор,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»*

КРИТЕРІЇ ГЛОБАЛЬНИХ ВИМІРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Мета дослідження полягає в поглибленні теоретико-методологічних підходів до формування та реалізації ефективного механізму управління національною економічною політикою в умовах викликів глобалізації. Здійснено факторний аналіз досягнення високих стандартів якості життя в передових країнах світу. Ключові фактори успішного функціонування держави розглянуто з використанням методики та отриманих результатів дослідження британського аналітичного центру The Legatum Institute. Сукупний Індекс процвітання країн аналізується з позицій оцінки ефективності державного управління, рівня економічної конкурентоспроможності та якості життя населення. Простежено тенденції соціально-економічного розвитку України порівняно з країнами ЄС. Запропоновано модернізацію розвитку держави здійснювати у взаємозв'язку її складових: історичні традиції – класична освіта – передова наука – потужна індустрія – розвинена економіка – якість життя – сталий розвиток.

Ключові слова: *глобалізація, сукупний Індекс процвітання країн, соціально-економічна система, державне управління, якість життя*

Вступ. *“Salus populi suprema lex (Лат.). – Добробут народу – найвищий закон”.* Головне призначення держави полягає у стабільному підвищенні добробуту громадян, захисті їх інтересів. Рівень якості життя знаходиться у прямій залежності від стану моралі і культури в суспільстві, розвитку освіти і науки, індустрії і аграрного сектора економіки. Не менш впливовими на розвиток держави виступають чинники зовнішнього середовища, які певним чином випробовують стійкість соціально-економічної системи по відношенню до різного роду викликів глобалізації.

Циклічний характер розвитку світового господарства супроводжується тим, що одні держави в результаті здійснюваних реформ виходять на новий, більш

високий рівень розвитку, інші переходять до розряду аутсайдерів. Наприклад, світовим лідером за масштабами економіки є США, але вага американської економіки у валовому світовому продукті (ВВП) з року в рік помітно знижується. Економіка Китаю, яка лише два роки тому випередила економіку Японії, складає вже майже половину американської.

Найбільш потужними країнами у світі (перша десятка) за питомою вагою ВВП від ВВП станом на 01.01.2015р., за нашими розрахунками, є: США – 21,1%, Китай – 10,2%, Японія – 8,2%, Німеччина – 4,7%, Франція – 3,6%, Велика Британія – 3,4%, Бразилія – 3,2%, Росія – 2,8%, Італія – 2,8%, Індія – 2,5%. У світовій економіці в перспективі (до 2050р.) очікується явне домінування Китаю, США та Індії. Лідерство країн “G7” поступово, крок за кроком переходить до групи країн “E7”.

Лідерство – не самоціль. Найважливішим критерієм існування людини на планеті залишатиметься якість її життя. Нами питання лідерства у світовій економіці розглядається з намірів напрацювання таких наукових підходів до механізму управління національною економікою, реалізація яких сприяла б підвищенню його ефективності. У цьому зв'язку доцільно аналізувати моделі стратегічного розвитку сильних і успішних економік, сильних і успішних держав, які займають найвищі позиції у світових рейтингах, найкраще втілюють у життя фундаментальні положення концепції сталого розвитку. Важливо визначити ключові, вирішальні фактори успіху, якого досягають передові країни, й вміло їх використовувати при розробці й реалізації стратегії інноваційного розвитку власне національної економіки.

Проблемам підвищення ефективності соціально-економічного розвитку держави, модернізації усіх сторін її діяльності, у тому числі й активізації участі в інтеграційних процесах у європейському та світовому співтоваристві, присвячена достатня кількість наукових досліджень. Їх результати знайшли відображення у законодавчих і нормативних актах, монографіях, підручниках, дисертаціях, публікаціях у наукових збірках [1], [2], [3], [4]. Серед вітчизняних учених, які проявили активність, наполегливість, масштабність у вивченні зазначеної проблематики, назовемо наступні імена: О. Г. Білорус, І. В. Бураковський, П. І. Гайдуцький, В. М. Геєць, А. А. Гриценко, М. З. Згуровський, Д. Г. Лук'яненко, Ю. В. Макогон, В. І. Мунтіян, А. Ф. Павленко, Ю. М. Пахомов, Є. В. Савельєв, О. П. Степанов, А. С. Філіпенко, В. І. Чужиков та інші науковці.

Разом з тим, чимало питань теоретичного, методологічного, методичного, та, насамперед, практичного характеру щодо розробки, прийняття, а особливо реалізації управлінських рішень, пов'язаних зі стратегічними аспектами розвитку національної економіки в умовах викликів глобальних трансформацій задля підвищення добробуту громадян залишаються відкритими.

Постановка завдання. *“Quod vix contingit, vix voluptatem parit (Лат.). – Що недосяжно, не породжує бажання”.* Мета дослідження полягає в поглибленні теоретико-методологічних основ, формулюванні методичних та практичних рекомендацій стосовно принципів розробки та реалізації ефективного механізму управління національною економічною політикою в умовах викликів глобалізації на підставі здійснення поглибленого факторного аналізу досягнення високіх стандартів якості життя передовими країнами світу.

До завдань, розв'язання яких має сприяти досягненню визначеної мети дослідження, віднесемо наступні:

- підтвердити, що існуючі теоретичні, методологічні, методичні та практичні напрацювання, пов'язані з визначенням глобальних рейтингів та індексів різної направленості, мають сприяти розробці та успішній реалізації національної політики соціально-економічного розвитку;

- оскільки глобальні рейтинги та індекси відображають те чи інше явище з позицій системності і комплексності, в запропонованому дослідженні об'єктом уваги доцільно обрати Індекс процвітання країн світу для детального вивчення складових успіху передових країн світу;

- проаналізувати позиції України у 8 основних категоріях, що формують сукупний Індекс процвітання країн, порівняно з країнами-лідерами, а також країнами, які нещодавно поповнили ряди ЄС;

- визначити залежність досягнень країн в економічному розвитку та якості життя населення від ефективності державного управління;

- наголосити на необхідності розробки ефективного механізму як формування стратегічних і тактичних планів соціально-економічного розвитку країни, так і їх втілення у життя з визначенням системи цілей, забезпечення ресурсами, встановленням персональної моральної і матеріальної відповідальності кожного громадянина за доручену справу.

Методологія дослідження. *“Expressum facit cessare tacitum (Лат.). – Грамотне формулювання не залишає місця довільному тлумаченню”.* Методологічну основу дослідження формують ключові положення, принципи та методи економічної теорії, концептуальні підходи в економічній науці з вивчення проблем глобалізації, інтернаціоналізації міжнародних відносин, розвитку національної економіки, її функціональних і галузевих систем, геополітики, циклічності розвитку соціально-економічних систем. В основу дослідження покладено доступна інформація про сукупний Індекс процвітання країн світу Інституту Legatum (The Legatum Prosperity Index) [5]. Серед використаних конкретних методів наукового пошуку: статистичний, системно-структурний, порівняння, групування, логічного аналізу, історичний та інші.

Результати дослідження.

Методичні підходи до оцінки успішності держав світу за сукупним Індексом процвітання. *“Probatio concludens debet esse (Лат.). – Доказ має бути повним”.* При розгляді питання щодо оцінки ефективності функціонування соціально-економічних систем від малого підприємства до масштабів держави використовується досить широкий комплекс критеріїв. До них можна віднести показники рівня життя, виробництва продукції та послуг, фінансові показники, характеристики зайнятості та безробіття, інфляції і т.д. Перелік критеріїв може бути доповнено характеристиками сфери освіти і науки, культури і спорту, ефективності функціонування інфраструктури, органів правопорядку, екологічними показниками [3], [4].

Система показників дає відповідне уявлення про стан об'єкта дослідження. Зазвичай, набір показників в багатьох випадках намагаються узагальнити, застосовуючи метод групування. Такий підхід широко використовується у різного роду вимірах глобального масштабу, порівнюючи потенціал країн з використанням різноманітних рейтингів (рейтинг країн за ВВП, за легкістю ведення бізнесу, якістю життя і т.д.) та індексів (інфляції, щастя, інноваційності, інвестиційної привабливості і т.д.).

З переліку глобальних рейтингів та індексів, які характеризують роль і місце України у світовому співтоваристві, стан та перспективи її соціально-економічного розвитку, ми для дослідження оберемо Індекс процвітання країн світу. Чим пояснюється такий вибір? А тим, щоб держава, у якій ми народилися, у якій живемо і діємо, розвивалася якомога успішніше. Отже, при проведенні досліджень ми скористаємося інформацією про Індекс процвітання країн світу The Legatum Institute (The Legatum Prosperity Index) [5]. Напрямом дослідження Інституту Legatum є вивчення соціальних процесів, а галуззю дослідження визначено державне управління, міру його ефективності.

Індекс процвітання є комбінованим показником, який оцінює досягнення країн світу з точки зору їх благополуччя, якості життя. Формується Індекс процвітання британським аналітичним центром The Legatum Institute. Мета дослідження даного центру – вивчення громадського благополуччя і його розвиток в глобальному масштабі. Індекс складається на основі різних 79 показників, об'єднаних у восьми категоріях. Кожна з цих категорій відбиває різні аспекти життя суспільства і параметри громадського добробуту, а саме: 1) економіка; 2) підприємництво; 3) управління; 4) освіта; 5) охорона здоров'я; 6) безпека; 7) особисті свободи; 8) соціальний капітал.

Індекс процвітання країн залежить від двох основних складових: 1) рівня економічної конкурентоспроможності; 2) рівня життя. Перший показник формується на основі таких даних, як вартість інвестиційного капіталу (підприємства, устаткування) на одного працюючого, управління капіталом з боку держави, розвиток підприємництва, рівень освіти, економічна відкритість, інвестиції в розвиток нових технологій, рівень бюрократії, залежність від експорту товарів і міжнародної допомоги.

Другий ключовий показник – це рівень життя, який виступає похідним від економічного потенціалу держави та рівня управління цим потенціалом з боку як державних органів управління, так і підприємницьких структур. Залежить рівень життя також від наступних чинників: свободи вибору і рівних можливостей, соціальної політики уряду і політичних прав, стану довкілля, клімату, рівня доходів, охорони здоров'я, рівня безробіття, свободи віросповідання, релігійності населення, сімейного життя.

Рейтинг кожної країни визначається шляхом обчислення середньозваженого значення вказаних індикаторів. Показники визначаються на базі даних статистичного аналізу, соціологічних дослідженнях, а також експертних оцінок учасників опитування. Статистичні дані в дослідженні отримані з 12 різноманітних джерел, у тому числі: ООН, Всесвітнього банку, ОЭСР, СOT, Gallup, Economist Intelligence Unit, IDC, Pyramid Research та інших інститутів. До редакційної ради видання Індексу входять представники ряду провідних університетів і дослідницьких центрів. Детальна методологія формування Індексу і джерел даних для нього наводиться в щорічному випуску рейтингу за результатами чергового порівняльного дослідження [5].

У 2014 році дослідження охоплювало 142 країни, загальне населення яких складає 96% усього населення планети. В центрі нашої уваги перебуватимуть, передусім, європейські країни, що раніше входили до складу СРСР, СФРЮ, були членами країн Варшавського Договору (окрім Румунії), і які упродовж останнього десятиліття поповнили ряди ЄС (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг країн – нових членів ЄС за сукупним Індексом процвітання–2014 та його 8 категоріями (порівняно з даними за 2013р.)

Країна	Місце	№1	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8
Словенія	24/ 24	63/53	25/23	34/30	12/9	25/26	12/12	24/25	30/37
Чехія	29/29	36/38	26/27	35/35	23/24	27/27	20/23	65/50	57/46
Польща	31/34	41/29	40/42	39/39	31/38	33/32	24/26	58/55	47/31
Естонія	32/36	58/65	27/28	26/25	40/35	39/41	36/35	70/71	39/40
Словацьчина	35/38	59/67	37/36	45/43	14/23	29/28	32/36	64/75	51/47
Угорщина	39/41	69/83	47/52	37/38	32/22	35/38	37/32	42/68	75/71
Литва	42/43	79/94	39/40	40/45	29/28	43/43	35/34	95/101	50/54
Латвія	44/48	49/73	33/37	41/41	34/29	50/45	44/45	86/96	90/93
Болгарія	48/49	82/88	42/43	74/71	48/49	47/47	33/40	72/57	87/87
Хорватія	50/57	73/79	53/51	51/51	36/52	36/36	39/38	85/93	119/116
Румунія	60/55	88/82	50/50	70/67	58/48	65/63	46/47	71/66	109/114
Україна	63/64	70/72	57/61	121/121	42/31	77/86	54/55	103/107	40/36

Складено автором на основі досліджень [5]

Кожна з 8 наведених категорій вказана в табл. 1 під своїм номером, відповідно – від № 1 до № 8. Для кожної з восьми категорій процвітання наводиться свій рейтинг. Рейтинг вказує місце цієї країни серед інших держав. Отже, чим нижче рейтинг, тим гірше показник країни в даній категорії. Аналітики виставляють оцінки по кожній з 142 країн за кожним критерієм від 0 до 110, потім визначається зведений рейтинг (сукупний індекс).

Україна зайняла 63 місце в рейтингу процвітання, поліпшивши свої позиції порівняно з 2013г. (64-е місце). Згідно з даними рейтингу, краще всього в Україні йдуть справи у сфері соціального капіталу (40-е місце). Найгірша ситуація – у сфері державного управління (!?). За цим критерієм Україна займає лише 121 позицію, а в області особистих свобод – 103-е місце.

Вище місце за Індексом процвітання порівняно з Україною у наступних країн: Словенія (24-а позиція), Польща (31), Словацьчина (35), Угорщина (39), Болгарія (48), Хорватія (50), Румунія (60), Білорусь (53). Згідно з рейтингом, гірше за українців добробут у жителів Чорногорії (65), Росії (68), Македонії (69), Сербії (77), Грузії (80), Албанії (84), Молдови (89), Боснії і Герцеговини (91-е місце). При цьому, по сусідству із займаним Україною 63 місцем розташувалися Ямайка і Шрі-Ланка (61-е і 62-е місце відповідно), а також Мексика і Чорногорія (64-е і 65-е місце) [5].

У процесі дослідження важливо оцінити вплив основних чинників на успішне функціонування держави, що проявляється, передусім, у підвищенні якості і тривалості життя його громадян. Взірцем можуть і повинні виступати успішні, процвітаючі держави. 10 найбільш процвітаючих країн світу (табл. 2, 3) досягли високого рівня життя населення завдяки єдності і згуртованості нації, завдяки високій конкурентоспроможності економіки, завдяки повазі і турботі про долю кожного громадянина, завдяки високій якості державного управління.

10 країнами-лідерами в Індексі процвітання-2014, за даними Legatum, визначені: Норвегія, Швейцарія, Нова Зеландія, Данія, Канада, Швеція, Австралія,

Фінляндія, Нідерланди, США. Не важко дійти висновку, що зміни в десятці країн світу є незначними. Дещо поліпшили свої позиції Нова Зеландія і Данія, піднявшись на 2 сходинки вище в досліджуваному Індексі. Не складно також помітити, що з 10 країн-лідерів 6 країн – це європейські країни.

Таблиця 2

Рейтинг 10 найуспішніших країн світу за сукупним Індексом процвітання–2014 (порівняно з даними за 2013р.)

Країна	№1	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8
1/1. Норвегія	3/1	7/6	7/12	5/4	5/5	6/6	2/2	1/1
2/2. Швейцарія	1/2	3/4	1/1	21/27	3/3	11/11	12/15	9/8
3/5. Нова Зеландія	15/17	18/15	2/2	7/1	20/20	10/15	1/5	2/2
4/6. Данія	18/23	2/2	3/3	3/18	13/14	8/8	9/9	3/3
5/3. Канада	5/4	17/16	8/8	2/3	11/11	9/7	5/1	4/6
6/4. Швеція	4/6	1/1	4/4	16/14	12/12	4/3	6/4	11/10
7/7. Австралія	12/10	13/11	9/7	1/2	14/17	16/16	3/3	6/4
8/8. Фінляндія	26/26	4/3	5/5	6/6	15/16	3/4	16/17	5/7
9/9. Нідерланди	25/20	108	11/10	4/12	6/7	18/17	7/14	8/5
10/11. США	17/24	11/13	12/11	11/5	1/2	31/31	21/16	7/9

Складено автором на основі досліджень [5]

Найбільш неблагополучними країнами світу визнані: Пакистан, Ірак, Сирія, Судан, Ліберія, Ангола, Гвінея, Сьєрра-Леоне, Гаїті, Йемен, Того, Афганістан, Бурунді, Демократична Республіка Конго, Чад, Центральноафриканська Республіка.

Зазначимо також ще одну важливу закономірність. Який би ми не досліджували глобальний рейтинг чи індекс, перелік країн-лідерів або їх ядро досить стабільний. Звернімося для підтвердження висловленої думки до Індексу глобальної конкурентоспроможності з урахуванням того, що використовувані нами дані склалися на основі статистики за 2013р. і опитувань підприємців на початку 2014р. [6].

Напрямом дослідження при складанні Індексу глобальної конкурентоспроможності є вивчення економічних процесів. Галуззю дослідження виступає державне управління, тобто все розпочинається з якості управління державою. Отже, у першій десятці країн рейтингу: Швейцарія, Сінгапур, США, Фінляндія, Німеччина, Японія, Гонконг, Нідерланди, Великобританія, Швеція.

Таким чином, наведена десятка країн-лідерів в Індексі глобальної конкурентоспроможності, по суті, фігурує в усіх інших світових рейтингах, у т.ч. і в Індексі процвітання країн світу. Що стосується України, то вона займає 76-у позицію з 144 країн в Індексі глобальної конкурентоспроможності. У попередньому рейтингу Україна займала 84-е місце з 148 країн.

В табл. 3 нами згруповано десять країн-лідерів з кожної вище зазначених 8 категорій Індексу процвітання. Зупинимося детальніше на складових успіху країн-лідерів. Окремо розглядатимемо місце України у кожній з 8 категорій порівняно к передовими державами світу, а також сусідніми країнами, які в недалекому минулому поповнили ряди членів ЄС.

Таблиця 3
Країни-лідери за 8 складовими сукупного Індексу процвітання–2014

Основні категорії Індексу процвітання	10 найуспішніших країн в даній категорії
1. Економіка	Швейцарія, Сінгапур, Норвегія, Швеція, Канада, Китай, Японія, Німеччина, Південна Корея, ОАЕ
2. Підприємництво	Швеція, Данія, Швейцарія, Фінляндія, Люксембург, Гонконг, Норвегія, Велика Британія, Ісландія, Нідерланди
3. Управління	Швейцарія, Нова Зеландія, Данія, Швеція, Фінляндія, Люксембург, Норвегія, Канада, Австралія, Велика Британія
4. Освіта	Австралія, Канада, Данія, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Ірландія, Ісландія, Німеччина
5. Охорона здоров'я	США, Люксембург, Швейцарія, Японія, Норвегія, Нідерланди, Німеччина, Австрія, Франція, Бельгія
6. Безпека	Гонконг, Ісландія, Фінляндія, Швеція, Ірландія, Норвегія, Тайвань, Данія, Канада, Нова Зеландія
7. Особисті свободи	Нова Зеландія, Норвегія, Австралія, Ісландія, Канада, Швеція, Нідерланди, Уругвай, Данія, Велика Британія
8. Соціальний капітал	Норвегія, Нова Зеландія, Данія, Канада, Фінляндія, Австралія, США, Нідерланди, Швейцарія, Ірландія

Складено автором на основі досліджень [5]

Економіка. “*Cognatus rauperi nullus (Лат.)*. – Ніхто не [хоче бути] ріднею жебраку”. До 10 найуспішніших країн в категорії “економіка”, за висновками експертів, увійшли наступні країни: Швейцарія, Сінгапур, Норвегія, Швеція, Канада, Китай, Японія, Німеччина, Південна Корея, ОАЕ.

Україна в категорії “економіка” зайняла 70-е місце. Оскільки ми проводимо постійно паралелі між Україною та країнами-членами ЄС, звернімося до показників, що характеризують стан соціально-економічного розвитку країни у цілому (табл.4). Ключовими показниками, на нашу думку, мають виступати: ВВП (ПКС), ВВП (ПКС) на душу населення, Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) та середня місячна зарплата.

Наведені дані дозволяють судити про стан економічного потенціалу України, про рівень якості життя її населення порівняно з іншими східноєвропейськими країнами і країнами балканського півострова, які увійшли до складу ЄС. І порівняно з новими членами ЄС, і порівняно з країнами Митного Союзу (МС) за наведеними 4-ма показниками Україна знаходиться в найгіршому положенні.

Україна за показником ВВП (ПКС) опустилася на 104-е місце у світовому рейтингу. Практично в два рази краще за Україну виглядають за цим показником нові члени ЄС за винятком Хорватії (73-а позиція). Краще виглядають за даним показником також Росія (57) і Казахстан (44). Навіть за таким важливим показником, як середня місячна заробітна плата, Україна поступається усім, усім без виключення, європейським країнам [7].

Таблиця 4
Основні соціально-економічні показники України та країн – нових членів ЄС

Країни	ВВП (ПКС), млрд. дол. США	ВВП (ПКС) на душу населення, тис. дол. / чол.	Індекс розвитку людського потенціалу	Середня місячна зарплата, євро (нетто)
Польща	817,0 (21)	21,214 (47)	0,834 (35)	661
Чехія	286,0 (44)	27,800 (35)	0,861 (28)	702
Румунія	285,0 (46)	13,396 (72)	0,785 (54)	395
Угорщина	198,0 (56)	20,065 (49)	0,818 (43)	497
Словаччина	133,0 (65)	24,605 (39)	0,830 (37)	745
Болгарія	105,0 (71)	14,499 (67)	0,777 (58)	333
Хорватія	77,9 (81)	18,191 (55)	0,812 (47)	712
Литва	67,6 (83)	22,747 (45)	0,834 (35)	524
Словенія	57,4 (89)	27,900 (33)	0,874 (25)	1000
Латвія	38,9 (104)	19,120 (51)	0,810 (48)	504
Естонія	29,8 (109)	23,144 (43)	0,840 (33)	735
Україна	337,0 (41)	7,423 (104)	0,734 (83)	164

Складено автором на основі даних ООН, МВФ, Євростату та інших доступних джерел станом на 01.01.2015р.

Станом на 01.01.2015р. середня місячна заробітна плата (нетто) по країнах МС складала: Росія – 527, Казахстан – 421 євро, Білорусь – 353 євро. В Україні цей показник складає усього лише 164 євро. З урахуванням офіційного курсу НБУ на 01.12. 2014г. мінімальна заробітна плата складала 81 дол., прожитковий мінімум – 78 дол. США.

Рівень безробіття станом на 31.12.2014р. досяг максимальної планки за останні 14 років і склав 9,5%. Гривна за рік знецінилася по відношенню до долара удвічі – до 15,77 грн./дол., а на “чорному ринку” досягла 22-25 грн./дол. За інформацією Держкомстату України рівень інфляції за підсумками 2014р. склав 24,9%. Експерти зазначають, що реальний рівень інфляції перевищує офіційний як мінімум на 10%. Наприклад, ціни на продовольчі продукти за 2014рік в середньому зросли на 30-35%.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) за підсумками дев'яти місяців 2014р. скоротився на 14,9% порівняно з початком року. Відплив капіталу зарубіжних інвесторів за 9 місяців 2014р. склав 10,3 млрд. дол. В економіку вкладено за даний період близько 1,9 млрд. дол. Портфель прямих іноземних інвестицій зменшився на 8,4 млрд. дол. Головною причиною відтоку інвестицій є військові дії на сході країни, а також відсутність з боку урядових структур дієвих реформ, спрямованих на створення умов для виведення країни з тривалої кризи.

Таблиця 5
Список країн Європи за рівнем середньої місячної зарплати, євро

Середня місячна зарплата, євро (нетто)	Країни
Понад 3000 євро	Ліхтенштейн (5166), Монако (4436), Швейцарія (4047), Норвегія (3527), Люксембург (3189), Данія (3113)
2001-3000 євро	Франція (2449), Фінляндія (2321), Швеція (2268), Андорра (2230), Ірландія (2160), Нідерланди (2136), Велика Британія (2101), Німеччина (2054)
1001-2000 євро	Бельгія (1946), Італія (1898), Кіпр (1833), Іспанія (1615), Мальта (1092)
501-1000 євро	Словенія (1000), Португалія (805), Словаччина (745), Естонія (735), Хорватія (712), Греція (704), Чехія (702), Польща (661), Росія (527), Литва (524), Латвія (504)
Менше 500 євро	Угорщина (497), Чорногорія (486), Сербія (436), Боснія і Герцеговина (422), Казахстан (421), Румунія (395), Албанія (370), Білорусь (353), Македонія (346), Болгарія (333), Туреччина (277), Молдова (181), Україна (164)

Складено автором на основі даних [7] станом на 01.01.2015р.

Істотним ризиком для країни в 2014р. став ризик неплатоспроможності держави за своїми борговими зобов'язаннями перед зовнішніми і внутрішніми кредиторами. За період 2010-2014рр. загальна сума державного і гарантованого державою боргу збільшилася в 1,8 рази – з 39,8 млрд. дол. до 73 млрд. дол. США. Зовнішній борг за цей же період збільшився в 1,5 рази – з 26,6 млрд. дол. до 40 млрд. дол. США. Золотовалютні резерви України станом на 01.01.2014р. склали 20,4 млрд. дол. США. Станом на 01.01. 2015р. обсяг міжнародних резервів України склав 7,53 млрд. дол. США (!?), тобто вони впали до свого історичного мінімуму [8].

Підприємництво. «*Lucrum unius est alterius damnum (Лат.)*. – Прибуток одного – це збиток для іншого». У категорії “Бізнес і можливості” 1-е місце відведено Швеції. Для ведення бізнесу найбільш сприятливими країнами аналітики вважають також Данію, Швейцарію, Фінляндію, Люксембург, Гонконг, Норвегію, Великобританію, Ісландію, Нідерланди. Україні в даній категорії відведена 57-а позиція. Україна програє усім без виключення новим членам ЄС. Її випереджають в питаннях ведення підприємницької діяльності і балканські країни-члени ЄС: Словенія (25-е місце), Болгарія (42), Греція (48), Хорватія (53). Стурбованість викликає поглиблення ділового песимізму у базових галузях економіки України: добувній промисловості (-17,5%), будівельному бізнесі (-15,2%) і в переробній промисловості (-12,4%).

В оцінці ділового клімату відбивається знову ж таки складна економічна ситуація в Україні, викликана політичною кризою і військовими діями на сході країни. Даний процес продовжує супроводжуватися зниженням промислового виробництва. Значною мірою цьому сприяло заморожування економічного співробітництва з Росією, країнами Митного Союзу, ще недостатньо налагодженими економічними стосунками з країнами ЄС. Прогнози уряду відносно інфляції, відповідно до скорегованих показників Державного бюджету на 2015р., знаходяться на рівні 13-15% (у 2014р. – 19,5%).

Управління. *“Quidquid delirant / reges, plectuntur Achivi (Лат.). – Щоб не творили царі, страждають [прості] ахейці”*. Успішне функціонування держави визначається успішністю управління цією державою. Другою серед процвітаючих країн світу вкотре стала Швейцарія, поступаючись першістю лише Норвегії. Швейцарія і в окремих категоріях упевнено тримається у першій п'ятірці. Найбільш високі показники Конфедерація традиційно має в категорії державного управління (1-е місце). Практично 86% населення країни вірять в чесність виборів, 85,1% довіряють судовій системі і 82,2% – уряду. 70,7% громадян задоволені зусиллями держави у боротьбі з бідністю, 76,1% схвалюють політику держави в області захисту довкілля. Тільки 27% населення вважає, що уряд корумпований.

Успішне управління державою і в державі дозволило Швейцарії зайняти 2-е місце в категорії “економіка”. Швидкість зростання ВВП на душу населення за останні 6 років в Швейцарії склала 0,7%. Практично 95% населення задоволені якістю життя. Більшість жителів країни не відчують на собі проблем з житлом чи харчуванням. 41,8% вважає, що в країні досить стабільна ситуація для пошуку роботи. 65% населення Швейцарії мають постійну роботу на повній ставці. Тільки 4,1% населення знаходиться у пошуках кращої роботи. Половина жителів Конфедерації довіряє фінансовим інститутам країни [9].

У сфері державного управління Україна (121-а позиція) поступається, за оцінкою аналітиків, усім країнам ЄС, в т.ч. Словенії (34), Хорватії (51), Греції (53), Болгарії (74) та іншим країнам балканського півострова: Чорногорії (65), Македонії (69), Сербії (81), Албанії (90), Боснії і Герцеговині (108).

До наведених цифр можна додати досить зрозумілі коментарі. Здатність достойно керувати державою визначається, по-перше, відповідними знаннями світової історії, а також законів, закономірностей і принципів громадського, економічного і політичного розвитку; по-друге, вольовими і моральними якостями лідерів; по-третє, умінням правильно визначати стратегічні, тактичні та оперативні цілі, виважено оцінювати можливості, ризики і розстановку сил, обирати ефективний ресурсний інструментарій досягнення цілей, налагодити жорстку моральну і матеріальну відповідальність за дотриманням прав і обов'язків, покладених і на куховарку, і на президента держави, тобто на усіх без винятку громадян.

Освіта. *“Disce, sed a doctis, / [indoctos ipse doceto] (Лат.). – Вчись, але у вчених, [неуків учи сам]”*. Кращий показник в категорії “освіта” (1-е місце) у Австралії (у 2013р. – у Нової Зеландії). Для здобуття якісної освіти аналітики рекомендують, окрім Австралії, університети таких країн: Канада, Данія, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Ірландія, Ісландія, Німеччина. В цілому ж на перших позиціях престижних університетів світу традиційно знаходяться: Гарвард, Кембридж, Оксфорд, МТІ, Єльський університет. Найпередовіші університети – це ті, в яких науково-педагогічні школи формувалися упродовж віків.

У категорії “освіта” Україна знаходиться на 42-й позиції (2013р. – 31-е місце). За даним показником Україна поступається практично усім східноєвропейським партнерам: Словенії (12), Словаччині (14), Чехії (23), Угорщині (32), Литві (29), Польщі (31), Греції (33), Латвії (34) і Хорватії (36).

Серед численних проблем, накопичених у сфері освіти в Україні, відмітимо наступні:

- збільшується розрив зв'язків в ланцюжку “освіта (школа, коледж, університет) – наука – виробництво – споживач”, особливо між університетами і бізнесом, який й досі не зацікавлений інвестувати розвиток освіти і науки;
- низький рівень фінансово-економічного, матеріально-технічного, навчально-методичного і інформаційного забезпечення навчальних закладів;
- розрив традиційних коопераційних зв'язків, втрата ринків збуту продукції вітчизняних товаровиробників, насиченість внутрішнього ринку імпортними товарами, згортання промислового сектора економіки, що позначається на підвищенні рівня безробіття, в першу чергу, серед випускників ВНЗ;
- нова система підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, яка б задовольняла потреби ринкової економіки, де-факто не створена;
- впав престиж професії викладача, професорсько-викладацький склад ВНЗ продовжують поповнювати викладачі низької кваліфікації, до того ж без життєвого й практичного досвіду;
- в університети, особливо в приватні, йдуть часто-густо не за знаннями, а за дипломом, чому “сприяє” і безпідставно-завищений ліцензійний обсяг набору студентів;
- не стали по-справжньому методологічними центрами вищої освіти університети, які мають статус “національного” або “дослідницького”.

До зазначеного вище можна додати ось що, точніше, ось яку думку Особистості ХХ-го століття. Йдеться про Лі Куан Ю, лідера, якому вдалося неймовірно – Сінгапур з третього світу вивести в число найпередовіших країн. Отже, наведемо глибинну, мудру думку Лі Куан Ю: “У матеріальному плані ми перестали бути вбогою країною третього світу. Проте знадобиться принаймні ще одне покоління, щоб рівень розвитку нашого мистецтва, культури й соціальних стандартів повною мірою відповідав би рівню інфраструктури розвинутої країни, яку ми створили в Сінгапурі” [10, с. 18]. А що ж говорити про країни другого чи третього “ешелону”?

Охорона здоров'я. “Est medicina triplex: servare, cavere, mederi (Лат.). – Медицина (завдання медицини) – потрібна: попереджати, спостерігати, лікувати”. Кращий показник в категорії “охорона здоров'я” – у США. Для проходження лікування аналітики рекомендують вибирати також такі країни: Люксембург, Швейцарія, Японія, Норвегія, Нідерланди, Німеччина, Австрія, Франція, Бельгія. На передових позиціях в даній категорії знаходиться Швейцарія (3-є місце). 91,4% населення Швейцарії задоволені станом свого здоров'я і лише 17,9% скаржаться на певні проблеми. 95% дітей прищеплені від інфекційних захворювань, 92% отримали щеплення від кору. На 1000 народжень доводиться чотири дитячі смерті у віці до 1 року. Очікувана тривалість життя швейцарця – 75 років [9].

За якістю послуг, що надаються у сфері медицини, Україна явно поступається і країнам-членам ЄС, і балканським країнам. Україна займає в даній категорії низьке 77-е місце. В Україні нині тривалість життя коротша, ніж вона була в 1965-1966рр. Чисельність населення за 24 роки незалежності зменшилася з 52 до 43 млн. чол. Зазначимо, тривалість життя в Японії – 83,2 року. Тривалість життя 80 років і вище – в 23 країнах, між 75 і 80 роками – в 29, між 70 і 75 роками – в 44 країнах.

Однією з найкращих систем охорони здоров'я у світі, за даними ВОЗ, визнана кубинська система. Куба має високі стандарти медицини, яку можна перейняти в якості моделі для розвитку охорони здоров'я в інших країнах. Усім

громадянам Куби надається висококласна медична допомога на безкоштовній основі. На Кубі організовані кампанії, спрямовані на викорінювання заразних хвороб. Окрім підтримки власної охорони здоров'я на належному рівні, Куба займається навчанням іноземних фахівців і допомагає колегам більш ніж в 32 країнах світу. Куба значно просунулася у сфері біотехнологій, розробивши вакцини проти раку і поставляючи медичні товари в 40 країн. Куба приступила також до тестування на людині вакцини проти боротьби зі СНІД. Не можна не зазначити допомогу Україні, яку Куба безкоштовно надає після чорнобильської трагедії.

Безпека. *“Concordia civium turus urbium (лат.). – Єдність громадян – захист міс-та”*. Найбезпечнішими країнами, на думку аналітиків, вважаються – Гонконг, Ісландія, Фінляндія, Швеція, Ірландія, Норвегія, Тайвань, Данія, Канада і Нова Зеландія. Наприклад, Швейцарія зайняла 11 місце в категорії “Безпека і захищеність”. 80,3% її громадян почувають себе у безпеці вночі на вулицях. При цьому за рік на 4,2% населення були здійснені напади, 14,6% людей були пограбовані. Тільки 2,8% громадян бояться відкрито висловлювати свою політичну позицію.

Україна в категорії “Безпека і захищеність” зайняла 54-е місце. В Україні небезпечно знаходитися порівняно з усіма країнами ЄС. Безпечніше громадяни себе почувають у більшості й балканських країн. Словенія в цій категорії займає 12-е місце, далі розташовані такі країни: Болгарія (33), Хорватія (39), Греція (42), Чорногорія (43), Албанія (49). Упродовж 2014р. криміногенна ситуація в Україні набагато погіршилася.

Особисті свободи. *“Si vivis Romae, Romano vivito more (Лат.). – Якщо живеш в Римі, живи згідно римським звичаям”*. Кращий показник в категорії “Особисті свободи” належить Новій Зеландії. За нею йдуть: Норвегія, Австралія, Ісландія, Канада, Швеція, Нідерланди, Уругвай, Данія, Великобританія. У Новій Зеландії фахівці зазначають високий рівень свобод і терпиме відношення до мігрантів. Економічну стабільність пояснюють різноманіттям природних ресурсів при невеликій чисельності населення.

В категорії “Особисті свободи” Швейцарія, наприклад, займає 12-е місце. 94,5% її жителів вважають, що вони вільні в особистому виборі в усіх сферах діяльності. 79,3% вважають, що їх країна є ідеальним місцем для етнічних меншин, 76,1% вважає, що іммігрантам тут живеться досить комфортно [9].

У категорії “Особисті свободи” Україна займає “далеке” 103-е місце. У багатьох європейських країнах ситуація виглядає не набагато краще. Ось позиції країн: Хорватія (85-е місце), Латвія (86), Чорногорія (89), Литва (95), Албанія (111), Греція (121), Боснія і Герцеговина (122).

Соціальний капітал. *“Probo bonafama maxima est hereditas (Лат.). – Для чесно-го [чоловіка] добра слава – кращий спадок”*. Перше місце в категорії “соціальний капітал” займає Норвегія. У першій десятці країн-лідерів знаходяться: Нова Зеландія, Данія, Канада, Фінляндія, Австралія, США, Нідерланди, Швейцарія та Ірландія. Так, швейцарці вважають себе досить щасливою нацією. 94,7% населення має родичів і друзів, на яких можна розраховувати у важкій ситуації. 45,3% швейцарців вважають, що більшості людей можна довіряти. Більше половини жителів готова пожертвувати гроші на добродійність. 54,5% готові допомогти незнайомій людині, яка її потребує [9].

Найнижчу кількість людей, що вважають своє життя в рідній країні цілком щасливим, зафіксовано в Каморі, Бурунді і Того. Вказані країни зайняли останні

(153-155-і) місця в рейтингу країн за рівнем щастя населення за підсумками 2014р. Україна розділила 73-є місце з 155 країн з ПАР, Лівією, Росією, Румунією і Словаччиною. Найбільш невдоволеними своїм життям на батьківщині виявилися громадяни країн, що постраждали від воєн, міжнаціональних конфліктів та економічних криз.

Стратегічні орієнтири України. *“Mare verborum, gutta rerum (Лат.). – Море слів, крапля діл”*. Стратегічні плани, наміри, кроки, які проголошувалися в Україні упродовж усіх років незалежності призводили лише до негативних наслідків. 12.01.2015р. президентом країни підписано указ **“Про Стратегію сталого розвитку “Україна-2020”**. Стратегія визначає цілі, напрями, пріоритети розвитку країни, а також показники досягнення цих цілей. Метою реформ визначено досягнення європейських стандартів життя і гідного місця України у світі. **“Стратегія-2020” включає 62 реформи. Пріоритетними визначені 8 реформ і 2 програми.** Визначено також 25 ключових показників успішності розвитку країни.

Першочерговими визначені – реформа системи національної безпеки і оборони, оновлення влади і антикорупційна реформа, судова реформа і реформа правоохоронної системи, децентралізація влади і реформа державного управління, дерегуляція і розвиток підприємництва, реформа системи охорони здоров'я і податкова реформа. Серед пріоритетів: реалізація програм незалежності і популяризації України у світі, а також просування інтересів держави у світовому інформаційному просторі.

Реалізація положень **“Стратегія-2020”** має дати змогу Україні увійти до топ-20 країн у рейтингу Світового банку з легкості ведення бізнесу, підвищити ВВП на душу населення до 16 тис. дол. США, збільшити надходження прямих іноземних інвестицій до 40 млрд. дол. США на рік проти нинішніх 4-5 млрд. дол. США. Довіра до суду має становити не менш як 60% населення і експертної спільноти. Оновлення кадрового складу чиновників має охопити не менш як 70% від загальної кількості державних службовців. Кількість громадян, задоволених рівнем життя, до 2020р. має становити 90% від загальної кількості населення України.

Витрати на армію збільшаться до 5% ВВП. До 2020р. 75% випускників шкіл повинні володіти двома іноземними мовами. Тривалість життя має зрости на 3 роки. Ліміт обсягів закупівлі палива в одного джерела не перевищуватиме 30% від загального обсягу. Частка місцевих бюджетів у консолідованому бюджеті країни становитиме не менш як 65%.

До 2020р. кредитний рейтинг України має покращитися з нинішнього переддефолтного **“ССС” до “ВВВ”** (за методологією Standard&Poor's). Країна увійде до топ-20 в рейтингу **Doing Business (нині – 112 місце), а в рейтингу глобальної конкурентоспроможності – в топ-40 (нині – 84 місце).** До 2020р. намічено істотно скоротити дефіцит бюджету до рівня 3% від ВВП з нинішніх 10,1%, уповільнити зростання цін до 1,7% в рік з нинішніх 19%.

Головною передумовою реалізації Стратегії має стати громадський договір між владою, бізнесом і громадянським суспільством. В цьому договорі кожна сторона має свою зону відповідальності. Кабінет міністрів України щорічно до 15 лютого затверджуватиме план дій з реалізації положень Стратегії й щоквартально інформуватиме про стан виконання плану дій [10].

Висновки. *“Bonі principii bonus finis (Лат.). – У доброго початку добре завершення”*. По-перше, для розгляду і втілення у життя стратегічних намірів потрібно

володіти знаннями світової історії та національних традицій, бути обізнаним з законами, закономірностями та принципами громадського, економічного і політичного розвитку.

По-друге, сприяти розробці та успішній реалізації національної політики соціально-економічного розвитку мають напрацювання теоретичного, методологічного, методичного та практичного характеру, пов'язаних з визначенням глобальних рейтингів та індексів різної направленості.

По-третє, оскільки глобальні рейтинги та індекси відображають те чи інше явище з позицій системності і комплексності, в запропонованому дослідженні об'єктом уваги обрано Індекс процвітання країн світу для детального вивчення складових успіху передових держав. Прийнята за основу методологія факторного аналізу міри процвітання країн світу, без сумніву, потребує подальшого вдосконалення, оскільки ті ж експертні оцінки мають певні хиби з-за дії чинника суб'єктивізму.

По-четверте, в дослідженні проаналізовано позиції України у 8 основних категоріях, що формують сукупний Індекс процвітання країн, порівняно з країнами-лідерами, а також країнами, які нещодавно поповнили ряди ЄС, і країнами Балканського півострова, що свого часу входили до складу СФРЮ.

По/ии теоретико-методологических подходов к формированию и реализации эффективного механизма управления национальной экономической политикой в условиях вызовов глобализации. Осуществлен факторный анализ достижения высоких стандартов качества жизни в передовых странах мира. Ключевые факторы успешного функционирования государства рассмотрены с использованием методики и полученных результатов исследования британского аналитического центра The Legatum Institute. Совокупный Индекс процветания стран анализируется с позиций оценки эффективности государственного управления, уровня экономической конкурентоспособности и качества жизни населения. Прослежены тенденции социально-экономического развития Украины по сравнению со странами ЕС. Предложено модернизацию развития государства осуществлять во взаимосвязи ее составляющих: исторические традиции – классическое образование – передовая наука – мощная индустрия – развитая экономика – качество жизни – устойчивое развитие.

Ключевые слова: глобализация, государственное управление, качество жизни, совокупный Индекс процветания стран, социально-экономическая система

A research aim consists in deepening of theoretical and methodological approaches to forming and realization of effective mechanism of management national economic politics in the conditions of calls of globalization. The factor analysis of achievement of high standards of quality of life is carried out in the front-rank countries of the world. The key factors of the successful functioning of the state are considered with the use of methodology and got results of research of the British analytical center of The Legatum Institute. The combined Index of prosperity of countries is analyzed from positions of estimation of efficiency of state administration, level of economic competitiveness and quality of life of population. Socio-economic progress of Ukraine trends are traced comparatively with the countries of EU. Modernization of development of the state offers to carry out in intercommunication of her constituents: historical traditions – classical

learning – front-rank science – powerful industry – developed economy – quality of life – sustainable development.

Keywords: *combined Index of prosperity of countries, globalization, quality of life, socio-economic system, state administration.*

Література:

1. Гриценко А.А. Комплементарность экономического и социального развития общества / Стратегія соціально-економічного розвитку України. Наукове видання. Загальна редакція і складання Степанова О.П. – В 2-х томах. Том.1. – К.: “Юрисконсульт”, 2014, с. 9-21.
2. Мунтіян В.І. Зміна парадигми / Стратегія соціально-економічного розвитку України. Наукове видання. Загальна редакція і складання Степанова О.П. – В 2-х томах. Том.1. – К.: “Юрисконсульт”, 2014, с. 3-9.
3. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. Учебное пособие под общей ред. проф. В.П.Колесова, 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Права человека, 2008. – 636 с.
4. Симония Н.А. Социально-экономические аспекты глобального лидерства / Н.А. Симония // Международные процессы. – 2010. – Т. 8. – № 3. – С. 16–30.
5. Индекс процветания стран мира Института Legatum [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.prosperity.com/>.
6. Индекс глобальной конкурентоспособности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
7. Список країн Європи по середній місячній зарплаті [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
8. Обвал гривни, зростання цін і безробіття. Підсумки кризового року [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://finance.obozrevatel.com/analytics-and-forecasts/70218-ekonomicheskie-itogi-2014-goda-inflyatsiya-devalvatsiya-bezrobotitsa.htm>.
9. Родина С. Швейцария – одна из самых процветающих стран мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nashgazeta.ch/news/swiss/16626>.
10. Сінгапурська історія. Мемуари Лі Куан Ю / Пер. з англ. К. Сисоєва, Л. Савицька. Т. 1. – К.: Видавництво Олексія Капусти: підрозділ “Агенція “Стандарт”, 2011. – 683 с.
11. Рейтинг стран по уровню счастья населения (Gallup) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rb.ru/inform/144117.html>.
12. Порошенко утвердил программу “Стратегия-2020” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.liga.net/news/politics/4726589-poroshenko_utverdil_programmu_strategiya_2020.htm.

◇ ◇ ◇

УДК: 339

Степанов О. П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв, Заслужений діяч науки і техніки України

КОН'ЮНКТУРА, ІНФРАСТРУКТУРА ТА ГЕОФІНАСИ СВІТОВОГО ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО ТА НАФТОХІМІЧНОГО КОМПЛЕКСІВ

У статті розглянуто стан та перспективи світового паливно-енергетичного, нафтохімічного, нафтосервісного комплексу та тренди ринку паливно-енергетичних ресурсів. Концептуалізуються геополітичний та геоекономічний характер ризиків фінансування розвитку світової енергетики.

Анотація. На ринку паливно-енергетичних ресурсів не має певності в забезпеченні більш високої рентабельності проектів при вкладенні коштів у енергетику у порівнянні з іншими секторами економіки. Ця обставина створить основу для конкуренції енергетичних компаній з іншими компаніями за інвестиції на ринку. Найбільша невизначеність зв'язана з макроекономічними умовами, цінами на ПЕР, політикою в сфері охорони довкілля, геополітичними факторами, технологічним розвитком, енергетично політикою урядів. Політична нестабільність може стати основним бар'єром для інвестицій. Нафтогазова галузь є предметом геополітичних ризиків й невизначеності у зв'язку з концентрацією ресурсів в нестабільних регіонах, а також у зв'язку з зростаючою роллю торгівлі в світовому постачанні енерготоварів.

Слід зазначити, що **ринок нафти** є одним з найпотужніших сформованих ринків первинних енергоносіїв. Нафта є найбільш «глобалізований» світовий енергетичний товар: 55% її видобутку стає об'єктом транскордонних торговельних операцій (для порівняння: тільки 33% видобутого у світі газу й 20% вугілля стає товаром в міжнародній торгівлі). Очікується, що до 2030 р. співвідношення світового експорту нафти до видобутку зросте до 70%.

Світові розвідані запаси нафти оцінюються в 90–95 млрд. т, а прогнозні запаси складають 250–270 млрд. т. Родовища нафти знаходяться в різних районах світу, проте розподіл їх за країнами і регіонами вкрай нерівномірний. Найбільші нафтові родовища розташовані в арабських країнах Близького і Середнього Сходу (Саудівська Аравія, Кувейт, Ірак), Північної Африки (Лівія, Алжир), а також в Ірані, Індонезії, деяких районах Північної і Південної Америки. Понад 85% нафти видобувається на найбільших родовищах, загальна чисельність яких складає близько 5% всіх родовищ. 30 родовищ нафти мають видобувні запаси, що перевищують 500 млн. т, і відносяться до родовищ-гігантів.

В РФ у 2013 р. вперше було офіційно відкрито озвучено обсяг запасів ПЕР: нафти – 17,8 млрд. т., газу – 48,8 трлн куб. м. категорії АВС1; за категорією С2 запаси нафти оцінюються в 10,9 млрд. тонн, газу – у 19,6 трлн кубометрів. Комерційні запаси сирої нафти в США в 2013 р. склали 359,1 млн. бар.

Найбільші родовища нафти: Гавар (10,1 млрд. т), Сафанія-Хафджі (4,1 млрд. т) і Маніфа в Саудівській Аравії (1,5 млрд. т); Бурган в Кувейті (9,9 млрд. т); Болівар

(4,8 млрд. т) і Лагунільяс (1,5 млрд. т) у Венесуелі; Румайла (2,7 млрд. т) і Кіркук (2,2 млрд. т) в Іраку; Ахваз (2,4 млрд. т), Марун (2,2 млрд. т), Гачсаран (2,1 млрд. т), Ага-Джарі (1,9 млрд. т) і Абхайк (1,7 млрд. т) в Ірані; Чиконтенек (1,6 млрд. т) у Мексиці [1-7].

Використання більш сучасних технологій сприятиме зниженню витрат на розробку некондиційних запасів нафти. Якщо прийняти до уваги великі розміри цих запасів, зменшення в майбутньому витрат на їх розробку, то можливо очікувати покращення прогнозів по видобутку нафти. Згідно оцінок, світові запаси горючих сланців і нафтоносних пісків оцінюються 700 – 800 млрд. т, що у 7-8 разів більше всіх виявлених запасів нафти у світі. Тільки в районі Скалистих гір (США) в подібних породах концентрується 270 млрд. т нафти, що у 2 – 3 разу перевищує світові запаси і в 67 раз – запаси нафти США. Проте висока вартість робіт перешкоджає розвитку переробки горючих сланців і нафтоносних пісків. Розробка бітумінозних порід є рентабельною при ціні на нафту в 100 – 120 дол./т.

Газовий сектор ПЕК включає розвідування, видобуток, транспортування, зберігання й переробку природного й супутнього нафтового газу, що видобувається разом з нафтою. Природний газ застосовується у багатьох галузях господарства, але переважна його частина використовується в енергетиці, бо таке паливо найменше забруднює атмосферу. Сумарні початкові ресурси газу оцінюються в 436–500 трлн. м³, з яких близько 55 вже видобуто та 180 трлн. м³ – розвідані запаси. Таким чином, невідкриті (прогнозні та імовірнісні) ресурси газу складають порядку 200-265 трлн. м³, що еквівалентно ще 67-88 рокам. 25% з яких відносяться до попутного газу й 75% – до природного газу. Нині видобуто 10% світових запасів газу у порівнянні з 25% видобутої нафти. Нерозкриті запаси газу оцінюються у 147,1 трлн. м³, з яких 25% це попутний газ й 75% – природний газ. Проте, більша частина газових запасів у світі потребує уточнення й розвідки.

Україна використовує до 100 млрд. м³ природного газу на рік, з яких власний видобуток становить близько 20 млрд. м³. Розвідані запаси газу в Україні складають 1,1 трлн. м³, Уже розвіданих запасів газу вистачить на 50 років при сучасному рівні видобутку. Значні об'єми газу зосереджені в нафтових родовищах (супутні гази) та вугільних шахтах (шахтний метан). Так тільки вугільні родовища України містять до 3,0 трлн. м³ газу.

Найбільшими запасами газу володіє РФ (27,2%), що майже вдвічі перевищує запаси Ірану, який по аналогічним запасам займає друге місце. Природного газу у Росії і зараз достатньо для того, щоб їй ще багато років залишатися головним газовим експортером у світі. Тільки розвідані запаси становлять 48 трлн. м³, або понад 33% світових запасів традиційного газу, а початкові сумарні ресурси Росії вимірюються астрономічним об'ємом в 260 трлн. м³ – більше 40% від початкових сумарних ресурсів у світі (650 трлн. м³). Собівартість російської видобутку в точці виробництва коливається між 3 і 50 доларами за 1 тисячу кубометрів. На Близькому Сході значні запаси мають Катар, Ірак, Саудівська Аравія й ОПАЕ. В інших регіонах найбільші запаси газу має США, Венесуела, Алжир, Нігерія, Туркменія [1-7].

Крім того, існують ще й так названі ресурси «нетрадиційного» газу-метану у вугільних пластах у вигляді газогідратів, сланцевого газу. МЕА оцінює ресурси технічно доступних запасів нетрадиційного газу в світі в 328 трлн. куб. м включаючи 200 трлн. м³. сланцевого газу. Видобуток **сланцевого газу** розпочався у

США і вже суттєвим чином змінив транспортні потоки природного газу в світі. Обсяги видобування сланцевого газу в США впродовж останніх двадцяти років зросли у 12 разів (з 7,6 млрд. м³ у 1990 році до ~ 93 млрд. м³ у 2009 році), вартість його видобутку, навпаки, скоротилася з 240 дол. за 1000 м³ до 100÷110 дол. за 1000 м³. Нині в США офіційно оголошено, що в 2013 р. США стануть найбільшим у світі виробником вуглеводнів (як нафти, так і газу), залишивши позаду Росію і Саудівську Аравію. Видобуток нафти і газу в країні в 2013 р. складе майже 25 мільйонів барелів нафтового еквіваленту на день проти 22 мільйонів у Росії й 13 мільйонів в Саудівській Аравії. У 2010 році США витіснили Росію з першого місця і, як вважають у МЕА, до 2020 року можуть стати найбільшим світовим експортером. На даний момент в Америці розглядається цілий ряд проектів терміналів з виробництва зрідженого природного газу, і 4-ри з них вже отримали всі необхідні дозволи. Таким чином, експорт може початися вже в 2016 р.

Провідне місце у світі серед постачальників **скрапленого газу (СПГ)** належить Катару: лише у 2010 р. його продажі, порівняно з 2009 р., зросли на 30 млрд. м³, або на 55%. Загалом, у 2010 р. поставки СПГ здійснювали 19 країн світу. Крім Катару, який реалізував 76 млрд. м³ газу, до кола найбільших експортерів увійшли Малайзія, Індонезія, Австралія, Нігерія, Алжир, Тринідад і Тобаго. Разом ці країни у 2010 р. продали 226 млрд. м³, що становить 76% усієї світової торгівлі.

В РФ пов'язують розвиток технологій СПГ з родовищами Ямалу та Сахаліну і готовністю піти на поступову лібералізацію газового ринку в країні. Про це свідчить підтримка урядом країни нового проекту «Новатек» та Газпрому із будівництва терміналів із скраплення газу «Ямал СПГ». Базою для «Ямал СПГ» має бути Південно- тайбейський родовище з запасами близько 1,6 трлн. м³ газу. Експорт газу, за попередніми даними, може початися вже в 2016 р. Основними ринками збуту для «Ямал СПГ» стануть Європа, а також Китай.

В Україні будується біля Одеси термінал з прийому зрідженого газу потужністю до 10 млрд. м³ на рік. Перша черга терміналу може запрацювати вже до середини 2014 р. У ході п'ятого спільного засідання Координаційної ради з економічного співробітництва з Японією при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України та Комітету ділового співробітництва з Україною «Кейданрен» українська сторона запросила японську до участі у реалізації кількох національних проектів, зокрема, морського терміналу з прийому зрідженого газу.

Однак, головним шляхом постачання залишився **трубопровідний**. У 1981 р. Італія першою проклала глибоководний «Transmed» до Тунісу. З метою мінімізації ризиків було укладає довгострокові контракти зі споживачем – що, в свою чергу, зумовлює тривалу залежності від постачальника і наростання конфліктних ситуацій за умови змін політичного середовища країн – суб'єктів комерційної діяльності чи кон'юнктури на світовому ринку ПЕР.

Ринки нафти і газу дуже різняться. На відміну від нафтового, ринок газу є регіональним ринком з такою специфічною інфраструктурою, як газогони. На ринку газу відносини будуються на довгострокових контрактах (20 – 30 рр.) з фактично зафіксованою ціною на весь довгостроковий період. Нині в Європі в районах з високою концентрацією продавців і покупців газу, наприклад у вузлах газотранспортної мережі – так званих хабах, формуються спотові майданчики. Процес лібералізації газового ринку Європи почався з Великобританії, а саме в місцях розташування терміналів Фергюс і Бектон. Вони знаходяться на вході в

основну газотранспортну систему, куди постачають газ з родовищ північного моря. Таким чином, уже в 1996 р. у Великобританії сформувався єдиний для всієї країни умовний торговельний пункт – національний балансуєчий пункт (NBP). З 2003 р. почали розвиватися спотові майданчики і в інших європейських країнах. У континентальній Європі діє сім хабів: Zeebrugge в Бельгії, TTF в Голландії, PEG у Франції, PSV в Італії, NCG і Gaspool – в Німеччині, CEGH в Австрії, а також CDG в Іспанії. У тісному зв'язку з цими хабами працюють газові біржі – ICE/APX в Лондоні, Powernext в Парижі, APX/NP-ENDEX в Амстердамі та EEX в Лейпцигу. NBP і дотепер залишається найкрупнішим хабом в Європі, хоча його ліквідність ще складно порівнювати з американським аналогом – Henry Hub. Разом з тим, у міру розвитку інших європейських майданчиків, доля NBP на ринку поступово знижується – до кінця 2012 р. вона зменшилась до 61% порівняно з 71% у 2011 р. і 81% у 2010 р. Проте ліквідність в NBP є найвищою серед інших торгових майданчиків Європи і становить від 11 до 15 одиниць. Цей показник розраховують за загальним співвідношенням валових об'ємів до реальних фізичних поставок газу споживачам через торгові майданчики.

Ціни природного газу майже на всіх європейських майданчиках незначно відрізняються від індексів NBP. Виключення складає лише італійський хаб PSV, де ціни завжди були істотно вищі у зв'язку з обмеженістю пропускних можливостей газотранспортної системи в регіоні і частковою ізольованістю цього хабу від решти європейських майданчиків. Спотові об'єми на європейських майданчиках перевищили 250 млрд. м³, що еквівалентно 54% від загального споживання природного газу країнами Європи. Слід зазначити, що це об'єми фізичних поставок, а не валові об'єми торгів на спотових майданчиках.

У період кризи зниження попиту на блакитне паливо, надлишок пропозицій незаконтрактованого СПГ та перепродаж природного газу за довгостроковими контрактами призвели до різкого падіння спотових цін на хабах. Розрив між цінами на природний газ, який виник внаслідок кризи, став слухною нагодою для початку перегляду умов довгострокових контрактів, з одного боку, з іншого – призвів до збільшення кількості учасників спотового ринку. При цьому більшість європейських споживачів до теперішнього часу отримують газ за довгостроковими контрактами, проте в рамках самих контрактів змінюється структура формули ціни по споту хоча б для частини контрактних об'ємів. Такі умови були надані більшістю постачальників, причому деякі з них повністю переорієнтувались на спотові ціни. Наприклад, голландська компанія GasTerra в повному об'ємі співпрацює з TTF. Норвезька компанія Statoil у 2010 р. перевела більше половини контрактних об'ємів поставок на спот. Проте у 2012 р., переконавшись в надійності роботи на спотових майданчиках, Statoil домовилась з одним із своїх найбільших клієнтів – корпорацією E.ON – про повну переорієнтацію всіх контрактів на спотові ціни.

Протягом останнього десятиліття європейські споживачі газу все більш прагматично стверджують, що традиційне ринкове ціноутворення на природний газ з прив'язкою до цін на нафтопродукти вже економічно не обґрунтоване, оскільки в Європі конкуренції та взаємозамінності між цими енергоносіями не існує вже давно. Рецесія та надлишок газу прискорили процес. Тиск, який здійснюється щодо перегляду цін, збільшується, споживачі блакитного палива наполягають на зміні довгострокової контрактної системи. Крім того, висока

невизначеність щодо попиту диктує, що всім учасникам довгострокового газового ринку потрібна велика гнучкість під час вирішення завдань, яку можуть забезпечити тільки спотові майданчики. Не залишається прихованим і факт, що основні партнери «Газпрому» на європейському ринку в даний час зазнають збитків, пов'язаних із закупками блакитного палива, індексованого за цінами на нафту та за системою «take or pay». Тому такі компанії на сьогодні є головними причинниками переходу на спотове ціноутворення. Можна припустити, що нинішня гібридна система ціноутворення на природний газ в Європі (прив'язка до індексів цін на нафту і одночасно до спотової індексації) скоріш за все є перехідною моделлю. Примітно, що ринки газу США та Великобританії пройшли цей етап більше 10 р. тому. В обох випадках процес трансформації гібридної системи ціноутворення відбувався не один рік, а протягом років п'яти. З урахуванням розгалуженості газотранспортної системи континентальної Європи та кількості гравців на ринку впровадження нової моделі може затягнутися на кілька років [1-7].

У США цю економічну специфіку доповнюють складними фінансовими схемами підвищення прибутковості і зниження ризиків в умовах волатильності цін. Основним фінансовим інструментом, яким активно користуються американські нафтогазові компанії, є хеджування. За даними на середину 2012 р., в цілому по США компанії «сланцевого» сектора хеджували до 70% своєї продукції. З 2007 р. лідер сланцевого газовидобутку у США компанія Chesapeake активно просуває ще один фінансовий інструмент – volumetric Production Payment (vPP). Це продаж доходів суборендаря ділянки. Укладається договір, який дозволяє оформити пайову участь продавця в формі специфічного лізингу, що дає право покупцю отримувати певні обсяги газу (або нафти) у рамках даного договору лізингу. Методика vPP досить добре відома і застосовується в нафтогазовому бізнесі вже більше 50 р. Вона дозволяє продавцю продати частину майбутнього видобутку свердловини з високим рівнем рентабельності. Цей фінансовий інструмент при розробці сланцевих покладів сприяє отриманню додаткового доходу в умовах несприятливої цінової кон'юнктури. Як правило, покупцем виступають комерційні структури, банки та інвестиційні фонди, зацікавлені в гарантованому доході з низьким ступенем ризику. Продавець зберігає права на буріння та експлуатацію геологічних зон вище і нижче реалізованої зони, а також на залишкові обсяги по закінченні терміну договору. Здійснюючи операції vPP, продавець збільшує свій грошовий потік від видобувних активів за привабливою ставкою дисконтування і ділить частину виробничих ризиків з покупцем.

Покупець у свою чергу має право на певні об'єми (доходи) з низьким ступенем ризику подальшого видобутку і не несе відповідальності за експлуатаційні та капітальні витрати, а також за податок на видобуток. Покупець також має «перший пріоритет» на вироблену продукцію в рамках договору і йому надається право хеджувати ціни майбутніх продажів.

У світовій економіці **вугілля** за обсягами використання первинних енергоносіїв разом з природним газом займає другу – третю сходинку після нафти. Так, у 2001 р. середньосвітовий показник загального споживання вугілля становив 23,7% (відповідно, нафта – 38,7%, газ – 23%). У світовому виробництві електроенергії питома вага вугілля також висока – 39,1%. Для країн ЄС цей показник нижчий від середньосвітового (15 – 27%). Але для окремих країн – членів ЄС

частка вугілля в електроенергетиці перевищує середньосвітовий показник: Німеччині – 52,5 %; Польщі – 96%. В Україні частка вугілля у виробництві електроенергії знаходиться на рівні середнього показника країн ЄС (26%). За даними ЕІА протягом найближчих років вугілля залишиться основним видом палива у світі для виробництва електроенергії.

Згідно з класифікацією МЕА до поновлюваних джерел енергії (ПДЕ), належать такі категорії: які спалюються, і відходи біомаси: тверда біомаса і тваринні продукти: біологічна маса, у тому числі будь – які матеріали рослинного походження, що використовуються безпосередньо як паливо або перетворюються на інші форми перед спалюванням (деревина, рослинні відходи і відходи тваринного походження; деревне вугілля, яке одержують з твердої біомаси); газ/рідина з біомаси: біогаз, отриманий у процесі анаеробної ферментації біомаси і твердих відходів, який спалюється для виробництва електрики і тепла; муніципальні відходи: матеріали, що спалюються для продукування теплової та електричної енергії (відходи житлового, комерційного і громадського секторів).

Нині у світовому енергетичному балансі частка дров складає 3,5%, в Росії 1%. Це тим більше примітно, що ще в 1950 р. вона становила 9%, а в 1913 р. – 21%. Проте і тепер є країни, в яких дрова лишаються основним видом палива: у країнах Африки – 88% всієї заготовленої деревини; Південній Америці – 68%; в Індії та Індонезії – 91 і 80% відповідно. Крім того, хоча деревина і поступається іншим ПЕР в теплотворній здатності, але є єдиним на Землі поновлюваним джерелом енергії і кількість якої зростає: загальний річний приріст у лісах планети складає в середньому 5,5 млрд. м³, тобто приблизно в 1,5 рази більше річного обсягу лісозаготівель. Це, однак, зовсім не означає безмежних можливостей при використанні деревини як палива, оскільки попит на пиломатеріали, целюлозу і папір теж зростає. Тому опікується, що в перспективі джерелом теплової енергії стануть вже не дрова, а різного роду відходи [1-7].

Світовий економічний гідроенергетичний потенціал досягає 9,7 – 9,8 трлн. кВт. рік. і використовується в даний час на 21%. Ступінь освоєння гідроенергетичного потенціалу особливо велика в Західній і Центральній Європі (70%), у Північній Америці і Росії вона нижче (38 і 20%). Серед європейських країн цей вид відновної енергетики найбільш популярний в Австрії (10% від виробництва електроенергії). В Україні нараховується понад 63 тис. малих річок загальною довжиною 135,8 тис. км, де можна встановлювати макро- чи мікро-ГЕС. Експлуатація малих ГЕС у нашій країні дає можливість виробляти близько 250 млн. кВт. год електроенергії, що дозволило б зекономити до 75000 т. дефіцитного органічного палива.

Біля 25% сонячної радіації, досягаючи нижніх рівнів атмосфери, перетворюється в кінетичну енергію вітру. Однак тільки незначна її частка може бути практично використана. Доступні ресурси обмежені об'ємом приземної атмосфери над сушею і прибережними мілководдями висотою приблизно 200 м. в районах з середньорічною швидкістю вітру більше 5 м/с (на висоті 10 м.).

Потенційні **вітрові ресурси** світу є 7 млрд. ТДж/год (167 млрд. т н.е.), що не перевищує 2% теоретичних значень. Технічно можливі ресурси ще на порядок є меншими. З них на частку економічних припадає біля 20%. В Україні можна виділити 6 регіонів, для яких використання енергії вітру є економічно ефективним. Це Карпатський, Приазовський, Донбаський, Західно-Кримський,

Гірничо-Кримський і Керченський, а також дві зони – Харківську і Полтавську. Нині Україна – лідер у галузі розвитку вітроенергетики серед країн Східної Європи і республік колишнього СРСР [1-7;11].

У структурі загального кінцевого споживання України за секторами **електроенергетика** займає 12%. Майже половину всієї електроенергії генерують атомні електростанції. За часів СРСР, Україна постачала близько 30-40 млрд. кВт/г (у піковий 1990 р. було експортовано 42,2 млрд. кВт/гб) струму. З розпадом СРСР починаючи з 2006 р. експорт електроенергії має тенденцію до зниження. Якщо у 2007 році Україна експортувала 12,6 млрд. кВт/г електроенергії то нині експортує 10 млрд. кВт. год. електроенергії на рік. Вартість поставок української електроенергії в країни СНД і ЄС в 2013 р. оцінюється майже в 600 млн. дол. Потреба ЄС до 2030 р. у додаткових енергопотужностях складатиме 38 ГВт до 2030 р. За часткою **атомна енергетика (АЕ)** у виробництві електроенергії, Україна посідає 4 місце в світі після Франції (75%), Словаччини (53%) та Бельгії (51%). Таким чином, частка ядерної енергії у загальному кінцевому споживанні не перевищує 6%. Аналіз енергетичних проблем показує необхідність у перспективі значного розвитку атомної енергетики для багатьох регіонів світу тому числі для України. У світі працює 440 АЕС. Усі вони зосереджені в 30 країнах світу, зокрема: США – 103 АЕС; Франція – 59 АЕС; Японія – 55 АЕС; Росія – 10 АЕС; Україна – 4 АЕС. Найбільша АЕС в Європі – Запорізька атомна електростанція. Найбільша АЕС у світі Касівадзакі-Каріва за встановленою потужністю (на 2008 р.) знаходиться в японському місті Касівадзакі префектури Ніїгата – в експлуатації знаходяться п'ять киплячих ядерних реакторів (BWR) і два розширених киплячих ядерних реакторів (ABWR), сумарна потужність яких становить 8,212 гігават [13-15]. Нині після подій 11 березня 2011 р., коли в Японії стався найпотужніший за всю історію країни землетрус і на АЕС Фукусіма-1 сталася аварія, прогнози розвитку АЕ стали утрудненими. Особливо в світлі витрат на подолання наслідків аварій. На очищення територій поблизу АЕС «Фукусіма» уряд Японії у 2013 р. виділив 30 млрд. дол. Таке підвищене фінансування, на думку експертів, свідчить про те, що спочатку наслідки аварії були недооцінені по компенсації населенню, оплаті фахівцям, які проводять знезараження регіону, будівництву сховища радіоактивних відходів. Таким чином фінансування покриття наслідків аварії на АЕС перевищить 80 млрд. дол. Сумарні економічні збитки від Чорнобильської катастрофи до 2015 р. досягнуть для України майже 180 млрд. дол. За оцінками німецького спеціаліста С. Пфлюгбайля аварію на Першій Фукусімській АЕС та на Чорнобильській АЕС можна порівняти, адже це події одного класу: руйнується оболонка реактора, радіоактивні ізотопи потрапляють до довкілля. За його словами, в Японії радіоактивні речовини не потраплять, на відміну від Чорнобиля, на десятикілометрову висоту і радіоактивні речовини не будуть розподілятися всією територією північної півкулі, а лише на близько п'ятсот км., але забруднення буде щільнішим, що є катастрофічним для густонаселеної Японії.

АЕ ґрунтується на розщепленні важких ядер деяких хімічних елементів (урану, плутонію, торію). На сучасних атомних електростанціях ядерним паливом є збагачений природний уран і штучно одержаний плутоній. Торій, запаси якого більші, ніж урану, поки ще не застосовують у ядерній енергетиці, його розглядають як перспективне ядерне паливо. Ядерні реакції з величезним енерговиділенням можуть відбуватися також у результаті синтезу ядер елементів, які

мають малу атомну вагу, наприклад ізотопів водню – дейтерію і тритію. Орієнтовний обсяг запасів урану згідно даним інституту Агентства з ядерної енергії (АЯЕ) у Парижі складають 5,5 млн. т. Окрім того АЯЕ припускає, що невиявлені і теоретичні запаси урану становлять 10,5 млн. т. АЕ зараз споживають майже 70 тис. т. урану на рік, тобто запаси буде спожито протягом 78 років. Згідно даним МАГАТЕ, у 2030 р. АЕ забезпечує 7,3% світового енергопостачання. АЯЕ стверджує, що дефіцит урану вже спостерігається в 2013 р.. Свідченням такого процесу є зростання цін на уран. Вони зросли з 10,00 доларів США за кілограм у 2001 р. і до 100,00 доларів за кілограм у 2008 р. [13-15]

Абсолютним світовим лідером за запасами уранових руд є Австралія, чий запаси оцінюються в 1673000 тонн або 31% від світових. Далі йде Казахстан – 651800 тонн або 12%. На третьому місці Канада зі своїми 485300 тонн – 9%. Після Канади – РФ з 480000 тис. тонн, що еквівалентно 8.9% світових запасів уранових руд. Далі: Південна Африка (5.5%), Намібія (5.3%), Бразилія (5.2%), Нігер (5.0%), США (3.8%), Китай (3.2%), Узбекистан з 114 000 тонн – 2.1%, Індія (1.5%), Україна з 105000 т. або 1.9%, Індія (1.5%). В країнах ЄС і Великобританії запасів уранових руд практично не залишилося: все було раніше використано в промислових потребах; запасів більш немає. Очікується, що зміни в АЕ відбудуться завдяки використанню в якості палива гелію-3. Запаси гелію-3 на Землі складають в атмосфері близько 50 тис. т. і набагато більше в літосфері, на Місяці він знаходиться в значній кількості: до 10 млн. т. (за мінімальними оцінками – 500 тис. т.). Для розвитку водневої економіки, що базується на повномасштабному використанню водневих технологій необхідно здійснити принципово нові, навіть революційні, прориви в трьох напрямках водневої енергетики: отриманні, зберіганні і використанні водню.

Нафтохімічний комплекс являє собою сукупність виробництв нафтової і газової сировини, базових елементів, нафтехімікатів і кінцевих хімічних продуктів. Російський дослідник Олег Брагінський [3] вважає, що якщо брати тільки великотоннажні (понад 1 млн. т на рік) виробництва сировини, базових напівпродуктів, нафтохімікатів і кінцевих продуктів, то між ними склалася цілком чітка залежність зростання. Основних видів сировини – 2 позиції (нафту і газ); базових напівпродуктів – 10 (етилен, пропілен, бензол, толуол, ксилоли сумарні, ортоксилол, параксилол, бутадієн, ізопрен, метанол); нафтохімікатів – 100 (спирти, оксиди, гліколі, альдегіди, ангідриди, кислоти, кетони та ін); кінцевих хімічних продуктів – 1000 позицій. Сучасна світова нафтогазохімічна промисловість за сумарним об'ємом його продукції (близько 3 трлн. дол.) перевищує прибутки світового видобутку і продажу нафти. Приблизно третина всіх глобальних продажів хімічної промисловості припадає на компанії, які виробляють переважно базові хімікати та пластики. Це Dow Chemical (США) і Shell Chemical (Великобританія). Досвід зарубіжних країн свідчить про зміщення основного фокусу інноваційного розвитку до ефективного використання ресурсів завдяки створенню коопераційних ланцюгів в нафтохімічному секторі. Так, у 2004 р. у ЄС було створено Європейську технологічну платформу SusChem, яка під егідою Європейської Комісії об'єднала наукові установи та промислові підприємства хімічної та нафтохімічної галузі з метою забезпечення сталого розвитку галузі. Створено замкнуту безвідходну виробничу систему у галузі біохімії у 2011 р. у Китаї. Це завод з переробки водоростей, які живляться очищеними газами з

димових труб електростанції, яка працює на вугіллі. Завод дозволяє засвоїти 2500 кг CO₂ на день у вигляді біомаси. Спеціальні сепаратори збирають врожай водоростей й виробляють концентрат біомаси, яка використовується для виробництва кормів для тварин.

Поняття «**нафтосервіс**» включає в себе цілісний комплекс робіт і послуг виробничого характеру, частину яких згідно чинним міжнародним тарифікаторам відносять до видобутку нафти і газу; частину – до інших видів діяльності. Комплекс виглядає наступним чином: сейсмічні дослідження; геофізичні роботи; буріння та супутні роботи; капітальне будівництво інфраструктури, наприклад, доріг та інших об'єктів; поточний і капітальний ремонт свердловин; підвищення нафтовіддачі пластів (зокрема, гідравлічний розрив пласта); послуги технологічного і загального транспорту; виробництво, обслуговування і ремонт нафтопромислового обладнання; виробництво хімічних реагентів і розчинів; спеціалізоване будівництво, діагностика та ремонт промислового і магістральних трубопроводів; розробка програмного забезпечення для нафтогазової геології, геофізики, буріння, видобутку сировини. Нині світовими лідерами у розвитку техніки і технології нафтогазового сервісу є США, Росія і Китай. Досвід КНР свідчить, що країна може не тільки забезпечити «місце під сонцем», а в деяких галузях, а саме в нафтогазовому сервісі позиції світового лідера. Таку цілеспрямовану політику реалізує China National Petroleum Corporation. При вступі КНР в СОТ керівництво країни змогло вирішити завдання захисту вітчизняного сервісного ринку від його поглинання іноземними компаніями та забезпечити «стратегію лідера» китайським компаніям на світовому ринку нафтогазового сервісу. При вступі до СОТ було узгоджено 7-річний термін дії обмежувальних квот у доступі іноземним сервісним компаніям на китайський ринок. За цей період нафтогазовий комплекс було реформовано. В даний час китайський нафтогазовий сервіс конкурує з американськими сервісними компаніями на суші і морі в більш ніж 25 країнах світу [1-7;13].

Згідно оцінок базового сценарію Прогнозу світової енергетики 2004 р., розробленого МЕА, сумарна потреба в інвестуванні інфраструктури постачання енергоресурсів в період 2001-2030 рр. складе суму в 16 трлн. дол. Інвестування вимагатиме вирішення проблеми розширення потужностей постачання й заміни існуючих потужностей після закінчення їх строку амортизації й виводу з експлуатації. І все це буде відбуватися в контексті зростання попиту на ПЕР. Комерційна активність тільки на світовому ринку нафти зросте на 2/3, що відповідно щорічному зростанню попиту з темпами у 1,7% на рік. Задоволення зростаючого попиту можливо лише через залучення коштів. Тобто сумарна потреба у інвестуванні структури ПЕК є значною. Проте економісти заспокоюють тим, що в абсолютних величинах, вона відносно мала у порівнянні з масштабами світової економіки і складає всього 1% від світового ВВП. Однак, даний показник значно змінюється по регіонам. Потреба РФ в інвестиціях складає 5% від її ВВП, Африки – 4%, в країнах ОЕСР ця частка є значно нижчою.

Запаси енергоресурсів у світі є достатніми для задоволення прогнозного попиту, але вимагає інвестування забезпечення постачання енерготоварів споживачам. Мобілізація ресурсів в ПЕК буде залежати від його здатності конкурувати з іншими секторами економіки за доступ до інвестицій. Проблема в залученні інвестицій пов'язана з тим, що потреба в фінансових інструментах в наступні

тридцять років буде набагато перевищувати рівень минулих тридцяти років. В електроенергетиці, наприклад, потреба в інвестиціях буде в три рази вищою. В галузевій структурі інвестицій домінує електроенергетика: на генерацію, передачу й поширення електроенергії виникне потреба в 10 трлн. дол., чи 60% від сумарної потреби в інвестиціях. Якщо в цю мережу включити потребу в фінансових коштах на постачання палива на електростанції, то цей показник досягне 70%. Потреба в інвестиціях в нафтовий й газовий сектор складе по 3 трлн. дол. в кожний, чи 19% від сумарної потреби у світі. Розвиток вугільної галузі потребує 400 млн., дол., чи 2%, відновних джерел енергії – одну третину від інвестицій в будівництво нових електростанцій в країнах ОЭСР.

На країни, що розвиваються, в яких особливо швидко зростатиме виробництво й попит, припаде майже половина від світових інвестицій в енергетичний сектор в цілому, хоча вкладення коштів в створення одиниці додаткової потужності в цілому буде нижче, ніж в країнах ОЕСР. Тільки КНР є спроможний залучити інвестиції до 2,3 трлн. дол., чи 14% від сумарних потреб в інвестиціях у світі. Приблизно відповідною є потреба в інвестиціях в інших країнах Азії, включаючи Індію й Індонезію. Потреба в інвестиціях в країнах Близького Сходу складе біля 1,2 трлн. дол., в Африці – 1 трлн. дол., реалізація проектів в секторі «upstream» в цих країнах потребує більше половини від загального об'єм інвестицій у світі. На країни з перехідною економікою припадає 10% від сумарних інвестицій, на країни ОЕСР – 40%. Значні потреби в інвестиціях будуть характерними для США й Канади (3,2 трлн. дол.). Реалізація проектів по постачанню енергоносіїв в країни ОЕСР потребуватиме залучення 40% від сумарних інвестицій в добуток нафти, газу й вугілля в країнах поза ОЕСР [5;7-11].

Рис.1. Інвестиції в розвиток світової енергетики у 2001-2030 рр.(млрд. дол. по курсу 2000 р.) /рік

	2000 р.	2001-2010 рр.	2011-2020 рр.	2021-2030 рр.	Всього 2001-2030 рр.	Частка в структурі, 2001-2030 рр. (%)
Нафта	87	916	1 045	1 136	3096	19
Газ	80	948	1 041	1 157	3 145	19
Вугілля	11	125	129	144	398	2
Електроенерг.	235	2 562	3 396	3883	9841	60
Всього	413	4 551	5 610	6 320	16 481	100
Середньорічний приріст	413	455	561	632	549	

Значна частка всіх необхідних інвестицій буде направлена на підтримку існуючого рівня постачання на підтримку діючих родовищ нафти й газу, модернізацію електростанцій. Більша частка нових виробничих потужностей, які будуть введені в дію в найближчі роки, мають бути, в свою чергу, замінені до 2030 р. Тільки 51% інвестицій в енергетику потрібні тільки для заміни існуючих потужностей й тих, що будуть введені в майбутньому. Решта 49% будуть зорієнтовані на задоволення зростаючого попиту. Внутрішні джерела є основним

джерелом інвестування в реалізацію інфраструктурних проектів. Проте, в ряді регіонів потреба в інвестиціях для таких проектів набагато порядків перевищує внутрішні можливості. Наприклад, у Африці пропорція між внутрішніми й закордонними складає 50 на 50. Важливим фактором лишається привабливість енергетичного сектору даної країни для іноземного капіталу. Для інвесторів необхідно забезпечити повернення капіталу у відповідності з ризиками які вони приймають. Ризики, з якими мають справу інвестори при реалізації енергетичних проектів, бувають значними. Це ризики геологічного, технічного, геополітичного характеру, а також з сфери формування ринку, податкового регулювання. Раніше в більшості випадків енергетичний сектор був у змозі мобілізувати необхідні кошти. Це можливо в майбутньому тільки у випадку застосування відповідних фінансових механізмів, забезпечення високої норми повернення капіталу. Більша частина потреби в залученні капіталу на реалізацію енергетичних проектів буде забезпечуватися за рахунок приватного сектору й іноземних інвестицій. На ринку вже відслідковується тенденція, зв'язана з відходом від фінансування енергетичних проектів з національних бюджетів. Уряди багатьох країн здійснюють приватизацію енергетичного бізнесу з метою збільшення бюджетних доходів й обмеження витрат державних коштів на розвиток енергетики, у зв'язку з чим ринки цих країн були відкриті для іноземних інвестицій. Очікується, що прямі іноземні інвестиції лишаться важливим джерелом залучення приватного капіталу в країнах – не ОЕСР, а особливо, для реалізації нафтогазових проектів. Приватний капітал лишиться чутливим до макроекономічних умов й до стабільності державної політики. Залучення інвестицій в країни, що розвиваються зв'язано з значною невизначеністю. Потреба в інвестиціях в країнах з перехідною економікою й країн, що розвиваються набагато більша в порівнянні з масштабом їх економіки, ніж в країнах ОЕСР. В цілому інвестиційні ризики цих країн також вищі, зокрема, при здійсненні національних проектів в області електроенергетики й транспортування газу [5;7-11].

Майже 10 трлн дол. з 16 трлн, необхідних для подальшого розвитку енергетики, припадає на електроенергетику, що диктується відносно високим рівнем попиту. Створення нових генеруючих потужностей у 4700 ГВт, з яких 2000 ГВт орієнтовано на спалювання газу, потребує фінансування у розмірі 4 трлн дол. Більша частка нових потужностей й, відповідно, інвестицій буде припадати на країни, що розвиваються. Біля 400 млн. дол. буде вкладено на модернізацію існуючих електростанцій, які працюють, в основному, на вугіллі в країнах ОЕСР й країнах з перехідною економікою. На передачу й перерозподіл електроенергії необхідно 5,3 трлн дол., з яких 55% припадає на країни, що розвиваються. Країни ОЕСР мають намір вкласти в електроенергетику 4 трлн дол., половину з яких – в магістральні лінії електропередач й розподільчі мережі. Проте процеси лібералізації, які поширилися в ЄС в енергетиці (самої консервативної галузі), відгукнулися зростанням ризиків інвестування в електроенергетику, а особливо, в створення пікових потужностей. Існують також невизначеності відносно вкладення коштів в розподільчі мережі. Залучення коштів тут відстає в порівнянні з інвестуванням в генерацію в ряді країн ОЕСР, наприклад, в США. Лібералізація електроенергетичних ринків вимагає все більше інвестицій в розподільні мережі для забезпечення зростаючих об'ємів торгівлі електроенергією.

Сумарні інвестиції в світову нафтову галузь на протязі прогнозного періоду складе 3,1 трлн. дол., з них 2,2 трлн., чи 72% піде на геологічну розвідку та розробку (ГРР) родовищ кондиційної нафти. Інвестиції в ГРР некондиційних запасів нафти складе 205 млрд. дол., чи 7% від сумарних інвестицій. На розвиток танкерного флоту й трубопровідного транспорту потрібно 260 млрд. дол., (8%), що зв'язано з зростанням на 80% торгового обороту за період до 2030 р. Інвестиції в нафтопереробку досягнуть 410 млрд. дол., чи 13% від сумарної величини.

Накопичені інвестиції в мережу по формуванню постачання природного газу в прогнозний період складе 3,1 трлн. дол., більше половини припаде на ГРР. Ці інвестиції допоможуть компенсувати природне скорочення виробничих потужностей й задовольнити в перспективі майже подвоєння попиту на газ. В середньому щорічно необхідно вводити в дію 300 млрд. м³ нових потужностей по добутку газу, що еквівалентно теперішньому рівню сумарних потужностей у європейських країнах ОЕСР. Щорічне вкладення коштів зросте з 80 млрд. дол. у 1990х рр. до 95 млрд. дол. На протязі поточного десятиліття й до 120 млрд. у третьому десятилітті. Сумарні інвестиції в передачу й розподіл газу, створення підземних сховищ й заводів по скрапленню газу, перевозку морським шляхом й будівництво терміналів по регазифікації складуть 1,4 трлн. дол.

Потреба в інвестиціях на розвиток вугільного сектору складе 400 млрд. дол., вона значно менша, ніж в інших секторах енергетики, при цьому всі інвестиції будуть сконцентровані в країнах поза ОЕСР. Інвестиції в розвиток вугільного сектору можуть зрости до 1,9 трлн. дол. З врахуванням будівництва нових електростанцій, які працюватимуть на вугіллі. На Китай припаде 34% від сумарних інвестицій в вугільну галузь, не враховуючи транспортування, частка яких складе 123 млрд. дол. [8-10].

Потреба в інвестиціях в майбутньому буде визначатися темпами зростання попиту на енергоресурси й затратами на створення потужностей по постачанню, необхідних для задоволення зростаючого попиту й для заміни старих об'єктів. Формування потреб в більшій мірі залежатиме від ряду зв'язаних з цим факторів, які характеризуються значною невизначеністю.

Аннотация. *На рынке топливно-энергетических ресурсов нет уверенности в обеспечении более высокой рентабельности проектов при вложении средств в энергетику по сравнению с другими секторами экономики. Это обстоятельство создает основу для конкуренции энергетических компаний с другими компаниями за инвестиции на рынке. Наибольшая неопределенность связана с макроэкономическими условиями, ценами на ТЭР, политикой в области охраны окружающей среды, геополитическими факторами, технологическим развитием, энергетически политикой правительств. Политическая нестабильность может создать основной барьер для инвестиций. Нефтегазовая отрасль также является предметом геополитических рисков и неопределенности в связи с концентрацией ресурсов в нестабильных регионах, а также в связи с возрастающей ролью торговли в мировом снабжении энергоносителей.*

Annotation. *The market of energy resources has not certainty in providing a higher return on projects by investing in energy compared with other sectors of the economy. These circumstances set the stage for competition with other nonenergy companies*

for investment companies in the market. The greatest uncertainty is associated with macroeconomic conditions, the prices of energy availability policies in environmental, geopolitical factors, technological developments, government energy policy. Political instability has become a major barrier to investment. Oil and gas industry is subject to geopolitical risks and uncertainties due to the concentration of resources in unstable regions, as well as the growing role of trade in the global supply enerhotovariv.

Література:

1. Андреасян Р. Н. Нефть и арабские страны в 1973 – 1983 гг. – М.: Наука, 1990. – 255 с.
2. Беляев Л. С. Мировая энергетика и переход у устойчивому развитию / Беляев Л. С., Марченко О. В., Филиппов С. П., Соломин С. В., Степанова Т. Б., Кокорин А. Л. – Новосибирск: Наука Сибирская издательская фирма РАН, 2000. – 269 с.
3. Брагинский О. Б. Нефтехимический комплекс мира / Олег Брагинский – М.: Academia, 2009. – 800 с. (Монографическое исследование экономики).
4. Бушуев В. В. Энергетическая стратегия – 2050: методология, вызовы, возможности / В. В. Бушуев, А. И. Громов // Энергетическая политика. – 2013. – №2. – С. 11-18.
5. Кузьмич Г.В., О целесообразности инвестирования энергоэффективных проектов // Энергия и менеджмент. – 2004. – №3. – С. 42-44.
6. Мировая энергетика: Состояние, проблемы, перспективы. – М.: ИД «ЭНЕРГИЯ», 2007. – 664 с.
7. Управление нефтегазостроительными проектами. – М.: – «Омега – Л», 2006. – 475 с.
8. International Political Risk. Management Exploring New Frontiers / Theodore H. Moran, Editor. – Washington, D.C.:The World Bank,2001. – 241 p.
9. International Political Risk Management.The Brave New World /Theodore H. Moran, Editor. – Washington, D.C.:The World Bank,2002. – 238 p.
10. Investing with Confidence Understanding Political Risk Management in the 21st Century / Kevin W. Lu, Gero Verheyen, and Srilal M. Perera Editor. – Washington, D.C.:The World Bank,2009. – 291 p.
11. World Energy Assessment. – Energy and the Challenge of Sustainability (UNDESA – UNDP – WEA – WEC), 2000. – 517 p.
12. Uranium Marketing Annual Report 2008. – Energy Information Administration Office of Integrated Analysis and Forecasting. – Washington: U.S. Department of Energy DC 2058. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eia.doe.gov/cneaf/nuclear/umar/umar.pdf>
13. Uranium production figures 2000-2004.- World Nuclear Association, June 2005.
14. Key Energy Trends in the 1EA & Worldwide. 30 th Anniversary of the IEA. IEA, 2005. – P.156-198.
15. Uranium production and raw materials for the nuclear fuel cycle-Supply and demand, economics,the environment and energy security. Proceedings of an international symposium, Vienna, 20-24 June 2005. – IAEA-CN-128. – International Atomic Energy Agency, 2006. – 349p.

УДК [327.8:316.48]“364”(567)

Вусатюк О. А., кандидат философских наук, доцент кафедры международных отношений Киевского национального университета культуры и искусств

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ЗАВЕСЫ «НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА» В ЗОНАХ АКТИВНЫХ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ РАЗЛОМОВ (НА ПРИМЕРЕ ВОЙНЫ В ИРАКЕ, 1992-2014 ГГ.)

***Аннотация** – в статье рассматриваются информационные прикрытия американской войны в Ираке. Показано, что «новый мировой порядок» под эгидой США не способен эффективно действовать в зонах активных цивилизационных разломов, лишен разумной перспективы и представляет собой растущую угрозу для включившихся в его реализацию стран, культур и народов.*

***Ключевые слова:** «новый мировой порядок», информационная завеса, зона цивилизационного разлома, США, «Проект нового американского столетия», война в Ираке.*

Постановка проблемы. Утверждение «нового мирового порядка» под эгидой США, *Rex Americana*, неотделимо от внедрения прикрывающих его информационных завес и совпадает во времени с развитием ситуации вокруг Ирака. Иракская война представляет интерес своей стандартностью, ибо многие текущие способы и формы глобального решения региональных проблем были впервые опробованы именно здесь. В 2014 году официальная Украина заявила о своём однозначном выборе «между цивилизацией и варварством». Тем не менее, народ Украины вынужден в одиночку противостоять стремительно растущим вызовам и угрозам, что заставляет внимательней присмотреться к действующим механизмам принявшего нас в своё лоно либерального мироустройства и оставленным без должного внимания отечественной наукой.

Анализ текущих исследований и публикаций показывает, что исследования, посвящённые «новому мировому порядку» под эгидой США [1; 2; 3; 4], мировым цивилизационным системам [5; 6] и информационным войнам в целом [7; 8; 9] весьма широко представлены в современной научной мысли Украины. Однако исследования, посвящённые особенностям реализации глобальных процессов в зонах активных и/или активизировавшихся цивилизационных разломов, весьма редки [10; 11]; зачастую работы фрагментарны, привязаны к текущей ситуации, не всегда адекватны сложности международных процессов.

Цель исследования – рассмотрение особенностей внедрения и перспектив «нового мирового порядка» под эгидой США в зонах активных цивилизационных разломов (в частности, в Ираке) и изучение эффективности его информационного сопровождения. *Объектом исследования* выступает сфера международных отношений глобального (информационного) периода, *предметом исследования* – курс, реализуемый США в отношении Ирака и остального мира, и его информационные прикрытия-завесы.

Оформление информационной завесы «нового мирового порядка»

Социокультурные линии, демонстрирующие возможности «права силы», давно стали обыденным явлением международной политики. Начало XXI столетия

продемонструвало нові стратегії радикального преобразования мира, основанні на поєднанні «м'якої» і жорсткої сили. Після розпаду Радянського Союзу система міжнародної безпеки різко скатилась на більш низький рівень, втратила ефективність і стала стрімливо нарощувати чисто силові показники, а серед війн на перший план швидко вийшли «війни вздовж лінії [цивілізаційного] розлому» (С. Хантінгтон) – затягнуті конфлікти, з великим зусиллям піддаються розв'язанню шляхом компромісів і переговорів, для яких «в середньому в шість разів довше, ніж війни між державами», і зачіпають людей, представляють собою «частину більш великих культурних сутностей» і належать до різних цивілізацій [12, С. 408-409]. При цьому, як представляється, краще говорити не тільки про лінії, скільки про активні зони цивілізаційних розломів, оскільки вони не мають строгої географічної прив'язки (можуть, наприклад, проявитися в ісламських пригородах великих європейських міст) і періодично переходять в «спляче» стан.

Формування «нового світового порядку» і обговорюваних його інформаційних завес почалося в ході війни в Персидському заливі («Війна в заливі», 17.01.-28.02.1991), в якій багатонаціональні сили (в тому числі США), діючи за мандатом ООН, витіснили озброєні сили Іраку з території Кувейту і домоглися відновлення його незалежності. Ця війна була першою в світовій історії «телевізійною війною», оскільки широко і в реальному часі освіталася в засобах масової інформації, а також першою війною періоду глобального домінування США, оскільки навіть на межі розпаду СРСР вперше підтримав дії недавнього противника. В 1991 на півночі Іраку вибухнули масові повстання курдів і шиїтів, придушення повстань державними військами Саддама Хусейна обернулося смертю понад мільйона курдських біженців і гуманітарною катастрофою, для запобігання якій США і їх союзники з початку до кінця 1996 року здійснювали військову-гуманітарну операцію (операція «Утешення – *Provide Comfort*») [13; 14] по евакуації населення постраждалих районів, наданню гуманітарної допомоги і захисту від мародерів і т.д.

В багатовіковому протиставленні між «бути» і «казатися» глобальні структури інформаційної епохи зробили вибір на користь «казатися», направивши величезні ресурси на тотальну обробку («перемінування») світової аудиторії, чий рівень в значній мірі втиснутий в рамки широко тиражованих простіших «знаків», «сигналів» і установок. Так, ще в кінці 80-х рр. Джозеф Най, американський політолог, відомий представник неолібералізму, державний діяч і провідний експерт з міжнародних питань, ввів поняття «м'яка сила» («*soft power*») [15]. В 1992 американські дослідники Джеральд Хельман і Стивен Ратнер ввели в обіг поняття «несуспішне/недієздатне державство – *failed state*» [16]. В 1997 г. неоконсервативний аналітичний центр в Вашингтоні, заснований У. Кристофом і Р. Каганом почав розробку і впровадження «Проєкту нового американського століття» («*The Project for the New American Century*» – PNAC). Створення PNAC виходило з того, що «американське лідерство однаково добре як для Америки, так і для світу», відкрито провозглашало своєю головною метою «продвиження американського глобального лідерства» і виходило з необхідності

продолжения «рейгановской политики военной силы и моральной чистоты». Первым публичным актом РНАС был выпуск «Заявления о принципах» (3 июня 1997), которое, помимо авторов, было подписано целым рядом заметных консервативных политиков, часть из которых позднее входила в администрацию президента США Джорджа Буша-мл., и известными журналистами [17; 18; 19].

Накануне и в период войны НАТО против Югославии (проводилась без санкции ООН) и завершающей стадии войны в Косово (24.03.1999 – 10.06.1999) широкое распространение получил концепт «гуманитарной войны» (военно-гуманитарной операции), оправдывающая военные действия необходимостью оказания помощи мирному населению (в соответствии со статьёй VII Устава ООН) [20]. В период войны против Югославии появился термин «гуманитарная бомбардировка», автором которого стал президент Чехии Вацлав Гавел, отметивший, что «во вторжении НАТО в Косово имеется элемент, в котором никто не может сомневаться: воздушные атаки, бомбы не вызваны материальной заинтересованностью. Их характер – исключительно гуманитарный: главную роль играют принципы, права человека, которые имеют приоритет даже над государственным суверенитетом. Это делает вторжение в Федерацию Югославия законным даже без мандата ООН» [21]. В 2000 г. под эгидой ООН была создана Международная комиссия по вопросам вмешательства и государственного суверенитета, призванная рассмотреть вопрос о том, обладают ли государства абсолютным суверенитетом в ведении внутренних дел, имеет ли право международное сообщество вмешиваться во внутренние дела какого-либо государства с гуманитарными целями. В докладе Международной комиссии (в 2001 г.) предлагалось, что в случае неспособности государства защитить свой народ, будь то из-за отсутствия возможности или желания это делать, ответственность по защите людей передается международному сообществу [22; 23].

С приходом к власти неоконсерваторов во главе с президентом Дж. Бушем-мл., был выработан общий план захвата ближневосточного источника энергетических ресурсов, проводились секретные переговоры с потенциальными участниками будущей коалиции, велась экономическая, политическая, психологическая и дипломатическая война по подавлению и дискредитации вероятных противников и скрытой дезинформации мирового общественного мнения, граждан США, руководителей и населения стран-союзниц, осуществлялись ограниченные акции военно-демонстрационного типа.

На поведении монопольного держателя акций «однополюсного» мира, действиях его союзников и противников важное влияние оказали очень многие факторы. Прежде всего, союзники США по НАТО включились в осуществление проекта по созданию на мировом уровне т.н. *Pax Americana*. Так, согласно свидетельству бывшего министра экологии (в 1997-2003) Великобритании Майкла Мичера, правительству было известно о существовании документа с названием «*Rebuilding America's Defences*» («Реконструкция оборонной политики США»), который был написан в сентябре 2000 г. группой неоконсерваторов из РНАС. Согласно изложенным в этом документе планам правительства Буша, Вашингтон собирался военным путем установить контроль над всей территорией Персидского залива вне зависимости от того, будет ли С. Хусейн находиться у власти или нет [24]. Программная статья Р. Кагана «Сила и слабость» оправдывала политику

силы: «Наличие у Америки огромной военной мощи порождает стремление эту мощь использовать», ибо «американцы верят в силу как средство распространения принципов либеральной цивилизации и либерального мирового порядка» [25].

Далее, в сентябре 2001 г. мировосприятие граждан США, основанное на мифологеме о всемирной привлекательности Америки и «американской мечты», получило тяжелый удар не только от террористов, но и со стороны населения большинства стран мира, включая граждан стран-союзниц, проявивших хорошо скрываемый (и тщательно игнорируемый) «отвратительный антиамериканизм». «В 2001 году главной причиной того, что нападения на Нью-Йорк и Вашингтон произвели столь травматический эффект, было то, что эти американцы определяли Америку как морально праведное завершение истории – *America as the morally righteous fulfillment of history*, – отмечал У. Пфафф. – И вдруг американцев заставили увидеть в себе жертвы того, что им представлялось ненавистью и завистью людей, которые упрямо отказываются признать, как с негодованием жаловался Буш-мл., ‘насколько мы хороши – *how good we are*’)» [26]. Масштабное исследование, проведенное американским центром «Pew Research Center» и «International Herald Tribune» (было опрошено 38 тыс. чел. в 44 странах, говорящих на 63 языках), показало, что мировое общественное мнение резко отвернулось от США. Девятнадцать стран продемонстрировали рост антипатии к США и падение показателя благожелательного к ним отношения. В течение трёх лет (с 2000 г.) благоприятный рейтинг в Западной Европе довольно устойчиво снижался и упал уже на 5-6%, в Турции – на 22%, а в Пакистане – на 13. В Египте хорошо относились к США всего 6% населения. В Великобритании распространение американской идеологии негативно оценивали 50% опрошенных, в Германии – уже 67, в России – 68, во Франции – 71%. Напротив, всего лишь 20% американцев считали, что США мало или вовсе не принимают во внимание другие страны, а 80% по-прежнему были уверены, что распространение американской идеологии и образа жизни по всему миру – это хорошо [27; 28].

В конце октября 2001 в структуре Министерства обороны США появился новый департамент – Управление стратегического влияния (*The Office of Strategic Influence – OSI*), основной задачей которого, согласно сообщениям ряда американских СМИ, была разработка и проведение тайных операций с целью изменения общественного мнения в дружественных и нейтральных государствах – путём публикации ложных сообщения через иностранных журналистов [29] и т.п. Официальные представители оборонного ведомства наличие данного департамента неоднократно отрицали либо сообщали о его закрытии (что, на мой взгляд, свидетельствует об успешной работе Управления). На протяжении 2002 – начала 2003 гг. официальные американские и мировые СМИ открыто разрабатывали темы поддержки С. Хусейном международного терроризма и наличия у иракского режима оружия массового поражения, напротив, информация американской разведки, свидетельствовавшая об отсутствии угроз со стороны Ирака, игнорировалась правительством США, не доводилась до сведения Конгресса, не сообщалась союзникам и не обнародовалась. В феврале 2003 госсекретарь США Колин Пауэлл выступил на специальном заседании Совета Безопасности ООН, продемонстрировав «доказательства» того, что Ирак скрывает оружие массового поражения (в 2004 Пауэлл признал, что обнародованные данные были частью

неточными, частью сфальсифицированными) [30; 31]. В октябре 2002 Конгресс санкционировал ведение боевых действий против Ирака, тогда как Совет Безопасности ООН не согласился с доводами США и не дал санкции на вторжение.

С приходом к власти администрации Дж. Буша-мл. традиционная информационно-пропагандистская линия, направленная на обеспечение глобального духовного лидерства Америки, исполнилась откровенно религиозным содержанием. США устами своего лидера открыто заявляли миру о величии своей всемирной роли. «Наши отцы-основатели посвятили эту страну делу борьбы за человеческое достоинство и права каждой личности, а также за возможности для всего живого, – заявил 28 января 2003 в своём обращении президент Джордж Буш-мл. – Это убеждение заставляет нас помогать во всем мире тем, кто страдает, и защищать дело мира, ведя борьбу со злом. /.../ Мы не знаем и не претендуем на то, чтобы знать все пути Провидения Господня, но мы способны доверять любящему нас Господу. Так пусть Господь направляет нас сейчас и пусть Господь продолжает любить Соединенные Штаты Америки» [32].

Известный политический обозреватель Т. Фридман назвал четыре причины для войны в Ираке: (1) «реальная причина» (которая «никогда официально не упоминалась») – «мы ударили по Саддаму Хусейну /.../ потому что мы это могли, потому что он этого заслуживал и потому что он находился в самом сердце этого мусульманского мира»; (2) «правильная причина» – «реальную угрозу представляло растущее число недовольных, униженных молодых арабов и мусульман, /.../ которые ненавидят Америку больше, чем любят жизнь»; (3) «моральная причина» – «режим Саддама был орудием массового уничтожения и геноцида, который погубил тысячи собственных граждан и граждан соседних государств и который должен был быть остановлен»; (4) «заявленная причина» – «саддамовское ОМП представляет непосредственную угрозу Америке» – была предназначена для дезинформации «своего народа и мировой общественности» и для маскировки предыдущих [33].

В итоге США успешно решили проблему информационного прикрытия собственной деятельности (как единственного суверенного участника международных отношений) и обозначили параметры грядущего глобального мироустройства. США вступили в войну хорошо подготовленными в плане военном и техническом, однако морально ущемлёнными, психологически подавленными и, как показали последующие события, без какой бы то ни было стратегии послевоенного обустройства Ирака (и всего мира).

Информационная завеса периода войны в Ираке

Собственно иракская война началась 20 марта 2003 вторжением сил коалиции (операция «Иракская свобода» – *Operation Iraqi Freedom*). В ходе боевых действий была оккупирована территория Ирака, был установлен полный контроль над его всеми провинциями, возникла шиитская оппозиция и развернулось суннитское партизанское движение. На протяжении 2004 г. по стране прокатилась волна крупных вооруженных восстаний, хотя в июне временная коалиционная администрация формально завершила фазу иностранной оккупации, получив мандат ООН на пребывание на территории страны и передав основные полномочия переходному правительству. Завершением данного этапа следует полагать переизбрание президента Дж. Буша-мл. (ноябрь 2004) и первые многопартийные

парламентские выборы в Ираке (январь 2005). Оккупационные войска не сумели справиться с хаосом, разгулом преступности и мародерством, а население не приняло «освободительной миссии» сил коалиции и крайне холодно отреагировало на обещания «построить демократию». Провал чисто военных спсобов «умиротворения» повлѣк за собой значительную корректировку и усиление теневой составляющей общего плана действий США на Ближнем Востоке и в мире – идеологической (искажающей) и информационно-технологической (манипулятивной).

На осуществлении курса поборников «нового мирового порядка» в значительной мере повлияли следующие факторы. Прежде всего, место реальных побед постепенно заняли виртуальные образы «победы» и «победителей», тиражируемые во всемирной телевизионной сети. Важную роль обрели масштабные информационно-милитаристские шоу, своего рода «театрализованные войны», призванные убедить внутреннего потребителя в необходимости войны как средства для обретения политической и цивилизационной легитимности, а внешнего – в безоговорочном моральном и культурном превосходстве «миротворцев» [34].

Далее, интересы правящих кругов и аналитического сообщества сместились в область решения обострившейся иракской проблемы, поиска самооправданий и виновных в провале курса, население США охладело к продолжению войны, тогда как общественная дискуссия в основном оставалась в рамках обсуждения величия империи. Член Совета по ближневосточной политике Д. Хепберн, ранее возглавлявшего Нефтяную компанию Бахрейна, полагал, что иракская нефть не окупит восстановление страны [35]. Как утверждал госсекретарь Колин Пауэлл, «мы хотим уйти из страны, но лишь после того, как ситуация здесь стабилизируется, после того, как Ирак станет жить в мире со своими соседями и использовать свои нефтяные богатства на благо иракского народа, а не для перевооружения. /.../ Каждый раз, когда президент или я пытались дать толчок этому процессу, мы сталкивались с кем-то, кто контролирует кнопку, активизирующую проведение терактов» [36].

По мнению Уоррена Кристофера, бывшего госсекретаря и видного деятеля Демократической партии, «США оказались во внешнеполитической пропасти» [37]. В октябре 2003 57% американского населения считало, что США должны частично или полностью вывести свои войска из Ирака, тогда как ещё в августе в пользу такого решения высказывалось 46%. За вывод войск выступало 70% демократов, 58% независимых избирателей и 43% республиканцев. Поддержка войны среди демократов уменьшилась заметнее, чем среди независимых избирателей: в апреле за войну выступало 54%, в октябре – 24%.

Среди республиканцев поддержка осталась сильной и достигала 88% [38]. В середине 2004 публичное обсуждение вращалось вокруг правильности тех или иных определений «нового американского порядка», но не касалось его основательности и устойчивости. Спорили о том, являются ли США «империей консенсуса» (Гейр Люндстад), основанной на взаимных договорѣнностях разных стран, «военизированной империей» (Чалмерс Джонсон), опирающейся на систему договоров об общей обороне, создании военных консультативных групп и размещении контингентов американских войск в различных странах с целью «защиты» их от часто неопределенных, непомерно преувеличенных или вовсе

несуществующих угроз», «либеральной империей» (Найэл Фергюсон), поддерживающей мир, защищающей свободу, регулирующей международную финансовую и торговую систему и остро необходимой для поддержания широкого круга суверенных стран-неудачников, «империей страха» (Бенджамин Барбер), пытающейся силой и оружием установить свой порядок в мире, «рыхлой империей» (Майкл Мэнн), созданной «военным гигантом, второстепенным экономическим фактором, политическим шизофреником и идеологическим фантомом» или же империей, находящейся в стадии «падения» (Эммануэль Тодд), «экономически зависимой и политически бесполезной» [39]. «История почти не знает эпох без империй. Фактически, империи создают порядок. /.../ Именно поэтому я хочу, чтобы Америка не теряла терпения, шла вперед и понимала, что приемлемой альтернативы, помимо имперской, не существует, – утверждал в мае 2004 оксфордский историк Н. Фергюсон. – И в этой связи мои аргументы в пользу либеральной империи, гегемонии, лидерства /.../ подкрепляются ощущением, что прочие варианты несут с собой больше насилия, больше репрессий, больше страданий» [40].

Наконец, общественное мнение Западной Европы старательно дистанцировалось от системы силовой политики, отстаивало идею сохранения мира и настаивало на особом подходе к проблемам международной безопасности. Согласно французской «Le Monde», «США и Европа по-разному понимают трансатлантические ценности», поскольку «развитие американского и европейского обществ в течение последних десятилетий обнаруживает в действительности растущую пропасть моральной, культурной или политической природы по столь важным вопросам, как война и мир, социальная солидарность и справедливость, иммиграция или религия» [41]. Группа ведущих немецких экспертов открыто осудила «агрессию против Ирака и её инсценировку неоконсервативной администрацией президента США», указала на серьёзные нарушения международного права, отвергла «милитаризацию межгосударственных и внутриобщественных отношений», поскольку та «ставит под угрозу демократию и защиту прав человека», и предложила использовать «умную политику применения санкций и дальнейшего развития международного права» [42]. Напротив, премьер-министр Великобритании Тони Блэр открыто солидаризовался с президентом Дж. Бушем-мл. и неоднократно заявлял, что не желает «спорить о том, кто в этом конфликте прав, а кто виноват», ибо «идёт сражение, которое определит отношения между мусульманским миром и Западом в XXI в. Оно имеет далеко идущие последствия для американской и европейской демократии» [43].

Сложилась явно тупиковая ситуация, не имеющая однозначного и приемлемого для зачинщика выхода. США основательно и надолго завязли в Ираке, свидетельством чему стало их явное стремление переложить ответственность за послевоенное урегулирование на ООН, страны-союзницы и сателлитов. Причинами провала американского «блицкрига» послужили – а) теоретические просчеты (неспособность учесть основополагающую роль макрокультурного фактора); б) стратегические просчеты (переоценка собственных сил, игнорирование мнений союзников по НАТО, недооценка сил и возможностей потенциального противника); в) психологические просчеты (нежелание и неспособность понять психологию противника, неумение предвидеть неизбежное ухудшение психологического состояния личного состава оккупационных войск и т.д.).

Преимственность курса и смена информационных завес

Символическое завершение девятилетней военной кампании (15 декабря 2011) и признание чисто военных и технологических просчётов войны остались практически незамеченными. Ирак так и остался в состоянии затяжной гражданской войны, тема иностранной оккупации в значительной мере утратила актуальность, ушла из выпусков теленовостей, сошла с первых полос печатных СМИ. В течение 2005-2011 гг. главные приоритеты системы международных отношений и международной безопасности сместились в Центральную Азию и на Дальний Восток. Именно в постоккупационный период весьма рельефно проявились *исходные установки открытого внедрения глобального мироустройства во главе с США* – стремление отстоять позиции, уже обретенные «первой и последней» (З. Бжезинский) неолиберальной империей, желание оправдать её текущую несостоятельность, готовность любым доступным образом сохранить её потенциал для будущего.

Идея о политическом и культурном лидерстве Америки никогда не была популярной в мире, после 2003 г. имидж США упал даже в тех странах, где к ним обычно относились с большой симпатией. Согласно исследованию «Атлантические тенденции», проведенному Фондом Маршалла, начиная с 2002 г. количество согласных с «лидерством Америки в мировых делах» упало: в Германии – на 30 процентов, в Италии – на 26 процентов, в Польше – на 24 процента, в Нидерландах – на 23 и в Великобритании – на 22 процента. В целом по Европе данный показатель упал с 64 до 36 процентов. «То, что больше всего отвращает ближайших друзей от нас, – отметила в этой связи американская журналистка и политический обозреватель Энн Эппельбаум, – это не наша обычная напористость, не сцены насилия в наших кинофильмах и даже не наш нынешний президент (хотя его они сильно не любят), но наша некомпетентность – *our incompetence*» [44].

Важным звеном единого процесса внешнего обустройства и скрытой (теневой) пролонгации *проекта Pax Americana* стало подтверждение незыблемости принятого курса и его фиксация в рамках новой стратегии национальной безопасности, прокладывающей дорогу в будущее. Целый ряд положений «Стратегии США в области национальной безопасности» (опубликована в марте 2006) содержало чёткие (и прикрытые демократической риторикой) установки на тот или иной способ подавления, ущемления и/или разложения тех культурно-цивилизационных систем, которые чем-либо не угодили Америке. Главными исходными позициями стратегии выступают следующие – а) «Америка находится в состоянии войны» и б) «Америка должна и впредь быть лидером». Необходимость мирового лидерства США получает здесь далеко небесспорную историческую «аргументацию»: «Американская заинтересованность в продвижении эффективной демократии основана на историческом факте: государства, которые хорошо управляются, чаще всего хорошо себя ведут – *America's interest in promoting effective democracies rests on an historical fact: states that are governed well are most inclined to behave well*», ибо «история учит, что иной раз другие государства не будут действовать, пока Америка не внесет своей лепты – *History teaches that sometimes other states will not act unless America does its part*». В целом политика США в области национальной безопасности была на тот момент ориентирована на то, чтобы – а) «стремится достичь и поддерживать демократические движения и институции в каждой стране и культуре, с целью окончательного

устранения тирании в нашем мире»; b) «защитить свободу и законность, поскольку эти принципы являются правом и истиной для всех людей и повсюду»; c) «распространить свободу на весь земной шар, играя ведущую роль во всеобщей борьбе с тиранией и продвижении действенной демократии»; d) «отстаивать и поддерживать защитников свободы в каждом государстве»; e) «поощрять и награждать за правомерное поведение, а не усиливать отрицательные порывы»; f) «продвигать действенную демократию и надёжный суверенитет» [45].

Следующим шагом был возврат к исторической и культурологической аргументации для оправдания провала исторической миссии Америки. «Последние четверть века американские президенты реагируют на масштабные международные вызовы одинаково. Действовать их заставляла, как правило, чрезвычайно мрачная оценка статус-кво, – полагал эксперт американского Совета по Международным Отношениям, специальный советник Госсекретаря США по государствам бывшего СССР в Администрации президента Клинтона С. Сестанович. – Они считали, что события развиваются не в том направлении, и если этому не помешать, такое развитие приведет к ослаблению могущества и влияния США. В качестве контрмер они отдавали предпочтение масштабным, порой рискованным действиям. /.../ Подобный подход побуждал их атаковать проблемы ‘в лоб’ – не пытаться ‘удерживать’ их на некоем приемлемом уровне с точки зрения затрат и рисков, не делать вид, что поэтапная стратегия может сработать, а бороться с опасностью ещё до того, как она обострится. /.../ максимализм стал нормой для современной Америки. /.../ самой важной причиной, по которой максималистская политика никогда полностью не утрачивала поддержки союзников, был ее неизменный успех. /.../ Руководство предыдущих администраций было уверено, что сумело переломить негативные тенденции, и даже изменить ход истории именно потому, что стремилось к амбициозным результатам. /.../ В условиях кризиса американское руководство – не только нынешнее – прибегает именно к максималистской стратегии. Именно с ее помощью они рассчитывают победить. В свете исторического опыта идея о том, что администрации Буша следует всего лишь отказаться от ‘революционного’ подхода и вернуться к традиции международного консенсуса и компромиссов, выглядит несостоятельной» [46].

Как отметил бывший заместитель главы Национального Совета ЦРУ по разведке Г. Фуллер, «независимо от степени своей популярности, Америка в течение последних пяти лет определяла повестку дня на планете, контролировала направление глобальной внешней политики и использовала свой обширный арсенал методов и властных ресурсов, чтобы навязывать собственную волю остальным государствам. /.../ Америка, где патриотизм и националистические чувства развиты как нигде в мире, проявляет фантастическую слепоту по отношению к проявлению этих же самых настроений в других странах. Между тем, именно националистические движения и тенденции, – преимущественно, антиамериканского плана, – являются в большинстве регионов планеты основной движущей силой. Десятки государств пытаются явно, а чаще, скрытым образом, противостоять американской стратегии, где только возможно» [47]. По мнению бывшего госсекретаря США (в 1997-2001) М. Олбрайт, «последние несколько лет позиция Америки в мире находится в состоянии свободного падения, потому что считается, что наша страна пытается навязать собственную

реальность – создать мир, который будет безопасен и удобен для нас, не обращая внимания на иные мнения. /.../ Наша репутация подорвана. Мы исправимся, не действуя из страха, а знакомясь с миром вокруг нас, обучаясь иностранным языкам, ценя другие религии, изучая многочисленные измерения исторической правды, используя современные технологии в конструктивных целях и поднимаясь выше упрощенного понимания добра и зла» [48].

Огромное внимание было уделено отвлечению внимания мирового сообщества, «переводу стрелок» на других участников международных отношений. Согласно Р. Кагану, «с конца 'холодной войны' сообщество либеральных демократий пытается переделать мир по собственному образу и подобию», поскольку ущемляющая государственный суверенитет «глобализационная парадигма» требует, «если государство не справляется с вызовами глобализированной экономики, то оно должно согласиться на проникновение на свою территорию международных организаций – таких, например, как Международный валютный фонд». Россия и Китай, которые являются «двумя важнейшими в мире автократическими режимами», «не позволяют глобальной экономике проникнуть на свою территорию и каким-либо образом оспорить их господство» и «полностью опровергают основополагающую парадигму либерализма, согласно которой, чем страна богаче, тем больше там демократии». По мнению Кагана, Россия и Китай не понимают того, что «многополярный мир будет просто опаснее того мира, в котором доминирует Америка», как не понимают того, что «сегодняшний порядок основан не на идеях, а на раскладе сил». Каган убеждён, что именно «Америка должна играть особую роль в мире», ибо «Америка не может стать обычной нацией – потому что стремление к изменению мирового порядка некоторым образом заложено в наш ДНК. Экспансионизм, грубость, склонность к вмешательству в дела других и стремление к гегемонии – это не извращения американского национального характера. Это самые существенные его черты» [49].

Заключительным, как хотелось бы думать, аккордом стало формальное свёртывание в 2006 г. «Проекта нового американского столетия» и плавный перевод обслуживавшей его военно-политической линии «в тень». Ключ к проявлению отодвинутой установки даёт программная статья Р. Кагана, посвящённая разоблачению «мифа об упадке Америки». Каган утешает американцев тем, что «один спад, и даже серьёзный экономический кризис, не должны означать начало конца великой державы», пугает неамериканцев тем, что «упадок Америки /.../ будет означать другой мир для всех», и выражает надежду на то, что «сохранение нынешнего мирового порядка требует постоянного американского лидерства и постоянной американской вовлеченности» [50]. Однако «замирение» так и не срослось, ибо «мэйнстрим», в очередной раз, был пущен обходным путём, чтобы вылиться в 2011 г. в «арабскую весну» и вернуться в Ирак вместе с вскормленной на территории Сирии радикальной (теперь уже суннитской) оппозицией, на острие которой находится движение «Исламское государство Ирака и Леванта» (ИГИЛ), или просто «Исламское государство».

Позиция США так или иначе сводится к установке, зафиксированной в декабре 2011 в еженедельнике «Newsweek»: «Не предполагалось, что все пойдет так», поскольку, по мнению заместителя премьер-министра Ирака Салеха аль-Мутлака, «оккупация Ирака Соединенными Штатами была катастрофой, но что еще более катастрофично теперь, так это их безответственный уход» [51]. Союзники

пыталісь так или иначе дистанцироваться от политики Соединённых Штатов и/или «переводили стрелки» на неготовность и невосприимчивость к либеральным преобразованиям местной «почвы». «Старый Ближний восток, сформированный из остатков Османской империи после Первой мировой войны, явно разваливается, в немалой степени благодаря действиям Америки в этом конфликтном регионе, – отметил экс-министр иностранных дел Германии Йошка Фишер. – Первородным грехом Соединенных Штатов было их военное вторжение в Ирак в 2003 году при президенте Джордже Буше. ‘Неоконсерваторы’, находящиеся у власти в то время, не обращали внимания на необходимость заполнить вакуум власти в Ираке и в регионе после свержения Саддама Хусейна.

Поспешный и преждевременный вывод войск президентом Бараком Обамой представляет собой вторую неудачу США» [52]. «Ближний Восток охвачен войной, в которой не может быть победителей. Конфликт между суннитами и шиитами в этом регионе, от Ливана до Ирака, является стратегическим абсурдом, который делает рост числа его жертв еще более трагическим, чем он мог бы быть» – отмечалось в редакционной статье английской «The Guardian». – Сознание людей, живущих в этом регионе, охваченном эпидемией массовых убийств, помutilи страх, предрассудки, гнев и желание отомстить. Но что можно сказать о тех, кто руководит этой кровавой резней из далеких столиц? И речь здесь идет вовсе не о Вашингтоне: хотя Америка во многом несет ответственность за разжигание конфликта между суннитами и шиитами, который разгорелся с новой силой после вторжения американских войск в Ирак, и до сих пор пытается повлиять на течение этого противостояния, она не является его основной движущей силой. Ответственность лежит на Иране и Саудовской Аравии» [53]. «Сегодня, после нескольких десятилетий (более или менее) прямой поддержки милитаристских и авторитарных правительств, США и их союзники оказывают поддержку формированию режимов, которые, хотя и говорят о демократии, испытывают немалую тягу к самому что ни на есть радикальному исламу. /.../ Остается лишь понять, действительно ли человеческая эмансипация и гуманистическое развитие общества ближневосточных и даже европейских стран легли в основу реализуемого в настоящий момент ультралиберального проекта» – заключает французский исследователь [54].

Выводы

1. «Новый мировой порядок» под эгидой США не вписывается структуру мировых цивилизационных систем. Он был изначально не способен эффективно действовать в зонах активных цивилизационных разломов, лишен разумной перспективы и представляет собой растущую угрозу для включившихся в его реализацию стран, культур и народов.

2. Политика США на «Большом Ближнем Востоке» в целом и в Ираке, в частности, показывает отсутствие продуманной позитивной международной и/или региональной стратегии, место которой занимают спонтанные ответные реакции и иррациональные мессианские амбиции.

3. Главным очевидным следствием многолетнего присутствия «широкой демократической коалиции антитиранических сил» стал распад Ирака, чья территория превратилась в устойчивую зону тотального развала, хаоса и рассадник терроризма.

4. Сокрытие реальной картины иракской войны и её последствий осуществляется наложением искаженных образов, наведением информационных завес и созданием «облегчённых» – демонстрационных – версий происходящего. Оно было рассчитано исключительно на внутреннего, чисто американского, потребителя и никогда не пользовалось доверием среди их противников и партнёров.

Анотація – у статті розглядаються інформаційні прикриття американської війни в Іраку. Показано, що «новий світовий порядок» під егідою США не здатний ефективно діяти в зонах активних цивілізаційних розломів, позбавлений розумної перспективи і являє собою зростаючу загрозу для тих країн, культур та народів, які приєдналися до його реалізації.

Ключові слова: «новий світовий порядок», інформаційна завеса, зона цивілізаційного розламу, США, «Проект нового американського століття», війна в Іраку.

Annotation – the article considers the informational veils US war in Iraq. It is shown that the “new world order” under the United States auspices is not able to act effectively in the active zones civilizational fault lines, devoid of reasonable prospects and is a growing threat for the countries, cultures and peoples which were involved in its implementation.

Keywords: “new world order”, informational veils, civilizational fault zone, the US, “The Project for the New American Century – PNAС”, the war in Iraq.

Литература:

1. Шепелев. М. А. Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку: Моногр. / М. А. Шепелев. – К. : Генеза, 2004. – 511 с.
2. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри : моногр. / Є. В. Савельєв, С. І. Чеботар, Д. А. Штефанич, В. В. Адамик, О. І. Амоша. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
3. Фесенко. М. В. Трансформація сучасної системи міжнародних відносин: концептуальний і прогностичний вимір: монографія / М. В. Фесенко. – К.: Центр віл. преси, 2008. – 236 с.
4. Світ XXI ст. у контексті мультицивілізаційного прогресу : матеріали Міжвідом. наук.-теорет. конф., 30 верес. 2010 р., Київ / ред.: В. К. Гура, О. Г. Білоус, В. А. Рубель; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2010. – 104 с.
5. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 37, ч. 1 / ред.: Л. В. Губерський; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т міжнар. відносин. – К., 2002. – 279 с.
6. Андрущенко А. Цивілізаційні перспективи та альтернативні сценарії становлення нового світового порядку / А. Андрущенко // Сучасна українська політика. – 2012. – Вип. 26. – С. 318-328.
7. Современные методы информационного противоборства на основе исследований действий послевоенных западных спецслужб и древних способов разведки в странах Азии. Ч. I, Ч. II / В. Н. Азарсков, А. Г. Ситник // Захист інформації. – 2005. – № 1. – С. 84-94., № 2. – С. 74-82.
8. Погляди на ведення інформаційної боротьби в сучасних війнах / Ю. Ф. Кучеренко, В. М. Гордієнко, О. М. Гузько // Система озброєння і військова техніка.. – 2011. – № 3. – С. 108-111.

9. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність) : монографія / Я. М. Жарков, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Є. Д. Скулиш, Л. Ф. Компанцева; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Віпол, 2013. – 247 с.
10. Гусаков В. Війна в Судані як приклад міжцивілізаційного конфлікту XXI століття / В. Гусаков // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 82-85.
11. Крисенко Д.С. США на Близькому Сході межі ХХ – ХХІ століть: іракський рахунок : монографія / Д. С. Крисенко; Нац. авіац. ун-т. – К., 2011. – 208 с.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603, [5] с.
13. Operation Provide Comfort. Review of U.S. Air Force Investigation of Black Hawk Fratricide Incident. – United States General Accounting Office Report to Congressional Requesters. Nov. 1997. – <http://www.gao.gov/archive/1998/os98004.pdf>.
14. Operation Provide Comfort. – GlobalSecurity.org. 7 May, 2011. – http://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm.
15. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics (New York: Public Affairs Group, 2004. – 397 p.; в рус. перекладі – Най, Джозеф. Гибкая сила. Как добиться успеха в мировой политике. – М.: Тренд, 2006. – 397 с.
16. Gerald B. Helman and Steven R. Ratner. «Saving Failing States». – Foreign Policy, Number 89, No. 3 (Winter 1992-93), Washington, D.C. – pp. 3-20.
17. Kagan, Robert and Kristol, William. Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. – Foreign Affairs 75, No 4 (July/August 1996). pp. 18-32.
18. Statement of Principles. June 3, 1997. – Search the Project for the New American Century's publications. – <http://newamericancentury.org/statementofprinciples.htm>.
19. Project for the New American Century. – Institute for Policy Studies (last updated: June 19, 2008) – http://www.rightweb.irc-online.org/profile/project_for_the_new_american_century.
20. Танья, Герард. Гуманитарная интервенция и гуманитарная помощь: эхо прошлого и перспективы. – Белорусский журнал международного права и международных отношений. 1998. № 4. – http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=193&Itemid=215.
21. Havel, Vaclav. Moi aussi je me sens albanais. – Le Monde. 29 Avril, 1999. – http://www.lemonde.fr/cgi-bin/ACHATS/acheter.cgi?offre=ARCHIVES&type_item=ART_ARCH_30J&objet_id=20689.
22. Програма просвітительської діяльності «Геноцид в Руанді і Організація Об'єдинених Націй». Справочна інформація: Відповідальність по захисті. Опубліковано Департаментом громадської інформації, март 2012. – <http://www.un.org/ru/preventgenocide/rwanda/bgresponsibility.shtml>.
23. Лабюк, Ольга. Відповідальність по захисті» і право на втручання. – Міжнародні процеси. Том 6. Номер 3(18). Септєбрь–декабрь 2008. – <http://www.intertrends.ru/eighteenth/007.htm>.
24. Meacher, Michael. El cuento de la guerra contra el terrorismo. – El Mundo. 8/09/2003. – <http://www.elmundo.es/papel/2003/09/08/opinion/1469885.html>.
25. Kagan, Robert. Power and Weakness. – Policy Review, США. 2002. № 113. – <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/7107>.
26. Pfaff, William. A new American dream. – The Guardian. May 16, 2004. – <http://observer.guardian.co.uk/focus/story/0,6903,1217956,00.html>.

27. Preston, Peter. Not such a super power after all: A new US poll shows that the world is falling out of love with America. – The Guardian. 9 December, 2002. – <http://www.guardian.co.uk/world/2002/dec/09/usa.comment>.
28. Сверхдержава, которую не любят (“Sueddeutsche Zeitung”, Германия). Во многих странах растут настроения антиамериканизма. – ИноСМИ.ru. 06.12.2003. – <http://www.inosmi.ru/untitled/20021206/166052.html>.
29. New Pentagon office to spearhead information war. – CNN. U.S. Radio. February 19, 2002. – http://articles.cnn.com/2002-02-19/us/gen.strategic.influence_1_commando-solo-broadcasts-office-of-strategic-influence?_s=PM:US.
30. См.: Safire, William. ‘Irrefutable And Undeniable’. – The New York Times. February 06, 2003. – <http://www.nytimes.com/2003/02/06/opinion/06SAFI.html>.
31. Kristof Nicholas D. War And Wisdom. – The New York Times. February 07, 2003. – <http://www.nytimes.com/2003/02/07/opinion/07KRIS.html>.
32. State of the Union Address. Following is the prepared text of President Bush’s State of the Union address released by the White House. – The New York Times. January 28, 2003. – <http://www.nytimes.com/2003/01/28/politics/28CND-TEXT1.html>.
33. Friedman, Thomas L. Because We Could. – The New York Times. June 04, 2003. – <http://www.nytimes.com/2003/06/04/opinion/04FRIE.html>.
34. Meyerson, Harold. «Fact-Free News». – The Washington Post National Weekly Edition. October 10–26, 2003.
35. Hepburn, Donald. Nice War. Here’s the Bill. – The New York Times. September 03, 2003. – <http://www.nytimes.com/2003/09/03/opinion/03HEPB.html>.
36. Колин Пауэлл: «Мы хотим покинуть Ирак, но лишь после того, как ситуация в стране стабилизируется». Интервью с госсекретарем США Колином Пауэллом. – Рамон Перес Маура / Ramon Perez-Maura . – АВС (Испания). 24.10.2003. – <http://www.inosmi.ru/world/20031024/197525.html>.
37. Christopher, Warren. Get Foreign Policy Back On Course. – The Washington Post. November 28, 2003. – <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A16771-2003Nov26.html>.
38. Benedetto, Richard, Bush support slips amid terror attacks. – USA TODAY. 10/27/2003. – http://usatoday30.usatoday.com/news/washington/2003-10-27-poll-bush_x.html.
39. Ikenberry, G. John. Illusions of Empire: Defining the New American Order. – Foreign Affairs 83, No 2 (March/April) 2004. pp. 144-154. – <http://www.foreignaffairs.org/20040301fareviewessay83212a/g-john-ikenberry/illusions-of-empire-defining-the-new-american-order.html>.
40. Imperial Denial. Niall Ferguson says we should stop worrying and learn to love the American Empire. Niall Ferguson Interviewed By Nonna Gorilovskaya. – MotherJones.com. May 21, 2004. – http://www.mojones.com/news/qa/2004/05/05_400.html.
41. Kauffmann, Sylvie. Analyse: des valeurs transatlantiques pas si communes. – Le Monde. 03.06.2003. – <http://www.lemonde.fr/article/0,5987,3232-322534-,00.html>.
42. Gaus, Bettina. Gegen die Militarisierung der Politik. – Die Tageszeitung. 05.06.2003. – <http://www.taz.de/pt/2003/06/05/a0050.nf/textdruck>.
43. Webster, Philip and Riddell, Peter. Public scorns Blair’s ‘special relationship’. – The Times. November 11, 2003. – <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/uk/article1901174.ece>.

44. Applebaum, Anne. Why They Don't Like Us. – The Washington Post. October 2, 2007; P. A19. – <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/10/01/AR2007100101331.html>.
45. The National Security Strategy of the United States of America. – March 2006. – 54 p. – <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/index.html>.
46. Sestanovich, Stephen. American Maximalism. – The National Interest. No. 79 (Spring 2005), pp. 13–23. – <http://nationalinterest.org/article/american-maximalism-431?page=show>.
47. Fuller, Graham E. El declive del poder estadounidense – La Vanguardia. 7 de Diciembre de 2005. – http://iarnoticias.com/secciones_2005/autores/0654_graam_e_fuller_08dic05.html.
48. Albright, Madeleine K. Confidence in America. – The Washington Post. Monday, January 7, 2008. P. A 17. – <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/01/06/AR2008010601827.html>.
49. Rosja i Chiny zagrażają światu twierdzi Robert Kagan, politolog, publicysta. – Dziennik, sobota 19 stycznia 2008. – http://www.dziennik.pl/dziennik/europa/article110875/Rosja_i_Chiny_zagrazaja_swiatu.html.
50. Kagan, Robert. Not Fade Away. The myth of American decline. – The New Republic. January 11, 2012. – <http://www.tnr.com/article/politics/magazine/99521/america-world-power-declinism?page=0,0>.
51. Dehghanpisheh, Babak. Sunnis and Shiites Head Toward a Showdown in Iraq – Newsweek. 04/12/2011. – <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/12/04/sunnis-and-shiites-head-toward-a-showdown-in-iraq.html>.
52. Fisher, Joschka. The Middle East and the Return of History. – Project Syndicate. July, 1, 2014. – <http://www.project-syndicate.org/commentary/joschka-fischer-argues-that-george-w-bush-and-barack-obama-must-share-the-blame-for-the-region-s-growing-chaos>.
53. Sunnis against Shias: a strategic absurdity. – The Guardian. – Sunday, 5 January 2014. – <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jan/05/editorial-comment-middle-east-sunni-shia>.
54. Leyeikian, Laurent. Le fondamentalisme sunnite, mauvais cheval du libéralisme occidental. – Le Huffington Post. – 23/07/2012. – http://www.huffingtonpost.fr/laurent-leyekian/le-fondamentalisme-sunnite-mauvais-cheval-du-liberalisme-occidental_b_1693333.html?utm_hp_ref=international.

УДК 339.94

Андрощук Г. О., кандидат економічних наук, доцент, завідувач лабораторії правового забезпечення розвитку науки і технологій НДІ інтелектуальної власності НАПрН України;

Степанов О. П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики і міжнародних відносин факультету магістерської підготовки Київського національного університету культури і мистецтв.

НАЦІОНАЛЬНІ ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Проведено аналіз формування та реалізації національних інноваційних систем (НІС) зарубіжних країн, розглянуто особливості державної інноваційної політики, систематизовано перелік і зміст основних програм інноваційного розвитку, виявлено чинники, що сприяють спішному розвитку НІС та фактори, що перешкоджають.
Ключові слова: національна інноваційна система, інноваційна політика, інноваційний розвиток, система освіти

Постановка проблеми. Аналіз становлення інноваційних економік показує різні приклади часових рамок, необхідних для формування, підтримки та розвитку національної інноваційної системи (НІС). При цьому зустрічаються приклади як країн, що планомірно рухалися до інноваційного розвитку, так і приклади країн, які здійснили або почали інноваційний ривок під впливом державної інноваційної політики (ІП) (при цьому датою відліку, як правило, є прийняття ключового нормативно-правового акта).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «національної інноваційної системи» (НІС) було введено в науковий обіг К. Фріманом і розвинене Б.-А. Лундвалом і Р. Нельсоном [1,2]. «Національна інноваційна система, – зазначає К. Фріман, – складна система економічних суб'єктів і суспільних інститутів (норм, права), що беруть участь у створенні, зберіганні, поширенні та перетворенні нових знань у нові технології, продукти та послуги, що споживаються суспільством» [1].

Згідно з класичним визначенням Лундвалла і Нельсона, інновації є комплексним процесом, що поєднує різних учасників – фірми, виробників нових знань, технологічні та аналітичні центри, які з'єднані безліччю взаємозв'язків, що створюють таким чином, інноваційну систему [1,2].

«Національна інноваційна система – з позиції Іванової Н.І. – це сукупність взаємопов'язаних організацій (структур), зайнятих виробництвом і комерційною реалізацією наукових знань і технологій в межах національних кордонів. Водночас НІС – це комплекс інститутів правового, фінансового та соціального характеру, які забезпечують інноваційні процеси і мають міцні національні корені, традиції, політичні та культурні особливості» [3].

Метою дослідження є аналіз формування та реалізації національних інноваційних систем (НІС) зарубіжних країн, виявлення особливостей державної інноваційної політики (ІП), чинників, що сприяють та факторів, що перешкоджають розвитку НІС.

Виклад основного матеріалу. Американські економісти визнали формування національної інноваційної системи найвизначнішою подією ХХ століття, оскільки саме НІС є основою досягнень в будь-якій сфері; механізмом, котрий дозволяє задовільнити будь-яку потребу суспільства.

Першими з 1980-х років теорію і практику НІС заради інтелектуалізації і прискорення розвитку своєї економіки стали розвивати в США. На думку американських експертів ефективна НІС складається з дев'яти факторів: 1) рухливості капіталу, 2) гнучкості ринку робочої сили, 3) сприйнятливості уряду до потреб інноваційного бізнесу, 4) розвиненості інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), 5) ступеню розвиненості інфраструктури для приватного сектора, 6) сильної системи захисту інтелектуальної власності, 7) достатнього людського і наукового капіталів, 8) маркетингового мистецтва і 9) загальної культурної схильності нації до заохочення творчості. При усій важливості перерахованих факторів не можна не враховувати й інші. Це енергійність і «футуристичність» правлячої в державі еліти, її воля до пошуку нових проривів у розвитку, її готовність робити те, чого немає ще ні в когось у світі. Її вміння бути першопрохідцями. Тільки така еліта може створити державу, здатну на інноваційно-проривні проекти, що створюють абсолютно нові галузі діяльності та види бізнесу.

Експерти Національної ради з розвідки (НРР, National Intelligence Council – NIC) у нещодавно опублікованій доповіді «Глобальні течії – 2025: мінливий світ» (Global Trends 2025: A Transformed World) прогнозують США статус найсильнішої країни. Америка, як очікують експерти, залишиться головним джерелом інновацій у технологіях, вони спробують «виїхати» за рахунок своєї НІС. В умовах мегакризи і численних небезпек виживе лише швидкий, розумний і розвинений. Тільки країни – інноваційні «котли» зуміють вистояти і парирувати виклики часу. При зростанні земного населення в 1,2 млрд., відзначають автори доповіді, інновації стають ключовим чинником виживання. Найважливіший фактор світової гегемонії нації – її здатність відкривати і успішно втілювати суперпроекти, «тягачі розвитку» [4].

Експерти НРР переконані, що Китай і Індія за наступні десять років зможуть наблизитися до американського інноваційного рівня в двох різних сферах: щодо наукового і людського капіталу (Індія) і сприйнятливості уряду до потреб бізнесу – інноваторів (КНР). Однак відрив Америки в інших факторах ефективності НІС збережеться. США збережуть перевагу в захисті інтелектуальної власності, у здатності бізнесу в удосконаленні «зрілих інновацій» і в культурному заохоченні творчої діяльності. Проте Китай, Індія та інші країни, що розвиваються отримують важливу перевагу: маючи «чистий аркуш» і не будучи обтяженими старими моделями розвитку, вони в силах широко використовувати сміливі інновації: розподілені електроенергетичні системи, піонерні системи очищення води, Інтернет нового покоління і т.п. [4].

У **Великобританії** до початку 2000-х років не проводилося цілеспрямованої централізованої політики щодо стимулювання та розвитку інновацій. У 2003 р. Міністерство торгівлі та промисловості Великобританії опублікувало стратегію уряду в сфері технологічного розвитку, у 2004 р. була створена Рада з технологічних стратегій, що здійснює інвестиції у створення нових технологій, підтримує їх розвиток і комерціалізацію. Щодо цілісної інноваційної стратегії довгострокового розвитку Великобританії, то вона була сформульована лише в 2008 році [4-9].

Інноваційний розвиток **Японії** та **Швеції** здійснювався послідовно і має довгу історію. Тим не менш, у Швеції тільки в 2005-2008 роках були визначені чотири пріоритетні сфери для фінансування НДДКР: 1) медицина, 2) біотехнології, 3) навколишнє середовище та сталий розвиток, 4) розвиток у Швеції «центрів високих технологій» (centers of excellence), що є поєднанням науково – дослідних та комерційних сил в інтересах швидкої та ефективної комерціалізації інновацій [6,9].

В **Ірландії** також перехід на інноваційний шлях розвитку був здійснений порівняно недавно. Уряд Ірландії в 2007 р. виділив 8,2 млрд. євро на здійснення Стратегії науки, технології та інновацій (Strategy for Science, Technology and Innovation), яка передбачає поліпшення людського капіталу, інфраструктури, розвиток науки, технології та інновацій за допомогою різних проектів [6,8].

У **Південній Кореї** перші програми інноваційного розвитку були запущені з 1999 р., і розвиток інноваційного сектора дуже швидко прогресував.

Державна стратегія інновацій (ДСІ) **Іспанії** була схвалена в 2010 р. Керівництво з реалізації ДСІ здійснює Міністерство науки та інновацій Іспанії (МНІ). На реалізацію ДСІ з державного бюджету країни в 2010 р. було виділено 6720 млн. євро. [6,11].

Основні напрямки проведеної в цей час регіональної ІП **Нідерландів** були задані в 2003 р. Міністерство економічних відносин реалізувало програму «Шлях до інновацій: боротьба з Лісабонським амбіціями», покликану поліпшити інноваційний клімат, стимулювати компанії до ведення інноваційної діяльності та зосередження більшої кількості ресурсів у стратегічно важливих сферах.

З 1998 р. у **Франції** діє державний план стимулювання патентування винаходів вітчизняними фірмами. У 1999 р. був прийнятий Закон про інновації та наукові дослідження, покликаний реорганізувати та модернізувати НІС в напрямку більш ефективної комерціалізації науково-дослідницького потенціалу. Реалізація закону привела до прийняття цілої низки рішень уряду і спеціального «інноваційного плану» (2002 р.), мета яких полягає у створенні загальної правової бази, що стимулює розвиток партнерства між державним науковим сектором і недержавними учасниками інноваційного процесу. З 2007-2008 роки робилися точкові податкові заходи з підтримки інвестицій в інновації [6,9].

Перші спроби реалізації ІП в **Данії** робилися на початку 1980-х років, коли уряд запустив програму технологічного розвитку, спрямовану на розвиток інформаційних технологій, які вважалися однією з пріоритетних областей. За 20 років Данія пережила повномасштабне перетворення застосовуваної економічної політики, – традиційна короткострокова стабілізаційна політика була замінена довгостроковою структурною політикою .

Швейцарський уряд реалізує програми, спрямовані на перехід держави від індустріальної економіки до економіки, заснованої на знаннях, починаючи з 1950-х років. У 90-х роках була створена структура державних відомств, які курують становлення економіки, заснованої на знаннях, інноваційної економіки, яка існує і в даний час. З 2007 р. урядом визначені пріоритети розвитку країни і основні інноваційні галузі з перспективою промислового впровадження, на які виділяються основні державні ресурси [6].

Початок цілеспрямованого інноваційного розвитку **Німеччини** розпочався після Другої світової війни, коли основну роль у формуванні НІС грали державні

органи, що визначали напрямки ведення науково-дослідної діяльності. У період післявоєнної відбудови Німеччини особливу роль зіграла допомога США за планом Маршалла, в рамках якої надавалося фінансування підприємствам в найбільш розвинених галузях економіки – машинобудування, автомобільна промисловість, хімічна промисловість і т.п. Починаючи з 1950-х років разом з американськими дослідниками велися спільні роботи в сферах космосу, авіації та атомної енергетики, в ході яких країна отримала доступ до американських розробок. Фінансування суб'єктів інноваційної діяльності в Німеччині почалося в 1950-х роках з програм індивідуальної цільової підтримки відповідних напрямів. У період 1970-х років почали виникати перші венчурні фонди, спрямовані на розвиток інноваційних компаній у сфері малого бізнесу. У 1970-х рр. почали реалізовуватися програми приватно – державного партнерства у науково-дослідній сфері, завдяки чому частка бюджетної системи у витратах на НДДКР скоротилася з 70% в 1970-х років до 30% у цей час [6,12].

Промисловість **Фінляндії** змогла перейти на виробництво товарів з великим об'ємом доданої вартості в період з середини 60-х по 80-і роки завдяки інтенсивному партнерству держави і приватного сектора. Роль піонера венчурного фінансування зіграв державний фонд Sitra, який був створений в 1980-х роках, з початку 2000-х він став головним інвестором в біотехнологіях [6, 13].

Розвиток НІС **Канади** почався в середині 1940-х років і був пов'язаний з успіхами США в тій же сфері. Були створені відповідні передумови для розвитку науки і технологій – сформована система університетської освіти, де паралельно проводилися наукові дослідження, в т.ч. спільно з британськими та американськими вченими і засновані державні органи, що цілеспрямовано займалися розвитком науки. Основним документом, що регулює розвиток НІС в Канаді, є прийнята в 2007 р. стратегія «Мобілізація науки і технологій для досягнення ринкових переваг Канади», яка передбачає розвиток таких напрямків – захист екології, енергетика та природні ресурси, медицина та інформаційні технології [6] .

Сучасна американська державна ІП була сформована в другій половині 1990-х років: пріоритет був позначений в 1997 р., коли президент Б. Клінтон прочитав Конгресу доповідь «Наука і технологія: формуючи ХХІ сторіччя». Крім того, в попередні роки, до прийняття цієї політики, держава провела демонополізацію різних галузей економіки – енергетики, транспорту, зв'язку. Завдяки такому зниженню впливу великих гравців в економіці, можливість виходу на ринок отримали малі інноваційні компанії [7].

Економіка **Ізраїлю** аж до 80-х років розвивалася переважно екстенсивним шляхом. Основою високих темпів зростання було використання прибувшої в країну значної кількості імігрантів, іноземної допомоги, людських ресурсів. У середині 80-х років починається перехід на шлях інноваційного розвитку: була проведена конверсія сфери НДДКР, що полягала в переорієнтації розробок подвійного призначення на забезпечення потреб цивільної промисловості, у відносному скороченні чисто військових досліджень та заохочення припливу приватних капіталів у створення і комерційне використання невійськових технологій . У 2005 р. був прийнятий закон про НДДКР, згідно з яким дозволяється передача за кордон ноу-хау, отриманих в результаті досліджень, фінансованих державою.

У рамках курсу на модернізацію національної промисловості з середини 1980-х років інноваційна політика в **Китаї** в умовах відсутності законодавчої бази реалізовувалася шляхом виконання цільових програм, спрямованих на освоєння іноземних та розробку власних високих технологій. У 2002 р. були затверджені два основних закони, що заклали правову базу регулювання інноваційної діяльності: закон КНР «Про стимулювання середніх і малих підприємств» та Закон КНР «Про популяризацію науки і техніки». У жовтні 2010 р. Держрадою КНР опубліковано «Рішення про прискорення розвитку нових стратегічних галузей» [6,14].

Бразилія з кінця 90-х рр. прийняла ряд законів для збільшення кількості наукових досліджень, стимулювання інновацій в приватному секторі та встановлення більш продуктивних партнерських відносин між науковими інститутами та бізнесом. У 2006 р. був прийнятий Інноваційний закон, в 2005 – «Хороший» закон (Good Law), що надає податкові стимули для здійснення приватних інвестицій у НДДКР. Узгоджена державна підтримка розвитку нанотехнологій в Бразилії почалася з 2001 р. зі створенням 4 національних мереж з нанотехнологій і нанонауки, які об'єднують близько 40 наукових інститутів по всій Бразилії [6].

Перші заходи з підтримки інноваційного розвитку в **Таїланді** були прийняті в 2007-2009 роках, коли Національне агентство з розвитку науки і технологій Таїланду (NSTDA), спільно з Федерацією промисловців Таїланду реалізувало проект «Промислово-технологічна клініка», в рамках якого була надана підтримка 2500 підприємствам малого та середнього бізнесу в проведенні наукових досліджень.

В **Індонезії** системна державна науково-технічна, інноваційна політика перебуває в процесі формування, значні кошти виділяються на дослідження нанотехнологій (у 2010 р. – понад 27 млн. дол США).

Початок розвитку НІС в **Індії** було покладено незабаром після отримання незалежності від Великобританії – на початку 1950-х років. Причому основним сектором економіки, де повинні були використовуватися наукові розробки, мала стати важка промисловість при одночасному імпорті технологій і капіталу на початковому етапі. З 1974 р. державні органи почали проводити політику підтримки приватних наукових досліджень і розробок. Індійські компанії, що ведуть наукові дослідження, отримували підтримку з доступу до іноземного устаткування і сировини, а також окремі податкові пільги. Велика увага з 1947 по 1990 роки приділялася і розвитку власної системи освіти.

У 1991 р. індійський уряд проголосив нову економічну політику, в рамках якої планувалося здійснити перехід до ринкового фінансування науки, що проявилось в скороченні відповідних державних видатків і одночасному зниженні темпів розвитку науки і нових технологій. Така практика була визнана невдалою, в результаті чого бюджетне фінансування було збільшено. Цілеспрямована політика щодо розвитку найбільш великого сектора НІС Індії – інформаційних технологій – почала проводитися на початку 1970-х років. Її метою було створення нових робочих місць для кваліфікованих фахівців з метою запобігання «витоку мізків» в розвинені країни. З цією метою при великих університетах почали створюватися комп'ютерні центри; новий виток розвитку сектора інформаційних технологій припав на 1980-і роки, коли була скасована процедура ліцензування, сформовані спеціалізовані дослідницькі центри, і урядом прийняті

закони про розвиток ІТ – сфери. У 1991 р. в Індії почали створюватися спеціалізовані технопарки з виробництва програмного забезпечення на експорт [6].

Особливості державної інноваційної політики деяких країн Наведений нижче аналіз особливостей державної ІІ країн спрямований на виявлення закономірностей у застосуванні заходів стимулювання інноваційної активності. В основному, особливості пов'язані з використанням конкретних заходів, спрямованих на прискорення інноваційного розвитку (різного роду пільг, фінансової підтримки, заходів щодо поліпшення взаємодії науки і бізнесу), а також з розподілом ролі держави і приватного сектора в даних процесах [15-22].

У **Великобританії** практика державного фінансування досліджень реалізується як система «подвійної підтримки». Стратегічне фінансування здійснюється через одноразові субсидії. Паралельно Департамент інновацій, університетів і компетенцій фінансує Дослідницькі ради, які, в свою чергу, фінансують дослідження в країні на проектній основі. Таким чином, одноразові субсидії забезпечують стабільність і стратегічні ресурси, які університети можуть витратити у відповідності зі своїми пріоритетами і програмами розвитку, тоді як проектне фінансування з боку Дослідницьких рад забезпечує енергійну конкуренцію між різними проектами. У Великобританії створюються численні інноваційні центри 2-х типів: орієнтовані на розробку специфічної технології та просування її використання (створюються у відповідь на потреби або можливості бізнесу, наприклад, Printable Electronics Technology Centre, PETEC); і сфокусовані на відповідному секторі економіки або ринку (для того, щоб зібрати разом взаємодоповнюючі дисципліни науки, частини технологічного ланцюжка і т.п.). Подібні центри розглядаються як стратегічні драйвери економічного розвитку на регіональному рівні. Недоліком діяльності більшості таких центрів інновацій і технологій є те, що вони не інтегровані в НІС і часто не пов'язані з більш широкими програмами розвитку, наприклад, з програмами що реалізуються Радою з технологічної стратегії. Регіональний підхід до інвестицій в центрах призвів до високої дисперсії інноваційної діяльності та дублювання: наприклад, на території Великобританії діє 8 центрів інновацій і технологій, що займаються композитними матеріалами [6, 7, 9].

В **Ірландії** значна роль держави в інноваційних процесах: зокрема, вона має вирішальне значення в залученні іноземних інвестицій у розвиток високотехнологічних галузей промисловості: одним з напрямків заходів щодо стимулювання розвитку наукомістких виробництв є виділення грантів на НДДКР, зниження ставок оподаткування для компаній, що виконують НДДКР. Хоча в Ірландії проживає 1% від чисельності населення ЄС, 25% інвестицій з США в ЄС надходять саме в Ірландію. Держава інвестує в Ірландії низку проектів з відкриття доступу бізнесу, що розвивається до інформаційних, консультативних і освітніх ресурсів. Для підтримки потоку дослідників до Ірландії уряд країни прийняв постанову ЄС щодо залучення дослідників з третіх країн (EC Directive on Mobility of Researchers from Third Countries). В Ірландії підтримується ряд ініціатив з розвитку зв'язків між системою вищої освіти і промисловістю. Прикладом такої ініціативи є заснування Центрів науки, інженерії та технології з метою накопичення та обміну знаннями, створення та використання можливостей для інновацій. Прикладні дослідні центри при вищих навчальних закладах працюють з дослідниками для виявлення комерційних можливостей того чи іншого

проекту, укладення договорів з підприємствами, захисту прав інтелектуальної власності. Крім того, підтримка зв'язків між академічними дослідниками і промисловістю здійснюється всередині Стратегічних дослідних кластерів, які спеціалізуються, в основному, на біо – і комп'ютерних технологіях [6].

У Данії університети фінансуються переважно з державного бюджету. Взаємодія між університетами і промисловістю в Данії розвинена слабше, ніж в інших країнах. Важливу частину датської НІС становлять галузеві науково-дослідні інститути. Вони прикріплені до різних міністерств і проводять дослідження відповідно до потреб конкретного міністерства. Інститути отримують базове фінансування з національного бюджету, вони також можуть отримати фінансування з державних коштів, що розповсюджуються за допомогою відкритого конкурсу через дослідні ради, міністерства чи інші установи, а також від комерційної діяльності.

Важливою частиною датської НІС є GTS-інститути («Godkendt Teknologisk Service» – «затверджений технологічний постачальник послуг»), що виступають як мости між державними і приватними суб'єктами. GTS-інститути є приватними незалежними консалтинговими компаніями, які розробляють і продають прикладні знання і технологічні послуги для приватних підприємств і державних установ. GTS-інститут є некомерційною організацією, створеною Міністерством науки, технології та інновацій на період в три роки. Існують три основні напрями діяльності GTS-інститутів: 1) самостійний розвиток ноу-хау, 2) участь у спільних проектах разом з державними науково-дослідними установами та приватними компаніями, а також 3) комерційна діяльність. Ще один з важливих елементів датської системи інновацій – наукові парки, співзасновники інноваційних інкубаторів. В країні створена потужна інноваційна інфраструктура. Тим не менш, велика частина інноваційної активності зводиться до дрібних інновацій, спрямованих на поліпшення виробничого процесу на місцях [9].

У Швейцарії основні напрями ІП не зазнали істотних змін з 2000 по 2007 роки. Ряд змін торкнувся, перш за все, освіти, наукових досліджень і технологічного сектора. Уряд збільшував витрати в цих секторах в середньому на 6% щороку в період між 2004 і 2007 роками. Крім того, уряд скоригував напрями роботи Національних центрів компетенції в галузі наукових досліджень (National Centres of Competence in Research, NCCR) – NCCR, запущені з 2004 р., стали більш орієнтовані на гуманітарні та соціальні науки. Уряд також виділив кілька пріоритетних напрямів розвитку науки і економіки крім NCCR – мережі компетенцій у складі університетів прикладних наук, підвищення цінності знань, заохочення діалогу між наукою і суспільством та ін.

Питання комерціалізації інноваційних розробок в Швейцарії не підтримуються прямими державними інвестиціями. Трансфер інноваційних технологій у промисловість здійснюється в рамках існуючих форм підтримки фірм, у т.ч. старт-апів, переважно в умовах технопарків, як на федеральному, так і на регіональному рівні. Через відсутність прямої державної підтримки інновацій в бізнес секторі, інструменти ІП, в основному, орієнтовані на пропозицію прикладних наукових досліджень. Інша складність пов'язана з людським капіталом: незважаючи на значні витрати на освіту, частка осіб з вищою освітою відносно мала, зберігається і обмежена мобільність в рамках системи освіти [6].

У **Норвегії** велика увага приділяється взаємодії освіти і науки: існує велика кількість як державних, так і приватних науково-дослідних інститутів (на них припадає майже 23% від усіх витрат на науково-дослідну діяльність і приблизно 27% всіх наукових досліджень). Усі вищі навчальні заклади Норвегії зобов'язані проводити фундаментальні дослідження та підготовку наукових працівників, використовуючи роботи випускників вузів і програми докторантів. Вищі навчальні заклади відповідають не тільки за проведення фундаментальних досліджень і підготовку наукових кадрів, а й за комерційне використання результатів винаходів, зроблених їхніми співробітниками. Частка державних інвестицій відносно висока, як і в інших країнах з низькою часткою R & D до ВВП (близько 1,7 % від ВВП). Норвегія змогла домогтися того, щоб іноземні корпорації, що працюють на місцевому ринку, проводили локалізацію своїх технологій в країні або передавали їх норвезьким науково-дослідним інститутам. Для цього використовувалися різні заохочення і винагороди. Як наслідок - в Норвегії сформувалися суднобудівні компанії, IT – сектор, пов'язаний з нафтогазовидобуванням, з'явилися інноваційні розробки в моніторингу запасів у важкодоступних місцях, а також у технологіях буріння і видобутку на шельфі. Держава в Норвегії співфінансує НДДКР сировинних компаній. Кінцева мета – створення наукового середовища світового рівня і накопичення в Норвегії знань у сфері нафтовидобутку. Для заохочення розвитку НДДКР в промисловості в Норвегії передбачена система податкових відрахувань при здійсненні витрат на НДДКР. Високі податки на нафтовидобуток в Норвегії стимулюють нафтогазові компанії до розробки нових технологій, що знижують собівартість видобутку і підвищують ступінь видобутку нафти з пластів [6].

Інноваційна політика в **Нідерландах** характеризується переважанням регіональної компоненти, причому відбувається зміщення з підтримки відстаючих північних регіонів на підтримку економічних переваг регіонів, що є рушійною силою національного зростання. До недоліків НІС Нідерландів належать недостатня щільність науково-дослідної діяльності в голландських компаніях (1% в порівнянні з середнім рівнем по ОЕСР в 1.5%) і збільшення браку докторів наук з науково-технічних спеціальностей. Участь Нідерландів у міжнародних програмах з інноваційного співробітництва централізовано координується основними міністерствами та агентствами в рамках їх основної спеціалізації. При організації участі у міжнародних інноваційних проектах основна увага приділяється залученню до досліджень підприємств малого та середнього бізнесу, а також перспективних інноваційних компаній [6].

Основними напрямками державної ІП в **Іспанії** є реалізація проектів створення консорціумів технологічних досліджень (CENIT, HSKTI), Фонд фондів і програма «Torres Quevedo». Національні стратегічні консорціуми технологічних досліджень (НСКТД) є практичною формою реалізації завдання поліпшення взаємодії державних і приватних організацій шляхом створення та спільного фінансування НСКТД. Для отримання дотацій та іншої підтримки з боку держави, що формуються НСКТД повинні задовольняти ряду умов. Фонд фондів об'єднує фонди венчурного капіталу для підтримки процесів створення та становлення високотехнологічних компаній. Учасниками фонду є державні та приватні компанії, присутність приватного сектора: понад 30%. Програма «Torres

Quevedo», за якою здійснюється насичення приватного сектора університетськими кадрами. За програмою фінансується укладання контрактів з докторами наук і технологами для підтримки дослідницьких проектів у фірмах [6,11].

В **Ізраїлі** одним з основних інструментів ІП є міжнародні фонди підтримки інновацій. Потужним інструментом вирощування власних прибуткових проектів, що також з успіхом використовуються Ізраїлем, є система грантів на НДДКР. В них держава співфінансує проекти комерціалізації технологій в різних пропорціях, залежно від стадії розвитку проекту. Можна виділити такі важливі особливості цієї системи: доступність грантів, швидкість ухвалення рішення про фінансування.

В університетах Ізраїлю поряд з навчальною діяльністю проводяться на комерційній основі наукові та прикладні дослідження в інтересах інших зацікавлених організацій та установ. Практично в кожному ВНЗ є підрозділ, завданням якого є комерціалізація проектів, створених на базі ВНЗ. Ініціативи держави у сфері інноваційного розвитку останнім часом включають в себе: запуск декількох нових програм, спрямованих на підтримку малого та середнього бізнесу та традиційних галузей, створення фонду розвитку нанотехнологій (21 млн. євро) та біотехнологій (25 млн. євро); запуск програми розробки та комерціалізації технологій обробки води та розвиток інших інструментів досліджень у сфері гідрології та відновлюваних джерел енергії [4].

У **Китаї** з 1980-х років значну роль у розвитку НІС відіграють різні види пільгових адміністративно-територіальних формувань: спеціальні економічні зони, зони торгово-економічного розвитку, промислові парки та ін. Зазначені інститути стали потужним інструментом залучення до співпраці іноземних компаній і фахівців, для яких застосовуються спеціальні пільги. Активно залучається до інноваційної діяльності і кваліфікована робоча сила: важливою складовою ознайомлення із зарубіжними інноваційними досягненнями є спрямування національних кадрів на навчання за кордон. У 2009 р. таким чином здобули освіту 51 тис. громадян КНР, додатково відкрито 14 нових зарубіжних каналів отримання вищої освіти. Крім того, протягом 2009 р. до роботи в КНР були залучені 480 тис. іноземних фахівців науково-технічного профілю [6,14].

У **Південній Кореї** спочатку модернізація була побудована на запозиченні зарубіжних технологій, що відбувалося в різних формах: контракти «під ключ», ліцензування, консультативні послуги. Вивчення іноземного досвіду відбувалося переважно шляхом створення спільних венчурних фірм з японськими партнерами. Хоча Корея по багатьох високотехнологічних позиціях лідирує у світовому експорті, країна як і раніше залежить від імпоротної техніки через недостатній розвиток власних базових технологій. У 1998 р. уряд провів реструктуризацію державних дослідницьких центрів, створюючи конкурентне середовище. З цього моменту дослідні інститути надавали спін-оффам офісні майданчики та лабораторії для проведення досліджень. Однією з відмінних особливостей інноваційного розвитку Південної Кореї є цілеспрямована підтримка саме великих компаній. В даний час, навпаки, розукрупнення, а в ряді випадків ліквідація фінансово-промислових корпорацій (чебол) визнається одним з головних успіхів посткризової адаптації і структурної реформи Південної Кореї. Корейська патентна система вважається однією з найбільш результативних у світі. Корейське відомство з інтелектуальної власності (КІРО) з 1997 р. переорієнтувалося на

запозичення принципів регулювання патентної діяльності США. Патентна політика зіграла важливу роль у розвитку малого підприємництва та капіталізації університетів. Раніше професорам необхідно було передавати свої патенти уряду, тому що зроблені в державних інститутах винаходи вважалися надбанням Республіки. Перегляд патентних прав полегшив технологію передачі патентів через юридичну особу [6].

У **Бразилії** державний сектор завжди домінував у фінансуванні науки і технологій при зростаючій ролі приватного сектора (до 2005 р. частка приватного сектора склала 50%). Тим не менш, 80% дослідницьких проектів здійснюються в державних університетах і дослідницьких інститутах. В цілому, інноваційний розвиток відбувається переважно завдяки державній політиці. Крім податкового стимулювання R & D, субвенцій та співфінансування процентних ставок, важливим інструментом у сфері фінансового сприяння інноваціям, що застосовувалися в 1990-х і 2000-х роках, було створення галузевих фондів, які спрямовують частину коштів, отриманих від оподаткування ключових галузей, на R & D проекти, вибрані державним комітетом. Близько двох третин коштів галузевих фондів використовується спільними приватно-державними компаніями [6].

До недоліків інноваційної політики Бразилії можна віднести низький рівень конвертації знань в інноваційну продукцію, зосередженість інноваційної системи на академічних наукових дослідженнях, а також недостатню координацію між процесами наукових досліджень, розробки технологій, виробництвом і комерціалізацією розробок. Крім того, в Бразилії практично відсутня політика із залучення висококваліфікованої іноземної робочої сили та взаємодії з діаспорою.

Серед характерних особливостей розвитку інноваційної сфери **США** слід виділити незалежне від федеральних державних органів явище основних інститутів інноваційної сфери (технопарків та венчурних фондів). Другою особливістю інноваційної сфери США є виключно висока активність малих інноваційних компаній. Це значною мірою пов'язано з існуванням спеціальних державних програм підтримки таких фірм, а також з розвиненістю і доступністю венчурного капіталу – основного джерела коштів. Іншими особливостями американської НІС є значна частка освічених іммігрантів і високий рівень конкуренції серед всіх учасників інноваційної сфери. Як слабка сторона інноваційної системи в США відзначається необхідність формування законодавчої бази для регулювання фінансування малих підприємств [6].

У **Таїланді** велика увага приділяється розвитку нанотехнологій. Національне агентство з нанотехнологій Таїланду (NANOTEC) розробило концепцію з перетворення країни до 2013 р. в один з регіональних центрів південно-східної Азії з розвитку нанотехнологій. Розпочато створення мережі високотехнологічних парків, що включають в себе місцеві університети, державні та приватні установи, у т.ч. із залученням зарубіжних вчених, діяльність яких буде сфокусована на трьох основних сферах – створенні нових наноматеріалів, розвитку нанобіотехнологій та наноелектроніки. Розвиток біотехнологій пов'язаний зі створенням у країні Національного центру генної інженерії та біотехнологій (BIOTEC).

Республіка **Індонезія** прагне до виходу на якісно вищий рівень науково-технічного розвитку, проте як і раніше відчуває гостру нестачу кваліфікованих фахівців і фінансових коштів на НДДКР. Керівництво країни активно переймає

досвід створення технопарків, промислових парків, особливих економічних зон з акцентом на розвиток високотехнологічних виробництв та науково-технічних розробок. Проте всі вони ще знаходяться на різних стадіях розвитку. Однією з основних перешкод є бюрократія і недостатнє фінансування. В Індонезії дослідження в сфері нанотехнологій знаходяться в системі Міністерства досліджень і технологій Інституту природних наук (LIPI), Національного агентства з атомної енергії (BATAN), Національного аерокосмічного агентства (LAPAN), Агентства з дослідження та впровадження технологій (BRPT), Дослідницький центр при Міністерстві промисловості, а також ряд державних і приватних дослідницьких інститутів – в цілому, більше 120 організацій. Сфери досліджень стосуються, насамперед, наноматеріалів, далі йдуть нанофармацевтика, енергетика, нанобіотехнології та наноелектроніка. Серед проблем, з якими стикається Індонезія, на першому місці стоїть брак інформації, на другому – конкретних прикладних технологій, на третьому – дефіцит фахівців, далі – недостатнє фінансування [6].

В інноваційній сфері **Бельгії** значною подією в підтримці інновацій на федеральному рівні стало створення «Групи високого рівня 3%» (High Level Group 3% / Haut conseil 3%), що складається з промисловців, вчених та членів науково-дослідних організацій. Інноваційний процес в Бельгії стимулюється кластерною політикою. При цьому в процес трансферу технологій залучаються як науковці, так і студенти; працюють ефективні регіональні програми підтримки інноваційної діяльності (Фландрія). Підприємствам, що беруть участь в інноваційному процесі, за федеральним законом оподатковуваний податок доходу може знижуватися на 110%. Крім того, в Королівстві існує закон про інвестиції, згідно з яким бюджетні кошти (до 150 млн. євро) для трансферу технологій залучаються через університети і НДІ. З науково-технічного бюджету близько 150 млн. євро передбачається на впровадження результатів досліджень і розробок у промисловість. Як наслідок – частка підприємств, що здійснюють технологічні інновації, складає близько 60% від загальної кількості підприємств. З метою стимулювання компаній і наукових центрів до проведення ІП, виділяються безпроцентні кредити і субсидії, розмір співфінансування з боку яких може досягати 25%. Крім пильної уваги до трансферу технологій, підтримка надається і фундаментальним дослідженням. У Бельгії немає спеціального регулювання діяльності технопарків, хоча багато з них ефективно функціонують [6,9].

Інноваційний потенціал **Австрії** характеризується високим рівнем витрат на НДДКР, залежністю від державного фінансування (висока частка підприємств, які отримують державні субсидії на інноваційну діяльність) і при цьому – нестачею кадрів та низькою віддачею від нових розробок. В останні роки в Австрії були вдосконалені податкові механізми, покликані стимулювати науково-дослідну та інноваційну діяльність підприємств. Так, за здійснені витрати на дослідження та експериментальний розвиток австрійським податковим законодавством надаються вирахування з бази податку на прибуток у розмірі 25% від здійснених витрат на дослідження та впровадження нових технологій, за витрати на освіту – 20% від здійснених витрат. Стримуючими факторами, як і раніше, є низька частка випускників з вищою і вищою технічною освітою, а також значне відставання в галузі розвитку венчурного фінансування.

При просуванні на зарубіжні ринки високотехнологічної продукції, особливо при реалізації великих інфраструктурних проектів, австрійські підприємства в

багатьох випадках виступають у складі кластерів – об'єднань підприємств. Такі кластери створюються на базі передових підприємств у секторах промисловості, в першу чергу, пов'язаних з розвитком інфраструктури, де конкурентні позиції австрійських фірм на міжнародних ринках сильні. Це дозволяє забезпечити вихід на ринок великої кількості малих і середніх фірм, самостійна участь яких у великих інфраструктурних проектах є неможливою. Створено чотири таких кластери: Austria Rail Engineering (ARE), Austrian Power and Environment Technology (APET), Austrian Health Care System (AHS), Austrian Technology Corporation (ATC). Крім того існує розвинена інноваційна інфраструктура – діє значна кількість різних організацій: ділових, науково-дослідних і виробничих центрів, спеціалізованих науково-технологічних бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, компетенц-центрів, імпульс-центрів [9].

Інноваційна діяльність у **Фінляндії** регулюється Постановою Уряду про Раду з політики в галузі науки і технології Фінляндії, Комюніке Уряду про Національну інноваційну стратегію Фінляндії для Парламенту 2009 р., законами про інтелектуальну власність, про малі і середні підприємства, щодо регіонального розвитку та іншими законами і підзаконними актами. У Фінляндії приділяється велика увага розвитку технопарків, які розглядаються як один з найважливіших елементів інноваційної інфраструктури країни. На базі 20 університетів Фінляндії муніципальними органами влади створено 22 технопарки [6, 13].

У **Франції** частка державних витрат на НДДКР у загальних витратах на ці цілі складає 49,9%. Інша частина фінансування забезпечується приватним сектором, причому 70% витрат на НДДКР припадає на промислові компанії. Французька інноваційна політика спрямована на стимулювання приватних інвестицій у науку, поліпшення взаємодії між усіма ключовими учасниками інноваційного процесу в рамках полюсів конкурентоспроможності та на підтримку розвитку малих і середніх підприємств (РМЕ). З цією метою за участю держави, а також недержавних структур здійснюються різні заходи, що включають міжнародний, національний і регіональний рівні взаємодії. З метою поліпшення кооперації учасників проекту та трансферу технологій, у Франції створені особливі інноваційні кластери («Софія Антиполіс», «Марсельський інноваційний кластер»), в країні розроблена і запущена спеціальна програма «Полюсів конкурентоспроможності» [6, 9].

У **Японії**, незважаючи на активну діяльність уряду по розробці стратегій і програм інноваційного розвитку, значна частина науково-технічних розробок прикладного характеру, як і раніше виконується в лабораторіях великих промислових корпорацій і залишається в рамках цих же корпорацій, без широкої передачі потенційним користувачам в масштабах відповідної галузі. Державні наукові дослідження мають переважно фундаментальний характер, ступінь їх впровадження в практику залишається недостатньою. Між державними фундаментальними науковими дослідженнями та прикладними дослідженнями в приватному секторі не завжди дотримується необхідна координація. У Японії слабо розвинене венчурне фінансування і венчурний бізнес в цілому. Відзначається нестача професійних кадрів, досить повільно йде процес розвитку технопарків і бізнес – інкубаторів. Низьку ефективність ІІ уряду продемонстрували також результати державної програми розвитку високотехнологічних науково-промислових регіональних кластерів. Міжнародні науково-технічні зв'язки

здійснюються в Японії як по лінії державних наукових центрів і дослідницьких інститутів з виділенням фінансування з бюджетів відповідних міністерств, так і по лінії громадських та професійних науково-технічних товариств і асоціацій, а також приватних дослідницьких організацій і промислових компаній [7].

У **Швеції** більшість витрат на НДДКР здійснюється підприємницьким сектором. Підтримка урядом НДДКР в підприємницькому секторі, в основному, обмежується проведенням досліджень у сфері оборони (13% всього державного фінансування НДДКР). Водночас, фундаментальні дослідження фінансуються переважно державою, тоді як частка підприємницького сектора вкрай мала. Важливими відмінними рисами Швеції є високий рівень освіти і кваліфікації зайнятих у державному секторі, ефективна робота державних інститутів, стабільна політична система. У Швеції розвинений ринок венчурного капіталу. Тим не менш, національна система підтримки і стимулювання комерціалізації результатів НДДКР через створення та розвиток нових підприємств часто характеризується як порівняно слабка і фрагментарна. Низька результативність у частині комерціалізації результатів НДДКР стала причиною створення цілого ланцюжка організацій, відповідальних за виконання політики щодо розвитку бізнесу. Інноваційний Міст (The Innovation Bridge), підтримує комерціалізацію результатів наукових досліджень і забезпечує (обмежене) фінансування на передпосівній стадії (pre-seed); ALMI Бізнес-Партнерство (ALMI Business Partner) підтримує створення бізнесу (не проводить НДДКР); Промисловий Фонд (the Industrial Fund) є державним венчурним інвестором; і Агентство з інвестицій до Швеції (the Invest in Sweden Agency, ISA) сприяє притоку інвестицій.

Однією з найсерйозніших проблем шведської НІС вважається порівняно низький рівень наукомісткого виробництва за межами кількох великих, технічно передових транснаціональних корпорацій. Їхні технічні досягнення за невеликим числом винятків історично пов'язані з традиційними технологіями і галузями [6].

У **Німеччині** до теперішнього часу сформована законодавча база НІС, правові акти якої можна умовно розділити на три групи – 1) пов'язані з навчальними закладами, 2) дослідницькими організаціями і 3) сектором підприємництва. Особливо вдалою визнається діюча система патентних законів, що передбачає, серед іншого, спрощену реєстрацію винаходів. Ефективність патентного законодавства Німеччини підтверджується збільшенням кількості патентів з 1977 р. в 20 разів. Водночас у сфері нанотехнологій відсутня повноцінна законодавча база, через що вона регулюється правовими актами з суміжних галузей (наприклад, фармацевтики). Всього ж в даний час виділяють три основні напрямки підтримки НІС – 1) поліпшення умов ведення інноваційного підприємництва, 2) розвиток освіти і науки для підготовки кваліфікованих фахівців і підвищення якості проведених досліджень і 3) фінансування інноваційного підприємництва. Виконання цих завдань німецькими державними органами визнається досить успішним, однак при цьому відзначаються деякі недоліки. Зокрема, у Німеччині нерозвинені стимули для ведення дослідницької роботи і впровадження інновацій в податковій системі. Недостатньо розвинена взаємодія науки та бізнесу; одним із заходів щодо вирішення цієї проблеми стало створення у ВНЗ кафедр підприємництва, покликаних сприяти більш широкій комерціалізації розробок [6, 12].

В економіці **Індії** сформовані сектори НІС світового (або порівнянного зі світовим) рівня, – автомобільна промисловість, інформаційні технології, комунікації, фармацевтика, а також атомна енергетика, космічна галузь. У країні діють 45 технопарків, які в сукупності виробляють 80% експортованої продукції ІТ – сфери. Крім того, завдяки вжитим заходам державної підтримки індійських інформаційних технологій, на Індію припадає 65% світового ринку аутсорсингу – так, понад 300 транснаціональних корпорацій перевели до неї свої підрозділи з розробки комп'ютерних програм. Така привабливість для іноземного бізнесу пов'язана з високою кваліфікацією індійських ІТ – спеціалістів з одночасною дешевизною їх праці – зарплати аналогічних працівників у США виявляються в середньому в 6 разів вищі. В Індії в даний час урядом більшою мірою фінансується розвиток фундаментальних досліджень на противагу прикладним, через що значна частина наукових досліджень не знаходить практичного застосування. Країна залишається вкрай бідною і, в цілому, її можна охарактеризувати як таку, що має високу якість НІС з вкрай низькими показниками в інших сферах економіки.

У **Канаді** в сучасній структурі управління інноваціями відсутній єдиний орган на федеральному рівні, а функції щодо стимулювання досліджень розподілені між урядами провінцій та окремими міністерствами, що часто викликає бюрократичні проблеми при реалізації різних програм. В даний час в Канаді налічується близько 100 ВНЗ, у яких навчається 1,5 млн. студентів. 13 університетів займають лідируючі позиції у проведенні наукових досліджень і входять до числа 200 кращих ВНЗ світу. Водночас, відзначається менша участь приватного бізнесу, в порівнянні з США, у фінансуванні ВНЗ.

В кінці 1960-х рр.. в країні за зразком США почали з'являтися перші венчурні фонди, для фінансування комерціалізації наукових розробок. В 1973 р. створена Асоціація венчурного капіталу, що об'єднала всіх венчурних інвесторів. Канадська венчурна сфера демонструє набагато менший вплив на економіку, ніж американська – якщо інноваційні фірми в США надають 12,1 млн. робочих місць з 115 млн. або понад 10% від їх загальної кількості, то в Канаді вони надають лише 150 тис. робочих місць (1,3% від їх загальної кількості). З іншого боку, канадські венчурні фірми демонструють більшу стійкість на ринку [6].

У **Казахстані** основним інститутом розвитку, відповідальним за інноваційну діяльність, є Фонд національного добробуту «Самрук-Казина» і його дочірнє підприємство АТ «Національний інноваційний фонд» (Ніф). Крім цього активну позицію в Республіці Казахстан у сфері підтримки інноваційної діяльності займають і великі національні компанії (100%-а участь держави). У республіці сформована дворівнева система технопарків – національних і регіональних, 3 з 13 казахстанських технопарків розташовані на території ВНЗ, таких, як КазНУ ім. аль-Фарабі, НПУ ім. К. Сатпаєва і ВКГТУ ім. Д. Серікбаєва; інші 10 здійснюють свою діяльність на території великих промислових підприємств і наукових центрів [6, 7, 8].

У законодавстві **Білорусі** для суб'єктів інноваційної інфраструктури передбачені преференції для науково-технологічних парків, центрів трансферу технологій та резидентів науково-технологічних парків (ставка податку на прибуток встановлена в розмірі 10%). Також передбачена можливість отримання коштів з республіканського бюджету на організацію діяльності та розвиток матеріально-технічної бази венчурної організації. При цьому механізм, стимулюючий

поширення на ринку результатів НДДКР, практично не діє. Пропоновані результати НДДКР знаходять слабок практичне застосування в економіці. Рівень інноваційної активності підприємств в 4 рази нижчий, ніж у країнах Євросоюзу. На думку білоруських експертів, чинне законодавство, що регулює інноваційну діяльність, не відповідає повною мірою сучасним ринковим відносинам і створення механізмів мотивації і стимулювання в сфері інновацій [6, 7, 8].

Фактори успіху інноваційного розвитку країн. За результатами аналізу досвіду низки країн можна виявити чинники успіху і визначити роль державної ІП, завдяки якій став можливим інноваційний розвиток.

Одним з ключових факторів успіху британської ІП стала орієнтація на приватну ініціативу. На відміну від багатьох інших країн, провідна роль в інноваційному розвитку Великобританії належить не державі: інноваційна стратегія країни націлена, насамперед, на розвиток попиту на інновації, практикується регіональний підхід до інвестицій.

В **Ірландії**, хоча приватний сектор є основним генератором інновацій, саме держава формує основні умови інноваційного розвитку. Успіх її НІС може бути описаний трьома основними компонентами: включення Ірландії в світову фінансову систему, що привело до значного зростання іноземних інвестицій в економіку країни і приходу транснаціональних корпорацій, створення інноваційних «вогнищ» розвитку на основі участі країни в міжнародному русі технологій і різних формах міжнародної інформаційно-технологічної кооперації, підвищення якості людського капіталу за рахунок іміграції в країну кваліфікованих фахівців (в основному колишніх емігрантів).

У **Данії** історично ключову роль у створенні умов для нових технологій грав державний сектор. Важливими чинниками успіху інноваційного розвитку **Швейцарії** стала, *по-перше*, послідовність здійснюваної ІП. *По-друге*, значну роль зіграла її міжнародна орієнтація: серйозна увага приділяється підтримці національних інноваційних підприємств у міжнародних дослідницьких програмах. У **Норвегії** підтримка фундаментальних досліджень у ВНЗ є одним з головних пріоритетів норвезької ІП. Безкоштовна освіта робить можливим вступ до провідних університетів і коледжів дітей з віддалених регіонів і незаможних верств населення. Водночас, практика довічної освіти дозволяє збільшувати кваліфікацію працівників протягом усього життя.

Основними факторами успіху в **Нідерландах** стала вибіркова підтримка провідних інноваційних регіонів, а також розвинений науково-освітній комплекс, який включає в себе систему підтримки студентів, систему трансферу технологій в науковому секторі, розвинену мережу наукових університетів з державним фінансуванням.

В **Іспанії** основну роль в інноваційному розвитку відіграє активізація взаємодії між державними та приватними структурами. В **Ізраїлі** джерелом кадрів і технологій, з якого виникла ізраїльська хайтек-індустрія, стала оборонна галузь. Велику увагу в Ізраїлі історично приділялася проблемі впровадження нових технологій у виробництво. Ізраїльтяни також переймали досвід управління капіталом у міжнародних інвесторів в ході програми *Yozma*, яка зіграла вирішальну роль у становленні інституту венчурних інвестицій в Ізраїлі. Важливе значення має і сфера наукової кооперації, яка є однією з центральних ланок, що зв'язують Ізраїль з єврейською діаспорою в різних частинах світу.

Швидкий успішний інноваційний розвиток **Південної Кореї** став можливим завдяки активному запозиченню зарубіжних технологій і грамотної патентної політики. Важливу роль в «економічному диві» Кореї зіграли великі фінансово-промислові групи (чеболи), які протягом багатьох років були основою розвитку національної економіки.

Одним з основних факторів успішного розвитку американської НІС вважається послідовне створення умов та цілеспрямовані заходи з підтримки підприємництва.

Істотні успіхи **Таїланду** в підвищенні конкурентоспроможності своєї продукції і залученні іноземного капіталу, що спостерігаються в останнє десятиліття, пояснюються, насамперед, цілеспрямованими кроками уряду з розвитку виробничої інфраструктури та бізнесу.

Головними факторами успіху **Бельгії** в інноваційному розвитку є збалансована регіональна ІП і продумана система фінансової підтримки інноваційної діяльності.

Успіху **Австрії** на шляху інноваційного розвитку сприяли структурні програми підтримки, які приймалися з метою організації кооперації високотехнологічних підприємств без жорсткої прив'язки до конкретних технологічних напрямків. Крім того, в країні добре розвинене співробітництво між вищими професійними училищами та малими і середніми підприємствами в сфері створення та впровадження інноваційних розробок. Успішно розвивається мережа технопарків, які створюють оптимальні умови для розвитку підприємств МСБ, в т.ч. інноваційних. На державному рівні ініціюється формування кластерів, що також є одним з методів підтримки високотехнологічного експорту.

До основних чинників успіху **Фінляндії** можна віднести володіння державою частками в ключових фірмах; регулювання процентної ставки; державна підтримка приватного сектора; чергування державної кооперації та державної конкуренції з галуззю. Провідна роль у розвитку телекомунікаційної промисловості Фінляндії і галузі в цілому належить компанії Nokia, істотний вплив на довгострокове зростання якої зробило державне фінансування в особі агентства Tekes, яке фінансувало 8% всіх витрат Nokia на НДДКР [6].

Однією з основних сильних сторін НІС **Франції**, що сприяють її інноваційному розвитку, стали полюси конкурентоспроможності, які дозволяють підприємствам, університетам і дослідникам-розробникам працювати у зв'язці.

Ключовим фактором успіху інноваційного розвитку **Швеції** є тривалі масштабні вкладення в освіту, що сприяло розвитку науки.

В інноваційному розвитку **Німеччини** важливу роль зіграло співробітництво з США (післявоєнне відновлення економіки), а також розвиток механізму державно-приватного партнерства, що став певною мірою заміною венчурного фінансування, яке не отримало у Німеччині широкого розповсюдження.

Японський досвід державної підтримки інноваційного процесу суперечливий і не може вважатися однозначно успішним. Але передумовою є інтенсивний економічний розвиток, що стало основою для інноваційного розвитку.

Основним фактором успішного розвитку інноваційної сфери в країнах, що не належать до лідерів інноваційного розвитку (**Казахстан, Білорусія, Індонезія, Індія** та ін), є взаємодія з іншими країнами і запозичення технологій та основ державної ІП.

Перелік і зміст основних програм інноваційної політики в окремих, аналізованих нами країнах [8,10,20], наведено в таблиці 1.

Таблиця 1
Перелік і зміст програм інноваційної політики в окремих країнах

Країни	Програми	Зміст програми
Великобританія	«Інноваційна нація», 2008 р.	Програма спрямована на створення найбільш привабливих в світі умов для інноваційного бізнесу і державних послуг
	Small Business Research Initiative	Програма надає фінансування на критичних етапах розробки продукту на конкурсній основі
	Train to Gain, 2006 г.	Програма допомагає роботодавцям визначити, спеціалісти якого рівня кваліфікації і з якої галузі їм потрібні. До грудня 2007 р. понад 72 тис. роботодавців вступили у взаємодію з програмою, більше третини млн.. учнів розпочали навчання.
	Leadership and Management programme	Програма, що фінансується урядом, з підвищення кваліфікації директорів і менеджерів.
Ірландія	START	Програма спрямована на забезпечення доступу до інформації і навчання для стартапів
	Skillnets	Програма пропонує підвищення рівня професіоналізму менеджменту малих та середніх підприємств.
	Industry-Led Networks Pilot programme	Програма надає підтримку галузевим мережам, що сприяють співробітництву в окремих галузях
Швейцарія	Програма «інноваційних чеків» на період кризи	Підтримка інноваційних розробок, бюджет яких є незначним, малим і середнім підприємцям, а також окремим дослідникам пропонується за спрощеною схемою обґрунтування за 10-12 робочих днів отримання чеків вартістю 7500 швейцарських франків кожний, якими вони можуть швидко сплатити нескладні дослідження або вже існуючі розробки
Норвегія	Програма OG21 (Oil and Gas in the 21st Century)	Пріоритетними напрямками програми є сталий розвиток, підвищення темпів відновлення запасів завдяки геологорозвідувальним роботам, збільшення коефіцієнту видобутку нафти, розробка ефективних технологій освоєння шельфу та інші сфери. Програма направлена на забезпечення взаємодії представників університетів, науково-дослідних інститутів, постачальників, нафтових компаній і членів уряду.

Нідерланди	Кластерна програма «Пункт перший: нанотехнології і вбудовані системи»	Місія програми полягає в реалізації потенціалу країни в напрямі створення екосистеми наноелектроніки світового рівня і створення академічної, промислової і інституціональної інфраструктури, здатної перевищити кращі світові аналоги.
Іспанія	Державна стратегія інновацій	1 етап (2010-2015 рр.) – вирішення існуючих проблем з інноваційним розвитком у відповідності з науковими і економічними можливостями. 2 етап (2016-2020 рр.) – конвергенція з країнами-лідерами в інноваціях.
	INNPACTO	Спільне фінансування державою і приватним сектором інноваційних проектів
	INNPLANTA INNOCAMPUS	Створення і покращення інфраструктури технологічних парків і ВНЗ і сприяння в трансфері технологій
	Програма підтримки і стимулювання діяльності в галузі досліджень, розробок і інновацій «Ingenio 2010»	Активізація і об'єднання зусиль державних органів, приватних компаній, університетів та інших структур, що мають відношення до дослідницької роботи.
Ізраїль	Програма Yozma	Створення власної венчурної галузі
	Політика горизонтального технологного розвитку	Максимізація і інституціоналізація НДДКР компаніями приватного сектору
Китай	Програма «863»	Розвиток науково-технічного потенціалу країни як основи забезпечення стабільного зростання економіки в середньостроковій перспективі. Пріоритетними визначено 8 напрямів: біоінженерія, космічна техніка, інформатика, лазерна техніка, автоматика, енергетика, нові матеріали, техніка освоєння світового океану.
	Програма «Іскра»	Розвиток сільського господарства на основі застосування науково-технічних досягнень
	Програма «Факел»	Активізація впровадження у виробництво передових зарубіжних і вітчизняних розробок
	Програма «973»	Розвиток фундаментальних досліджень в системі Академії наук КНР
	Програма «Створення нових знань»	Створення мережі «міжнародних центрів знань» для розвитку інтелектуального новаторства
	Фонд середніх і малих підприємств науково-технічного профілю	Створення механізмів венчурних інвестицій і комерціалізації науково-технічних досягнень малих і середніх підприємств з високою технологічністю і конкурентоздатністю
	Середньо – і довгострокова державна програма науково-технічного розвитку	Визначає актуальні напрями інноваційної політики країни до 2020 року

Південна Корея	Програма «На межі 21 століття»	Розвиток базових технологій, а також ключових технологій в пріоритетних галузях господарства
	KOSBIR – Korea Small Business Innovation Research	Підтримка малого і середнього інноваційного бізнесу
Бразилія	Політика розвитку продуктивності (PDP)	Визначає цільові обсяги фінансування і податкові пільги з ключових галузей (інформаційні технології, біотехнології, енергетика і інш.)
	Програма прискореного розвитку науки, технології та інновацій	Національний план заходів в галузі науки і технології
США	Програма інноваційних досліджень в малому бізнесі (Small Business Innovation Research Program – SBIR)	Фінансова і консультаційна підтримка інноваційних компаній
	Програма по трансферу технологій в малом бізнесі (Small Business Technology Transfer Program – STTR)	
	Програма з інвестицій в малий бізнес (Small business investment company – SBIC).	
Австрія	Товариство підтримки НДДКР FFG	Фінансування інноваційних проектів
	Австрійське агентство підтримки економічного розвитку (AWS)	
	Програма COMET (Competence Centers for Excellent Technologies)	Створення центрів компетенції в наукоємних галузях
	Програма AplusB (Academia + Business)	Формування консорціумів з наукових і промислових компаній, підтримка нових високотехнологічних фірм
	Програма FHplus	Створення центрів компетенції у вищій технічній школі
	Програма JITU (Förderung von Gründung und Aufbau junger innovativer technologieorientierter Unternehmen)	Надання фінансової підтримки для створення нових технологічних компаній
	Програма COIN (Cooperation and Innovation)	Стимулювання інноваційної активності підприємств
Таїланд	Проект «Промислово-технологічна клініка»	Підтримка малого і середнього бізнесу в проведенні наукових досліджень

Республіка Казахстан	Фонд національного добробуту «Самрук-Казіна»	Розвиток національної інноваційної інфраструктури
Республіка Індонезія	Проекти по створенню технопарків	Формування національної мережі технопарків
Бельгія	«Група високого рівня 3%» (High Level Group 3% / Haut conseil 3%)	Підтримка розвитку інноваційної системи на федеральному рівні
Республіка Беларусь	Стимулювання державою інноваційної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • для науково-технологічних парків, центрів трансферу технологій і резидентів науково-технологічних парків ставка податку на прибуток встановлена у розмірі 10%; • передбачена можливість отримання коштів з республіканського бюджету на організацію діяльності і розвиток матеріально-технічної бази венчурної організації; • відсутній обов'язок здійснення обов'язкового продажу іноземної валюти, отриманої венчурною організацією від реалізації товарів і майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності.
Фінляндія	Програма OSKE (The Centre Expertise Program)	Створення системи управління інноваційними процесами і розвиток регіональної спеціалізації
	Фонд «Sitra»	Інвестиції в біотехнології
Франція	Державний план стимулювання патентування винаходів вітчизняними фірмами	Скорочення диспропорції між кількістю національних і іноземних заявників шляхом удосконалення патентної системи, зниження патентних зборів і надання допомоги своїм компаніям при здійсненні патентної процедури
	Програма PME	Стимулювання приватних інвестицій в науку, покращення взаємодії між учасниками інноваційного процесу і підтримка розвитку малих і середніх підприємств
Японія	Базові плани розвитку наук і технологій	Науково-технічний розвиток економіки в цілому
Швеція	Програма «The Innovation Bridge»	Підтримка комерціалізації результатів наукових досліджень
	ALMI Business Partner	Підтримка створення інноваційних компаній

Німеччина	Програми підвищення кваліфікації і консультування	Надання навчально-методичної підтримки малим інноваційним компаніям
	Програми приватно-державного партнерства в науково-дослідницькій сфері	Стимулювання вкладень приватним сектором коштів у НДДКР
Індія	Надання податкових пільг	Видатки на НДДКР приватних компаній вираховуються з прибутку при обчисленні податку на прибуток
	Створення мережі технопарків в ІТ-секторі	Стимулювання виробництва програмного забезпечення на експорт
Канада	Стратегія «Мобілізація науки и технологій для досягнення ринкових переваг Канади»	Розвиток пріоритетних напрямів – захист екології, енергетика і природні ресурси, медицина і інформаційні технології.
	Програма по створенню дослідницьких кафедр	Залучення висококваліфікованих спеціалістів і попередження «витоку мізків» в США, а також активізація процесу наукових розробок

Висновки. На основі аналізу НІС розглянутих країн можна зробити висновок, що в сучасних умовах успішна конкуренція з провідними гравцями світового ринку без створення та постійного вдосконалення НІС неможлива. У більшості моделей НІС основним, або одним з ключових гравців є держава. Конкретні успішні реалізації ідеї НІС можуть істотно змінюватись в залежності від історико-економічного контексту, наприклад, в силу історичних причин, американська система є найбільш диверсифікованою і гнучкою, а фінська, навпаки, – більш структурованою. При цьому обидві системи є ефективними. Тим не менш, можливо сформулювати декілька основних положень, значною мірою загальних для різних країн.

Успішному розвитку НІС сприяють такі чинники: послідовна і довгострокова інноваційна політика держави з чітко сформульованими цілями і завданнями; раціональне використання наявного інноваційного потенціалу як фундаменту для будівництва інноваційної економіки та реалізації ІІІ; систематичні зусилля з налагодження і зміцнення співробітництва між приватним, дослідницьким і освітнім секторами; виявлення і цільова підтримка важливих для інноваційно – технологічного потенціалу напрямків, які недостатньо швидко розвиваються або не розвиваються самостійно; охоплення якомога більшої кількості потенційно інноваційних фірм за допомогою надання їм державної підтримки; розвинені програми комерціалізації інновацій, створюваних та запозичених технологій; розумне залучення іноземних інвестицій транснаціональних корпорацій; наявність розвиненого законодавства у сфері інтелектуальної власності; систематичне вивчення та впровадження кращого міжнародного досвіду. На основі проведеного аналізу країн можна також зробити висновок про те, що низький рівень розвитку окремих інститутів не завжди заважає інноваційного розвитку.

Ключове значення в даному випадку мають вибір стратегії проведення державної політики і, найчастіше, – вдалий збіг обставин.

Аналіз історичних передумов дозволив виявити ряд закономірностей, на основі яких може бути структурований світовий досвід інноваційного розвитку: 1) Країни, які нещодавно перейшли на шлях інноваційного розвитку (Китай, Південна Корея, Норвегія), у яких можна запозичити конкретні заходи щодо здійснення прискореного переходу до інноваційної економіки;

2) Країни, історичний розвиток яких логічно підійшов до інноваційного. Це, в основному, розвинені країни. Їх об'єднують такі основні передумови успішного інноваційного розвитку: безкоштовна освіта (Німеччина), соціальна згуртованість, однаковість (Данія, Швеція), високі витрати на науку (Німеччина, Данія, Японія, Фінляндія).

Аналіз ретроспективи інноваційного розвитку також дозволяє виділити порівняльні позиції вихідного положення країн, які можна розглядати як загальні для них фактори інноваційного розвитку: • наявність значимих корисних копалин (Німеччина, Норвегія), географічне положення (Сінгапур, Нідерланди, Великобританія), англійська мова (Індія, Сінгапур, Нідерланди, Великобританія).

До факторів, що перешкоджає розвитку НІС, можна віднести, зокрема, такі: низька частка бізнесу у фінансуванні НДДКР (Франція, Швеція, Нідерланди, Індія); слабе залучення малого бізнесу в інноваційну діяльність (Франція, Швеція, Нідерланди, Японія); «відплив мізків» (Франція, Німеччина); територіальні диспропорції в розвитку (Німеччина, Індія, Китай, Франція, Норвегія); швидке старіння населення (країни Європейського Союзу); високі витрати на військово-промисловий комплекс (Швеція, Ізраїль); нерозвинені ринки венчурного капіталу (Данія, Німеччина); проблеми комерціалізації інновацій (Індія, Німеччина, Бразилія); бюрократія (Індія, Бразилія, країни Азії).

Аналіз окремих заходів державної інноваційної політики різних країн світу [7,9,16,20-23], з урахуванням зазначених недоліків НІС, дозволяє виділити ряд компонентів державної ІП, які, як правило, використовуються для розвитку НІС: створення спеціальних організацій і органів, відповідальних за визначення і реалізацію інноваційної політики (майже всі країни); активна взаємодія з іншими країнами в частині обміну технологіями (майже всі країни); створення інноваційних кластерів (Франція, Німеччина); здійснення основних інновацій у великих транснаціональних корпораціях (Швеція, Франція, Нідерланди, Індія, Японія); забезпечення безкоштовної освіти (Німеччина, Норвегія); використання «інноваційних ваучерів» (Нідерланди, Великобританія, Німеччина); значне пряме бюджетне фінансування НДДКР в різних формах.

Література:

1. Freeman C., *Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan*, London: Frances Pinter, 1987.
2. Lundvall B.-A., *National Systems of Innovation. Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, London: Pinter Publishers, 1992; Nelson R., ed., *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*, N.Y.: Oxford University Press, 1993.
3. Иванова Н.И. Национальные инновационные системы. // Вопросы экономики. – № 7. – 2001. – С. 61.
4. *Global Trends 2025: A Transformed World (4th edition)* Publisher: U.S. Executive Office of the President [Електронний ресурс] //

- Режим доступу: http://www.ebook3000.com/politics/Global-Trends-2025-A-Transformed-World-4th-edition-_136080.html
5. Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації. / Упор. Г.О. Андрощук, М.М. Шевченко. – К: Парламентське вид-во, 2007.-304 с.
 6. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів /Автори-упорядники: Г. О. Андрощук, І. Б. Жилиєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко.— К: Парламентське вид-во, 2009.— 632 с.
 7. Федулова Л.І., Мазаракі А.А., Андрощук Г.О. **Інноваційна політика: підручник** – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, **2012**. – **604 с.**
 8. Інноваційна інфраструктура в контексті національної інноваційної системи (економіко-правові проблеми): монографія / За науковою редакцією О. Б. Бутнік-Сіверського : кол. авторів : О. П. Орлюк, О. Б. Бутнік-Сіверський, Г. О. Андрощук та ін. — К. : НДІ ІВ НАПрНУ, «Лазурит-Поліграф», 2011. — 414 с.
 9. Законодавче регулювання інноваційної діяльності в Європейському Союзі та державах-членах ЄС / за ред. Г.Авігдора, Ю. Капіци. – К. : Фенікс, 2011. – 704 с.
 10. Національна інноваційна система: зарубіжний досвід, стан в Україні. Аналітичні матеріали до парламентських слухань. За ред. академіка НАН України В.М. Геєця, д.е.н. Л.І.Федулової. НАН України, Інститут економіки та прогнозування.-К: 2007.—184 с.
 11. Kaczorowska M. Nauka, parki technologiczne i innowacyjność w Hiszpanii [Електронний ресурс] // Режим доступу:http://www.pi.gov.pl/PARP/chapter_86196.asp?soid=A671DBEF4C134E0FA9AF505112A1C808&keepThis=true&TB_iframe=true&height=650&width
 12. Андрощук Г.О. Програма інноваційного розвитку економіки Німеччини: стратегія високих технологій // Наука та інновації, № 3, 2009 – с.72-88.
 13. Андрощук Г. Національна інноваційна система Фінляндії: формула успіху// Наука та інновації, № 4, 2010 – С.93-107.
 14. Андрощук Г. Охрана интеллектуальной собственности в Китае: состояние и тенденции // Наука та інновації, № 1, 2010 – С.81-101.
 15. Андрощук Г.О., Еннан Р.Є. Інноваційна політика Європейського Союзу// Наука та інновації, № 5, 2009 -С.85-96.
 16. Крехівський О.В. Сучасні національні інноваційні стратегії: методологія і практика розробки: наукова доповідь/ Крехівський О.В., Саліхова О.Б.-К.: «Фенікс», 2009 -56с.
 17. Механізми державного управління науково – технологічною сферою (світовий та вітчизняний досвід): монографія.-К: УкрІНТЕІ, 2009.-216с.
 18. Национальные инновационные системы / Н.И. Иванова.- М.: Наука, 2002 – 244 с.
 19. Національна інноваційна система України: проблеми і принципи побудови / Макаренко І.П., Копка П.М., Рогожин О.Г., Кузьменко В.П. / За наук. ред. І.П. Макаренка.- К. :Інститут проблем національної безпеки, 2007.-520 с.
 20. Зверев А. В. Формирование национальной инновационной системы: мировой опыт и российские перспективы автореф. дис. на соискание уч. ст. док. экон. наук Специальность 08.00.05 – «Экономика и управление народным хозяйством (макроекономика); (управление инновациями и инвестиционной деятельностью)» Москва 2009

21. Малицкий Б.А. Стратегия инновационного развития Украины: от разработки к реальной практике // Наука та наукознавство, №2, 2011 – С.6-20.
22. Степанов О.П. Інноваційний бізнес: кредитно-модульна система навчання / О. П. Степанов, Н. П. Гончарова, Г. О. Андрощук.- К. : Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 420 с.
23. Федулова Л.І., Андрощук Г.О., Хаустов В.К. Інтелектуальна власність в національній інноваційній системі: Науково-аналітична доповідь. НАН України; Ін-т екон. та прогнозув.- К., 2010.-216с.

УДК 336.71

Смерічевський С. Ф., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку і аудиту Національний авіаційний університет;

Клімова О. І., кандидат економічних наук, Донецький державний університет управління, м. Маріуполь.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛИТТІВ І ПОГЛИНАНЬ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Досліджено теоретичні та практичні аспекти злиттів і поглинань у банківському секторі економіки зарубіжних країн на прикладі США, Німеччини та Японії. Розглянуто характерні відмінності у процесах злиттів і поглинань у банківському секторі економіки, які притаманні США, Німеччині та Японії. Проаналізовано фактори, що активізують або стримують процеси злиттів і поглинань у банківському секторі економіки цих країн. Визначено низку негативних наслідків, які можуть виникнути у процесі злиттів і поглинань у банківській сфері зарубіжних країн.

Ключові слова: злиття, поглинання, банківський сектор, зарубіжні країни, активізація, негативні наслідки.

Постановка проблеми. Процеси злиттів і поглинань наразі є однією з основних тенденцій світового фінансового ринку. Активізація діяльності банків на ринку злиттів і поглинань характерна як для країн із розвинутою ринковою економікою, так і для країн із ринками, що розвиваються (країни Східної Європи, Азіатські країни, країни Латинської Америки), яким такі процеси не були притаманні раніше. Консолідація банківського бізнесу у процесі злиттів і поглинань є одним із основних шляхів вирішення проблем, що стримують розвиток банківського сектора економіки країни. У світовій банківській практиці злиття і поглинання використовуються як метод відбору найбільш ефективних і конкурентоспроможних кредитних установ. Багато великих національних і міжнародних банків було утворено у результаті злиттів і поглинань з конкуруючими установами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і прикладних проблем злиттів і поглинань у банківському секторі економіки країни

та її регіонів присвячена велика кількість наукових праць як зарубіжних учених (М. Аффініт, А. Бергер, І. Вальтер, Ф. Девіс, Х. Джонсон, Т. Коллер, Т. Коупленд, Дж. Маркюсен, П. Роуз, П. Сібрайт, Дж. Сінкі, Д. Фокареллі та ін.), так і вітчизняних науковців (Г. Азаренков, М. Алексеєнко, С. Богма, Т. Васильєва, О. Діденко, І. Івасів, К. Кіреєв, С. Козьменко, О. Костюк, Т. Момот, О. Проніна, М. Савлук, І. Сало, А. Степаненко, Н. Шевчук, Н. Шульга та інші). Зарубіжні країни мають великий досвід із питань злиттів і поглинань у банківській сфері, у той час як вітчизняні банки ще не накопичили такого досвіду. Отже, дослідження досвіду провідних зарубіжних країн становить значний інтерес з точки зору подальшого порівняння зарубіжної та вітчизняної практики банківських злиттів і поглинань, а також у контексті імплементації певних зарубіжних досягнень з цієї проблеми у вітчизняній банківській практиці.

Метою статті є дослідження місця й ролі процесів і наслідків злиттів і поглинань у діяльності банківського сектора провідних зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно з'ясувати сутність термінів «злиття» та «поглинання» у контексті банківських установ. Згідно із зарубіжною практикою категорії «злиття» та «поглинання» іноді ототожнюються, не визначаючи чітко вираженої різниці між двома термінами. У міжнародному банківському середовищі використовується термін *mergers&acquisitions* (M&A) [1].

Традиційно основна частка злиттів і поглинань у вартісному вираженні припадала на такі країни, як США та Великобританія, у той час як країни континентальної Європи та Японія до 90-х років минулого століття характеризувалися значно більш низькою інтеграційною активністю. Відмінності в інтенсивності й спрямованості процесів злиттів і поглинань між цими країнами дозволяють припустити існування певних об'єктивних характеристик середовища, що визначають ключові відмінності у процесах злиттів і поглинань за участю банків. На основі порівняльного аналізу економічних систем США, континентальної Європи та Японії необхідно ідентифікувати ці фактори, а також визначити специфіку й ефективність процесів злиттів і поглинань у даних країнах.

Активізація ринку злиттів і поглинань передбачає три ключові компоненти: наявність привабливих для інвестора потенційних об'єктів (наявність мотивів для покупки); наявність доступних об'єктів (можливість для інвестора придбати контроль, тобто наявність у власників мотивів для продажу); наявність джерел фінансування угод злиттів і поглинань (механізм кредитування такого роду угод, можливості фінансування угод за рахунок ринку цінних паперів).

Можливість фінансування реального сектора економіки за рахунок ринків капіталу обумовила у США та Великобританії паралельний розвиток ринку цінних паперів і банківської системи та орієнтацію банків на роздрібний банківський бізнес, тобто обслуговування дрібних і середніх клієнтів. Фінансова система, в якій ринок цінних паперів відіграє ключову роль у фінансуванні компаній, впливає на цільові настанови економічних суб'єктів, пов'язуючи їх з індикаторами фондового ринку (орієнтація компаній на ринкову капіталізацію, показник прибутку на акцію тощо). Високий ступінь розвитку ринку цінних паперів також обумовлює значні можливості фінансування угод злиттів і поглинань.

Незважаючи на вищезазначені фактори, ринок злиттів і поглинань у банківському секторі економіки США не завжди був настільки активний, як протягом

останніх десятиліть. Причиною тому було жорстке регулювання банківської діяльності, яке тривалий час обумовлювало низький ступінь її інноваційності [2, с. 109], низьку привабливість акцій банків (до 1970-х років ціна акцій перевищувала балансову вартість у середньому лише на 10-15 відсотків [3, с. 303]), і тому заморожувало структуру банківського сектора. Слабка інтенсивність злиттів і поглинань у банківській сфері США спостерігалась до 1980-х років: протягом 50-ти років (з 1930-х до 1980-х років) кількість банківських злиттів і поглинань становила 75-150 угод на рік.

Для американської економіки характерний низький ступінь державного втручання. Державне регулювання діяльності банків у США традиційно спрямоване на підтримку конкуренції й зниження ризиків банківської системи. На участь банків у процесах злиттів і поглинань впливало тверде регулювання створення банківських відділень (до 1994 року), законодавчо закріплений спеціалізований характер банківської діяльності (зокрема, розмежування комерційної та інвестиційної банківської діяльності), наявність географічних обмежень на розширення банків за межі штату базування (до 1994 року), заборона на участь банків у капіталі нефінансових компаній (до середини 1990-х років), тверде антимонопольне регулювання банківської сфери. Стримуючи процеси злиттів і поглинань, державне регулювання разом із тим до 1994 року обумовлювало їхню важливу роль у банківському секторі економіки США як основного способу розширення банків в інші штати.

Лібералізація законодавства в 1990-х роках (фактична відмова від моделі спеціалізованої банківської діяльності, зняття обмежень на міжштатні злиття) привела до активізації процесів злиттів і поглинань: злиття банків у 1990-х роках стали елементом структурної адаптації банківського сектора економіки США до посилення конкуренції, яка тривалий час була фактично обмежена законодавством.

Серед основних особливостей злиттів і поглинань за участю банків у США слід відмітити такі.

По-перше, основна частка великих угод злиттів і поглинань у банківському секторі економіки США укладається між найбільшими банківськими холдинговими компаніями, які внаслідок особливостей регулювання діяльності банків є домінуючою організаційною структурою у сфері комерційної банківської діяльності США, або їх дочірніми компаніями.

По-друге, характерною рисою американської моделі ринку корпоративного контролю є *відкритий характер угод*. Особлива увага при здійсненні операцій злиттів і поглинань приділяється процесу інформування трьох груп: акціонерів, банківських співробітників і ринкових аналітиків. Якщо більшість акціонерів не оцінюватимуть угоду як сприятливу для росту їх добробуту в майбутньому, вони можуть блокувати її шляхом голосування або почати скидати акції, що призведе до падіння курсу акцій та негативної зміни вартості угоди. Небезпека того, що досвідчені й висококваліфіковані працівники негативно сприймуть майбутнє злиття, криється в тому, що вони можуть піти у конкуруючі фінансові інститути. Надання достовірної й повної інформації про злиття ринковим аналітикам також розглядається як один із ключових моментів вдалої угоди, оскільки ринковий курс акцій банків – учасників злиття базується на інформуванні ринку про потенційну ефективність даного злиття. Оскільки фінансування більшості

банківських злиттів здійснюються через обмін акціями (принаймні частково), зміна ринкового курсу акцій банку може привести до зміни вартості угоди.

По-третє, характерною рисою банківських злиттів у США є скорочення витрат за рахунок скорочення чисельності відділень і персоналу як обов'язковий елемент злиття. Наприкінці минулого століття у банківській сфері США сформувалась модель, відповідно до якої злиття повинне забезпечувати скорочення витрат на 25-50%.

На сьогоднішній день консолідаційні процеси за участю банків у США не втрачають популярності, кількість банків продовжує зменшуватись за рахунок злиттів і поглинань. Так, станом на 30 вересня 2013 року кількість банків у США становила 5844 установи. Зважаючи на той факт, що на даний момент найбільші чотири банки у США (JPMorgan Chase & Company, Bank of America Corp., Citigroup Inc., Wells Fargo & Company) сконцентрували у своїх руках активи на загальну суму близько 7 трлн дол. (або майже 56%), експерти та науковці, однак, не виключають подальшого скорочення кількості банків та активізацію злиттів і поглинань як основних форм консолідації капіталу в банківській сфері. Основними стимулами до об'єднання капіталів для американських банків виступають: підвищення конкуренції на міжнародному та національному рівні, прагнення досягти економії на веденні бізнесу, створення достатньої капітальної бази для протистояння кризовим явищам, а для деяких банків – це єдиний варіант для того, щоб залишитись на ринку банківських послуг [4].

У США очікується нова хвиля консолідації серед дрібних і середніх банків. Американський банківський сектор економіки, як і раніше, відносно роздроблений, наслідки змін у законодавстві стимулюють багато фінансових інститутів шукати партнерів для злиття. Особливої значущості у цій ситуації набувають поправка Дурбана та закон Додда-Франка, які підвищують витрати на дотримання нормативно-правових вимог і змушують дрібні банки зміцнювати свій капітал і збільшувати масштаби діяльності. Великі канадські банки вийшли з фінансової кризи, маючи стійкі позиції, й зараз активно купують компанії та портфелі активів усередині країни та у США.

Подібно своїм колегам у США канадські банки націлені на подальше зростання, проявляють інтерес не до європейського ринку, що відчуває труднощі, а скоріше, до країн Латинської Америки та Азіатсько-Тихоокеанського регіону [5].

У Німеччині та Японії банки, а не ринок цінних паперів, традиційно відіграють ключову роль у фінансуванні економічного росту та орієнтовані на оптову банківську діяльність, тобто обслуговування великих корпоративних клієнтів.

У Німеччині злиття та поглинання у банківській сфері обмежуються наявністю можливостей росту за рахунок внутрішніх джерел (завдяки моделі універсальної банківської системи). Міжбанківським злиттям і поглинанням у Німеччині також перешкоджає галузева структура власності: висока (близько 75%) частка державної та пайової (взаємної) власності; поширеність стратегічних альянсів між фінансовими інститутами, між банками й нефінансовими інститутами, закріплених взаємною участю у капіталі; наявність у банків ключових акціонерів, які традиційно не розглядають великі пакети акцій банків як такі, що призначені для продажу (родинний або закритий характер бізнесу). Основною європейською формою об'єднання, у тому числі й банків, традиційно є не злиття та поглинання, а стратегічні альянси, при яких компанії поєднують свої

ресурси й зусилля для досягнення спільних цілей, не поступаючись при цьому власною незалежністю. Придбання дрібних банків обмежується також дією таких додаткових факторів, як: відсутність у дрібних банків необхідності в серйозній реструктуризації; сприйняття місцевих банків як інститутів, покликаних служити інтересам органів місцевого самоврядування (забезпечення робочих місць, підтримка місцевих соціальних та екологічних проектів тощо); наявність системи патронажу взаємних банків політичними діячами, що є членами їх рад директорів.

Для країн континентальної Європи завжди була характерною тенденція до формування місцевими й регіональними банками груп (а також союзів або банківських клубів), здатних ефективно конкурувати з національними ключовими банками. У країнах континентальної Європи процеси концентрації банківського капіталу завжди були значною мірою пов'язані з процесами концентрації у виробничій сфері та взаємно підсилювали один одного.

В якості важливого напрямку злиттів за участю банків слід виділити зрощування банківського й промислового капіталу (формування фінансово-промислових груп).

Європейський фінансовий сектор у другій половині 1990-х років був лідером у процесах злиттів і поглинань: на нього доводилася фактично третина всіх угод злиттів і поглинань на європейському ринку. Наприкінці ХХ століття **європейський банківський сектор відносився до сфер, що характеризувались найбільшою активністю злиттів і поглинань (вартість угод злиттів і поглинань у європейській банківській сфері була порівнянною з вартістю аналогічних угод у США).**

У сучасній європейській банківській сфері можна виділити такі основні напрямки угод за участю банків: міжбанківські злиття та поглинання на внутрішньому ринку; злиття та поглинання між банками різних країн – міжнародні угоди; придбання банками страхових компаній; придбання банками країн франко-германського блоку інвестиційних банків. При цьому поведінка банків свідчить про пріоритетний для них характер злиттів і поглинань на внутрішніх (національних) ринках.

На відміну від американської моделі швидкого поглинання, європейська модель злиттів може бути охарактеризована як *поступальна*, що включає 2 етапи: стратегічний альянс, закріплений взаємною участю у власності, як підготовчий етап до повного злиття та повне злиття. Слід зазначити, що поступальна інтеграція до повного злиття через перехресне володіння частками є кращою в умовах низького ступеня прозорості фінансових інститутів, оскільки дозволяє ще на ранніх етапах оцінити ступінь сумісності банків-партнерів, переваги й недоліки їх об'єднання й таким чином знизити ризики непередбачених витрат.

Другою важливою відмінністю є менша (у порівнянні зі США) можливість економії витрат за рахунок ліквідації підрозділів і скорочення робочих місць. Скорочення витрат є одним із неодмінних елементів міжбанківських злиттів і поглинань у США. За оцінками FMCG, у США середня величина скорочення витрат у результаті злиття банків, що здійснюють діяльність на одному ринку, становить 35%, на близьких ринках – 25%, на різних ринках – 15%. При європейських банківських злиттях середня величина економії на витратах значно нижче – близько 10%.

Скороченню персоналу в Європі перешкоджають жорсткість трудового законодавства, що встановлює високий рівень соціальних і компенсаційних виплат і накладає на роботодавця зобов'язання з працевлаштування звільненого працівника. Це робить процес звільнення менш масштабним і більш повільним у порівнянні зі США й Великобританією. Тому характерною рисою європейських злиттів і поглинань є підвищена увага до проблем працевлаштування персоналу, систем оплати праці й пенсійного забезпечення, адаптації співробітників до структурних змін. В Європі частіше зустрічаються злиття, метою яких є підвищення ефективності банків при збереженні всіх робочих місць. Таким чином, злиття європейських банків мають більше (у порівнянні зі злиттями у США) імовірності бути несинергетичними.

Сьогодні економічне зростання й боргова криза в Європі радикально змінюють ситуацію у банківському сегменті ринку злиттів і поглинань. Політична та економічна невизначеність в євросоні ускладнює прогнозування рівня знецінення активів, заважає домовлятися про ціну угод, а також залучати фінансування та одержувати схвалення з боку акціонерів. Окрім того, криза суттєво впливає на довіру до угод, а отже, не сприяє активності на ринку злиттів і поглинань [6].

Характерними рисами японської економіки є спеціалізований характер банківської діяльності; заходи щодо залучення постійних акціонерів компаній та банків, перехресна власність як основний спосіб передачі власності між економічними суб'єктами; сильне втручання держави в економічні процеси (у тому числі протекціоністська політика відносно фінансового сектора); валютний контроль та обмеження доступу іноземних фінансових інститутів на японський ринок фінансових послуг. Основою японської економіки є фінансово-промислові групи (кейрецу), члени яких пов'язані відносинами власності й неформальними зв'язками, центром яких є великі японські банки (система «основних» банків). Тісні взаємовідносини банків і промислових компаній довгий час були запорукою соціальної стабільності Японії. Банки в Японії традиційно розглядались з позиції суспільної користі (як робочі місця) та як дешеве джерело фінансування реального сектора економіки (банки традиційно були орієнтовані на кредитування великих корпоративних клієнтів). Тому низькі витрати на залучення банківського капіталу, що були одним з елементів японської економічної моделі, традиційно були основною конкурентною перевагою японських банків.

Ключовими перешкодами активізації злиттів і поглинань в Японії традиційно були соціально-культурні фактори, у тому числі взаємовідносини працівника й фірми, орієнтація на мораль і групову поведінку, принцип консенсусу. В японському суспільстві традиційно ставилися до M&A як до процесів соціально руйнівних, що підривають основи японського суспільства. Це обумовлювало здійснення M&A, як правило, тільки у випадках, коли це було необхідним для виживання компанії. Японська модель злиттів заснована на принципі виняткової добровільності й солідарної позиції акціонерів, персоналу та профспілок. Структурні особливості японської економіки (перехресна власність і система постійних акціонерів) обумовлюють те, що основна частина угод злиттів і поглинань в Японії є дружніми та укладаються шляхом закритих переговорів між керівництвом компаній.

Злиття та поглинання в Японії можуть бути 4-х типів: стратегічні злиття, метою яких є створення великих компаній у низці сфер (у тому числі й у

банківській); придбання «проблемної» компанії (часто компанією – членом тієї ж групи); злиття, метою яких є одержання більшої ринкової частки у новій галузі (учасниками даного типу злиттів є дрібні компанії); спроби ворожих поглинань (як правило, компанією, що є великим оператором на ринку цінних паперів, більш дрібної компанії). Держава відіграє важливу роль у процесах злиттів і поглинань, зокрема, стимулює придбання неплатоспроможних інститутів і злиття у стратегічних галузях, створюючи фонди фінансування злиттів і використовуючи практику адміністративного переконання. Не дивно, що на відміну від американської моделі злиттів, обов'язковим елементом якої є скорочення витрат, банківські злиття в Японії традиційно вели до концентрації капіталу, а не до зростання прибутковості банків.

Важливою тенденцією в японській банківській сфері наприкінці минулого століття була відмова японських банків від глобальної стратегії та перехід до стратегії концентрації на внутрішньому ринку. Це відбилося на процесах злиттів і поглинань за участю японських банків, основними напрямками яких були продаж японськими банками своїх зарубіжних активів і злиття на внутрішньому ринку. Типовими характеристиками японської моделі міжбанківських злиттів і поглинань є: концентрація на гармонізації культур; створення громіздкої структури управління, зокрема виконавчих органів і рад директорів; повільний процес прийняття рішень; збереження паралельних підрозділів і робочих місць.

Разом із тим великі злиття й поглинання останніх десятиліть в Японії на перший погляд дозволяють говорити про кардинальну зміну менталітету управлінської ланки банків (зокрема, усвідомлення того, що в умовах глобалізації фінансових ринків і динамічного конкурентного середовища японським банкам для виживання необхідно орієнтуватися на світові стандарти, якими у сучасній фінансовій сфері є американські стандарти) та підходу до злиттів (поява елементів англо-саксонської моделі консолідації). До відхилень від традиційної для Японії банківської моделі відносяться: злиття банків із різних (конкуруючих) фінансово-промислових груп; плани скорочення робочих місць, що відображають відмову від традиційної для Японії моделі взаємовідносин фірми й працівника; використання нової для японської банківської сфери моделі злиття за допомогою створення банківської холдингової компанії, що володіє акціями відособлених одиниць, виділених в окремі види бізнесу; прагнення до універсалізації банківської діяльності та орієнтація на роздрібний банківський бізнес.

Основними цілями сучасних банківських злиттів в Японії є: підвищення прибутковості, ліквідація надлишкових потужностей та інтеграція інформаційних систем. Однак втіленню в життя цих критичних для конкурентоспроможності японських банків планів на практиці перешкоджає низка факторів.

*Першим із них є прагнення до збереження незалежності фінансових інститутів, що об'єднуються (як, наприклад, у випадку Токуо-*Mitsubishi Bank та Mitsubishi Trust*), коли процес злиття перетворюється у формальну процедуру.*

Другим фактором є технічна складність інтеграції інформаційних систем банків, що об'єднуються (у США банкам потрібно 6-12 місяців на інтеграцію систем, у той час як японські банки планують витрачати близько 3-х років). На відміну від американських банків, які обслуговуються у спеціалізованих ІТ-компаніях і придбають, як правило, стандартне програмне забезпечення, японські банки створюють інформаційні системи за рахунок внутрішніх ресурсів, приділяючи

пріоритетну увагу не програмному забезпеченню, а «залізу». Якщо у США банківські інформаційні системи є відкритими (і можуть бути легко змінені), то в Японії інформаційні системи банків підбудовані під компанії, з якими банк традиційно мав тісні зв'язки, є закритими й складно інтегруються з інформаційними системами інших банків.

Третім фактором є особливості бюджету японських банків. Слід зазначити, що рентабельність японських банків значно нижче рентабельності американських та європейських банків (середній показник рентабельності на власний капітал японських банків становить усього 2,1%). В основі низької рентабельності банків лежать не високі витрати, а низький рівень доходу на активи, основна частина якого в японських банках формується від фінансування великих корпоративних клієнтів.

Як свідчать аналітики, в останні роки кількість і вартість угод злиттів і поглинань у банківському секторі економіки в усьому світі неухильно знижуються. Хоча за останні десятиліття більшість угод злиттів і поглинань на ринку фінансових послуг здійснювалися саме у цьому секторі [6].

Протягом 2014 року вартість угод M&A у банківському секторі світової економіки знизилась на 0,4% по відношенню до загальної вартості M&A-угод в усіх секторах світової економіки (рис. 1). Така ситуація може бути наслідком радикальної зміни економічного та регуляторного середовища. Так, абсолютна неможливість прогнозування регуляторних змін веде до невизначеності в усіх секторах економіки, зокрема й у банківському секторі, що деструктивно впливає на можливість банків планувати та здійснювати злиття й поглинання.

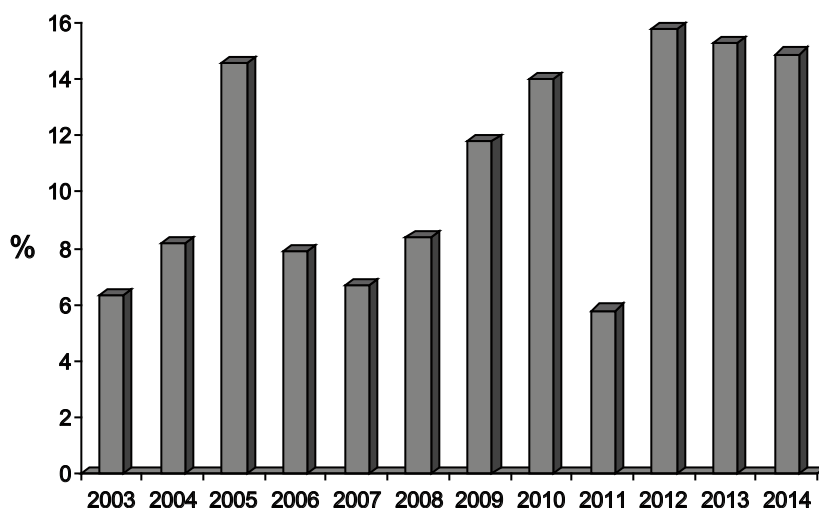

Рис. 1. Вартість угод M&A у глобальному банківському секторі у % до вартості угод M&A у секторах світової економіки [7]

Національні та міжнародні регуляторні норми змушують банки до реструктуризації. Найбільш очевидним прикладом є Базель III, що стимулюватиме банки до збільшення власного капіталу та може привести до консолідації на деяких ринках.

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що наявність ринку корпоративного контролю та активність, напрямки й моделі злиттів і поглинань

залежать від сукупності взаємозалежних економічних і позаекономічних факторів – умов, в яких діють економічні суб'єкти: тип фінансової системи (ключовими елементами якої є переважний тип корпоративного управління, основне джерело фінансування реального сектора та основна сфера діяльності банків); базові принципи системи соціально-економічних відносин (гармонія інтересів, консенсус, конкуренція), що впливають на цільові настанови й способи поведінки економічних суб'єктів; пріоритети державного регулювання в економіці; структура власності у банківській сфері. Ці умови також визначають модель банківських злиттів і те, наскільки злиття та поглинання сприяють вирішенню актуальних завдань для банківського сектора економіки тієї або іншої країни. Отже, активізація процесів злиттів і поглинань у зарубіжних країнах відображає зміну ключових елементів у вищенаведених «класичних» моделях конкурентного середовища: можна говорити про тенденцію до зближення англо-американської та європейської моделей середовища, що проявляється у підвищенні ролі ринків капіталу й поширенні універсальної банківської діяльності.

Таким чином, процеси злиттів і поглинань у банківській сфері неможна трактувати однозначно як позитивні або негативні. З одного боку, дані процеси надають позитивні можливості, якими, однак, слід вміти скористатись. З іншого боку, необхідно враховувати побічні негативні ефекти, які дані процеси можуть спричинити: вплив злиттів і поглинань на якість обслуговування банківських клієнтів; на дрібних акціонерів; на вкладників, платників податків і стабільність банківського сектора; на співробітників банків, що зливаються (ринок праці у банківському секторі); на конкуренцію на ринку банківських послуг; проблема збереження національного контролю над фінансовими потоками.

Summary. *Theoretical and practical aspects of mergers and acquisitions in banking sector of economy of foreign countries on the example of the United States, Germany and Japan investigated. The characteristic differences in the processes of mergers and acquisitions in banking sector of economy, peculiar to United States, Germany and Japan, considered. Factors, activating or restraining processes of mergers and acquisitions in banking sectors of economy of these countries, analyzed. A number of negative consequences, that may result in mergers and acquisitions in banking sector of foreign countries, determined.*

Keywords: *mergers, acquisitions, banking sector, foreign countries, activation, negative consequences.*

Література:

1. Діденко О.М. Особливості процесів злиття та поглинання банків / О.М. Діденко // Проблеми системного підходу в економіці. – 2011. – Вип. 3: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/pspe/2011_3/Didenko_311.htm.
2. Сорос Дж. Алхимия финансов / Дж. Сорос. – М.: Инфра-М, 1997. – 416 с.
3. McCoy J. B. Bottomline Banking: Meeting the Challenges for Survival and Success / J.B. McCoy, A. Frieder, B. Hedges. – IRWIN, 1994. – 370 p.
4. Васильєва Т.А. Злиття та поглинання в банківському секторі економіки: порівняння досвіду США та України / Т.А. Васильєва, С.Д. Богма // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1:

- Економіка: зб. наук. праць. Вип. 4 (12). – Чернігів: ЧДІЕУ, 2011. – С. 244-249.
5. Перспективи злиттів і поглинань банківського сектора в різних регіонах світу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/30/all/2013/04/22/300793>.
 6. Носкова Е. К сделкам нет доверия / Е. Носкова. // Российская бизнес-газета: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2013/05/07/banki>.
 7. Thomson One Analytics: [Electronic Resource]. – Access Mode: <https://www.thomsononeim.com>.

УДК 339.926

Макогон Ю. В., доктор экономических наук, заведующий кафедры «Международная экономика», Донецкого национально университета, г. Винница, Украина;

Гудаков А. К., аспирант кафедры «Международная экономика» Донецкого национального университета, г. Винница, Украина.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ПОЛЬШИ

В данной статье рассматривается международный опыт проведение региональной политики и организации местного самоуправления на примере Республики Польша. В частности в статье рассмотрены ход и основные результаты административно-территориальной реформы в Польше, начавшейся после распада СССР. Описан механизм функционирования территориальных контрактов, как основного инструмента финансирования региональных программ со стороны государства. Проанализированы особенности пространственной политики, как одного из ключевых элементов регионального развития. Дана характеристика поляризационно-диффузионной модели развития регионов. Рассмотрены вопросы связанные с общественным контролем и формированием имиджа регионов и других административно-территориальных единиц.

Ключевые слова: международная опыт региональной политики, местное самоуправление, пространственная политика, территориальный контракт, имидж региона, общественный контроль, поляризационно-диффузионная модель, Польша.

Одним из приоритетов внутренней политики Украины, в условиях глобализации и международной кооперации, является создание эффективной системы местного самоуправления. Опыт Польши, полученный в процессе осуществления административно-территориальной реформы, является очень ценным. во время проведения аналогичной реформы в Украине и в процессе интеграции нашего государства в Европейский Союз. В Украине и Польше наблюдается определенное сходство исходных условий, что дает возможность применять опыта соседнего государства в украинский реалиях.

Вопрос регионального развития, региональной политики и местного самоуправления является очень актуальным как в Украине и Польше, так и во всех

странах цивилизованного мира. Изучением данных вопросов занималось и занимается большое количество отечественных и зарубежных ученых, таких как: Е. Киш, В. Керецман, А. Оболенский, В. Малиновский, А. Кузнецов, С. Романюка, Д. Анер, А. Мельник, Ж. Миллер, П. Хилдрит, О. Реут, З. Варналий, Л. Луруш, Н. Беляев, Л. Панкова, Д. Лукьяненко, И. Бочан и другие.

Целью работы является изучение международного опыта проведения региональной политики и осуществление местного самоуправления на примере Республики Польша.

Изложение основного материала. Главной целью реформ в Польше было осуществление децентрализации и передача задач и полномочий государственной администрации, включая ее подразделения на местах, в ведение органов местного самоуправления. Конечным результатом реформ должно было стать повышение международной конкурентоспособности как отдельных административно-территориальных единиц так и национальной экономики в целом.

В 1990 году был принят закон «О территориальном самоуправлении», который учитывал принципы Европейской хартии местного самоуправления, которая содержит правовые стандарты для локального уровня территориального самоуправления. Именно этот закон начал трансформацию местных органов власти, внесение изменений в территориальное деления Польши на воеводства и муниципалитеты, сокращение количества воеводств и создание 2-го уровня местных органов власти – округов. Согласно этому закону, за решение местного значения теперь несли ответственность местные власти, были восстановлены гмины, как маленькие территориальные единицы. Они получили коммунальное имущество и получили права распоряжения им, стали платежеспособными и взяли на себя все общественные задачи местного значения. Это привело к улучшению распоряжения общественными средствами. Органы самоуправления гмины избирались на общих выборах. В компетенции гмин находятся задачи базового характера. Они включают в себя все публичные задачи, не предусмотренные для других субъектов. К собственным задач гмины относятся удовлетворения коллективных потребностей сообщества. Также они выполняют задачи, делегированные им центральным правительством.

Одним из основополагающих принципов Конституции Республики Польша стал принцип децентрализации полномочий, ответственности и средств публичной администрации. Согласно ст. 15 Конституции, – территориальное устройство государства «обеспечивает децентрализацию публичной власти», а ст. 16 гарантирует участие местного самоуправления в осуществлении публичной власти, причем «существенную часть публичных задач, принадлежащих ему, самоуправление выполняет от собственного имени и под свою ответственность».

Таблица 1

Классификация территориальных единиц Польши, согласно NUTS [12]

Уровень	Минимум, чел.	Максимум, чел	Территориальные единицы
NUTS 1	3 млн.	7 млн.	6 регионов
NUTS 2	800.000	3 млн.	16 воеводств
NUTS 3	150.000	800.000	66 субрегионов

Собственно это касается и реализации политики развития, под которой Закон Республики Польша «О принципах осуществления политики развития» от 6 декабря 2006 понимает совокупность взаимосвязанных действий, которые осуществляются с целью обеспечения длительного и устойчивого развития страны, социально-экономической, региональной и территориальной сплоченности, повышения конкурентоспособности экономики, а также создание новых рабочих мест в масштабах страны, региона или территории.[7]

Принятие Закона о правилах поддержки регионального развития (14 июля 2000) стало еще одним шагом к коррекции польской региональной политики в соответствии с международными принципами, применяемыми в ЕС. Этим законом установлены принципы оказания поддержки регионам, особенно по сотрудничеству между центральным и региональным уровнями управления, а также программирования регионального развития, управления им и институтами регионального развития. Закон также ввел понятие контракта воеводства как основы финансирования региональных программ.

Согласно этому законодательному акту, чтобы получить финансирование из государственного бюджета, правительство воеводства подает заявку на выделение средств, отмечая цели и задачи, которых будет касаться поддержка, а также источники и объемы финансирования этих задач, ожидаемые результаты и институциональную основу.[9]

В октябре каждого года на основе государственной Стратегии регионального развития разрабатывается, проект программы поддержки регионального развития, которая утверждается Советом министров. В программе определяются направления, порядок и условия поддержки государством воеводских программ, критерии отбора задач, которые могут быть поддержаны, объемы финансирования и участие в их реализации бюджетов гмин, уездов и воеводств т.п.

Согласно ст. 17 Закона, в течение месяца после объявления программы, воеводство, которое хочет получить поддержку, должен направить представление, в котором определяет соответствие целей, на которые будет направлена поддержка, направлениям и приоритетам региональной политики государства; перечень задач, которые нуждаются в поддержке; источники их финансирования и размер запланированных средств по каждому из этих источников; ожидаемую эффективность реализации задач и критерии ее оценки, а также желаемую форму и объемы поддержки со стороны государства. До подачи в обязательном порядке прилагаются стратегия развития воеводства и воеводские программы.

Сторонами воеводского контракта выступают Совет министров и воеводские самоуправления. Его основные условия согласовываются в ходе переговоров соответствующего министра и маршала воеводства и утверждаются председателем Совета министров и сеймиком. Активное участие в выработке региональных контрактов принимает воевода.

Стороны контракта определяют взаимные обязательства при его исполнении, определяя, в частности: срок действия контракта, его задачи, порядок и сроки их выполнения, а также принципы контроля за их выполнением. В контракте указываются уполномоченные органы, общий объем расходов на выполнение задач, указанных в контракте, и возможности, способ и источники финансирования этих задач, порядок и сроки финансовых расчетов, порядок и вид

отчетности, принципы и метод аудита, в том числе финансового контроля. Кроме того, в контракте определяются действия в случае выявления нарушений в реализации или финансировании задач, правила и процедуры для разрешения споров и урегулирования претензий сторон договора, в том числе финансовых претензий, порядок и процедура определения изменений или расторжения контракта. Важное место отведено определению порядка назначения, формирование состава и задач воеводского мониторингового комитета оценки эффективности и качества реализации контракта [7].

Далее рассмотрим наиболее интересную с точки зрения социально-экономической географии – пространственную политику в рамках общей политики развития регионов Польши. В Польше, пространственная политика является официальным термином, и рассматривается в качестве составной части политики развития, в том числе и международного. Пространственная политика определяется следующим образом: «Пространственная политика наряду с социальной и экономической политикой является одной из главных составляющих политики развития. Реализуя в равной мере экономические, социальные и экологические цели, она дает возможность наиболее рационального использования пространства. Пространственная политика является основным элементом общей политики развития». Польское понимание пространственной политики исходит из того, что она является самостоятельной составляющей политики развития, а не инструментом реализации других видов политики, как это традиционно понимается у нас. Особенно ценно то, что целью пространственной политики провозглашается рациональное использование пространства.

Эти положения конкретизируются в документе, озаглавленном «Предложения по управлению развитием Польши», принятом Советом Министров 27 апреля 2009 г. В этом документе цели и задачи управления развитием определяются следующим образом: «Под системой управления развитием следует понимать комплекс мероприятий, направленных на эффективное использование человеческих и материальных ресурсов, осуществляемых учреждениями разных уровней власти в координации с общественно экономическими и неправительственными организациями, основанных на принципе партнерства для достижения поставленной цели».

Очень интересно также содержащееся в этих «Предложениях» утверждение о том, что «Опыт нескольких лет участия Польши в Европейском Союзе показывает, что соответствующее определение целей развития и создание возможностей для их реализации не зависит, как считалось до настоящего времени, лишь от наличия достаточных финансовых средств».

Важным, в дополнение к финансовым ресурсам, а в долгосрочной перспективе даже более важным фактором, определяющим развитие страны, является система управления в общественном секторе». Это положение интересно тем, что Польша была одной из первых стран бывшего «социалистического лагеря», в 1990-е гг. осуществивших переход к рыночной экономике методом «шоковой терапии», и в то время считалось, что государство и общество в экономику вмешиваться вообще не должны.

Политика развития осуществляется Советом Министров и единицами местного самоуправления всех уровней (воеводства, повяты, гмины), с помощью программ развития, определяющих стратегические цели развития и средства,

необходимые для их достижения. Основным правительственным учреждением, занимающимся определением основ и практической реализацией политики развития в целом и пространственной политики в частности, является Министерство регионального развития Польши, созданное 31 октября 2005 г. при реорганизации Министерства экономики и труда.

Таблица 2

Рейтинг польских воеводств по доходу в бюджет на душу населения, по состоянию на 31.12.2013 года, польских злотых[11]

	POLAND	418,69
1	WARMIŃSKO-MAZURSKIE	612,18
2	LUBUSKIE	586,25
3	DOLNOŚLĄSKIE	558,71
4	PODKARPACKIE	536,58
5	ŚWIĘTOKRZYSKIE	503,50
6	PODLASKIE	478,75
7	OPOLSKIE	469,06
8	LUBELSKIE	462,85
9	ZACHODNIOPOMORSKIE	460,75
10	MAZOWIECKIE	407,87
11	POMORSKIE	368,82
12	KUJAWSKO-POMORSKIE	360,92
13	ŚLĄSKIE	345,79
14	WIELKOPOLSKIE	338,02
15	MAŁOPOLSKIE	330,12
16	ŁÓDZKIE	298,44

Основной стратегической дилеммой регионального развития страны в Польше полагается противоречие между усиливающейся конкуренцией регионов и необходимостью обеспечения территориального единства страны. Для решения этой дилеммы были определены несколько стратегических направлений, в которых региональная политика должна одновременно развивать региональную конкуренцию и поддерживать территориальное единство. К их числу относятся:

1. лучшее использование потенциалов городских местностей, имеющих наибольшее значение для ускорения роста и увеличения занятости, при одновременном стимулировании других местностей;
2. обеспечение внутреннего единства страны. Недопущение чрезмерных пространственных различий;
3. создание и освоение инноваций;
4. сглаживание негативных демографических тенденции и более полное использование трудовых ресурсов;
5. улучшение качества трудовых ресурсов;
6. ответ на климатические изменения и обеспечение энергетической безопасности;
7. правильное использование природных и культурных ресурсов;

8. обеспечение качества транспортной и информационно-телекоммуникационной инфраструктуры;

9. повышение институционального потенциала для управления развитием на уровне страны и регионов;

10. повышение международной конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности регионов.[4]

Стратегии развития воеводств выполняют роль связующего звена между региональной политикой государства, выраженной в Национальной стратегии регионального развития и Национальном плане развития (выступающих как инструменты реализации политики государства в регионах), а общественно-экономической политикой регионов.

Принципы, соблюдаемые во всем цикле существования стратегии, то есть на этапе ее реализации, мониторинга и оценки.

Принцип партнерства – здесь под партнерством понимается способ деятельности в рамках цикла региональной политики, предусматривающей открытое и активное сотрудничество выступающих на равных правах субъектов из разных секторов. Настоящее партнерство вовлекает субъекты из публичного, рыночного и гражданского секторов. Оно касается также отношений между субъектами разных уровней и ответвлений политической власти и администрации.

Принцип стратегического управления развитием воеводства, который понимаем как способ эффективного преодоления изменений, опираясь на эффективное использование собственного потенциала и возможностей способом приближающим к реализации миссии и целей стратегии в условиях ожидаемых изменений.

Принцип программной автономности воеводской стратегии регионального развития, с соблюдением соответствия национальной политике общественно-экономического развития и единой политике Евросоюза. Это означает независимую постановку целей развития, существенных для жителей региона, а также активность и инициативу в создании механизмов их реализации.

Принцип сбалансированного развития в общественной, пространственной и экологической сфере – это означает бесконфликтное и солидарное формирование процессов развития в воеводстве таким образом, что развитие одной части воеводства не происходит за счет возможности развития другого района, повышение уровня жизни одной общественной группы не происходит за счет уровня жизни другой группы, а также сохранения условий защиты окружающей среды.[5]

Выявление неравномерного развития регионов Польши позволило Министерству регионального развития предложить поляризационно-диффузионную модель развития страны. В рамках которой, были выдвинуты два ключевых измерения данной политики:

1. *Поляризация* – поддержка увеличения эндогенных конкурентных преимуществ «локомотивов роста»;

2. *Диффузия* – внутренние возможности развития относительно слабых территорий будут усиливаться посредством противодействия негативным проявлениям поляризации путем усиления связи с полюсами роста.

Модель предполагает, с одной стороны, *предпочтения полюсам роста* – наиболее сильным регионам (в первую очередь, городам-метрополиям), которые

имеют шанс стать глобально конкурентоспособными благодаря своему потенциалу. С другой стороны – предметом политики развития будет *инициация процесса диффузии*, что в динамике позволит достичь территориального сближения в Польше.

Реализацию модели предлагается базировать на четырех *приоритетах*

1. Поддержка развития метрополий;
2. Создание высококачественной системы образования;
3. Развитие современных телекоммуникаций;
4. Создание функциональных связей между лидерами роста и более слабыми регионами.

В сущности, можно сказать, что в определенном смысле предлагаемая модель поляризационно-диффузионного развития является констатацией сложившейся реальности: подавляющий объем средств структурных фондов, сформированных на 2004-2006 годы и на 2007- 2013 годы инвестируется именно в наиболее сильные (метрополитарные) регионы. Более того, на новый период действия структурных программ основной акцент делается на использовании, прежде всего, эндогенных ресурсов регионов.

Формально новая региональная политика Польши базируется на современных теориях экономического роста. Её теоретическим основанием является многофакторный подход к экономическому росту и, соответственно, региональному развитию. В соответствии с этим подходом факторы развития региона можно разделить на экономические (внутренние, внешние и технико-технологические), общественно-культурные, политические, экологические и территориальные (географические). Развитие напрямую зависит от ресурсов (их доступности, аллокации и производительности) и институтов.[8]

Так же в современной Польше ставка в сфере выравнивания межрегиональных контрастов, стимулирования развития отдельных территорий делается на ЕС, причем не только его финансовые ресурсы, но и весь длительный опыт западноевропейских стран-членов Евросоюза в применении разных инструментов региональной политики в рыночных условиях. Польша участвует в различных программах ЕС региональной направленности еще с начала 90-х годов. В частности, ЕС выделял средства на инфраструктурное развитие аграрных районов Польши, поддержку сельского хозяйства, реструктуризацию экономики и борьбу с безработицей на севере страны, ряд экологических проектов. Отдельным инструментом стали еврорегионы. Они были созданы приграничными польскими районами в партнерстве с регионами всех соседних стран, в том числе не входящих в ЕС, но основная часть финансирования и, соответственно, результаты получены в проектах на границе с ФРГ. При этом децентрализация власти в Польше заметно облегчила развитие трансграничных контактов.

Разработанная на период 2000-2006 гг. Национальная стратегия регионального развития во многом была уже ориентирована на практику региональной политики ЕС. Кроме того, многие региональные программы все больше ориентированы на участие ЕС. [1]

Перед вступлением в ЕС (2002 – 2004 г.г.) в Польше появились первые специалисты, которые пытались реализовать маркетинговые проекты в сфере формирования имиджа городов / регионов. Программы того времени в основном

были калькой маркетинговой деятельности западных специалистов в области пиара. Однако ускоренное развитие городов и регионов после присоединения Польши к ЕС заложило объективные основы для улучшения их имиджа. Создано национальное Агентство регионального развития, задачей которого является реализация программ продвижения местных предприятий на еврорынок и распространение положительного имиджа регионов во внешнем окружении на базе территориального маркетинга. Теперь все чаще для повышения привлекательности регионов применяются маркетинговые средства и социотехники пиара.

Основой марки региона является совокупность идей, ценностей, свойств, исторического наследия, культуры, образов, слов, которая должна вызывать у получателя положительные эмоции и соответствующие ассоциации с регионом. На основании этих элементов определяется особенности марки, которая является отправной точкой для создания имиджа региона.

Создавая марки польских городов, органы местного самоуправления позаботились о том, чтобы каждый город имел свой герб, рекламный слоган-лозунг, комплект рекламных материалов, включая путеводители и туристические карты с указанными на них памятников и мест, которые стоит посетить.[10]

Еще одним фактором успеха региональной политики в Польше стали общественные организации осуществляющие мониторинг деятельности властей как на национальном так и на региональном уровне. Неоспоримым лидером в мониторинговых действиях – касающихся прав человека – является в Польше Хельсинкский Фонд по правам человека. История деятельности этой организации и ее опыта в области мониторинга властей ведет начало еще с недемократических времен. Но большинство организаций занялись этой темой после 2000 года. В течение 10 лет одной из самых эффективных инициатив стала Программа против коррупции Фонда им. Стефана Батория, который систематически занимается наблюдением процесса становления права, правами людей, сигнализирующих неправомерности в публичных учреждениях, финансированием политики и мониторингом избирательных обещаний, касающихся предупреждения коррупции. Сильную среду создали экологические организации, следящие за соблюдением права об охране окружающей среды, прав животных и расходованием публичных средств.

Мониторинговая деятельность охватывает разнородные вопросы. Наряду с уже упомянутыми экологическими, правозащитными и антикоррупционными проектами, появляется много мероприятий, мониторинга расходов публичных средств, доступ к информации, взаимодействие органов самоуправления с общественными организациями и общественные консультации.

Представляет интерес использование новых технологий в некоторых проектах. Они сосредоточиваются на презентации информации из какой-то области дружественным для граждан образом. Примером может здесь послужить деятельность Общества 61, которое собирает официальную информацию о людях, исполняющих избираемые публичные функции и помещает их в базу данных на сайте <http://mamprawowiedzies.pl/>. **Гражданин может там ознакомиться с биографией человека, его активностью и способом голосования.** Другим примером является портал www.sejsmometr.pl, где, **в свою очередь, можно без труда следить за информацией о работе сейма и изменениях законодательства в Польше.**

Благодаря предоставленной информации, граждане принимают более осознанные избирательные решения, и тем самым могут рассчитаться с политиками за предпринятые ими действия.[6]

Таким образом подводя итоги можно сделать следующие выводы:

Административно-территориальная реформа, начавшаяся в Польше после распада СССР, привела к значительному смещению властных полномочий в сторону малых административно-территориальных единиц. Это в конечном итоге привело к более эффективному использованию общественных средств и государственной собственности. И как следствия повышения международной конкурентоспособности всей национальной экономики.

В качестве основного инструмента финансирования региональных и местных программ начали использоваться территориальные контракты. Это позволило значительно улучшить контроль и прозрачность использования государственных финансовых ресурсов. Дало возможность находить баланс между финансированием текущих и стратегических целей каждого конкретного региона.

Значительное место в рамках общей политики развития регионов, заняла пространственная политика. По средством которой осуществляется гармоничное управление всеми имеющимися на территории Польши экономическими ресурсами, при учете особенностей местности их расположения и конечного использования.

Решение двух фундаментальных задач, – по стимулированию развития наиболее перспективных регионов при сохранении общего экономического единства и равномерности развития в рамках всего государства, достигается по средствам применения поляризационно-диффузионную модель развития.

Последнее десятилетие охарактеризовалось активным развитием общественных организаций как на национально так и на региональном уровне. Что в свою очередь создало еще один мощный инструмент реализации и контроля государственной региональной политики и местного самоуправления.

У даній статті розглядається міжнародний досвід проведення регіональної політики та організації місцевого самоврядування на прикладі Республіки Польща. Зокрема, в статті розглянуті хід і основні результати адміністративно-територіальної реформи в Польщі, що почалася після розпаду СРСР. Описано механізм функціонування територіальних контрактів, як основного інструменту фінансування регіональних програм з боку держави. Проаналізовано особливості просторової політики, як одного з ключових елементів регіонального розвитку. Дана характеристика поляризаційно-дифузійної моделі розвитку регіонів. Розглянуто питання пов'язані з громадським контролем і формуванням іміджу регіонів та інших адміністративно-територіальних одиниць.

Ключові слова: міжнародна досвід регіональної політики, місцеве самоврядування, просторова політика, територіальний контракт, імідж регіону, громадський контроль, поляризаційно-дифузійна модель, Польща.

This article discusses the international experience in regional policy and the organization of local government in the case of the Republic of Poland. In particular, the article considers the course and the main results of the administrative-territorial reform in Poland, which began after the collapse of the USSR. The mechanism of functioning of territorial contracts

as the main tool of financing regional programs from the state. The features of spatial policy as a key element of regional development. The characteristic of the polarization-diffusion model of regional development. The issues related to public monitoring and the formation of the image of regions and of other administrative-territorial units.

Keywords: *international experience of regional policy, local government, spatial policy, territorial contract, the region's image, public monitoring, polarization-diffusion model, Poland.*

Литература:

1. Кузнецов А.В. Региональная политика стран ЕС: монография / А.В. Кузнецов. – Москва: ИМЭМО РАН, 2009. – 152-153 с.
2. Макогон Ю.В. Интеграция Польши и Украины в Европейскую экономическую систему: научное издание / Ю.В. Макогон, А. Кровяк. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 120-125 с.
3. Макогон Ю.В. Регіональні економічні зв'язки і вільні економічні зони / Ю.В. Макогон, В.І. Ляшенко, В.О. Кравченко. – Донецьк: ДонНУ, 2005, – 478-481 с.
4. Мартынов В.Л. Региональная политика в постсоциалистической Польше / В.Л. Мартынов // Псковский регионологический журнал. – Псков: Псковский государственный университет, 2010. – № 10 – С. 4 – 8.
5. Московская школа гражданского просвещения: Место и роль стратегии развития в системе регионального планирования в Польше [Электронный ресурс] / Agnieszka Wyczarska // Статьи. – Ноябрь 2011. – Режим доступа.: http://msps.su/files/2011/11/Mesto-strategii-w-sisteme-regionalnogo-planiirowania_AWyczarska.pdf
6. Московская школа гражданского просвещения: Успешные практики гражданского контроля и мониторинга в Польше [Электронный ресурс] // Статьи. – Сентябрь 2013. – Режим доступа.: <http://msps.su/files/2013/09/usppraktkontr.pdf>
7. Прокопенко Л.Л. **Досвід державного управління розвитком територій у Польщі** / Л.Л. Прокопенко // Аспекти публічного управління. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський регіональний інститут державного управління, Національної академії державного управління при Президентові України, 2013. – № 1 – С. 113 -117.
8. Социально-экономическое развитие регионов в контексте повышения конкурентоспособности национальной экономики // Отчет. – Минск: Государственное научное учреждение «Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономики Республики Беларусь», 2012. – С. 43 – 45.
9. Ткачук А.Ф. **Державна регіональна політика: від асиметрії до солідарності** /Анатолій Ткачук. – К. : ІКЦ «Легальний статус», 2013. – С 36-37
10. Яковлэва Ю. Марка регіону як елемент стратегії місцевого самоврядування в Польщі / Ю. Яковлэва // Державне управління та місцеве самоврядування. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський регіональний інститут державного управління, Національної академії державного управління при Президентові України, 2011. – Вип. 3 – С. 4 – 8.
11. Central Statistical Office of Poland Information Portal: Profits of budgets of provinces to 1 inhabitant [Электронный ресурс] // Regional Statistics / 31.12.2013 – Режим

доступа.: <http://stat.gov.pl/en/regional-statistics/rankings/expenses-of-budgets-of-voivodships-on-1-inhabitant/#>

12. Central Statistical Office of Poland Information Portal: The classification of territorial [Електронний ресурс] // Regional Statistics – Режим доступа.: <http://stat.gov.pl/en/regional-statistics/the-classification-of-territorial-2060/>

УДК 330.15

Бистряков І. К., доктор економічних наук, професор, завідувач відділом комплексної оцінки та управління природними ресурсами Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»;

Бистрякова Ю. І., кандидат економічних наук, завідувач кафедри державного управління для сталого розвитку Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Мінприроди України.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНА ПАРАДИГМА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

На сучасному етапі розвитку України проблема активізації економічної діяльності значною мірою пов'язано з формуванням сучасних господарських систем, що зорієнтовані на концепт самоорганізації територій. При цьому виникає об'єктивна необхідність зміни парадигми управління природними ресурсами в напрямку розкриття їх фінансово-економічної складової. Саме висловлені позиції торкаються проблеми визначення природно-ресурсної парадигми регіональної економічної політики. Тут мова йдеться про оновлене розумінні категорії «регіон» як такого, у напрямку що кореспондується з поняттям притаманним європейським традиціям, що орієнтує на врахування потенціалу регіону, з позицій вирішення проблем людини на засадах самоврядування та саморозвитку. Для України такий підхід остається досі ще не опрацьованим. Виходячи з цього, природно-ресурсна парадигма економічної регіональної політики орієнтує на опанування не задіяного на даний час величезного потенціалу України, якій в змозі суттєво вплинути на позитивні зрушення у розвитку держави. Пріоритетним питанням стає оновлення організаційних форм господарювання, утворених на засадах методології що враховує вартісні характеристики природного капіталу.

Ключові слова: *природні ресурси, парадигма, регіон, економічна політика, територіальні природно-ресурсні комплекси, фінансово-економічні важелі управління, кластер-корпорації.*

Проблема

Мета покращення сучасного стану економічного розвитку України потребує, в першу чергу, інноваційних системних перетворень. Ця позиція не викликає сумнівів і декларується багатьма дослідниками, політиками та управлінцями. Більш того, це придбало навіть вигляд якийсь своєрідної «мантри». Втім за визначеними гаслами, як відомо, повинні пропонуватися конкретні кроки в напрямку

досягнення цілей що проголошуються. Але саме тут бракує конструктивності. Така ситуація склалася за різними причинами, однак головною з них слід визначити недостатність вольової готовності управляючих структур зробити рішучі кроки саме в напрямку прийняття на себе відповідних ризиків, пов'язаних з прийняттям, чи навпаки відкиданням інновацій, що пропонуються революційно мислячими так званими диваками. Значною мірою це пов'язано з відомими причинами суб'єктивного характеру, що притаманні управлінській сфері діяльності. Однак інноваційний процес зупинити не можливо, і все лише впирається у час. Більш того відповідні позитивні ознаки можна зустрінути у тої чи іншої мірі не тільки у трансформаціях дослідницького мислення, але і у закріпленні їх у державної нормативної практиці.

Значною мірою висловлені позиції торкаються й природно-ресурсної парадигми регіональної політики. Тут мова йдеться, перш за все, про оновлення трактування сутнісних ознак регіону як такого, у напрямку що кореспондується з поняттям притаманним європейським традиціям, що орієнтує на врахування потенціалу регіону, з позицій вирішення проблем людини на засадах самоврядування та саморозвитку. Для України такий підхід остається досі ще не опрацьованим. Виходячи з цього, природно-ресурсна парадигма економічної регіональної політики орієнтує на опанування не задіяного на даний час величезного потенціалу України, якій в змозі суттєво вплинути на позитивні зрушення у розвитку держави.

Загальні положення

Відповідно до проекту закону України «Про державну регіональну політику», що відображає насамперед суспільні уявлення про напрями удосконалення системи управління регіональним розвитком, зазначається що «метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання» [20]. Виходячи з такої позиції можна надати загальну оцінку сучасного стану регіональної економічної політики, який характеризується міжрегіональними соціально-економічними диспропорціями, неефективним використанням переваг територіального поділу праці, природно-ресурсного та науково-виробничого потенціалу регіонів, тощо. Втім подолання такої ситуації повинне проводитися з урахування та під впливом двох головних рушійних сил. По-перше, це пріоритетний гетерогенний фактор європейської орієнтації. Суттєвим при цьому стає імплементація у національний простір ідеології, що визначена у двох європейських хартіях регіонального розвитку та муніципального самоврядування. По-друге, це гомогенний фактор, що відображає необхідність галузевого упорядкування виробництва на регіональному економічному рівні.

У сучасних умовах розвитку України найбільш важливими є проблеми, що пов'язані з першою позицією, оскільки галузеві проблеми розвитку, значною мірою вирішуються в рамках формування загальнодержавної політики. Виходячи з цього, акцент у напрямах формування регіональної економічної політики України необхідно базувати на питаннях вдосконалення системи управління економічною діяльністю, що орієнтована на досягнення ефекту від активізації процесів відтворення територіальних економічних систем, котрі функціонують

на базі використання місцевих ресурсів. На сьогодні найбільш привабливими стають територіальні природні ресурси, які є недокапіталізованими та не введені повною мірою в економічний обіг.

Зазначений підхід повною мірою кореспондується із загальною концепцією забезпечення сталого розвитку регіону як сучасної парадигми розвитку на майбутнє. За своєю суттю вона виконує роль базису формування оновленої моделі національного розвитку, оскільки забезпечує зняття протиріч між досягненням цілей гармонійного соціально-екологічного розвитку з ідеологією перманентного зростання. Слід відмітити, що у цьому напрямку в Україні розпочата жвава наукова дискусія, яка відображає загальні тенденції трансформації методології осмислення проблеми сталого розвитку з позицій формування громадянського суспільства [1-12; 21– 25; 29; 31; 32; 36; 38]. В такому разі регіонально-орієнтований сталий розвиток слід розглядати з трьох позицій. По-перше, з точки зору соціально-гуманітарних цільових орієнтацій. По-друге, з позицій забезпечення шляхів досягнення таких характеристик процесу як стійкість і справедливість. І, по-третє, з позицій забезпечення умов самовідтворення стану сталого розвитку, спираючись на територіальні природні ресурси, а також забезпечення корпоратизації економічного простору. У свою чергу такий підхід потребує опрацювання питань капіталізації природних ресурсів у сукупності з відповідною трансформацією сучасних природно-ресурсних відносин та їх закріплення у оновленому інституціональному середовищі. Таким чином, головною метою сталого розвитку регіону стає формування господарства особливого типу, що здатне забезпечити умови для розширеного відтворення населення і соціально-культурної сфери із забезпеченням високих екологічних стандартів середовища життєдіяльності.

Таким чином доцільним є формування регіональної політики у напрямку реалізації концепції «синьої економіки», що висунута Римським клубом [33]. Важливе що ця концепція звертає увагу на усебічне використання місцевих ресурсів за рахунок посилення господарської активності населення. Однак для цього необхідно сформулювати відповідні правові умови. Логіка руху в цьому напрямі така, що через покращення місцевої організації господарської діяльності підвищується рівень життя людини. Зрозуміло, що це передбачає стимулювання попиту населення на товари, що, у свою чергу, може активізувати національну економіку в цілому. Для проведення такого маневру необхідно суттєво підвищити культуру корпоративного типу організації господарювання. Однак це окрема проблема що потребує вирішення питань невпорядкованості соціально-економічних відносин, які на даний час не враховують специфіку інтересів господарюючих суб'єктів у просторі взаємодії влади, бізнесу й суспільства конкретного регіону саме з позиції інтересів громадськості. І це очевидно, оскільки громада не має достатніх важелів впливу у відстоюванні своїх інтересів.

Контекст

Рухаючись вдовж тенденцій формування регіональної економічної політики в Україні [20], можна визначити низку основних завдань що потребують свого вирішення. З ними дійсно можна погодитися, оскільки вони самоочевидні. Це створення відповідних чинників, які б надавали регіонам можливість розкрити свій потенціал та ефективно користуватися конкурентними перевагами регіональної економіки; подолання міжрегіональних соціально-економічних

диспропорцій; подальше стимулювання економічного розвитку регіонів; розвиток інноваційної інфраструктури; створення умов для залучення інвестицій, рівних умов для конкуренції міст на ринку інвестицій. Але за цією очевидністю стоїть щось більш вагоме, без чого зусилля значною мірою будуть марними. Тут мається на увазі системний фактор вирішення цих завдань що пов'язується з формуванням оновленої системи забезпечення відповідних заходів їх виконання, а саме дотримання загального принципу формування регіонально-орієнтовного устрою держави, що передбачає перехід до іншого типу структурної організації управління. Нагадаємо що ці питання розглядалися і раніше, але на них не звертали значної уваги, оскільки тоді ще не настав час [8–14]. Втім зараз пропозиції прочитуються по іншому, з більшої увагою, оскільки вони стали актуальними за соціальним заказом суспільства.

В оновленому концепті акцент робиться на посиленні міжрегіональних зв'язків, що висуває відповідні умови до організаційних та нормативно-правових вимог до упорядкування системи управління. У рамках диверсифікаційної моделі формування держави, надважливим стає той факт, що регіон розглядається як простір функціонування муніципальних утворень, на які покладається багато соціально-економічних функцій. Тут необхідно говорити про створення умов щодо формування оновлених відносин між окремою людиною та територіальною громадою. Орієнтиром для такого типу відносин є формування особливої господарської системи, орієнтованої на задоволення інтересів територіальної людини та спільноти. Цей процес зачіпає практично усі складові життєдіяльності. Можна впевнено стверджувати, що такий підхід дає змогу побудувати модель прискореного регіонального розвитку, оскільки базується на вже опрацьованих загальноєвропейських принципах, що передбачають забезпечення прав громадянина на безпечний життєвий простір, а також володіння важелями впливу на процес прийняття рішень, що стосується його функціонування. Виходячи із цих прав система регіонального управління повинна бути орієнтована на максимізацію виконання відповідних соціальних, економічних і екологічних функцій. З однієї сторони, це вимагає, щоб територіальний простір життєдіяльності перебував у відповідному екологічно якісному стані. З іншої сторони соціальна організація цього простору повинна забезпечувати необхідний набір доступних соціальних послуг. І з третьої сторони, населення повинне бути забезпечене місцями праці, наявність яких виступала б гарантією його певної незалежності. Виходячи із соціально-економічних цільових орієнтирів, які декларуються сучасним суспільством, до основних принципів трансформації регіональної системи управління слід віднести: принцип забезпечення умов по саморозвитку й самоврядуванню; принцип максимально можливого господарського самозабезпечення; принцип функціональної самодостатності, а також принцип функціональної додатковості.

Не запинаячись на розкритті змісту визначених принципів, що зроблено раніше [8–11], підкреслимо тільки що викладені принципи дозволяють сформулювати сучасну концепцію адаптивної схеми організації території. Вона повинна вибудовуватися на основі уявлень про мережеву форму управління господарськими системами, що передбачає зустрічний процес – зверху від державних органів керування й знизу від територіальних суспільств (громад). Такий підхід дає можливість уникнути конфліктного зіткнення територіальних інтересів

співтовариств різних ієрархічних рівнів, при цьому забезпечуючи необхідну інтеграцію.

Отже, вирішується питання визначення концепції ефективного управління регіоном, головним з яких стає забезпечення базисних основ розвитку, пов'язаних із збереженням на територіях паритетних умов розвитку великого, середнього й малого бізнесу. Передбачається що саме при створенні умов відтворення капіталів різного масштабу на території можлива активізація загальної господарської діяльності, включаючи вирішення соціальних і екологічних проблем. При цьому, функція держави полягає у контролюванні розподілу бюджетних коштів між територіальними суб'єктами. При цьому система розподілу бюджетних коштів повинна проводитися паралельно, а не послідовно, на двох рівнях – муніципальному та регіональному. У такому випадку регіональний рівень управління вимагає свого переосмислення, оскільки у сучасних умовах починає відігравати іншу роль.

Перенесення акценту управління на муніципальний рівень безумовно передбачає переструктурування організаційних форм з боку територіальних утворень. Однак ця проблема цілком вирішується за рахунок формування різного виду союзів громад, як первинних, так і регіональних. У такому вигляді значущість існуючого регіонального рівня значно знижується, оскільки стає зайвою ланкою в загальній системі керування територіальним простором держави. Для закріплення такої форми організації територіального управління необхідна відповідна корекція нормативно-правової бази, суть якої стає цілком ясною й прозорою, оскільки напрям її вдосконалення визначається змістовною частиною самого процесу управління. Загальним для виділених рівнів територіального управління є те, що контроль за цільовими соціальними, екологічними й економічними характеристиками розвитку, залишаються за державою. При цьому держава також гарантує баланс між рівнем співвідношення загальнонаціональних орієнтирів розвитку з конкретними муніципальними цільовими орієнтирами.

Природно-господарські комплекси

Контекст природно-ресурсної парадигми регіональної економічної політики визначає необхідність формування гнучких господарських комплексів, які б були здатні ефективно використовувати можливості територій. Зарубіжний досвід показує що в цьому напрямі доцільно спиратися на підхід що базується на кластер-корпоративних формах господарювання. Тут акцент слід робити на підсилення низової бізнес-ініціативи, з одночасною перебудовою напрямів державної підтримки і контролю природно-ресурсної діяльності. В рамках кластерно-корпоративної форми управління виникає можливість забезпечити умови щодо взаємовигідного узгодження інтересів усіх учасників господарської діяльності за рахунок модернізації системи управління природними ресурсами та створення високоефективної інфраструктури повноцінного залучення природних ресурсів у господарський процес. При цьому доцільно формувати кластер-корпорації по диверсифікаційному, а не спеціалізованому типу. Такої тип організації має переваги перед іншими формами організації господарських інститутів також і тому, що дозволяє ефективно орієнтуватися у зв'язках між господарськими системами та системою регіонального управління, включаючи місцеве самоврядування. В даному разі спрацьовує ефект охоплення. В загальному

випадку ефект охоплення виникає при існуванні комплексу природних факторів виробництва, який може бути використаний одночасно для виробництва декількох видів продукції. При групуванні підприємств в кластер-корпорації ефект охоплення значно посилюється, за рахунок можливості використання багатofункціонального фактору на різноманітних підприємствах при мінімізації трансакційних витрат, пов'язаних з високоефективним функціонуванням виробничого, фінансового, правового та логістичного ланцюгів. Враховуючи ефект системної синергії, який виникає у випадку формування високоефективної спеціалізації природно-економічних кластер-корпорацій, створюються можливості підтримки малоприбуткових або затратних, проте системно-необхідних сфер життєдіяльності територій.

В Україні наявні просторові територіальні соціально-економічні системи фактично всіх типів господарської спеціалізації, включаючи промислово-аграрні, промислово-інфраструктурні, аграрно-промислові, аграрно-інфраструктурні, аграрно-рекреаційні, курортно-рекреаційні, екологічні тощо з унікальними наборами відповідних компонентів природно-ресурсного потенціалу (табл. 1) [13–14]. Усі вони являють собою цінні фізичні активи саме внаслідок їх різноманітності й поєднання між собою.

Таблиця 1
Матриця типізації територіальних кластерів-корпорацій

Види кластерів-корпорацій за економічною діяльністю	Природно-ресурсні комплекси, на які спрямована господарська діяльність				
	земельні	водні	лісові	мінеральні	інтегральні
Промислові	P_z	P_v	P_l	P_m	P_i
Сільсько-господарські	C_z	C_v	C_l	C_m	C_i
Транспортні	T_z	T_v	T_l	T_m	T_i
Житлово-комунальні	$ЖК_z$	$ЖК_v$	$ЖК_l$	$ЖК_m$	$ЖК_i$
Рекреаційні	R_z	R_v	R_l	R_m	R_i
Екологічні	E_z	E_v	E_l	E_m	E_i

На засадах створення ефективно діючої мережі кластер-корпорацій та капіталізації природних активів регіональної територіальної ланки виникає реальна можливість формувати цільові орієнтири підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення ефективності використання місцевих ресурсів. При цьому одним з ключових завдань, як для власників капіталу, так і для власників природних ресурсів територій стає оптимальне розміщення і використання наявних активів у господарській діяльності з метою максимізації їх вартості та доходу.

Кластерно-корпоративна форма господарювання та управління з відповідними важелями та повноваженнями щодо природокористування відкриває широкі

можливості управління природними та природно-антропогенними об'єктами в різних напрямках. Така форма управління є абсолютно відкритою щодо створення додаткових суб'єктів господарювання, а саме, проектних постійно діючих господарських компаній з розвинутою ринковою фінансовою інфраструктурною складовою системи управління капіталом і, відповідно, розбудови високоефективної інфраструктури капіталізації природних ресурсів.

На даний час, визначення типів кластер-корпорацій доцільно проводити з використанням відповідної схеми диференціації території України (рис. 1) [13].

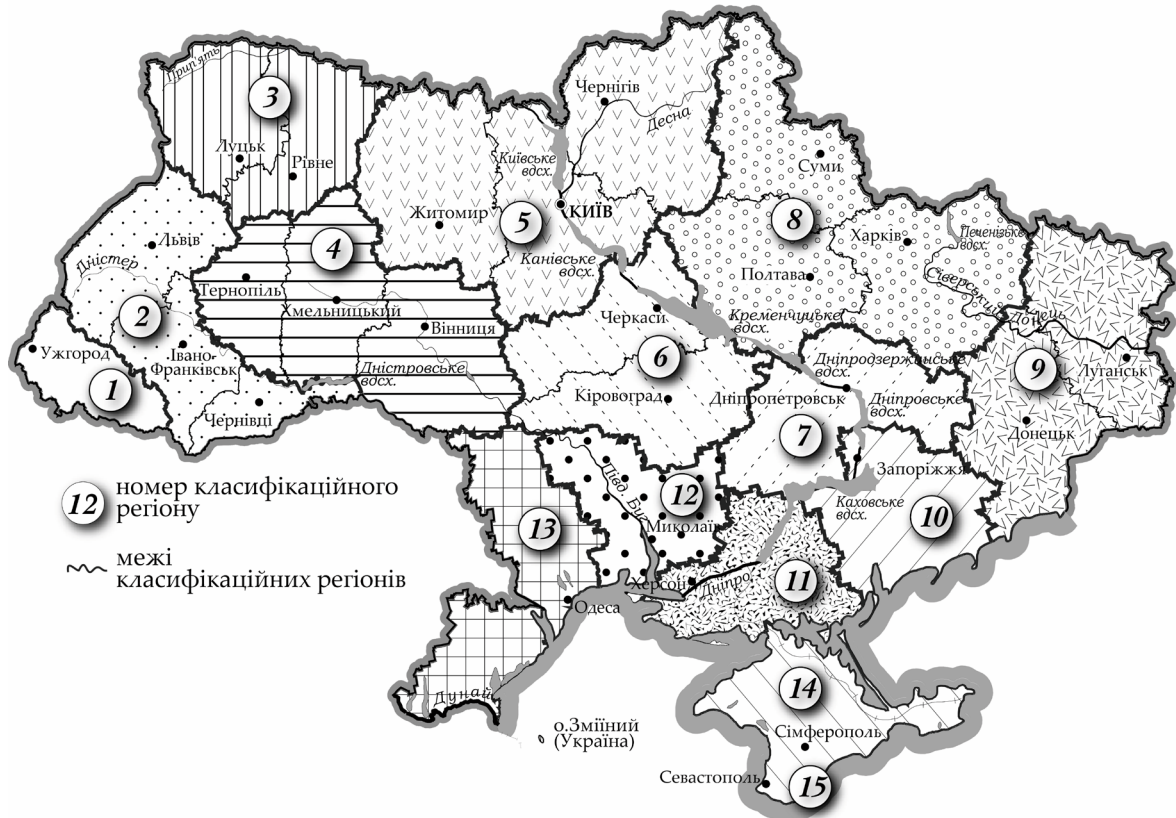

Рис. 1. Схема диференціації території України за специфікою Рис.3. Схема Рис. 1. Схема зонування території України за специфікою формування територіальних кластер-корпорацій:

1 – Закарпатський; **2** – Львівський; **3** – Волинський; **4** – Хмельницький (або Подільський); **5** – Київський (або Поліський); **6** – Черкаський; **7** – Дніпропетровський; **8** – Харківський; **9** – Донецький; **10** – Запорізький; **11** – Херсонський; **12** – Миколаївський; **13** – Одеський; **14** – Сімферопольський; **15** – Ялтинський.

З урахуванням природно-ресурсного районування України, регіональної виробничої спеціалізації та соціально-економічної й екологічної територіальної специфіки визначається п'ятнадцять зон з особливими умовами формування територіальних кластер-корпорацій.

Регіональні кластер-корпорації, як основна організаційна форма господарювання в природно-ресурсному комплексі дозволяють забезпечити як ефективне вирішення пріоритетних проблем по окремих видах природних ресурсів, так і їх комплексне використання та забезпечення загальної екологічної рівноваги відповідної території. Зазначене сприяє ефективному управлінню природними активами через фінансову складову, пов'язану з корпоративними формами

управління природокористуванням, інститутами спільного інвестування, фінансовим ринком, біржовою та позабіржовою фондовою торговельною системою тощо. В цілому, кластер-корпорація, як форма організації економічної діяльності, є мобільним і гнучким утворенням що може функціонувати як самостійна, окрема компанія на термін виконання конкретного проекту природокористування, так і протягом необмеженого часу. У рамках кластер-корпорації стає також можливим проводити контроль за громадською участю фінансових потоків.

Пріоритети

Головним пріоритетом природно-ресурсної концепції регіональної політики звісно стає вирішення фінансової складової розвитку територій. Слід визначити що ця проблема є вічною і завжди для держави складною. Вона також розкрита у рані згаданому у статті проекті регіональної політики, зокрема, в частині заходів реалізації сучасної регіональної економічної політики [20]. Слушними є пропозиції щодо підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів України; реформування бюджетної системи у напрямі формування усіх її ланок як автономних; запровадження середньострокового бюджетного прогнозування та поступовий перехід до планування; комплексного використання програмно-цільового методу у бюджетному процесі для бюджетів усіх рівнів; створення інфраструктури розвитку підприємництва; підвищення якості видатків розвитку у бюджетах різних рівнів тощо. Однак недостатня фінансова забезпеченість місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, значною мірою зменшує їх ефективність у вирішенні проблем розвитку регіонів. Таким чином впровадження регіональної фінансової політики вимагає наявності низки економічних та фінансових важелів у розпорядженні регіональних та місцевих органів влади.

Оскільки у процесі муніципалізації територіального простору місцеві бюджети стають фінансовим підґрунтям місцевого самоврядування та вирішальним чинником регіонального розвитку, то рівень самостійності органів місцевої влади значною мірою стає залежним від достатності доходної бази місцевих бюджетів. Зрозуміло, що невисокий рівень наповнення бюджетів за рахунок власної доходної бази суттєво знижує рівень мотивації місцевої влади щодо підвищення рівня ефективності управління. В той же час активний вплив місцевого самоврядування на формування нових економічних і соціальних відносин можливий лише в тому разі, якщо таке самоврядування охоплюватиме достатній обсяг фінансових ресурсів і розпоряджатиметься ним у межах власних повноважень. При таких умовах очевидним стає необхідність вдосконалення методів її стимулювання.

В Україні в доходах місцевих бюджетів переважає частка офіційних трансфертів. При цьому місцеве самоврядування не використовує наявного податкового потенціалу. З метою забезпечення можливості виконання органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади повноважень, визначених Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 року № 1147 «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів» доцільно у Бюджетний кодекс України внести зміни щодо нормативів відрахування екологічного податку. Але ефект від цього можна очікувати в разі забезпечення трансформації управління природними ресурсами у напряму

переходу від переважно вертикальних способів взаємодії з субнаціональними суб'єктами до переважно горизонтальних відносин. Саме при таких умовах можливим стає в якості ключового питання можна розглядати фінансове самозабезпечення територій на засадах ефективного використання природних ресурсів. Причому протиріччя між правовими повноваженнями територіальних утворень різного рівня і фінансово-економічними можливостями реалізації необхідно вирішувати тільки в рамках процесів капіталізації природних ресурсів. Але це потребує створення відповідної розвиненої інфраструктури, що сприяє ефективному використанню національного природного багатства країни у природно-господарських комплексах, орієнтованих на отримання додаткових вартостей природно-ресурсного походження. Господарська діяльність, таким чином, повинна базуватися на засадах оцінки природного капіталу, з визначенням його ролі у забезпеченні поступового розвитку національної економіки в цілому. На цьому шляху фінансово-економічні важелі відіграють визначальну роль.

На даний час рівень капіталізації різних видів природних ресурсів є нерівнозначним, як по видах, так і у територіально-просторовій площині. Існує суттєва різниця між станом капіталізації земельних, водних, лісових та інших видів ресурсів. Зокрема, залишається на низькому рівні капіталізація природних ресурсів місцевого значення, на відміну від тих, що мають загальнодержавне значення. Досі панує галузевий підхід щодо використання природних ресурсів, за яким вони є лише початковим, чи проміжним предметом праці і для яких сам процес природокористування не має цілеспрямованої значущості. Оскільки для України характерним є стан, коли у сфері природокористування майже відсутній підприємницький підхід, який би забезпечував процес самовідтворення природного середовища, то інфраструктура капіталізації природних ресурсів має бути спрямована на забезпечення ефективного отримання системного ефекту від переведення природно-ресурсного капіталу у вартісну форму.

Фінансові механізми управління в сучасній економіці є найбільш ефективними, оскільки вони здійснюють прямий та опосередкований вплив на всі види капіталу і трансформують їх у найбільш універсальну фінансову форму. Крім того вони становлять основу таких сучасних видів управління, як проектне та структурне, котрі на сьогодні є найбільш ефективними. У контексті такого бачення проблеми фінансово-економічний механізм необхідно зорієнтувати на:

- формування грошових активів гетерогенного походження (державні капітальні вкладення, дотації, компенсаційні платежі, різні види інвестицій, засоби спеціальних фондів тощо), які спрямовуються у сферу природокористування;
- розвиток фінансової системи регулювання територіального фінансового простору в частині використання природних ресурсів.;
- використання у сфері природокористування таких фінансових важелів, як: позичкові ставки, орендна плата, фінансові санкції, економічні фонди цільового призначення, пайові внески, портфельні інвестиції, дивіденди та ін.;
- формування фінансових інструментів, що складаються із контрактних та партнерських зобов'язань стосовно участі природних ресурсів у реалізації проектів сталого розвитку територій, які фіксують фінансові взаємовідносини між територіальними суб'єктами, а також з іншими економічними суб'єктами;
- формування системи інформаційного забезпечення, яка включає в себе різноманітну економічну, комерційну, фінансову та іншу інформацію, зокрема

про фінансовий стан суб'єктів територіальних економічних систем, ситуацію на ринках, реєстр прав власності, кадастрові дані про територіальні ресурси та ін.;

- реалізацію структурного фінансування конкретних проектів, пов'язаних із залученням інвестицій у територіальну інфраструктуру;
- максимізацію ефекту від використання природних ресурсів за умов зростання ефективності капітальних вкладень, спрямованих на оновлення технологічної бази природно-експлуатуючих виробництв, підвищення їх екологічної безпеки шляхом зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище, введення в дію основних фондів природоохоронного значення тощо;
- диференціацію сфер та ланок фінансових відносин виділяючи бюджетний, позабюджетний, екологічно страховий, кредитний та фінансовий механізми природокористувачів;
- фінансування ресурсо- й природоохоронних проектів за рахунок відрахувань із бюджетів різних рівнів; розвиток системи природоохоронних фондів, як регіональних, так й екологічних фондів окремих підприємств; систему екологічних банків; механізм залучення засобів екологічного страхування; залучення засобів міжнародних фінансових установ та організацій (таких як Світовий Банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, зарубіжних фондів і корпорацій); застосування власних засобів підприємств; використання інвестиційних кредитів, у тому числі екологічних, наданих на пільговій основі.

Інституційне забезпечення

Загально визначена нова парадигма регулювання розвитку регіонів, що активно обговорюється у сучасному соціальному середовищі України, полягає в розумінні того, що жоден з важелів управління, зокрема й органи виконавчої влади, не може самостійно забезпечити ефективного впливу на регіональний розвиток. Очевидно, деякі повноваження в сфері розвитку регіонів держава змушена делегувати суб'єктам, що не входять до вертикалі виконавчої влади і не є органами місцевого самоврядування. Загалом інституційний механізм регіональної політики, як відомо, має керуватися такими основними принципами: принцип субсидіарності; принцип достатності повноважень; принцип відповідності повноважень і відповідальності та ресурсного забезпечення. В рамках визначених принципів концепт фінансового самозабезпечення територій доцільно реалізовувати у форматі фінансових інститутів спільного інвестування. Слід підкреслити що при обґрунтуванні інституційних засад капіталізації природних ресурсів слід врахувати концептуальне бачення відомого економіста, нобелівського лауреата Ернандо де Сото, який вважає, що для підвищення капіталізації територій необхідні три кроки: а) здійснити реструктуризацію активів. На сьогодні активи вкладені в застарілі виробничо-господарські матриці і не можуть бути капіталом, оскільки вони закріплені, не обертаються в системі глобальних обмінів, прив'язані до територіально-локалізованих форм діяльності; б) визначити роль активу в системі глобальних обмінів, надати даним активам інституційної форми (правове оформлення прав на майно, специфікація прав власності, розвиток іпотечного кредитування тощо), яка б забезпечила їх мобільність, найвищу віддачу в системі глобальних обмінів; в) виробити нову

«укладку активів на території». На цьому етапі виникають поняття інвестиційне середовище, матриця капіталізації, пул активів.

З визначених позицій виникає необхідність нормативно закріпити, по-перше, поняття територіальний природно-ресурсний актив, як такої сукупності ресурсів, котрі розміщені на певній території, здатні генерувати дохід та дозволяють досягти очікуваного ефекту при їх використанні. Крім того, доцільно зосередити увагу на удосконаленні існуючих інституційних рамках, що забезпечують ефективний перерозподіл ресурсів від неефективних користувачів до більш ефективних із забезпеченням стимулів для неформальної економічної діяльності. У цьому аспекті до ключових проблем, слід віднести капіталізацію нематеріальних активів, а саме управління нематеріальними ресурсами, їх оцінку, оцінку власності, визначення ефективності використання активів та інші питання. До нематеріальних активів, як відомо, включають управлінські, організаційні та технічні ресурси, капіталізовані права і привілеї, права на користування, в тому числі і майнові права, права користування землею, водними та іншими природними ресурсами, надрами, майном тощо.

Виходячи із основних акцентів Корпоративного форуму зі сталого розвитку, забезпечення інституційного супроводження рамкових положень управління природними ресурсами повинно ґрунтуватися на інноваціях у розвитку стратегій соціального партнерства на територіях бізнес-присутності; створенні міжсекторальних та багатосторонніх форм партнерства для сталого розвитку з відкритими правилами та нормативною передбачуваністю, а також обґрунтованих тарифах для системи природних ресурсів. При цьому для створення імпульсу змін й усунення невідповідностей між короткостроковими економічними та фінансовими інтересами й довгостроковими цілями сталого розвитку слід забезпечити відповідне коригування державної політики щодо формування інституційних засад, реалізації державних інвестицій.

Ефективність

Ефективність регіональної економічної політики, що базується на концепті фінансового самозабезпечення територій на засадах раціонального використання природних ресурсів характеризується розкриттям можливостей щодо використання нових, притаманних культурним та історичним особливостям суспільства, форм реалізації господарської діяльності, які б одночасно відповідали світовим тенденціям. Оскільки сучасні світові тенденції формують таке інституційне середовище, яке забезпечує досягнення поставлених цілей шляхом використання адекватних фінансово-економічних механізмів, то раціональне природокористування в таких умовах сприяє використанню сучасних механізмів трансформації природних ресурсів у активи та генерування на їх основі фінансових потоків що забезпечують реалізацію процесів відтворення ресурсів, капіталу та господарських систем на відповідних територіях.

Також визначена інноваційна регіональна економічна політика активізує фінансово-економічну складову природокористування, у напрямку капіталізації природних ресурсів з включенням їх активів у фінансовий обіг, що у концептуальному відношенні створює засади формування корпоративних утворень різних видів, у тому числі державно-приватних.

Область застосування визначеної регіональної економічної політики охоплює урядові структури в галузі забезпечення сталого розвитку, а також

науково-дослідні та проектні установи при розробленні проектів стратегій економічного та соціального розвитку регіонів України та Генеральну схему планування території України й схеми і проекти планування окремих регіонів України.

*Быстряков И. К., доктор экономических наук, профессор;
Быстрякова Ю. И., кандидат экономических наук.*

«ПРИРОДО-РЕСУРСНАЯ ПАРАДИГМА РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧНОЙ ПОЛИТИКИ»

На современном этапе развития Украины проблема активизации экономической деятельности в значительной мере связана с формированием современных хозяйственных систем, которые сориентированы на концепт самоорганизации территорий. При этом возникает объективная необходимость изменения парадигмы управления природными ресурсами в направлении раскрытия их финансово-экономической составляющей. Изложенные позиции касаются проблемы обоснования природно-ресурсной парадигмы региональной экономической политики. Здесь речь идет о трактовке категории «регион», которое корреспондируется с пониманием присущим европейским традициям, ориентирующим, в первую очередь, на решение проблем человека с позиций обеспечения условий самоуправления и саморазвития. Для Украины такой подход остается до сих пор еще не освоенным. Исходя из этого, природно-ресурсная парадигма экономической региональной политики ориентирует на освоение не задействованного на данное время огромного потенциала Украины, который может существенно повлиять на положительные сдвиги в развитии государства. Приоритетным становится вопрос обновления организационных форм хозяйственного обустройства, которое выстраивается на методологии учета стоимостных характеристик природного капитала.

Ключевые слова: *природные ресурсы, парадигма, регион, экономическая политика, территориальные естественно-ресурсные комплексы, финансово-экономические рычаги управления, кластера-корпорации.*

*Ihor Bystryakov, Doctor of Economics, Professor
Julia Bystryakova, PhD in Economics*

«NATURAL-RESOURCES PARADIGM OF REGIONAL ECONOMIC POLICY»

AT THE PRESENT STAGE of Ukraine's development, the problem of economic activity's increasing is connected largely with the formation of modern economic systems that is focused on the concept of the territories' self-organization. At the same time, there is an objective need for a paradigm shift in the management of natural resources in the direction of the disclosure of their financial and economic component. These positions are related to the problem of justification of natural resource paradigm of regional economic policy. We are talking about the interpretation of the category of "region", which corresponds with the inherent understanding of European traditions, landmarks, first of all, to address the problems of man in terms of ensuring the conditions of self-management and self-development. For Ukraine, this approach remains untapped. Proceeding from this, the natural-resource paradigm of regional economic policy focuses on the development of not involved at this time, the vast potential of Ukraine, which could materially affect the positive developments in the state. Becomes a priority on upgrading the organizational

forms of economic arrangement, which is built on the methodology of accounting cost characteristics of natural capital.

Keywords: *natural resources, the paradigm, region, economic policy, territorial natural resource systems, financial and economic levers, cluster-corporation.*

Література:

1. Байбусинов Ш.Ш. Проблемы капитализации природного капитала региона / Байбусинов Ш.Ш., Шкиперова Г.Т. [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krc.karelia.ru/doc_download.php?id=312
2. Барановський А. Недокапіталізована економіка / А. Барановський // Зеркало недели. – 2003. – № 42. – С. 12.
3. Бегма Ю.С. Капитал и оценка его стоимости в современной экономике / Бегма Ю.С. // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – №6 – 2010. – С.167-177.
4. Бистряков І. Просторові аспекти сталого розвитку: постнекласичний дискурс / І. Бистряков, В. Пилипів // Економічна теорія. – 2013. – № 2. – С. 5–15.
5. Бистряков І.К. Капіталізація природних ресурсів: механізми залучення інвестицій у сталий розвиток / Бистряков І.К. В. Пилипів, О. Луців. // Економіст. – 2013. – № 10. – С. 38–41.
6. Бистряков І.К. Комплексна оцінка та управління природними ресурсами в кластерно-корпоративних формах господарювання // Бистряков І.К. Клиновий Д.В. Економіка, екологія, управління: збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. – 2012. – №1. – С. 302-309.
7. Бистряков І.К. Фінансовий простір держави: відтворення територіальних економічних систем. / Бистряков І.К., Пилипів В.В. // Регіональна економіка. – 2012. – № 4. – С. 82–89.
8. Быстряков И.К. Проблема формирования современного хозяйственного метапространства Украины // Економічний часопис. 1999. № 9. С. 16-18.
9. Быстряков И.К. Регионализация как фактор стабилизации национального хозяйства // Економічний часопис-XXI. 2000. № 9. С.
10. Быстряков И.К. Современные проблемы управления развитием переходных обществ: теоретико-методологическое эссе // Стратегія розвитку України: економіка, соціологія, право. – № 3-4. – 2004. – С. 43 – 79.
11. Быстряков И.К. Проблемные узлы пространственного развития регионов сквозь призму социально-экономических трансформаций в Украине // наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки, вип. 8. – Кіровоград: КНТУ, 2005. – С. 8 – 21.
12. Быстряков И.К. Пространственный ресурс как основа развития национальной хозяйственной системы Украины // Стратегія розвитку України: економіка, соціологія, право. – № 1–2. – 2008. – С. 112 – 124.
13. Бистрякова Ю.І. Тенденції кластерізації еколого-орієнтованої діяльності / Бистрякова Ю.І. // Продуктивні сили і регіональна економіка: [зб. наук. праць у 2 ч.]. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – Ч. 2. – С. 186-190.
14. Бистрякова Ю.І. Особливості процесу системної організації регіонів в Україні / Ю.І. Бистрякова // Продуктивні сили і регіональна економіка: [зб. наук. праць у 2 ч.]. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч. 1. – С. 35-40.

15. Возняк Г.В. Деякі підходи до оцінки рівня капіталізації виробничих активів регіону / Возняк Г.В. // Збірник наукових праць / Луцький національний технічний університет – Луцьк. 2008. – Вип. 5 (17), Ч. 1. – 320 с.
16. Гриценко А.А. Капіталізація та соціалізація економіки в ретроспективі та перспективі // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна – 2009. – Вип. 15. – С.191-196.
17. Драйверы роста и развития: [Электронный ресурс]/ Рейтинговое агенство «Эксперт» – Режим доступу: <http://www.raexpert.ru/strategy/conception/part2/4>
18. Дутко Н.Г. Європейський досвід державно-приватного партнерства [Електронний ресурс] / Н.Г.Дутко. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej11/txts/10dngdpv.pdf>
19. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – ст.524.
20. Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-18>
21. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: [колективна монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України М.А. Хвесика. – К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 400 с.
22. Капіталізація економіки України / [В.М. Геєць, А.А. Гриценко та ін.; під ред. В.М. Гейця]. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 220 с.
23. Кашенко О.Л. Механізми фінансового і правового регулювання у природокористуванні / Кашенко О.Л. // Фінанси України. – 2001. – №2. – С.141-146.
24. Клиновий Д.В. Концептуальні засади та провідні фактори капіталізації природних ресурсів, як джерела національного багатства України // Клиновий Д.В. // Вісник МНТУ. – 2012. № 3(6). – С. 34-38. – («Серія економіка»).
25. Клиновий Д.В. Сек'юритизація природних ресурсів України як інноваційний чинник капіталізації природно-ресурсних відносин / м. Ірпінь, 20-21 вересня 2012 року. VII Міжнародна науково-практична конференція [«Концепції та механізми сучасних трансформацій на фінансовому ринку»], Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2012. – С.54-56.
26. Княгинин В. Капитализация регионов: проблемы задачи механизмы: [Электронный ресурс] / В. Княгинин – Режим доступу: http://www.csr-nw.ru/content/data/article/file/st45_605.pdf
27. Козоріз М.А. Роль і функції капіталізації в забезпеченні економічного розвитку суб'єктів господарювання / М.А. Козоріз // Регіональна економіка. – 2007. – № 2. – С. 42-48.
28. Малова Т. Капитализация в условиях российской экономики: Теоретические и практические аспекты / Т. Малова. – Изд. 2-е. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 208с.
29. Матвієнко М.І. Еволюція поглядів на сутність процесу капіталізації. / М.І. Матвієнко // Збірник наукових праць. / Луцький національний технічний університет; під ред. З.В. Герасимчука. – Луцьк, 2008. – Випуск 5 (20). – 339 с.
30. Мельник Л.М. Конкретизація понять капіталізації підприємства / Л.М. Мельник // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. – Т. 3. – С.24-44.

31. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України/ [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 40 с.
32. Особенности воспроизводства регионального капитала: сущность, подходы к оценке, методы управления / [под общей ред. Ю.В.Савельева]. – Петрозаводск: Изд-во Карельского научного центра РАН, 2008. – 213 с.
33. Паулі Г. Синя економіка: 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. Доповідь Римського Клубу. –К., 2012. – С. 46, 51.
34. Пачина Т.М. Управление пространственной гармонизацией движения национального капитала / Т.М. Пачина. – Апатиты: Изд-во Кольского научного центра РАН. 2006. – 254 с.
35. Пилипів В.В. Управління відтворенням територіальних економічних систем у фінансовому просторі / В.В. Пилипів. – К.: РВПС України НАН України. – 2011. – 400 с.
36. Пилипів В.В.Проблемні аспекти капіталізації природних ресурсів в системі територіального управління / Пилипів В.В. // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – №15. –
37. С.42–45.
38. Пінчук Н.М. Підвищення ефективності державного управління й фінансування у сфері надрокористування / Н.М.Пінчук // Фінанси України. – 2004. – №6. – С.59-66.
39. Плякин А.В. Региональная природно-хозяйственная система: механизм пространственной экономической трансформации / А.В.Плякин. – LAPLAMBER TAcademicPublishingGmbH&Co. KG, 2011. – 400 с.
40. Силифонкина С.В. Анализ методологических подходов к оценке капитализации территории [Текст] / С.В. Силифонкина // Молодой ученый. — 2011. — №1. — С. 100-107.
41. Смирнова Е.В. Эколого-экономическая оценка природных ресурсов: цели, необходимость и подходы / Е.В.Смирнова // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 201. – Том III. – С.728-733.
42. Фридман Д., Оруэй Н. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости / Фридман Д., Оруэй Н. М., 1997. – 480 с.
43. Харченко Г. Інститут трасту в правовій системі України: [Електронний ресурс] / Г. Харченко. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/18/548>
44. Шумська С. Капіталізація економіки України: оцінки і резерви зростання / С. Шумська // Економічна теорія. – 2003. – № 3. – С. 61-72.
45. Эрнандо де Сото. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / [Пер. с англ. Б. Пинскер, науч. ред. Р. Левита]. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004 – 272 с.
46. Coscun Samli A. Corporate search for market power: the seven strategic megatrends of the twentieth century / Business and society review. 2004. # 2 (109).
47. Kinnard W. Income Property Valuation / W. Kinnard. – Lexington: D.C. Heath and Company, 1979. – p. 64.
48. Proudhon J. What is Property? An Inquiry into the Principle of Right and of

Government / J. Proudhon; translated from the French by Benj. R. Tucker. – New York: Dover, 1970. – 457 p.

49. Society of Residential Appraisers, Real Estate Appraisal Principles and Terminology. – Chicago: Society of Residential Appraisers, 1960. – p. 34.

◇ ◇ ◇

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 339.9

Будкин В. С., доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник «Института современной истории НАН Украины», Заслуженный деятель науки и техники Украины.

РЕГИОН СНГ В ПЕРИОД ТУРБУЛЕНТНОСТИ

Статья рассматривает экономические и политические последствия санкций против Российской Федерации как для самой России, так и для других новых независимых государств. Анализируются противоположные запреты отношений с западными партнерами со стороны Кремля. Оценивается влияние такой конфронтации на изменения в глобальных процессах мирового развития.

Ключевые слова: система экономических и политических санкций, банки, ВПК, рецессия, ЕС, США, НАТО, Украина, регион СНГ, модернизация или мобилизационная модель развития

Постановка проблемы. Последствия российской агрессии и конфронтации между Россией и Украиной не замкнулись на двустороннем уровне, а приобрели общерегиональный и даже глобальный характер. Особенно тяжелыми стали экономические последствия этого конфликта, которые распространились на все постсоветские страны и оказали негативное воздействие на большинство государств Западной Европы. Для региона СНГ особое значение имело также влияние совокупности внутренних и внешних конфронтационных мотивов на делиберализацию общественных отношений. Не менее значимыми стали геополитические сдвиги в системе международных отношений, явно ведущие к значительной, однако пока еще не проявившейся четко перестройке иерархии взаимоотношений главных мировых субъектов, стран – лидеров второго уровня и далее – остальных государств планеты. Все это требует серьезного аналитического исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Краткосрочный период действия санкций и их крайняя разноплановость до последнего времени ограничивали оценки конфронтационной ситуации только информационными публикациями, в которых содержалась констатация экономических и политических акций сторон конфликта. Лишь к концу 2014 года появились серьезные публикации аналитического характера, в основном в российских изданиях (статьи А. Апокина, М. Климова, Е. Сидорова, Н. Орловой и др.). Наиболее развернутую картину противодействия санкциям определили на VI Гайдаровском форуме в январе 2015 года Г. Греф, В. Кудрин и другие ведущие экономисты РФ, причем их выводы и предложения не были однозначными, не создали совокупную убедительную модель противодействия санкциям и сползания к кризису. Общим недостатком государственных и экспертных наработок в этих странах является ограничение стабилизационных предложений рамками собственного государства, что характерно как для России, так и для других стран СНГ.

Целью статьи является исследование первых последствий конфронтации и введения санкций против России в рамках всего региона СНГ, анализ возникновения качественно новых условий взаимодействия стран региона в экономической и политической сферах.

Изложение основного материала.

Основные направления и целевые функции введения санкций против России, ответная реакция Кремля на их использование.

Экспертные оценки предистории современного развития сложных коллизий вокруг Украины достаточно полно освещались в аналитических исследованиях различных стран мира, причем со значительным преобладанием исходных сугубо политических мотивационных установок. Подобные разработки политологов базируются на анализе субъективных факторов и имеют важное значение для описания позиций конфликтующих сторон, привлечения союзников, создания общественного мнения и т. д. Но еще большее значение должна иметь та оценка экономических процессов в рассматриваемом регионе, в которой имманентно преобладают объективные и лишь частично – субъективные факторы.

Кардинальные изменения экономической ситуации в регионе СНГ начались после введения санкций против России со стороны Европейского Союза и США, а также других международных организаций. Ужесточение использования санкций проходило в несколько этапов, начиная с политических ограничений отношений с Россией в марте 2014 года (приостановка процесса принятия РФ в состав ОЭСР, решения НАТО о прекращении основных форм сотрудничества, торможение Европейским Союзом переговоров об облегчении визового режима, отстранение РФ от участия в «Большой восьмерке») Начиная с марта и на протяжении всего 2014 года вначале США, а затем ЕС, Канада и другие страны вводят персональные санкции против руководства Совета Федерации, Госдумы, правительства, ряда бизнесменов, политических деятелей Крыма и самопровозглашенной «Новороссии».

Санкции политического и индивидуального характера несомненно оказали влияние на снижение международного имиджа России, однако их воздействие не могло решительно повлиять на общую ситуацию в российском обществе. Следующим и гораздо более весомым шагом стало введение западными странами и их организациями санкций против российской экономики. Эти запретительные меры были в основном направлены против двух важнейших секторов – оборонного и банковского. Санкции США были введены против концерна «Алмаз – Антей» (производитель систем ПВО и ПРО), «НПО Машиностроение» (ракетно – космические системы), НПК «Уралвагонзавод» (военная техника), концерн «Калашников», НПО «Базальт» (боеприпасы) и другие предприятия ВПК, санкции против которых прямо ввели или поддержали также члены ЕС, Канада, Норвегия, Исландия и др. Австралия, Латвия, Нидерланды, Швейцария и указанные выше страны прекратили военное сотрудничество с Россией, а Президент Франции Франсуа Олланд запретил передачу российским ВМС уже оплаченных вертолетоносцев «Мистраль». ВПК за последнее десятилетие превратилось в важнейшее структурное подразделение российской экономики в целом и ее экспорта, резко увеличив зависимость от военного производства сугубо «мирных» отраслей. В связи с этим санкции против ВПК носят не узко

секторальний характер, а прямо сказуються на многих сопряженных с этим комплексом отраслях российской экономики. Кроме того запретительные или ограничительные меры Запада направлены на подрыв позиций России как второго после США основного поставщика вооружений в мире.

Еще более весомыми являются санкции против финансовой системы России, прежде всего российских банков. США, ЕС и многие страны после июля 2014 года ввели санкции против таких государственных и частных банков, как Внешэкономбанк, «Банк Москвы», ВТБ, «Россельхозбанк» и другие банки из американского «списка SSI». Эта группа лишилась возможности выхода на долговые рынки США и Европы, но сохранила возможность проводить платежные трансакции с западными контрагентами. Наиболее жесткими являются санкции к банкам и ряду компаний ВПК по «списку SDN» – они предполагают полный запрет на валютные платежи для них или от их лица. [14, 54 – 55] Характерно, что включение ряда банков в этот список имело «персоналистский» характер, так как они принадлежали олигархам из числа ближнего окружения В. Путина – А.Р. и Б.Р. Ротенбергам, Г.Н. Тимченко, Ю.В. Ковальчуку. Кроме того были изменены условия бизнес – операций с представителями российских компаний – если ранее такие платежи проводились автоматически, то после введения санкций международные банки должны проверять отсутствие в этих операциях платежей российских банков или компаний, которые включены в список санкций. Естественно, что это существенно осложняет организацию экономических расчетов с партнерами и ухудшает конкурентные позиции российских компаний.

Одним из направлений воздействия на экономику России стало препятствие ранее развитому сотрудничеству в энергетической сфере, в том числе в освоении нефтяных месторождений на шельфе Арктики и разработке сланцевых месторождений. [24] США ввели санкции против компаний по строительству и эксплуатации энергетических объектов (ОАО «Роснефть», ОАО «Новатэк», ООО «Стройгаз-М» и др.), а также компаний по транспортировке нефти и нефтепродуктов (ООО «Трансойл», ОАО «Стройтрансгаз» и др.). 12 сентября 2014 года Минфин США запретил американским компаниям участвовать в арктических, глубоководных и сланцевых проектах «Газпрома», «Газпромнефти», «Роснефти», фирм «ЛУКОЙЛ» и «Сургутнефтегаз». В апреле 2014 года Европарламент принял рекомендации по отказу от поддержки российского проекта прокладки газопровода «Южный поток». В сентябре прошлого года был введен запрет на передачу техники для освоения глубоководных, арктических и сланцевых месторождений нефти. Западные санкции также распространились на ограничение в сотрудничестве с российскими компаниями в области транспорта (в том числе авиасервисных компаний Шереметьева и Пулково), напитков, лизинговых услуг и других отдельных «несистемных» направлений препятствия российскому бизнесу. Крупным направлением использования санкций стало их введение и постепенное расширение против активных участников аннексии и большинства хозяйственных объектов Крыма (наряду с такими крупными, как «Черноморнефтегаз», порты в Севастополе, Керчи, Феодосии в эти списки попали также небольшие объекты – «Санаторий Южная Ореховка», винные комбинаты и т. д.).

Одним из направлений политики санкций стал отказ зарубежных фирм от ранее налаженного сотрудничества с российскими партнерами. В марте 2014 года международные платежные системы ВИЗА и МАСТЕРКАРД прекратили

обслуживание карт клиентов тех 7 банков («АКБ Россия», «Финсервис» и др.), которые зависимы от лиц из списка санкций США. 30 апреля прошлого года американские компании Майкрософт, Оракле, Симантек, Хьюлетт – Паккард разорвали контакты с российскими ИТ – компаниями, против которых США ввели санкции. Концерн «Рейнметалл» (ФРН) прекратил поставки оборудования в РФ, концерн Сименс заявил об устранении поставок по номенклатуре и перечню фирм, которые подпали под санкции. Прекратили свое сотрудничество с РФ по совместной разработке военной техники фирмы Рено Тракс Дефенс (Франция) и Финкантьери (Италия).

В свою очередь Россия также приняла ответные меры против тех стран, которые выступили инициаторами введения санкций. 6 августа указом президента России «О применении отдельных специальных экономических мер в целях обеспечения безопасности Российской Федерации» был введен запрет на импорт мясных и молочных продуктов, рыбы, овощей, фруктов из стран ЕС, США, Канады, Норвегии, Австралии – государств, которые приняли или поддержали решения о санкциях против РФ. [20] По экспертным оценкам общее сокращение годового импорта по этому указу составляет около 9 млрд. долларов США.[16] 11 августа 2014 года в России были введены ограничения на государственные закупки импортных товаров легкой промышленности.

Необходимо подчеркнуть, что Россия и ранее многократно использовала возможности торговой войны для давления на партнеров, но это ограничивалось только отдельными странами (в основном из региона СНГ и особенно часто – относительно Украины), узким ассортиментом запрещенных товаров и короткими сроками применения санкций. Указанные выше современные санкции и контр – санкции создали качественно новую основу торговой войны – охватив страны нескольких континентов она приобрела глобальный, а не региональный характер, затронула товары многих отраслей экономики (от ВПК до легкой и пищевой промышленности), обосновывается не экономическими, а политическими причинами. Справедливости ради следует указать, что западные инициаторы санкций, и особенно США, не преминули с их помощью обеспечить себе дополнительные благоприятные позиции на мировом рынке. Так, США явно рассчитывают на значительное сокращение экспорта ВПК России – их основного конкурента в этом сегменте рынка. Кроме того после осложнения с наращиванием российской добычи энергоносителей на северном шельфе США сразу же предложили в перспективе компенсировать их поступление в Европу, том числе за счет американских поставок сланцевого газа. Само ограничение технической и кредитной помощи РФ на этом шельфе выгоден многим северным европейским странам, Канаде и тем же США в связи с продолжающимися расхождениями по поводу национального распределения секторов Северного Ледовитого океана. Кремлевское руководство считает, что некоторым положительным моментом введения западных санкций может стать замена импорта российскими фабрикатами. Однако следует учитывать, что если даже санкции не будут сохранены на длительный период, то такая вызванная внешними факторами реструктуризация экономики потребует значительных дополнительных ресурсов, размеры которых резко сократились уже за первый год конфронтации РФ со всем миром. К тому же отказ США и ЕС от предоставления передовых технологий, оборудования, приборов приведет к еще большему, чем ранее отставанию

российской экономики от мировых показателей конкурентоспособности, технологического уровня и качества.

Санкции привели к значительным потрясениям экономической жизни России. Ухудшение условий экономического развития охватило всю вторую половину прошлого года, в результате чего постоянно увеличивались рыночные цены (за 2014 год цены на продукты питания возросли на 16,7%), инфляция по итогам года составила 11,4%, значительно осложнились общие условия ведения бизнеса. [12] Экономические службы РФ сдерживали негативные влияния санкций на протяжении нескольких месяцев, вследствие чего российский ВВП по предварительным оценкам даже вырос в 2014 году на 0,6%. Важным инструментом для такого сдерживания была поддержка валютного курса. Но в «черный вторник» 15 декабря 2014 года Центральный Банк России резко, с 10,5 % до 17% повысил ключевые ставки, что рикошетом отбилось на резком падении курса российской валюты – до 61,2 рубля за доллар. Такое повышение ставки может обеспечить только краткосрочный и узкосекторальный эффект, замедлив падение рубля и роста инфляции. Но даже в среднесрочной перспективе такое решение отрицательно скажется на динамике российской экономики, которая теперь имеет худшие условия финансового обеспечения бизнеса. Что же касается резкого падения курса рубля, то оно носит объективный характер в соответствии с влиянием санкций и снижением цен на энергоносители – основного источника валютных доходов России. В этой связи нельзя согласиться с официальной трактовкой сугубо эмоционально – панических причин такого обвала, которое содержится в заявлении пресс-секретаря президента РФ Дмитрия Пескова агентству РИА «Новости»: «Действительно, турбулентность на рынке присутствует, она в основном объясняется эмоциями и спекулятивными настроениями».[18]

Обострение экономических и социальных проблем постсоветских государств.

Малоуправляемая «тряска» российской экономики привела к тому, что в зону «хозяйственной турбулентности» были затянуты и другие страны СНГ, причем не только ближайшие партнеры России по Таможенному союзу, но и имеющие особенно высокий уровень влияния отдельных форм связей с РФ на свою экономику (поставки на ранее емкий российский рынок, доходы от трудовой миграции и т. д.). Совершенно неожиданной оказалась высокая степень зависимости национальных валют от падения курса российского рубля. Такое же падение произошло во всех странах СНГ, хотя и с различным уровнем ущерба для их валюты. Армянский драм, например, с ноября 2014 г. по январь 2015 г. потерял более 20% своей долларовой оценки. В Белоруссии формально не объявили девальвацию, но ввели 30% – процентный сбор с покупки валюты юридическими и физическими лицами, что в реалиях привело к падению курса «зайчика» – национальной валюты страны также на треть (об ошибочности такого решения свидетельствует его коррекция до 10% такого сбора в январе 2015 года). Кроме того белорусские фирмы – экспортеры обязаны продавать половину валютной выручки по курсу Нацбанка, а при покупке валюты для импорта дополнительно оплачивать введенный в декабре 2014 года и затем откорректированный валютный сбор. Котировка национальных валют по отношению к доллару/евро упала в Туркменистане, Таджикистане, Молдове и других странах региона. В Узбекистане в конце 2014 года цена доллара возросла

до 3,4 – 3,5 тысяч сумов, что превысило показатели падения национальной валюты 23 – летней давности. [3]

Зарубежные эксперты подчеркивают особое значение влияния на неустойчивость этих валют сокращения той «долларовой» весомости российского рубля, которая ранее обеспечивала выгоду переводов заработков гастарбайтеров на родину. По данным Всемирного банка перед введением санкций от таких переводов зависело 21% экономики Армении, 31,5% – Кыргызстана, 25% – Молдовы, 12% – Узбекистана и Грузии, 42% – Таджикистана, 2,5% – Азербайджана и 5,5% экономики Украины, причем основная масса переводов поступала в эти государства именно из России. В 2015 году эти страны могут потерять до 10 млрд долларов в связи с ухудшением условий работы в РФ. [25]

Проявились и другие опасности в отношениях стран СНГ с Россией. В Узбекистане, например, резко увеличились цены на товары традиционного российского монополиста – на стройматериалы (на шифер с 22 до 30 тысяч сумов, древесину – на треть), на некоторые продукты питания (на сыр – с 7 до 11-12 тысяч сумов, на другие молочные продукты, на муку) и т.д. Местные экономические эксперты отмечают двойственное негативное воздействие падения российского рубля на экономику Узбекистана – увеличение цен на импортируемые из РФ продовольственные и промышленные товары и рост цен местной промышленности из – за падения сума как следствия такой же ситуации с российским рублем. В то же время в Казахстане существуют прямо противоположные оценки влияния падения рубля на его экономику – они сводятся к опасениям вытеснения местных товаров подешевевшими в долларовом эквиваленте российскими изделиями. Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан (НППРК) предлагает полное или частичное эмбарго на импорт куриного мяса, муки, соков из России, рассматриваются также возможности ограничения ввоза российских нефтепродуктов, автомашин и других товаров. [23]

Отрицательное влияние ухудшения ситуации в российской экономике на хозяйственную жизнь партнеров по СНГ крайне многообразно. Во всех этих государствах произошло или прямое падение экономических показателей, или резкое замедление темпов прироста с фактическим доведением их до стагнационных показателей. Происходит сокращение производства на основных промышленных гигантах с массовым увольнением сотрудников (например, на армянском комбинате «Наирит» в начале февраля 2015 года было уволено 1700 работников, на АО «Арселор Миттал Темиртау» в Казахстане в этом году будет сокращена 1000 сотрудников), увеличивается задолженность по выплатам заработной платы, сокращаются ее реальные величины. Ухудшение условий хозяйственной деятельности вызвало падение акций на фондовых биржах этих государств. В Казахстане 18 декабря 2014 года, сразу же после девальвации рубля индекс фондовой биржи KASE упал на 9,2%, в том числе крупнейших бизнес – структур страны «КазМунайГаз» – на 13,85%, «КазТрансОйл» – на 9,35%, Казкоммерцбанка – почти на 14% и т. д. [1]

Серьезные осложнения были характерны для банковских систем всех государств рассматриваемого региона. В связи с повышенной тягой населения и бизнеса к покупке валюты заинтересованность банков Беларуси в таких операциях ограничена директивным установлением верхней границы ее продажи всего 2 процентами по сравнению с официальным курсом. ЦБ Армении перешел к

осуществлению валютных интервенций, причем в виде ежедневных аукционов с ограниченным количеством иновалюты. Несколько лучше ситуация в странах, которые имеют возможность продавать зарубеж энергоносители, хотя и по сниженной цене. В Казахстане Казкоммерцбанк резко ограничил переводы в инвалюте в «дальнее зарубежье» суммой 500 долларов, в то же время Евразийский банк, АТФ банк, Каспи банк, РБК банк имели возможность провести реорганизацию своих бизнес – моделей с целью сохранить клиентуру.[15] В Азербайджане по заявлению Центрального банка в период финансовых потрясений в регионе удалось сохранить стабильность работы всех 44 банков (в том числе 2 – с государственным участием) на основе ужесточения вмешательства ЦБ в их деятельность – превентивного ограничения системных рисков, контроля за сбалансированием структуры их портфелей, раннего предупреждения угроз для банковского сектора и т. д.

Естественно, что по итогам 2014 года наиболее пострадавшей страной в регионе стала Украина, по отношению к которой Россия применила как методы прямого военного вмешательства, так и методы торгового эмбарго, разрыва еще оставшихся производственно – кооперационных связей. Объемное исследование причин, последствий и перспектив развития украинской экономики требует специальных разработок, поэтому назовем лишь основные показатели ухудшения хозяйственной жизни страны. По предварительным оценкам главы Нацбанка Валерии Гонтаревой падение ВВП в 2014 году составило 7,5%, инфляция достигла 21%, почти на треть уменьшился экспорт. По данным Госкомстата Украины на 21% уменьшилась реальная заработная плата. [21] Золотовалютные резервы Украины за прошлый год уменьшились в 2,7 раза, с 20.416 млрд. до 7.533 млрд. долларов.[7] Указывая на резкий отток депозитов из банковской системы (за 2014 год – 54,5 млрд в гривне и 9 млрд – в валюте), В.Гонтарева заявила о том, что «в стране идет полномасштабный финансовый кризис». [5] За весь прошедший год экономические структуры страны не смогли выработать отвечающую резко осложнившимся условиям политику хозяйственной стабилизации и преодоления привнесенной Россией рецессии.

Если оценить совокупность всех этих разных подходов стран региона к преодолению ударов спада, то следует подчеркнуть их общую несистемность, хаотичность и несовпадение в пределах региона. Отсутствие не только общерегиональной, но и национальных эффективных экономических политик не привело и не могло привести к адекватным мерам по преодолению отрицательного влияния санкций – непосредственно или через их влияние на Россию. Практически почти весь регион СНГ (с некоторыми отклонениями у «валютотомных» Азербайджана и Туркменистана) вступил в сложный период турбулентности, связанный с неопределенностью целей и методов экономической политики, с ослаблением воздействия государства на экономическую жизнь, с усилением внешних воздействий на их национальную экономику с соответствующими уступками в пользу иностранного бизнеса. К настоящему времени уже ясно, что пропагандируемая в многих странах региона на протяжении последнего десятилетия модернизационная модель окончательно утратила возможность своей реализации. В то же время замена ее мобилизационной моделью не стала задачей перспективной экономической политики ни России, ни других стран региона.

Перспективы развития экономических, социальных и политических процессов в регионе СНГ.

При оценке перспектив стабилизации общественных отношений в новых независимых государствах императивное значение имеют два основных фактора. Первый из них – решающую роль в дальнейшем ухудшении или некотором улучшении показателей всех рассматриваемых стран будет иметь динамика показателей общественной жизни России. Рост, стагнация или падение этих показателей прямо сказывается на возможностях поставок товаров на все еще наиболее емкий в регионе российский рынок. Белорусские эксперты прямо связывают экономические проблемы страны с недиверсифицированным экспортом – 92% зарубежных поставок предприятий Минпрома за январь – октябрь 2014 года пришлось на Россию.[6] При общей высокой степени зависимости стран региона от экспортных поставок только государства с высокой долей ликвидных в мире энергоносителей (даже при резком падении цен на глобальном рынке) имеют ослабленную зависимость от поставок в Россию. Но это относится только к Азербайджану, Туркменистану, в меньшей степени – к Казахстану и Узбекистану, остальные имеют в российском рынке наиболее крупный резерв сбыта своей низко конкурентной продукции. При этом экспорт в РФ будет осуществляться по классической модели «рынка покупателя», когда российские партнеры будут диктовать условия и цены покупаемых ими товаров из стран СНГ.

Можно предположить возрастание по-страновой избирательности российской политики в таких важных сферах, как допуск гастарбайтеров, условия поставки в эти страны газа и нефти, военной помощи и т. д. При сохранении значительной зависимости банков и всей финансовой системы стран СНГ от связей с Россией оценить возможную доминанту российского или иного влияния на финансовые системы этих государств пока затруднительно в связи с явным выжиданием западными финансовыми институтами того момента экономической стабилизации в различных странах региона, который создаст стимул к существенному расширению притока зарубежных финансов. Приоритетность значимости и внимания к экономике является вторым фактором императивного значения в условиях трудной борьбы с рецессией во всех этих странах. От недопущения резкого спада социальных расходов этих государств зависят не только сами социальные показатели (прирост населения, сохранение достигнутого ранее уровня образования и медобслуживания и т.д.), но с добавлением прозрачного или непризнанного гражданами тренда доходов зависит сама устойчивость политической ситуации в каждой стране и регионе в целом. В этом смысле понятной является озабоченность российских экспертов резким замедлением динамики заработной платы в стране (прирост в реальном выражении составил 6,1% в 2012 году, 6,6% в 2013 году и всего 0,6% за три квартала 2014 года). [2, с.83] Минские эксперты в этой связи также указывают на опасное падение оплаты труда [19].

Множественность современных внутренних, внешних, политических, экономических, ментальных и других факторов воздействия на общественные отношения в рассматриваемых странах не позволили до сих пор выработать достаточно взвешенные и надежные программы будущего развития. Характерно, что в России даже в правительстве имеются несколько противоположных проектов, что было четко продемонстрировано на VI Гайдаровском форуме 14 – 16 января

2015 года в связи с расхождениями в выступлениях министра финансов Антона Силуанова и министра экономического развития Алексея Улюкаева. Минфин выступает за сокращение государственных расходов в период кризиса, а Минэкономразвития – за более мягкий и избирательный подход к бюджету при жесткой монетарной и кредитно – денежной политике. [10] Председатель правительства России Д. Медведев в своем выступлении на VI Гайдаровском форуме не смог наметить необходимые в современных условиях новые качественные доминанты хозяйственной тактики и стратегии, а лишь перечислил практически все, хотя и несколько улучшенные направления экономической политики (от бюджетной сферы до содействия малому бизнесу, поддержки улучшенных демографических показателей и т.д с определенным неологизмом – стимулированием антиимпортного производства).[22, с.1-10] Наряду с правительственными имеются и исследования независимых экспертов – «Доклад о сценариях развития российской экономики в условиях санкций и падения цен на нефть» под руководством Е. Гурвича и Н. Анкидиновой, разработку для русской службы Би – би – си С. Алексахенко и А. Мовчана, доклад Центра развития Высшей школы экономики и др. Наличие таких мало совпадающих сценариев не позволяют надеяться на их действительную эффективность и способность предотвратить сползание российской экономики в рецессию.[13]

В то же время ведущие российские экономисты четко указывают на длительный период рецессии в стране. Глава Сбербанка России Герман Греф прогнозирует спад ВВП России в 2015 году на 1.2 – 2.5%, а в 2016- 2017 гг. его падение, стагнацию или небольшой рост.[4] Особенно сильными будут удары кризиса по банковской системе, что по его мнению приведет к более масштабным последствиям кризиса. Бывший министр финансов, глава Комитета гражданских инициатив Алексей Кудрин предполагает еще большее, до 2-4% падение ВВП, обосновывая свое мнение о затяжном характере кризиса и его перерастании далее не в подъем, а длительную стагнацию. Он не видит действенной антикризисной программы правительства, предупреждая, что подобная программа 2008 года не может дать результатов. А. Кудрин против программы импортзамещения, сокращения государственных расходов по всем статьям, кроме оборонных и социальных, что не закладывает базу для дальнейшего развития экономики. [11] При оценке перспектив динамизации экономики РФ необходимо согласиться с выводами российских экспертов М. Клиновой и Е. Сидоровой, которые подчеркнули: «На наш взгляд, неверно недооценивать совокупный эффект экономических санкций... Под давлением геополитики экономические интересы отходят на второй план. Однако они могут стать определяющими, если сохранение санкций приведет к отрицательной динамике роста. Отложенный эффект экономических санкций со стороны ЕС Россия в полной мере ощутит через год – полтора». [9, с.77]

Необходимо отметить, что в других странах региона пока еще не выработаны комплексные программы антикризисного развития, что объясняется неопределенностью дальнейшего воздействия «российского» или «западного» факторов на их экономику и политические процессы, наличием имеющихся или перспективных ресурсов для их стабилизации, реакцией населения на дилемму «пассивное сопротивление государственной политике – риск взрыва общественного недовольства и перехода к жесткой внутренней конфронтации» и т. д. В соответствии с этим в странах СНГ принимаются не комплексные, а частичные

меры противодействия рецессии, которые в лучшем случае могут ее только несколько смягчить.

Беларусь восстановила таможенные посты на границе с РФ, часть товаров продает с оценкой в долларовом эквиваленте. Выступая на заседании парламента 15 января 2015 года президент А. Лукашенко наиболее четко выделил ранее высказываемую им мысль о необходимости поисков альтернативных России рынков, а также подчеркнул необходимость «настойчиво идти к нормализации отношений с ЕС и США».[8] В сентябре 2014 года президент Н. Назарбаев в интервью телеканалу «Хабар» заявил даже о возможности прекращения членства в Евразийском экономическом союзе, если это будет создавать угрозу независимости Казахстана. [17]

Многие страны СНГ или ограничиваются конъюнктурной реакцией на возникающие проблемы, или разрабатывают программы противодействия спаду отраслевого характера. Так, Миннацэкономики Казахстана подготовило проект вариантов бюджета с ценами на важнейший экспортный товар страны – от 80 до 40 долларов за баррель нефти. В Узбекистане особое внимание уделено развитию АПК из расчета возможностей увеличения поставок в Россию как компенсацию ее отказа от импорта агропродукции стран ЕС. Разработки вариантов сохранения устойчивости бюджета при различной конъюнктуре на внешнем рынке проведена в Азербайджане, включая и введение внутренних методов стабилизации банковской системы страны. Таджикистан намерен усилить текстильное производство на базе переработки собственного хлопка, а также использовать сохраняющийся строительный бум как важный фактор противодействия рецессии.

Выводы.

Введенные санкции и ответные действия руководства России породили коренные изменения не только в регионе СНГ, но оказали свое многоплановое воздействие на геополитику и геоэкономику в целом. Многие процессы и явления на этой первичной стадии конфронтации Кремля со всем миром еще не проявились в полную силу, однако возможные варианты их развития и обострения уже наглядно формируются.

Это касается, прежде всего, резкого ослабления позиций России в рамках постсоветского пространства, а также в глобальном масштабе. В связи с этим можно предполагать или переход к имитации функционирования, или полное прекращение деятельности СНГ и его заменителей последнего времени – Таможенного союза, провозглашенного к работе с 2015 года Евразийского экономического Союза. В геополитическом плане Россия уже потеряла многие позиции – от формального исключения из «Большой восьмерки – G8» до резкого усиления сил НАТО на своих западных границах. Ослабляются и геоэкономические позиции России – как результат западных санкций и падения цен на нефть, так и в связи с необходимостью больших расходов на реструктуризацию национальной экономики в новых условиях выхода на региональные сектора мирового рынка. Необходимо подчеркнуть, что и Запад находится в сложной ситуации по отношению к санкциям – политика ослабления России таит в себе опасность создать в российской экономике первоисточник возникновения нового всемирного кризиса.

В результате конфронтации произошло ослабление практически всех участников конфликта. Это касается как России, привязанных к ее экономике стран

СНГ, України, так и большинства европейских стран (осложнения с поставками продукции АПК, с запретом экспорта передовых технологий и оборудования и т. д.) В связи с этим не случайно многие страны ЕС (Чешская Республика, Венгрия, многие влиятельные силы в Испании, Греции, Италии и др.) все настойчивее выступают за отмену или ослабление санкций.

Фактически выиграла от такой конфронтации только несколько стран. Прежде всего это касается США, авторитет которых вырос как страны, которая смогла за долгие годы неоднозначной оценки геополитических реалий со своими союзниками (в том числе и степени весомости России) объединить ведущих субъектов мировой политики в борьбе против нарушения принципов мирового правопорядка со стороны Кремля. Возрастает и геэкономическая роль США в связи с расширением присутствия американских фирм в Европе, некоторым вытеснением РФ с мирового рынка вооружений, усилением позиции Вашингтона в качестве регулятора условий обеспечения энергоносителями мировой экономики.

Существенно возрастают и глобальные позиции Китая, который может воспользоваться своим положением единственного надежного партнера России для получения от Кремля дополнительных доходов от более выгодных цен, условий поставок по экспорту и импорту, от льготного импорта технологий, в том числе в сфере ВПК. Ослабление позиций России и упрочение влияния КНР в Центральной Азии признается практически всеми мировыми экспертами, этот процесс явно будет нарастать и в перспективе. Можно также предполагать некоторое усиление позиций в мире также Индии, Бразилии и др.

В качестве общего вывода необходимо констатировать, что турбулентность экономического и политического развития до настоящего времени не охватила большинство стран и регионов мира (за исключением точечного субрегиона востока Малой Азии с зоной распространения самопровозглашенного мусульманскими экстремистами Исламского государства). В отличие от этого регион СНГ четко подвержен малоуправляемым и разноплановым проявлениям такой турбулентности, разработка эффективных и комплексных мер по пресечению которой пока еще не отработана даже в первом приближении. Вероятнее всего решение этой проблемы на данном этапе может быть только на основе внешнего воздействия финансовых и ресурсных вливаний, то-есть за пределами самих внутренних рычагов хозяйственного выздоровления (в регионе усиливается типичная ситуация «патэкономии», выход из которой осуществим только за счет вмешательства извне). Однако длительное сохранение состояния турбулентности грозит ее распространением и на другие регионы с соответствующим втягиванием их из стагнации в рецессию и углубление кризиса. Международные организации, ведущие государства и их блоки пока еще не оценили всю опасность такого развития событий. Не было сделано это и в ходе обсуждения «нового контекста развития мировой экономики» на представительном 45-м заседании Всемирного экономического форума в Давосе 21 – 24 января 2015 года. К настоящему времени только некоторые мировые лидеры, прежде всего канцлер ФРГ Ангела Меркель, Дж. Сорос, адекватно оценивают подобную неблагоприятную перспективу. Если на протяжении этого года не произойдет изменение отношения к «запалу» мирового кризиса – региону СНГ, то необходимо ожидать падения мировой экономики в глобальный кризис.

РЕГІОН СНД У ПЕРІОД ТУРБУЛЕНТНОСТІ.

БУДКІН В.С., доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник «Інституту сучасної історії НАН України».

Стаття розглядає економічні та політичні наслідки впливу санкцій проти Російської Федерації як для самої Росії, так й для інших нових незалежних держав. Аналізуються зворотні заборони відносин із західними країнами з боку Кремля. Оцінюється вплив такої конфронтації на зміни у глобальних процесах світового розвитку.

Ключові слова: *система економічних та політичних санкцій, банки, ВПК, рецесія, ЄС, США, НАТО, Україна, регіон СНД, модернізація чи мобілізаційна модель розвитку.*

CIS REGION IN THE PERIOD OF TURBULENCE.

BUDKIN V.S., Dr. Econ., Prof., Chief Research Fellow, Institute of Modern History of the National Academy of Science of Ukraine.

The article outlines economic and political consequences of sanctions against the Russian Federation for both Russia itself and other newly independent states. It also analyses retrospective sanctions against Western countries by the Kremlin. The article provides assessment of impact of this confrontation on changes in global processes of economic development.

Key words: *system of political and economic sanctions, banks, military-industrial complex, recession, EU, USA, NATO, Ukraine, CIS region, modernization or mobilization model of development.*

Література:

1. Акции казахстанских компаний обвалились на бирже . [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://tengrinews.kz/money/aktsii-kazahstanskih-kompaniy-obvalilis-na-birje-267081>.
2. Апокин А., Белоусов Д., Голощапова И., Ипатова И., Солнцев О. О фундаментальных недостатках современной денежно – кредитной политики. / А. Апокин, Д. Белоусов, И. Голощапова, И. Ипатова, О. Солнцев// Вопросы экономики. – 2014. – №12. – С.80 – 100.
3. В Узбекистане все подорожало на 50-60 процентов (Обзор). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rus.ozodi.org/content/article/26778790.html>.
4. Греф прогнозирует затяжную рецессию в РФ. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://forex.forbes.ua/news/show/1384444>.
5. 10 тезисов Валерии Гонтаревой по итогам 2014 года. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://forbes.ua/nation/1385994-10-tezisev-valerii-gontarevoj-po-itogam-2014-goda...>
6. Заяц Д. Экономические итоги – 2014: Российский рубль выкопал яму белорусскому. / Д. Заяц. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://naviny.by/gubrics/economic/2015/01/04/ic_articles_113_187908/
7. Золотовалютные запасы Украины уменьшились почти втрое. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua.economics/enews/mezhdunarodnye-rezervy-ukrainy-sokratilis...>

8. Класковский А. Над отношениями Беларуси с Западом висит дамоклов меч ревнивой Москвы. / А. Класковский . [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://udf.by/news/main_news/116249 – nad-otnosheniyami belarusi-s -zapadom-visit –damoklov...
9. Клинова М., Сидорова Е. Экономические санкции и их влияние на хозяйственные связи России с Европейским Союзом/ М. Клинова, Е. Сидорова// Вопросы экономики. – 2014. – №12. – С.67- 79.
10. Коган Г. Единодушное противоречие./ Г. Коган. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://worldcrisis.ru/crisis/1782648>
11. Кудрин: антикризисная программа, сработавшая в 2008 году, сегодня не даст результатов. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.newsru.com/finance/29dec2014/koudrine.html>
12. Минэкономразвития предупредило о резком росте цен в первом полугодии./ Газета РБК, 13.02.2015. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rbcdaily.ru/economy/562949993988157>.
13. Нехезин В. Что будет с российской экономикой в 2015 году: три сценария./ В. Нехезин. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/russian/business/2014/12/141231_russian_economy_forecasts.
14. Орлова Н. Финансовые санкции против России: влияние на экономику и экономическую политику/ Н. Орлова// Вопросы экономики – 2014. – №12. – С. 54 – 65.
15. Реакция казахстанских банков на валютную панику: с 1 января грядут изменения. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://365info.kz/2014/12/reakciya-kazaxstanskix-bankov-na-valyutnuyu-paniku...>
16. Россия запретила импорт продовольствия на \$9 млрд. в ответ на санкции./ ИТАР-ТАСС, 2014-08-07. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://itar-tass.com/ekonomika/1367515>.
17. Серебров С. Казахстан готов порвать с Москвой и Минском./ С. Серебров. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.utro.ru/articles/2014/09/011210969.shtml>.
18. Ситуация критическая: в ЦБ прокомментировали обрушение рубля и падение цен на нефть. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.newsru.com/Russia/16dec2014/tsentrobank.html>
19. Спасюк Е. Зарплата в Беларуси. Крутое пике ниже 500 долларов./ Е. Спасюк. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://naviny.by/rubrics/economic/2015/01/08/ic_articles_113_187941/.
20. Указ о о применении отдельных специальных экономических мер в целях обеспечения безопасности Российской Федерации./ Официальный сайт Президента России, 6 августа 2014 года. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kremlin.ru/news/46404>.
21. Черных Е. Украинский кризис./ Е.Черных. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.kp.md/daily/26339.7/3221977>.
22. VI Гайдаровский форум/ Портал правительства России. 17.01.2015. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://government.ru/news/16508>.
23. Эмбарго по – казахски/ Коммерсант, №20, 6.02.2015, с.1.
24. Council of European Union Regulation № 833/2014 of 31 July 2014 Concerning Restrictive Measures in View of Russia's Actions Destabilising the Situation in

- Ukraine// Official Journal of the European Union. – July 31. – P.1-11.
25. The Guardian: падение рубля угрожает экономикам девяти стран.
[Электронный ресурс] – Режим доступа: [http:// news.rambler.ru/28762999/](http://news.rambler.ru/28762999/).

УДК: 346+330

Дікарєв О. І., кандидат політичних наук, доцент;

Степанов О. П., доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України;

Краснощек О. В., Зваженко Ю. В., Накалюжна А. С., аспіранти.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО ПРАВО НАДРОКОРИСТУВАННЯМ

У нашому дослідженні виходимо не з того, хто і якій концепції співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, менеджменту – дуалістичної або моністичної – дотримується у своїх дослідженнях, а звернемо увагу на те, що концепції ці взаємовиключні, суперечать один одному з точки зору логіки. Тому предметом нашого дослідження ми обираємо безпосередньо моделі менеджменту та правові норми, зафіксовані у внутрішніх законах і міжнародних актах. Видається, що ієрархія цих норм, їх юридична сила повинна визначатися насамперед у конституціях, внутрішніх законах держав і укладених ними міжнародних договорах і повинна особливо обумовлюватися в основному законі країни.

Анотація. *Одним з основних принципів державної безпеки більшості країн світу є нормативне закріплення права державної (публічної) власності на надра. Ступінь захищеності держав також залежить від встановленого в них порядку надання у користування ділянок надр та порядку користування ними, а також системи і структури державного управління у сфері надрокористування.*

Оскільки в США історія нафтовидобутку почалася ще 150 років тому, то й досвід правового регулювання відносин ПЕР там став важливим для інших країн. В США виділяли три види благ, що належать до сфери природних ресурсів: приватні блага, суспільні блага і блага загального користування., такі природні ресурси, як нафта, природний газ або вода, що переміщуються з одного місця в інше, кваліфікуються як «блага загального користування». Блага загального користування можна в США характеризують як блага, якими спільно користуються і з яких отримують вигоду всі члени суспільства. Право власності на блага загального користування набуває той, хто першим починає їх експлуатацію або здійснює їх «захоплення» («правило захоплення») [15]. Коли власник земельної ділянки бурить свердловину і починає видобувати («захоплювати») нафта, він отримує право власності на нафту за правилом захоплення незалежно від прав та інтересів, що відносяться до надр. При захопленні таких ресурсів, до них застосовуються такі одиниці вимірювання, як один барель нафти або 2000

кубічних футів природного газу, які можуть перебувати у власності, використовуватися і передаватися іншим особам. Іншими словами, вони стають приватним благом. Приватні блага укладаються в рамки звичайного поняття «благо» – права власності на приватні блага повністю визначені, власники наділяються ексклюзивним правом і власність може передаватися від одного власника іншому. Однак це могло спричинити перевиробництво, втрату і забруднення навколишнього середовища ще на початковому етапі становлення нафтової промисловості в США. Після відкриття родовищ нафти землевласники опинились в стані змагання за право буріння свердловин в безпосередній близькості від їх родовищ з тим щоб отримати нафту на поверхні раніше своїх конкурентів. Це стало класичним прикладом «трагедії ресурсів загального користування». Для виходу з такого становища і уникнення надвиробництва і втрат почали шукати регулятора. Такий інститут було знайдено в особі вже існуючої Техаської комісії з питань залізниць. На початку ХХ століття ця Техаська комісія була наділена повноваженнями по регулюванню питань нафтової галузі [3-5].

Напрацьований досвід регулювання допоміг концептуалізувати протилежну до права захоплення право суверенітету над природними ресурсами. Це поняття поступово сформувалося в основоположний принцип цієї державної доктрини власності на всі ресурси. Тобто всі природні ресурси, які знаходяться в межах суверенної держави, належать їй. Першими яскравими прикладами використання такої доктрини стали Мексика і Росія. Під час революції 1917 року в Росії нафтові родовища, розташовані в районі Баку і знаходилися у власності Нобелів, Ротшильдів були націоналізовані і поставлені під державний контроль. Мексиканська конституція 1917 р. також передбачала згідно статті 27, що «всі природні ресурси, які знаходяться в межах національної території є власністю нації». Однак процес націоналізації нафтових активів іноземних компаній в Мексиці зайняв приблизно 20 років. По його завершенні, в 1938 році була сформована національна нафтова компанія PEMEX, яка з тих пір є ексклюзивним оператором нафтової галузі країни [8; 13].

У Великобританії і США в 1930-і роки почала функціонувати система здачі в оренду та ліцензування пересування фронту робіт з розвідки / видобутку нафти і газу в віддалені райони (а пізніше – на шельф і арктичні області), в яких відсутнє населення, але які знаходяться у власності держави. Відповідно до вимог орендної системи за державою зберігається право управління і регулювання процесом розробки та експлуатації природних ресурсів. Держава-регулятор використовувала механізм здачі в оренду певних ділянок на обмежений термін, зобов'язуючи при цьому орендаря сплачувати за це орендну плату і роялті.

Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1962 році, завершила процес перетворення концепції суверенітету над природними ресурсами з політичної заяви в принцип міжнародного права. У ній було заявлено, що «Право народів і націй на невід'ємний суверенітет над їх природними багатствами і ресурсами має здійснюватися в інтересах їх національного розвитку та добробуту населення відповідних держав» [1].

У сучасних розвинених країнах надрокористування регулюється кодифікаційні акти, що становлять ядро законодавства у цій галузі. Законодавство про надра залежить від державного устрою. У країнах з федеративним устроєм діють федеральні закони і закони суб'єктів (штатів, територій) федерації. В унітарних

державних регулювання відносин надрокористування відбувається шляхом застосування єдиних актів органів державної влади. Унаслідок високої соціальної значимості в багатьох країнах законодавство, що регулює відносини надрокористування, поділяють законодавство з видобутку твердих корисних копалин і законодавство з видобутку нафти і газу.

Головні види корисних копалин: енергетична сировина, чорні, кольорові, рідкісні і дорогоцінні метали, агрохімічне сировина – видобувають в 154 країнах, проте в жодній з них не видобуваються всі види сировини. Найбільшими продуцентами сировинних товарів є Китай, Бразилія і Росія, але й вони добувають лише по 25-26 з майже трьох десятків найважливіших корисних копалин, Австралія та Канада – 23-24 виду. Ці п'ять країн характеризуються найбільш розвиненою гірничодобувною промисловістю, так як всі вони мають значні території, що збільшує можливості виявлення промислових скупчень різноманітних корисних копалин. Сумарно площа цих країн складає (без Антарктиди) майже половину земної суші – 45,3% [6].

Цілий ряд країн з меншою площею також відіграють важливу роль в мінерально-сировинному комплексі світу. Від 10 до 20 видів корисних копалин видобувається в 19 країнах з сумарною площею менше 20% суші. У цьому ряду знаходяться як великі територіально США (18 видів сировини), Казахстан (19), Індія (19), так і країни з набагато меншою площею, такі як ПАР (19), В'єтнам (17), Перу (14), Чилі (13), Індонезія (13), Таїланд (13) та ін. Можливість видобутку великої кількості різноманітних корисних копалин для країн, що займають порівняно невелику площу, обумовлюється, насамперед, природними, геологічними причинами – на території деяких з них виявлені рудні вузли, містять промислові скупчення цілого ряду найцінніших корисних копалин. Так, в ПАР розташований унікальний природний комплекс – Бушвельдській відшарований інтрузив, в межах якого зосереджено до 70% світових запасів металів платинової групи, більше двох третин запасів хрому, а також нікель, мідь, кобальт та інші корисні копалини. У ПАР же знаходиться унікальний рудний район Вітватерсранд з золотоурановим зрудненням, а також численні кімберлітові трубки, завдяки чому країна є одним з великих продуцентів всіх цих цінних корисних копалин [7].

Зрозуміло, що унікальні родовища є не в кожній країні: приблизно в 70 з цих країн видобуток обмежується одним-двома видами корисних копалин. Інші країни займаються розробкою своїх надр в обмеженому обсязі і для власного споживання.

Міжнародне та внутрішньодержавне право постійно розвиваються, удосконалюються їх принципи і норми, уточнюються їх об'єкти і методи правового регулювання, сфера їх дії і коло суб'єктів. Все це впливає на характер взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного організаційно-економічного правового регулювання гірничодобувної промисловістю (ОЕМУ). Тут виникають питання про їх співвідношення в цілому і в області надрокористування в найгострішу теоретичну і практичну проблему.

В цьому контексті розглянемо організаційно-економічна суть правового регулювання гірничодобувної промисловістю. При цьому зазначимо, що існуючі підходи до визначення ОЕМУ чітко не визначені термінологічно. В даній роботі під ОЕМУ розуміється системно структуровану сукупність підсистем (блоків) правового, організаційного та економічного характеру, що дозволяють

елементам системи раціонально взаємодіяти як усередині системи, так і з зовнішнім середовищем. У цьому випадку в обов'язковому порядку ОЕМУ включає систему цілей і має відповідне інформаційне забезпечення.

Гірничодобувна промисловість входить в структуру мінерально-сировинного комплексу (МСК). Економічні суб'єкти, що займаються геологорозвідувальними роботами (ГРР) і видобутком, взаємодіють між собою і виступають елементами мінерально-сировинного комплексу (МСК), паливно-енергетичного комплексу (ПЕК). МСК та ПЕК розвиваються тільки при наявності мінерально-сировинної бази (МСБ), паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР).

Схематично структуру мінерально-сировинного комплексу можна відобразити наступною моделлю (малюнок 1). Головними елементами представленої на малюнку системи є: мінеральні ресурси, запаси, видобуток і споживання. Видобуток здійснюється за рахунок запасів. При видобутку запаси знижуються, тим самим створюється потреба у відтворенні мінерально-сировинної бази.

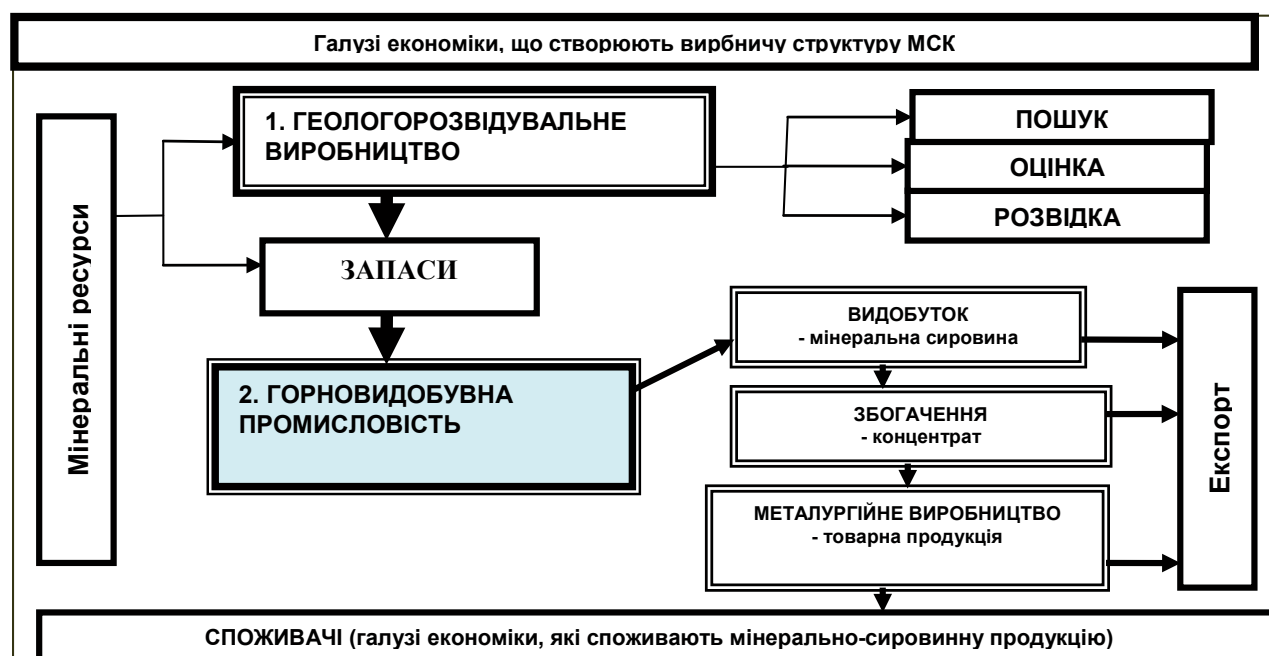

Рис. 1. Структура мінерально-сировинного комплексу (по матеріалам Холіної В.Н.) [12]

Всі елементи структури МСК здійснюють комплексний вплив. Успішне вирішення будь-яких виробничих завдань в МСК вимагає комплексного застосування різних методів управління з метою координації діяльності. Існуюча сьогодні структура ОЕМУ гірничодобувної промисловості має вигляд функціонально-цільових схем взаємодій підсистем (чи блоків), систем забезпечення та економічних методів, комплекс яких спрямований на досягнення цілей управління. При цьому необхідно враховувати той факт, що існує незбалансованість цілей галузі промисловості та підприємств. Це пов'язано з тим, що залишаються незбалансованими відносини між учасниками системи: державою – власником надр і гірничим промисловцем – користувачем надр. Прикладом незбалансованості можуть служити різного роду платежі, які промисловець виплачує державі: податок на видобуток корисних копалин (регульований податковим законодавством); платежі за користування надрами (встановлені законодавством про надра).

Виконуючи фіскальну функцію промисловець не виступає зацікавленою особою в стимулюванні відтворення, врахуванні диференційованого характеру і об'єктивних особливостей розробки кожного конкретного родовища. Незбалансованість також пов'язана з методами управління. Основними методами організаційного блоку є цільове планування (інвестиційні програми), ліцензування, технологічне забезпечення. Цим методам властива адміністративна природа впливу, вони носять обов'язковий характер, виходячи з правил, які є механізмом державного регулювання гірничодобувної діяльності.

Механізм реалізації права власності являє собою різномірневу (залежно від державного устрою) ієрархічну систему взаємопов'язаних між собою елементів, що відбивають право власності на надра, право власності на видобуті корисні копалини і право власності на засоби виробництва – гірничодобувну промисловість, а також способів їх взаємодії. Формування і розвиток ОЕМУ гірничодобувної промисловістю має відбуватися з урахуванням інтересів держави як власника надр та інших учасників економічних відносин. Значить, ОЕМУ повинен враховувати такий елемент. Отже, існуючий ОЕМУ гірничодобувної промисловістю не відповідає сучасним вимогам здійснення господарської діяльності, не відображає всіх взаємозв'язків і елементів [12].

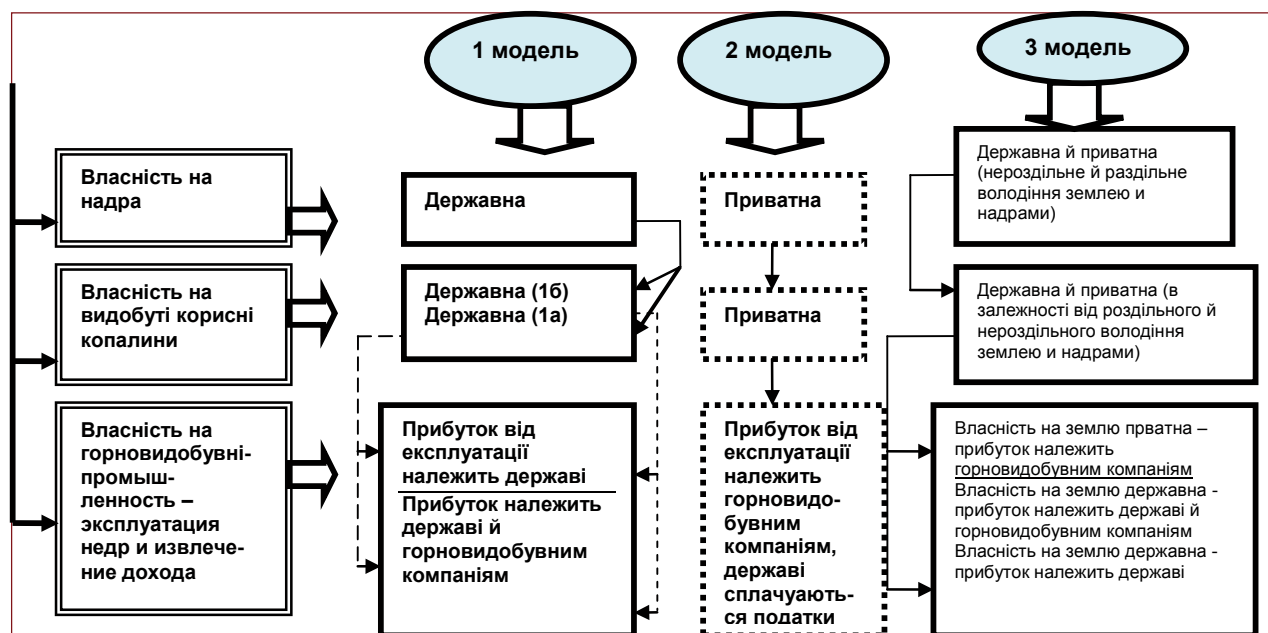

Рис. 2. Моделі управління при реалізації права власності в гірничовидобувній промисловості.

Для відносин в гірничодобувній промисловості характерні ряд особливостей. Насамперед – участь держави в управлінні. Це пов'язано з тим, що надра в більшості зарубіжних держав є державною власністю. Характерні і такі особливості відносин, як: (1) поділ права власності на надра і на видобуті корисні копалини; (2) механізм реалізації права власності на надра і на видобуті корисні копалини; (3) механізм привласнення економічних вигод у гірничодобувній промисловості (тобто в чийй власності знаходиться безпосередньо діяльність по вилученню корисних копалин і доходу від цієї діяльності). Механізм реалізації права власності на мінерально-сировинні ресурси відбивається через систему державних доходів і витрат. Передача власником – державою права користування надрами

надрокористувачам – гірничопромисловці компенсується шляхом отримання матеріальних компенсацій за передачу об'єкта користування у вигляді орендної плати, ренти, та інших передбачених законом платежів, які фіксуються в доходах держави. Розпорядження і володіння власником надр означає, що держава передбачає наявність витрат, пов'язаних з утриманням органів державного управління, збором, аналізом, зберіганням, обробкою інформації про надра та інших робіт.

Різноманітність методів у системі державного управління, економічних механізмів реалізації права власності в гірничодобувній галузі ґрунтується на поєднанні окремих елементів відносин і особливостей учасників відносин. Поєднання цих елементів і особливостей буде складатися по-різному, залежно від виявлених особливостей відносин в галузі. Можливо поєднати елементи і особливості у вигляді таких моделей механізму реалізації права власності (малюнок 2). При цьому ефективність управління буде залежати від набору елементів механізму реалізації права власності на мінерально-сировинні ресурси, які держава обирає в якості пріоритетних у своєму регулюванні.

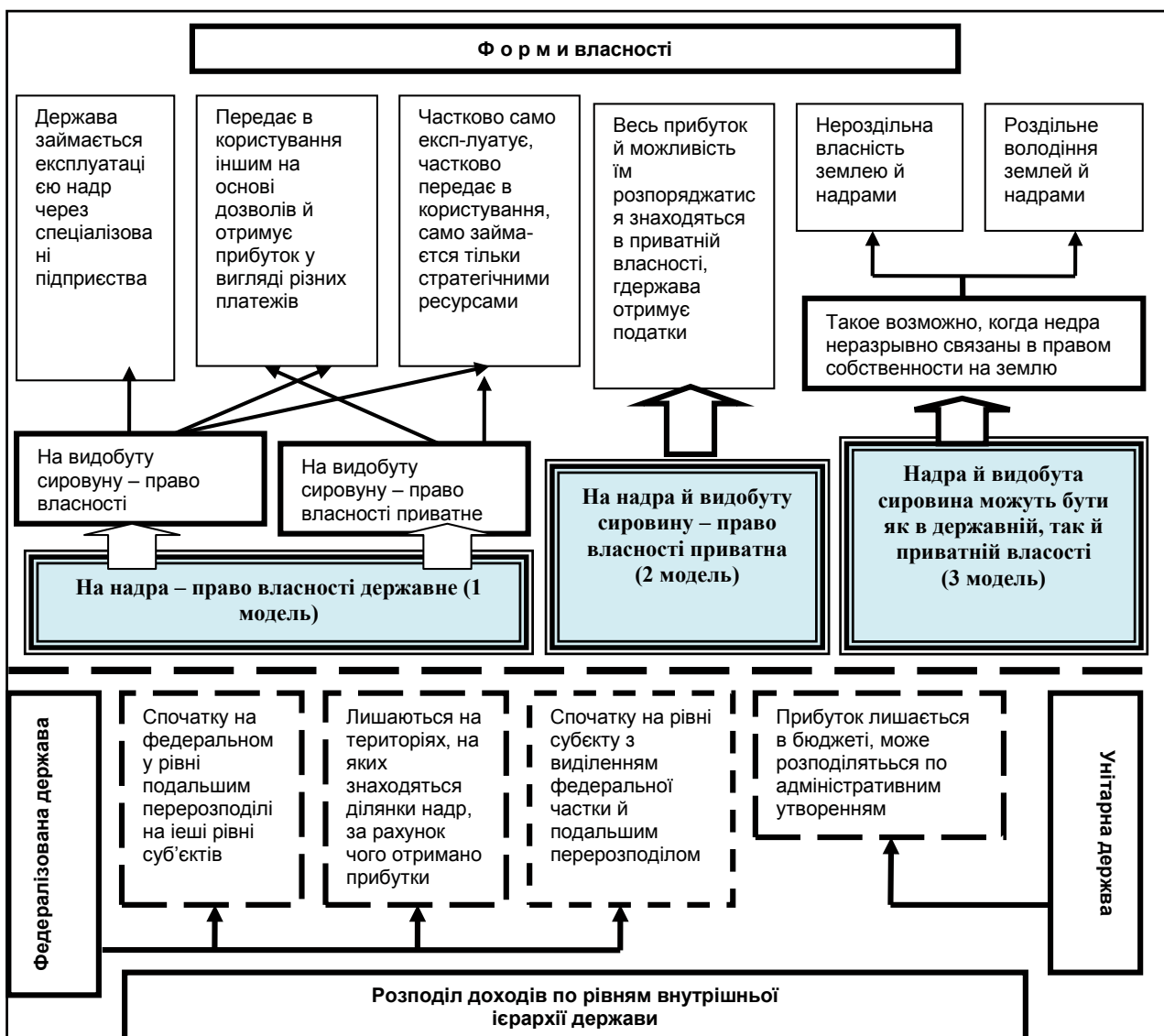

Рис. 3. Розподіл доходів за моделями управління гірничодобувною промисловістю в унітарних і федеративних державах

Елементами механізму реалізації права власності на мінерально-сировинні ресурси в гірничодобувній промисловості виступають: платність надкористування; система економічного стимулювання гірничодобувної діяльності при користуванні надрами; плата за забруднення навколишнього природного середовища; створення ринку мінерально-сировинних ресурсів; вдосконалення ціноутворення з урахуванням екологічного фактора.

Порядок акумуляції та розподілу доходів від надкористування в гірничодобувній промисловості завжди буде визначатися державним устроєм. На малюнку 3 представлено розподіл доходів за моделями управління промисловістю в унітарних і федеративних державах.

Першочерговим завданням для формування і розвитку ОЕМУ галузю виступає необхідність класифікації факторів, що визначають територіальне розміщення природних ресурсів і розвиток підприємств гірничодобувної промисловості. Серед факторів розміщення розрізняють: природні ресурси; природні та економічні умови; фактори нерегіональні і внутрішньо-регіональні, а також міжнародні та транс регіональні. Такі фактори і генерують тип взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права.

Цікавий варіант взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права ми можемо спостерігати на прикладі положень Конституції Республіки Казахстан 1995 Так, у ч. 2 ст. 4 зафіксовано: «Конституція має вищу юридичну силу і пряму дію на всій території Республіки». Як підкреслює професор А.Х. Абашидзе [1], в коментарях положень Конституції Казахстану наголошується, що стосовно всіх міжнародних договорів «зберігається принцип пріоритету норм Конституції як концентроване вираження необхідності і можливості забезпечення національної безпеки Казахстану в умовах глобалізації». У зв'язку з цим Конституційний Рада наділена правом перевірки міжнародних договорів до їх ратифікації на відповідність Конституції. Таким чином, жоден міжнародний договір, що вступає в протиріччя з Конституцією Казахстану, не може бути ратифікований, питання ж приведення у відповідність Конституції міжнародному договору в основному законі країни залишилося відкритим.

Особливу позицію в питанні співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права в законодавстві країни займають США. У США в 1872 році був прийнятий нині чинний Гірничий закон. Він регулює гірничі відносини на федеральному рівні. При цьому законодавство штатів в багатьох областях регулює гірське право. Система судового прецеденту істотно підсилює гірське законодавство США, так як кількість таких норм значно перевищує кількість статутних норм. Федеральне законодавство Канади та Австралії регулює гірничі відношення тільки на територіях і акваторіях, що знаходяться під федеральною юрисдикцією, а кожен штат або провінція мають свої гірські і нафтові закони. Гірниче законодавство країн Латинської Америки складається з кодифікованих законів і законів, що регулюють нафтогазову галузь.

У Конституції США в п. 2 ст. VI записано, що Конституція і закони Сполучених Штатів, прийняті на виконання, так само як і всі договори, які укладені або будуть укладені від імені Сполучених Штатів, є верховним правом країни; і судді в кожному штаті зобов'язані дотримуватися такого права, щоб йому не суперечило в Конституції або законах будь-якого штату. І хоча ця стаття трактується деякими вченими і державними діячами як вираження примату міжнародного

права, насправді ж у ній йдеться про верховенство міжнародних договорів стосовно конституціям і законам штатів, а не до федерального законодавству і Конституції країни. Тут не можна зробити висновок про пріоритет міжнародного права по відношенню до Конституції країни і федерального законодавства. Подібна невизначеність залишає державі можливість трактувати співвідношення федерального законодавства та міжнародних договорів на свою користь. В цьому випадку вести мову про примат міжнародного права або права внутрішньодержавного не представляється можливим. Однак це питання все ж на практиці вирішується, але вирішується не приписом норм міжнародного договору, а самою державою [2-4; 8-15].

Країни Перської затоки мають повну монополію на мінеральні ресурси, особливо на вуглеводневі. Мотивом виступає надзвичайна важливість паливно-енергетичних ресурсів для соціального та економічного розвитку, що вимагає конституційного закріплення. При цьому вони не прагнуть кодифікувати своє законодавство. Незважаючи на це, політика цих держав і прийняті державою рішення дозволяють ефективно залучати інвестиції в освоєння надр. За допомогою державно-правових чинників, передусім податкової політики, держава регулює діяльність видобувних компаній в галузі. Змінюючи умови оподаткування, податкові ставки, пільги, держава може створювати умови для розвитку гірничодобувної галузі. Державно-правові чинники повною мірою визначаються відповідно до умов, що задаються моделями економічного механізму реалізації права власності. Для більшості країн характерна модель з державним правом власності на надра і приватним (з невеликим винятком для стратегічного сировини) правом власності на видобуті корисні копалини. Держава одночасно виступає і як власник ресурсів, і як збирач податків. Обидві ці функції пов'язані зі значними вигодами [2; 11].

Наступний фактор – інформаційний – в повному обсязі визначає такий елемент ОЕМУ як блок інформаційного забезпечення. Блок інформаційного забезпечення як елемент ОЕМУ визначається ступенем володіння геологічною інформацією. На всіх стадіях геологорозвідувальних робіт основним продуктом виробництва вступають інформаційні геологічні ресурси.

Геологічна інформація сьогодні реалізується не повною мірою. Значна її частина передається безоплатно надрокористувачам з порушенням авторських прав власників і творців інформації. Це пов'язано з тим, що правовий статус геологічної інформації не визначений. Інформація може впливати на ОЕМУ промисловістю по-різному, залежно від виду інформації, що підлягає аналізу і застосуванню. Для визначення ступеня значимості цього елемента ОЕМУ геологічну інформацію необхідно класифікувати.

Класифікують геологічну інформацію наступним чином: за формами обігу – як економічний фактор розвитку гірничодобувної галузі та користування надрами; як один із критеріїв ефективності державного управління МСК при обліку та використанні інформації; а також по можливості отримання доходу при використанні інформації [12].

Таким чином можливо констатувати, що у сфері надрокористування відсутня практика оцінки вартості прав власності на природні об'єкти і включення їх до складу нематеріальних активів, оскільки розроблених методик економічної оцінки права, який є нематеріальною категорією, стосовно до зазначених

об'єктів, поки не існує. При правильній організації роботи з інформацією можливо вилучення доходів за рахунок визначення вартості плати за користування і володіння інформаційними ресурсами на всіх рівнях використання інформації в гірничовидобувній промисловості.

Екологічний фактор, насамперед фактор оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС), повинен визначатися на ранній стадії планування і в міру розвитку проекту повинен деталізуватися і уточнюватися. У такому випадку ОВНС з'явиться необхідним інструментом, що забезпечує отримання надійної екологічної інформації для прийняття рішення.

Трансформація ОЕМУ гірничодобувною промисловістю являє собою процес його оновлення та адаптації до існуючих економічних умов, спрямований на реалізацію завдань, пов'язаних з відтворенням МСБ. Структура ОЕМУ промисловістю буде відображати свою сутність, якщо в ній будуть враховані основні елементи – крім об'єкта, суб'єкта, цільового блоку, напрямів взаємодії, повинні бути механізм реалізації права власності та форми реалізації ОЕМУ. Така структура дозволить ОЕМУ бути гнучкою системою.

Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК), як відомо, відіграє найважливішу роль у світовій економіці, тому що його продукція забезпечує функціонування галузей економіки. До складу ПЕК входять газова, нафтова і вугільна промисловості, енергетика, які забезпечують видобуток первинних енергетичних ресурсів (ПЕР) та їх переробку та використання для виробництва електричного струму. При цьому у структурі споживання домінуючими ПЕР є ресурси органічного походження (більш 94%). Частка енергії АЕС, ГЕС і інших не перевищує 6%. На думку аналітиків провідну роль у загальному обсязі виробництва і споживання ПЕР збереже нафта, на другому місці – вугілля, і на третьому – газ. Зараз на частку нафти припадає біля 40% сукупного світового енергоспоживання і ця цифра лишиться незмінною на протязі найближчих 20 років. Згідно прогнозу виробничі потужності нафтовидобутку досягнуть до 2010 р. рівня 101,5 млн. барелів за добу, до 2025-2030 рр. складе біля 125 – 130 млн. барелів чи 6,5 – 6,8 млрд. тон. За останні сім років (2000 – 2007 рр.) нафта подорожчала на 80 – з 20 майже до 100 доларів за барель [6-7]. Зростання попиту й цін на ПЕР є глобальним трендом 21 століття. Розглянемо науковий дискурс навколо цієї тенденції та еволюцію механізму ціноутворення на світовому ринку нафти.

Країни, які добувають нафту, поділяють на чотири групи: країни ОПЕК (біля 39% добутої нафти у світі), західні країни – США, Канада, Великобританія (16%), основний добуток яких здійснюють ТНК; незалежні виробники – Мексика, Норвегія, Росія (20%)», всі останні – (25%). Перші заходи в напрямку встановлення тісних зв'язків між країнами-експортерами нафти були здійснені Венесуелою, Іраном, Іраком, Кувейтом і Саудівською Аравією у 1949 р. Після того як у 1960 р. транснаціональні нафтові компанії знизили ціни на нафту в Багдаді відбулася конференція представників зазначених країн. Було прийняте рішення про утворення постійно діючої організації, основною метою діяльності якої повинно бути регулювання цін на нафту. Наступного року така організація була створена під час конференції у Каракасі – столиці Венесуели [6-7; 14].

Певні тенденції по зростанню ціни на нафту у XXI ст. досліджуються постійно, проте значущі тренди, на нашу думку, були помічені у 2005 році. Тоді аналітики зафіксували зростання цін на 40 – з 20 до 60 доларів за барель. Зараз

нафта – це біржовий товар, тому його якість має бути стандартизована. Всього на світових ринках торгують більше 10 загальновідомих марками нафти, з яких найбільш відомими є WTI (Західно-техаська середня), яка котиється на Нью-Йоркській біржі, й Brent (Лондонська біржа). «Корзина ОПЕК» є середньо зваженим показником відпускних цін для семи сортів нафти. РФ експортує нафту під двома марками, які є сумішшю різних сортів – Urals та Siberian Light. Зараз РФ позиціонує на Нью-Йоркській біржі (NYMEX) новий бренд – RPSO. Розглядаючи ціноутворення та ефективність діяльності нафтогазових компаній, експерти розрізняють операції апстріму (розвідка запасів та їх добуток) та стадію даунстріму (транспортування й збут продукції). Біля 88 % нафти використовують для виробництва різного виду палива й біля 12 % – продукції непаливного призначення (мастила, нафтобітуми). Зараз кількість продуктів, отриманих з нафти, нараховує більше 80 000 найменувань [7, с.404]. Тому світові ціни на нафту турбують не тільки споживачів палива, мастильних матеріалів, але й уряди країн. А особливо уряди тих країн-добувачів нафти, де цей процес є державною монополією (наприклад, уряди Кувейту, Норвегії, Нігерії, Венесуели, Казахстану, РФ). Саме ці країни страхують фінансові та політичні ризики, створюючи державні інвестиційні фонди (ДІФ), які стають все більш впливовішими.

Елементи ОЕМУ – керуюча і керована підсистеми – повинні відповідати і бути узгодженими між собою. Необхідність узгодження пояснюється тим, що система управління, яка відповідала початковим цілям і своїй первісній задачі, одного разу потребуватиме змін. При такій перебудові в першу чергу приводиться у відповідність керована система з керуючою. Якщо потрібно впровадити більш динамічні і досконалі методи управління, необхідно створити відповідний механізм управління. Для цього повинні застосовуватися економічні, організаційно-адміністративні, правові методи. Останні надзвичайно важливі при спорах, що виникають в процесі керування природокористуванням.

Аналізуючи проблему спорів про право, необхідно зауважити, що вона являє собою правове явище, ступінь вивченості якого в теорії права в цілому неадекватна його положенню і значенню у механізмі правового регулювання. Зокрема дослідник О. Б. **Зеленцов [10] стверджує, що у теорії права явище, що позначається поняттям «спір про право» або «правовий спір», досі взагалі не отримало свого наукового визначення.** Термінологічно воно є, швидше, лише уявленням про правовий спір, ніж його наукове, загальнотеоретичне поняття. Термін «спір про право» використовується при розкритті проблематики механізму правового регулювання, правозастосування, юридичного процесу. При цьому одні автори трактують спір про право не інакше, як форму правової патології (поряд з правопорушенням), інші взагалі уникають будь-якого пояснення цього поняття, треті використовують його в якості дефініції при визначенні юридичного конфлікту, виходячи з презумпції загальновідомості даної категорії.

В дослідженнях правового спору найбільш значний розвиток отримали в цивілістиці та трудовому праві. Цивілістами був зроблений висновок про те, що правовий спір є самостійною юридичною конструкцією [8-11].

Волков А. М. [9] пропонує наступне визначення конфлікту у сфері надрокористування: конфлікти, пов'язані з порушенням адміністративного законодавства в галузі надрокористування, – це протиставлення суб'єктів права, пов'язане з тлумаченням, реалізацією або порушенням норм. Конфлікт в області публічного

адміністрування надрокористуванням служить способом виявлення і вирішення протиріч. Проблема виявлення всіх причин виникнення конфліктів посідає ключове місце у пошуку шляхів їх попередження та конструктивного завершення. Юридичний конфлікт може усунути протиборство сторін або, навпаки, погіршити протиборство і протиріччя інтересів. Він відображає правову дійсність, розкриває юридичні протиріччя і сприяє вирішенню спору, вказує на дефекти правової системи, недосконалість законодавства та судової практики. За допомогою конфліктів можуть виявлятися і прогалини в законодавстві, а також невідповідності норм права реальної дійсності.

Теорія адміністративно-правового конфлікту в галузі надрокористування, докладно розглянута А. Б. Зеленцовим [10]. Адміністративно-правовий конфлікт, пише він, – виникає в процесі право реалізації протиборства, пов'язаного з порушенням, застосуванням або тлумаченням норм суб'єктами адміністративного права, один з яких, як мінімум наділений владними повноваженнями. Це – конфлікт, в якому предметом розбіжностей і обговорень є юридичні права, обов'язки та відповідальність суб'єктів адміністративно-правових відносин. Він проявляється у двох конкретних формах: адміністративне правопорушення та адміністративному спорі. Тоді визначення адміністративно-правового конфлікту у сфері публічного адміністрування надрокористуванням може бути дано в наступному вигляді. Адміністративно-правовий конфлікт в області публічного адміністрування надрокористування – це протиборство суб'єктів адміністративного права, один з яких володіє владними повноваженнями, пов'язане з тлумаченням, реалізацією та / або порушенням норм законодавства про надра та надрокористування, що має в якості предмета юридичні права, обов'язки та відповідальність суб'єктів і проявляється в адміністративно-правовому спорі або адміністративному правопорушенні. Одним з найважливіших ознак адміністративно-правового конфлікту в надрокористуванні є його зв'язок з адміністративно-правовими відносинами: він виникає з цих відносин і, стаючи конкретним правовідносинами, несе в собі їхні властивості.

Реалізація норм адміністративного права може відбуватися у двох формах: безконфліктною і конфліктною. При безконфліктній формі реалізації права відбувається дотримання, виконання і використання норм права. Вона виступає формою здійснення головним чином правостановлюючих норм – зобов'язуючих, а суб'єкти права добровільно реалізують правові приписи в позитивних формах. Правовий конфлікт в області публічного адміністрування надрокористуванням між органами виконавчої влади (посадовими особами) і надрокористувачами виникають в наступних випадках. З одного боку, надрокористувачі: порушують норми адміністративного права; не виконують покладені на них обов'язки у сфері виконавчої влади; зловживають наданими їм правами і свободами у сфері виконавчої влади. З іншого боку, владними діями і рішеннями: порушені права, свободи і законні інтереси надрокористувачів; створюються перешкоди їх здійсненню; на надрокористувачів незаконно покладаються які-небудь обов'язки або відповідальність.

Надання права користування надрами регулюється значною за обсягом комплексом правових засобів, об'єктом якого є ділянки надр. Однак часто на практиці будова наданого у користування ділянки надр характеризується складною структурою залягання окремих його елементів.

Процесуальний порядок надання ділянок надр, що враховує ці особливості, як у випадках надання гірничого відводу, так і у випадках надання геологічного відводу, не встановлено. Ця обставина створює ґрунт для плутанини і як наслідок цього – порушення прав суб'єктів підприємницької діяльності, які претендують на отримання ліцензії на користування ділянками надр.

Можна виділити ряд підстав поділу таких конфліктів на різні види. Слід класифікувати адміністративно-правові конфлікти за характером спірних інтересів: приватні конфлікти; публічні конфлікти (у тому числі державні та муніципальні). За критерієм порядку і процедур дозволу можна виділити конфлікти, вирішення яких відбувається з використанням примирних процедур; розв'язувані адміністративними способами; розв'язувані судовими способами.

Далі можливе класифікувати адміністративно-правові конфлікти за характером домагання. Тут можна вказати на конфлікти: про призупинення діяльності надрокористувача; про припинення діяльності надрокористувача; про одержання права користування ділянками надр; про право користування надрокористувачами при видобутку корисних копалин підземними водами, лісовими ділянками; про дострокове припинення права користування надрами; про консервацію або ліквідацію підприємств з видобутку корисних копалин і підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; про терміни користування надрами; про терміни розгляду заявок на право користування надрами; про надання земельних ділянок надрокористувачів; про право власності на гірське майно; про терміни надання ліцензій на право користування надрами; про переоформлення ліцензій на право користування надрами; з питань призначення адміністративних покарань за вчинення адміністративних правопорушень у сфері надрокористування; про податок на видобуток корисних копалин і його ставки; про встановлення платежів при користуванні надрами; про порушення умов ліцензій і ліцензійних угод; про терміни розгляду заявок надрокористувачів на отримання актів; про перехід права користування надрами та ін.

Корисною видається класифікація конфліктів у сфері законодавства про надра за характером протікання: конфлікти за участю публічної влади, без участі публічної влади (тимчасовий стан) і конфлікти із застосуванням протиправних засобів. Правові конфлікти у сфері надрокористування за рівнем (території протікання) можна класифікувати на: локальні; регіональні; федеральні; міжнародні (транскордонні). За видами прав користування ділянками надр доцільно правові конфлікти у сфері надрокористування розділяти на конфлікти: при геологічному вивченні; при розвідці і видобутку корисних копалин; при використанні відходів гірничодобувного і пов'язаних з ним переробних виробництв; при будівництві та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, та ін. [8-15].

Конфлікт у галузі надрокористування між органами виконавчої влади (посадовими особами) і надрокористувачами складається в наступних випадках. З одного боку, надрокористувачі: порушують норми адміністративного права; не виконують покладені на них обов'язки у сфері виконавчої влади; зловживають наданими їм правами і свободами у сфері виконавчої влади. З іншого боку, владними діями і рішеннями: порушені права, свободи і законні інтереси надрокористувачів; створюються перешкоди їх здійсненню; на надрокористувачів

незаконно покладаються які-небудь обов'язки або відповідальність. Отже, адміністративно-правовий конфлікт в галузі надрокористування є протиборством суб'єктів адміністративного права, що викликається обмеженням і утиском прав і свобод надрокористувачів (суб'єктів підприємницької діяльності), загрозою їх безпеки, нанесенням шкоди особистим майновим інтересам, зазіханням на правопорядок шляхом перевищення влади, порушення або недотримання правових норм, що захищаються і охоронюваних від імені товариства державою.

Серед підстав, що призводять до конфліктних ситуацій, можна назвати прийняття ненормативних актів органами державної влади з підстав, які не мають достатніх юридичних фактів.

Вищезазначене дозволяє зробити певні висновки. Повноваження з управління ділянками надр, надання їх у користування, як правило, віднесені до компетенції їх федеральних урядів чи спільної компетенції федеральних урядів і парламентів; в деяких країнах надання стратегічних ділянок надр іноземцям здійснюється за рішенням глави держави. Це в свою чергу ставить питання вдосконалення публічного адміністрування надрокористування в число першорядних завдань.

Договірна система надання ділянок надр переважає в державах з економікою, що розвивається, тоді як адміністративна – з розвиненою економікою. Федеративні держави з децентралізованою системою управління надрокористування розподіляють доходи між суб'єктами будь-якої держави і його суб'єктами, непропорційно, з переважання прав видобувних територій. У державах з розвиненою економікою ділянки надр стратегічного значення включаються до складу державного резерву, який формується в інтересах майбутніх поколінь. Держави з унітарною формою правління і федеративні держави з високим ступенем централізації виконавчої влади розподіляють доходи від користування ділянками надр між своїми суб'єктами та адміністративно-територіальними одиницями централізовано через фінансові механізми.

Аннотация. Одним из основных принципов государственной безопасности большинства стран мира является нормативное закрепление права государственной (публичной) собственности на недра. Степень защищенности государств также зависит от установленного в них порядка предоставления в пользование участков недр и порядка пользования ими, а также системы и структуры государственного управления в сфере недропользования.

Annotation. One of the basic principles of public safety most of the world's countries is a statutory right of state (public) ownership of mineral resources. Level of States' protection also depends on the set of order of providing the use of resources and the manner of their use, as well as systems and structures of governance in the using of mineral resources.

Література:

1. Абашидзе А.Х. Конституции государств о статусе международных договоров (сравнительно-правовой анализ) // Вестник РУДН. Серия «Юридические науки». — 2012. — № 5. — С. 61–63.
2. Административно-процессуальное право Германии=Verwaltungsrechtsschutz in Deutschland: Закон об административном производстве, Закон об

- административно-судебном процессе, Законодательство об исполнении административных решений: пер. с нем. / Вильфрид Бергман (введ., сост.). — М. : Волтерс Клувер, 2007. — XXXIX, 242с.
3. Александровская Н.Д. Сравнительный анализ приоритетов энергетической и научно-технической политики США, стран ЕЭС и Японии [Текст] : монография / Н.Д.Александровская, А.Н.Арянин, А.Б.Кобяков, С.Д.Молодцов. — М. : Всерос. НИИ орг. и экономики нефтегазовой пром-сти, Акад. естествен. наук Рос. Федерации, 1994. — 70 с. : — (Экономика топливно-энергетического комплекса России).
 4. Андреасян Р. Н. Нефть и арабские страны в 1973 – 1983 гг. — М.: Наука, 1990. — 255 с.
 5. Быков И.Г. Диалектика взаимодействия международного и внутригосударственного права / Актуальные проблемы современного международного права : материалы XI ежегодной международной научно-практической конференции, посвященной памяти профессора И. П. Блищенко : в 2 ч. / отв. ред. А. Х. Абашидзе. Москва, 12–13 апреля 2013 г. Ч. I – Москва : РУДН, 2014. — С.217-230.
 6. Боровский Ю. В. Мировая система энергоснабжения [Текст] : монография / Ю. В. Боровский. — М. : Навона, 2008 (М.) . — 295 с.
 7. Брагинский О.Б. Нефтехимический комплекс мира / Олег.Брагинский — М.: Academia, 2009. — 800 с. (Монографическое исследование экономики).
 8. Василевская Д.В. Правовое регулирование отношений недропользования в Российской Федерации и зарубежных странах: теория и практика». — М.: Нестор Академик Паблишерз, 2007. — 352 с.
 9. Волков, А. М. Административная ответственность в области недропользования: практика, комментарии и рекомендации / А. М. Волков // Нефть, газ, и право. — Москва. — 2011. — № 6. м С. 21-25.
 10. Зеленцов А.Б. Административно-правовой спор: вопросы теории. — М.: Изд-во РУДН, 2005. — 732 с.
 11. Ключкин Б.Д. Горные отношения в странах Западной Европы и Америки (Англия, Канада, США, Франция, ФРГ).- М.: Городец, 2000. — 443 с.
 12. Холина В.Н. Основы экономики природопользования: учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2005. — 672 с
 13. America Latina e Caraibi: la sfida dell'energia / Istituto italo-latino americano con la collaborazione di BCIE, BID, CEPAL, ENEL. — Roma: Istituto italo-latinoamericano, 2010., 230 p.
 14. Dag Har John Mitchell. The New Economy of Oil: Impacts on Business, Geopolitics and Society / Dag HarJohn Mitchell, Koji Morita, Norman Selley and Johnathan Stern.- Earthscan Publications Ltd, London for the Royal Institute of International Affairs, 2001. — 286 p.
 15. Omnibus Trade and Competitiveness Act of 1988. A bill to enhance the competitiveness of American industry, and for other purposes. (P.L. 100 – 418).

УДК:327

Наконецний В. М., кандидат історичних наук, заступник завідувача кафедри міжнародних відносин Інституту журналістики і міжнародних відносин КНУКіМ, директор Львівського філіалу КНУКіМ

ДИПЛОМАТИЧНА «ГЕОМЕТРИЧНА» СТРАТАГЕМНІСТЬ: ВИТОКИ ТА СУЧАСНІСТЬ

Авторську гіпотезу складає припущення становлення дипломатичної спільноти. З допомогою історіологічного методу прояснюється: а) як принципово було інституалізовано дипломатію як інструмент міжнародних відносин та основи міжнародного права; б) яким є внутрішній механізм саморозвитку феноменів революції та дипломатії; в) якою є система взаємозв'язків досліджуваних феноменів з іншими явищами та процесами?

Анотація. *Формування дипломатичного корпусу на основі ідеї європейської цільності завершилось спробою світової політики через нову «геометрію» альянсів у 1755-56 рр. Виникла можливість трансформації монархічного в республіканський лад в ході політичних процесів в тому числі революційних. Ідеологічний вимір змін склала ліберальна, консервативна та комуністична думка. Еліта сприйняла консервативні погляди, що зберегло баланс сил пентархії і нерівність держав. Подальші колоніальні війни спричинили нові соціальні потрясіння.*

Ключові слова: *«геометрія» дипломатії, міжнародні відносини, міжнародні договори.*

Французький дослідник-футуролог початку ХХ ст.. А. Робіда передбачив прихід епохи жорстоких протистоянь прибічників різних ідеологій, дипломатичної «геометрії» альянсів «чотирикутника» Захід-Схід, Північ-Південь, аварій на великих електричних станціях, війн. А. Робіда особливу увагу звертає на хибність «дизайну» подій для прискорення політичних процесів, бажання випередити можливості соціуми. Волонтаристський політичний «дизайн» спричиняє апокаліптичні катаклізми і підводить суспільство до межі виживання. А. Робіда стверджує, що ті хто виживе, зрештою мають зрозуміти, що світ змінився, а людина ні. Той факт, що літак рухається швидше коня ще не означає, що людина стала краще [1, С. 23]. Тому історія може піти в зворотному порядку. В своїй праці «Вчора зараз» А. Робіда метафорично описує «дизайн» технологій переносу еліти ХVІІ ст.у ХІХ ст. Визнавши хибність для людини асиметрії рівня технічних досягнень та стану суспільства, переваги силових взаємовідносин, еліта повертається в свій час.

В нашому аналізі ми використовуємо метафору «ходу історії» А. Робіди для прояснення мережі перебіг подій міжнародного життя.

Основу регулювання силових взаємовідносин склало міжнародне право, розвинутого Гуго Гроцієм. Політичні передумови «війн проти всіх» дослідив англійський філософ Гоббс. Гоббс встановив, що домовленості втрачають силу тоді, коли у людей виникає страх. Спіноза зневірившись в можливості додержання домовленостей, висунув принцип *clausula rebus sic stantibus*. Тобто виправдав

пошуки правомірних відмов від виконання угод чи окремих постанов. Всі ці пошуки відображують пошуки раціоналізації політики. Зокрема, в праці «Монадологія» (1714) Г. В. Лейбніц трактує гармонію як єдність варіативності та погодженості. Моделлю влади виступає суспільний діалог і відповідно дипломатія стає не тільки інструментом погодження владних інтересів, але й самою владою. Цей концепт Лейбніца гармонізував погляди багатьох вчених і політиків. Серед них були філософ Х. Вольф, австрійський дипломат Кауніц, Петро І.

Венцель (Венцеслав) Антон Кауніц (Wenzel Anton Kaunitz) ввійшов в історію як автор «дипломатичної революції» 1755-56 рр. В. Кауніц революціонізував дипломатію новою «геометрією» альянсів. Як прибічник картезіанства (Р. Декарта, Г.В. Лейбніца, Х. Вольфа) він впроваджував математичний підхід в планування політичного процесу. Монада Лейбніца отримала вигляд алгебраїчної формули або китайської стратагеми [3-5]. В. Кауніц як і його університетський вчитель Х. Вольф захоплювався ідеями Китаю. Пізніше англійський історик Р.Н. Бейн назвав «геометрію дипломатії» В. Кауніца шедевром політичного передбачення й дипломатичної проникності [6]. В. Кауніц успішно застосував свій метод під час підписання Ахенського миру 1748 р. Уряд Мрії-Терезії звернув увагу на його дипломатичний таланти і позитивно сприйняв політичний проект В. Кауніца. Він запропонував союз з Францією проти Пруссії. Габсбурги в особі Мрії-Терезії довіряли В. Кауніцу і після повернення його у 1753 р., в Австрію з Парижу де він перебував з дипломатичною місією його призначили канцлером. У Парижі він спостерігав за специфікою французького політичного процесу і познайомився з графом де Сен – Жерменом, маркізою де Помпадур, герцогом Шуазельським, Людовиком XV, Робертом Клайвом бароном де Плесі (засновником англійської могутності в Індії), Казановою. На посаді канцлером він захищав інтереси Габсбургів майже сорок років (1753-1792). Габсбурги з 1438 р. мали спадкові володіння Австрійського дому і виступали в якості імператорів Священної Римської імперії. В 18 ст. у склад їх держави входили землі сучасної Австрії, Бельгії, Чехії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Словенії, частина Польщі, Італії. Основну загрозу інтересам Габсбургів з XV ст. складала політика Франції, і з XVI – Туреччини. Пруссія теж почала претендувати на спадкові землі Габсбургів та на її статус провідної сили.

Важливим фактором впливу на перебіг зовнішньополітичний курс Габсбургів стала Росія. Такий перебіг подій створював загрозу принципу балансу сил Вестфальської системи [7-11]. Основу Вестфальської угоди 1648 р. склав світський суверенітет й рівновага сил між суверенами. Ідея королеви Швеції Кристини про рівноправність держав тоді не знайшла підтримки і не стала принципом Вестфалю. На Віденському конгресі 1814-15 рр. було введено термін «велика держава», тобто відбулося юридичне закріплення нерівності. Регламент 1815 р. визначив різні рівні представництва: послами обмінювалися держави «з широкою сферою інтересів»; посланниками та повіреними в справах – з «вузькою сферою інтересів». Великими стала пентархія з держав – переможців Наполеона. Франція зберегла статус великої держави завдяки зусиллям дипломатії Тайлера. Пізніше до великих держав ввійшла Оттоманська імперія, Королівство Італії, Німецька імперія, США, Японія. В Лізі Націй питання рівності акторів також не було вирішено. І тільки після Другої світової війни в Устав ООН ввійшло положення про суверенну рівність держав. Однак нині виник новий термін – «наддержава».

Проте повернемося до змагання за лідерство тріумвірату Марія-Терезії- Йосиф II – В. Кауніц. При цьому успіхи Австрії залежали від «геометричної» дипломатії В. Кауніца. Погляди Габсбургів та В. Кауніца співпадали в практиці формування союзів з Францією та Росією.

Росія також була зацікавлена в цьому союзі. Було розуміння того факту, що національні інтереси Росії вимагали підсилення позицій в Східній Європі після виходу до Балтійського і пізніше до Чорного моря. Вирішення цих завдань зачепило інтереси Швеції, Туреччини, Польщі, Франції. Дипломатія Франції створила з них «східний бар'єр» для Австрії, Великобританії, Росії. В середині XVIII ст. розгорнулася конкуренція Франції з Великобританією за колонії і вплив в Новому Світі, Індії, Китаї, Африці. Перші французькі та англійські колонії були захоплені в 17 ст. Англійська Сенегамбія виникла під час Семирічної війни 1763 р. У 1807 р. вона була визнана колонією корони. У 1808 р. під владу Англії перейшла Сьєрра-Леоне. Французькі торгові факторії з'явилися на берегах річки Сенегал в той же час. У Франції виник значний інтерес до Китаю. Росія стала перепорою на сухопутному шляху на Схід. Про це свідчить переписка єзуїтського ордену [12], праці французького дипломата Де ла Невіля [13]. Де ла Невіль в Москві збирає і записує інформацію про місію Н. Спафарія в Китай.

Геометрична дипломатія Кауніца стала основою французо – австрійського союзу 1756 р. Для Росії ситуація дещо покращилася. Альянс було скріплено браком спадкоємця трону з австрійською принцесою. Франції Союз давав можливість мобілізувати ресурси проти Великобританії. Спільним наміром членів альянсу було відсторонення Росії на Схід.

В. Кауніц був прибічником планів Х. Вольфа та Лейбніца. Цей план було у 1721 р. озвучено у виступі Х. Вольфа. Мова йшла про корисність досвіду конфуціанського Китаю в державному управлінні. Передбачалося створення в Європи та Азії єдиної монади. Х. Вольф та Лейбніц як вчені, чиновники прагнули створити центральноевропейський політичний союз, розвинути торгові шляхи по лінії Захід – Схід [14]. Лейбніц вважав, що завдяки релігійній терпимості, освіті, торгівлі Росія зможе ввійти до Європейської цивілізації в якості східного форпосту проти «Антиєвропи» [15-17]. Лейбніц пропонував Петру I організувати експедицію в Сибір та на Камчатку. У 1725 р. така експедиція була організована і було відкрито Берингову протоку. Частково були здійсненні й інші задуми.

На початку XVII ст. Росію зацікавила торгівля з Середньою Азією. У XVIII ст. Середня Азія вже стає плацдарм політичного впливу на Схід. Геоекономічні інтереси Росії сконцентрувалися в Бухарі й Хіві. Це було перехрестя торговельних шляхів держав Сходу. Бухара та Хіва виступили посередниками в торгівлі з Персією та Індією. В свою чергу, місцева еліта шукала в союзі з Росією захисту від Персії та Афганістану. З цією метою у 1700 р. було підписано угоду про входження Хіви до Російської імперії. Обмін дипломатичними подарками ханів та царя з символу добросусідських намірів у було трансформовано в торговельні відносини. Були втілені наміри Петра I про транзитні євразійські маршрути від Балтійського до Каспійського моря. Включення в цю «геометрію» регіону р. Волги забезпечувало просування Росії далі на Схід. З цією ж метою було створено укріплення на р. Іртиш. Таким чином було створено вектор просування на Схід від Середньо Азійських та сибірських рубежів Росії [18-19].

Там, в Приамур'ї та Північній Маньчжурії зустрілися інтереси Росії та Цинської імперії. Так було започатковано російсько – китайські військові та дипломатичні відносини. Династія Цин вважала Маньчжурію тилом на випадок заворушень в самому Китаї. Тому поява російських козаків з метою розширення володінь Росії зачіпала стратегічні інтереси Цинь. Крім того на Сході і в Китаї значний вплив вже мали єзуїти. У 1542 р. один з семи засновників Спільноти Ісуса Франциск Ксаверій в якості апостольського нунція прибув в португальську колонію в Індії Гоа. А в 1549 р. досягає Кантону в Китаї. Важливим напрямом діяльності цього католицького ордену в Китаї стала «культурна адаптація». Тобто місіонери вивчали місцеві звичаї, які співпадали з канонами християнства. Результатом їх просвітницької та дипломатичної діяльності став імперський указ 1692 р. про терпимість Китаю до християн. Завданням єзуїтів стає консолідація сил християнства на Сході. В таких умовах єзуїти прагнули закріпитися на безпечних маршрутах до Китаю християнської Росії. Оскільки традиційні тоді морські шляхи Лісабон-Гоа та Лісабон-Макао знаходилися під португальським патронатом. З цією метою керівник місії єзуїтів в Пекіні бельгієць Фердинанд Фербіст призначив своїх колег Перейра та Жербільона для посередництва в переговорах по Нерчинській угоді між Китаєм та Росією [20]. Він не досяг своєї мети оскільки Московський цар не дозволив організувати маршрут через Сибір [21]. А російська історіографія в аналізі результатів Нерчинської угоди наголошує на примусі з боку Китаю і вимушеності передачі значної території Серединній імперії. Відомий російський синолог Ю.М. Галенович зазначає, що угода засвідчила програш Росії на Далекому Сході. Фактично було заблоковано вихід до Тихого океану [22. С.56-57].

Тобто засвоєння принципів нової дипломатії та використання можливостей «геометрії» альянсів російською елітою було важким процесом й відбувалося згідно принципів спроб та помилок. Саме в цей час відбувалося формування дипломатичного корпусу Європи. Російський дослідник Ф.-Д. Ліштенан [23] вважає, що концептуальною основою створення «корпусу» виступила ідея європейської цільності. Дипломати склали певне цільне угруповування. Цей корпус складався з людей, які знали свої права і активно використовували свої привілеї. Посли часто діяли на свій розсуд, порушуючи інструкції та накази своїх монархів. Дипломати створювали традиції, які мали варіації відповідно від особливостей країни призначення. Належність дипломатів до особливої касты була вигідна й монархам: оскільки бесіда дипломата з колегою ворожої держави могла дати інформації більше ніж служба розвідки з численними шпигунами. Дипломати ділилися інформацією, виконували один за одного делікатні доручення. Тому діяльність багатьох дипломатів носила таємний характер. Переписка дворів склала «подвійну дипломатію». Нестабільними були й «навічно» укладені дипломатичні угоди. Так, з 1500 до н.е. по 1860 р. «навічно» було укладено біля 8000 мирних угод. Проте діяли вони не довше двох років.

В. Кауніц теж мав таємним вимір своєї дипломатії. Про це свідчить лист Вольтера до Фрідріха пруського від 15 квітня 1758 р. Вольтер зазначає, що всі політичні проекти, таємниці дипломатії тоді були відомі тільки Шуазель, Пітту, пану Сен -Жермену та Кауніцу [24].

В своїх працях Вольтер висміював інтриги монархічної дипломатії у формі вієни за трон. В ті часи практика зовнішньої політики належала монархам. Якщо

економічні аспекти влади вважалося за можливе делегувати міністрам, то право контролю за діяльністю монархів належало тільки суверену. Особливе незадоволення буржуазії складав той факт, що міжнародні відносини розглядалися як відносини монархів, а не націй. Поміркована частина французької буржуазії прагнула невілювати вплив «австрійської системи», зміцнити престиж Франції, а не дворян та правлячої династії. В ході стихійного політичного процесу буржуазної революції у Франції відбувся прорив ідеалів пріоритету прав людини. В протистоянні догматизму спостерігається процес формування відомих нині ідеологій: ліберальних, консервативних та комуністичних.

Ліберальний світогляд став одночасно теорією, доктриною, політикою, практикою. Можливості протистояння особистості тиску держави цікавили Б. Константа. Утилітаристська рефлексія поступової лібералізації думки і економіки в процесі змагання зі стійкою традицією консерватизму у Великобританії цікавила І. Бентама. В німецькій філософській думці відбувався пошук основ національної єдності, правопорядку. Л. Фон Штейн зміг внести в цей дискурс ліберальний світогляд. Принципові розбіжності лібералів того часу стосувалися проблеми війни і миру. І Бентам вважав, що війни є допустимі при виникненні загроз існування держави. Б. Констан та Л. Фон Штейн відносили армію та війну до звичайного інструменту держави. І. Бентам вважав, що монархічну дипломатію може обмежити кодифікація МП та міжнародний інститут на основі рівності держав. Л. Фон Штейн цікавила тільки різниця між інтернаціональним та міжнародним правом. Ж. Мельє запропонував ідею патріархального комунізму та революційної боротьби з експлуататорами. Морелі й Г. Маблі підвели під поняття «комунізм» теорію природного права. Під час революції у Франції спостерігалася радикалізація соціалістичних поглядів. Зокрема Ф. Буассель запропонував план комуністичних перетворень з допомогою санкюлотської революційної диктатури. Гракх Бабеф висунув ідею про необхідності комуністичної диктатури на період переходу від капіталізму до комунізму [25].

Спричинили Французьку революцію різноманітні фактори. Були серед них і помилки династичної дипломатії: труднощі Семилітньої війни 1756-1763 рр., одруження спадкоємця французького трону (Людовика XVI) на Марії Антуанетті («австрійська система»), втрата Канади та інших колоній. До середини 50-х років французи контролювали більшу частину Індостану. Проте англієць Роберт Клайв зміг отримати переваги для Ост-Індійської компанії. Він скористався дипломатією Сен-Жермена, який особисто знав бенгальського набоба Сіродж-ул-Дауда. Таким чином політика Людовиків, «австрійська система», втрата впливу спричинили жорстоку критику й протести буржуазії. У 1789 р. революційно налаштований народ взяв штурмом королівську тюрму Бастилію. 6 серпня 1789 р. Установчі збори прийняли «Декларацію прав людини та громадянина». Тим самим буржуазія висунула принцип верховенства націй. Вперше цей принцип було застосовано в дипломатії США в період боротьби 1775-1782 рр. У Фракції було вирішено розірвати старі феодальні договори. 1 березня 1793 р. Конвент прийняв декрет про припинення всіх династичних договорів. Хоча абат Грегуар й запропонував проект недоторканість договорів. Декретом декларувалося, що з усіма країнами з якими Франція знаходиться в стані війни союзні та торгові угоди анулюються. Тим самим було повторено прецедент періоду англійської буржуазної революції XVII ст. Тоді також було анульовано односторонні

договори абсолютної монархії. В 1797 г. міністром іноземних справ було призначено Тайлейрана оскільки ще в 1792 р. він консультував фельянів та жирондистів. Тайлеран був прибічником виходу Франції на ринки Сходу та Півночі Африки і сприяв походу Наполеона в Єгипет. Проте після отримання у 1799 р. права ведення дипломатичних переговорів, Бонапарт уже не делегував своїх повноважень. Навіть князь Талейран-Перигор був лише виконавцем його волі. Тайлеран поділяв погляди Наполеона до Тільзетського миру. Він вважав, що подальші кроки імператора призвели крах імперії [26]. Проте справжньою помилкою імператора був декрет про блокаду Англії у 1806 р. В центрі відносин тоді стала боротьба проти буржуазної Франції. Англійський уряд на чолі з Пітом почав активно формувати альянс проти Наполеона і російський цар Олександр I приєднався до нього.

Французька революція 1789-1794 рр. підірвала основи дворянсько-династичній та імперській дипломатії. «Геометрія» дипломатії була змінена зі Східного напрямку на Західний. Дипломатів більше не цікавив перебіг російсько-австрійської війни проти Туреччини, взяття Очакова, підтримка протистояння Швеції та Туреччини з боку Англії. Всі об'єдналися проти Наполеона.

Після наполеонівських війн склалася класична система пентархії. В Європі було п'ять великих держав, які оберігали систему 40 років: Англія (володарювала на морях); Франція (суттєво ослаблена, проте завдяки дипломатичному мистецтву Тайлейрана лишила за собою статус великої держави); Пруссія (значно підсилена); Австрія (відносно ослаблена); Росія (отримала найбільші вигоди). Головну мету організаторів конгресу (російського імператора Олександра I, канцлера австрійської імперії Меттерніха, міністрів іноземних справ Англії Кестльрі, Пруссії Гарденберга й Франції Тайлейрана) склало завдання ліквідації перетворень часів французької революції й наполеонівських війн. Було проголошено новий порядок ратифікації договорів й визнання принципу альтернату. Процедура ратифікації договорів поповнила необхідність консультацій чи схвалення парламентом. Одним з авторів «геометрії дипломатії» Віденського конгресу був австрійський міністр Клеменс Венцель Лотар фон Меттерні-Вінебург-Бейльштейн (Klemens Wenzel Lothar von Metternich-Winneburg-Beilstein). Концептуально його «геометрії» альянсів склало забезпечення інтересів Габсбургів через баланс сил з Францією, Англією проти підсилення Росії. Підтримка концепції Тайлераном, Кестльрі сприяла підписанню таємної угоди 3 січня 1815 р. Однак один з екземплярів таємного договору потрапив до Наполеона, коли він повернувся 20 березня 1815 р. в Париж. Король Людовик XVII під час втечі забув папери. Наполеон передав документ імператору Олександрю. Проте Олександр I продемонструвати цей документ Меттерніху, заспокоїв Меттерніха фразою про наявність спільного ворога – Наполеона. Таким чином після поразки Наполеона при Ватерлоо відбулася друга реставрація Бурбонів у Франції й закріплено принцип нерівності.

Відбулася перемога консервативних поглядів. Варто згадати той факт, що Меттерніх був послідовником Едмунда Берка (Edmund Burke) (1729-1797), з яким спілкувався в Англії. Е. Берка вважають ідеологом консерваторів. Едмунд Берк як політик шукав компромісів з Георгом III для забезпечення реформ. Після взяття Бастилії Е. Берк виступив в англійському парламенті з безкомпромісним засудженням подій у Франції. В подальшому він виклав свої погляди в праці

«Роздуми про Французьку революцію» [27]. Книга була відразу перекладена на європейські мови. Е. Берка почали вважати провидцем. Він передбачив подальші етапи революції у Франції: загибель короля й королеви, терор, появу на історичній сцені генерала – диктатора (це відбудеться 18 брюмера 1799 р.).

Однак його працям бракувало розуміння суті революції. Може тому, що аналогічна революція та диктатор з'явилися вперше в Англії. Е. Берк все ж був змушений порівняти революції у Великобританії та Франції. Першу він назвав консервативною революцією. Французьку революцію Берк вважав антигуманною. Е. Берк вважав, що будь-які теорії необхідно звіряти з правдою життя. Пізніше Н.А Бердяєв аналізуючи консервативні погляди зазначив, що належність теоретиків того часу до еліти змусила їх в дискурсі про правду життя уникати тем про розпад правлячого класу й всесилля масонів [28]. Інший консерватор того часу – дипломат, вчений, масон Граф Жозеф Марі де Местр (Joseph de Maistre) (1753-1821) теж належав правлячій еліті. Проте в своїй праці «Розмірковування про Францію» (1797) [29] він все ж звертає увагу на об'єктивні причини революції. Проте він відносить їх до божого промислу.

Меттерніх як і Е. Берк сприймав ідеологічну боротьбу тільки як протиріччя між великими державами. Певні підстави для таких висновків у нього з'явилися під час перебування в Парижі. Меттерніх за часів Наполеона був послом Австрії і особисто спостерігав як вторгнення французів у 1808 р. в Іспанію завершилось заміною Бурбонів династією Бонапартів. Справді, зять Наполеона Іоакім Мюрат став герцогом Берга, брати імператора також зайняли трони: Жозеф – в Неаполі, Луї – в Голландії, Жером – в Вестфалії. Потім Жозеф перемістився на трон в Іспанію, а Мюрат – до Неаполя [30].

Монархи того часу, включаючи Катерину II, Георга III були вдячні Берку. Георг III заявив, що книгу Берка має прочитати кожний джентльмен. Ми погоджуємося з Е. Берком в аспекті його негативного ставлення до беззастережної боротьби за особисту владу. Е. Берк ставив знак рівності між демонічним бажанням влади та революційною нестримністю. Справді, і перше і друге було поєднано у тій версії подій, коли у 1760-1762 рр. Сен-Жермен знаходячись в Росії, разом з братами Орловими зіграв помітну роль в перевороті 28 червня 1762 р. Саме тоді Катерина II замінила Петра III. Пізніше, в дні Паризької Комуни у будинку міської поліцейської префектури згоріли матеріали, які на протязі 20 років збирали на Сен-Жермена [31].

За часів Катерини II відбулося підсилення кріпацтва, вирівнювання в правах козацької старшини з російським дворянством. Коли, згідно Кючук-Кайнарджийського договору (1774), Росія отримала вихід в Чорне море та Крим, Катерина вирішила ліквідувати особливі права та систему управління Запоріжських козаків. Ордену єзуїтів було дозволено перенести штаб-квартиру в Росію і відкрити нову резиденцію в Могильові. Тому сприяли проблеми підтримки в розділі Польщі й інтереси особистої дипломатії.

Факт участі в заколоті проти Павла I на користь Олександра I англійського посла Уїтворда в Росії було озвучено лише в 1906 р. Російське дворянство вбило Павла оскільки її прибутки залежали від торгівлі з Англією лісом, зерном. З Англії йшли дешеві промислові товари. З Франції небезпечні ідеї. Особливо занепокоїла дружба Павла I з Наполеона Б., коли той після завоювання Мальти погодився на обрання 16 грудня 1798 р. Павла I Великим магістром Мальтійського

ордену. Крім того з'явився задум коаліції об'єднаних флотів: Франції, Росії, Данії й Швеції. Здійснення плану не відповідало інтересам Великобританії. На проблему взаємодії англійської та російської дипломатії в свій час звернув увагу К. Маркс.

Вперше незавершена праця К. Маркса «Викриття дипломатичної історії XVIII століття» [32] вийшла в 1989 р. В рукописах К. Маркса та Ф. Енгельса проблеми Росії розглянуті в 50-х рр. 19 ст. Дипломатію Маркс розглядає як політичну надбудову над економічним ладом. Дипломатія по Марксу є інструментом політики спрямованим проти демократичного та революційного руху. Виразом її ідеології, на думку Маркса, виступає Священний союз, придушення революції 1848 – 1849 рр. Системі пентархії Маркс протиставляє «шосту й найбільшу з європейських держав» – революцію. Маркс робить висновок про необхідність для робітничого класу напрацювання самостійної лінії міжнародних відносин. Цю ідею було озвучено в маніфесті I Інтернаціоналу (1864). У «Викриттях» він пише, що для буржуазії вітчизна там, де вона отримує «з своїх капіталів найбільші доходи». Далі демонструється залежність дипломатичної практики Англії та Росії від погоні за прибутками. Першочергову увагу Маркса сконцентровано на участі Петра I. Ряд дослідників вважають перебільшенням пошуку Марксом «монгольських рис» російської дипломатії [33].

Проте консервативні погляди сприйняті елітою не зупинили беззастережну боротьбу за лідерство. Олександр I заздрив Наполеону і програв йому під Аустерліцем (1805), Фрідландом (1807), під час укладення Тільзитського миру (1807). Перемога Росії у Вітчизняній війні 1812 р. була проявом героїзму народу. Мету нового змагання склав пошук ресурсів та ринку збуту в колоніях. Прикладом консервативної ідеології стали слугувати опіумні війни та дипломатія Великобританії в Китаї. Спроби конфуціанського Китаю ізолюватися від впливу західних ідей та товарів вилилися в обмеженні торгівлі. До 1830-го р. для іноземців було відкрито доступ тільки в Гуанчжоу (Кантон). Дозволено було торгувати одним товаром – сріблом [34. С.53]. Британські та американські торговельні представники мали намір змінити такий «торгівельний дисбаланс». Товаром який міг це спричинити став опіум. Сучасні західні вчені виправдовуючи негуманну торгівлю того часу, зазначають, що опіум був саме тим товаром, який самі китайці не виробляли, проте бажали мати. Тому тільки за сезон 1722-1723 рр. Британська Ост-Індійської компанія доставила з Індії в Кантон чотири вантажні судна з опіум [35. С3-4]. Хоча в Китайській імперії на законодавчому рівні наркотичні засоби були заборонені, такі компанії як Дент, Джардин, Метісон закупили дешевий опіум вироблений в провінціях Індії Бегале й Мальва під егідою Британської Ост-Індійської компанії і ввозили в Китай.

Дипломатія стала справді «геометричною» при розподілі володінь в Африці. На Берлінській конференції 1884-85 рр. кордони своїх володінь в Африці дипломати проводили лінійкою. Дипломати Австро-Угорщини, Бельгії, Великобританії, Німеччини, Данії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Португалії, Росії, США, Туреччини, Франції, Швеції прийняла «Генеральний акт», ст. 34, 35 якого проголошували законність колоніальних захоплень [36]. Несправедливий колоніальний розділ Африки виступив однією з причин Першої світової війни. Тоді Великобританія офіційно анексувала Єгипет. Після першої світової війни США стає економічно потужною впливовою силою.

Нині США вважається наддержавою. Її нинішню геометрію дипломатії характеризує прибічник Е. Берка, відомий дипломат та Нобелівський лауреат Генрі Кіссінджер. В своїй промові при отриманні премії Едмунда Берка «За служіння культурі та суспільству» в Нью-Йорку у 2012 р., він критично оцінив дипломатію наддержави США в сучасних МВ. Г. Кіссінджер як і Е. Берк звертається до правди життя. Він зазначає, що концепції американської неоконсервативної школи не відповідають вимогам Е. Берка. Г. Кіссінджер вважає, що Берк жив в часи схожі на нинішні. Про таку паралель з минулим, на думку Кіссінджера, свідчить той факт, що США надто спішила в трансформації політичних структур В'єтнаму, Іраку, Афганістану, Північної Африки й Близького Сходу. Арабська весна також не відмінила традиційної стратегічної реальності. А особливо в контексті твердження про можливість зміни конфліктної ситуації на нормальну тільки засобами демократизації є хибними [37]. Вищезгадане необхідно розглядати в контексті захоплення Генрі Кіссінджер Китаєм. У його новій книзі «Про Китаї» [38] відстежується динаміка змін стратегій Пекіна. Автор заявляє, що США повинні з гідністю прийняти піднесення Китаю, щоб уникнути трагічного конфлікту. Тобто ми спостерігаємо повернення геометрії дипломатії на Схід і зіткнення інтересів відбувається в боротьбі за лідерство США та Китаю.

На завершення нашого аналізу можна звернутися до побажань нашого сучасника – професора римського університету Ронкаглія Аллесандро (Roncaglia Alessandro) [39]. Досліджуючи аналогічну проблематику він зазначав, що для аналізу будь-яких сучасних проблем для початку необхідно зрозуміти різницю у відносинах понять «свобода торгівлі» та «особиста свобода» і бачити недоліки в умовах існування ринкової економіки.

Аннотація. *Формирование дипломатического корпуса на основе идеи европейской цельности завершилось попыткой мировой политики посредством новой «геометрии» альянсов в 1755-56 гг. Возникла возможность трансформации монархии в республику в ходе политических процессов, в том числе революционных. Идеологическим измерением изменений стала либеральная, консервативная и коммунистическая мысль. Элита восприняла консервативные взгляды, что сохранило баланс сил пентархии и неравенство государств. Дальнейшие колониальные войны породили новые социальные потрясения.*

Ключевые слова: *«геометрия» дипломатии, международные отношения, международные договоры.*

Abstract. *Formation of the diplomatic corps based on the idea of European identity ended in attempt of world politics through a new «geometry» of alliances in the years 1755-56. The political process, Revolution formed a possibility to transform the monarchy in republics. The ideological dimension of change was liberal, conservative and communist thoughts. Elite selected conservative views. That helped to save the balance of power and inequality pentarchy States. But further colonial wars created new social upheavals.*

Key words: *“geometry” diplomatic, international relations, international treaties*

Література:

1. Robida Albert. Le Vingtième Siècle: La Vie Électrique / Albert Robida.- Paris: Librairie illustrée, 1893. – 234 p.

2. Осипов Н. Е. Генезис и историческая эволюция ментальных ценностей / Н. Е. Осипов // Философия и общество. – 2009.- Выпуск №1(53). – С.124-138.
3. Ивонин Ю.Е. Кауниц и «вторая дипломатическая революция» / Российско-австрийский альманах: исторические и культурные параллели. Вып. III. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2007.- С.78-87.
4. Павленко О.В. Мария Терезия (1740-1780) / Российско-австрийский альманах: исторические и культурные параллели. Вып. III. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2007.- С.163-183
5. Schilling L. Kaunitz und das Renversement des alliances. Studien zur außenpolitischen Konzeption Wenzel Antons von Kaunitz / Schilling L. – Berlin: Duncker & Humblot. 1994.- 192 S.
6. Bain R.N. The daughter of Peter the Great. New York – Westminster. 1900. – 181 p.
7. Анисимов М.Ю. Российская дипломатия в Европе в середине 18 века (от Ахенского мира до начала Семилетней войны) / М.Ю. Анисимов. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2012.-340 с.
8. Нелипович С.Г. Союз двуглавых орлов: русско-австрийский военный альянс второй четверти 18 в./ Нелипович С.Г. – М.: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010. – 408 с.
9. Szabo F. Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg. – Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg 1711-1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung. Hrsg. von G.Klingenstein und F.Szabo. Graz–Esztergom – Paris – New York, 1996 .- S.18-19.
10. Ивонин Ю.Е. Венцель Антон Кауниц // Вопросы истории. 2007. № 4. С. 32.
11. Ивонин Ю.Е. Фридрих II Гогенцоллерн и Иосиф II Габсбург // Вопросы истории. 2003. № 10. – С. 49-74.
12. Письма и донесения иезуитов о России конца XVII и начала XVIII века. Печатано по распоряжению императорской археографической комиссии, Сенатская типография, 1904.–220 с.
13. Невилль де ла. Записки де ла Невилля о Московии. 1689 г. / Пер. с франц. и предисл. А. И. Браудо // Русская старина, 1891. – Т. 71. – № 9. – С. 419–450.
14. Wilkinson, R (2008). Reflections on China in the work of Leibniz, Wolff and Kant. Skepsis: A Journal for Philosophy and Interdisciplinary Research, 19(1-2).-P. 112–135.
15. Тропп Э. А. Лейбниц на границе современного и несовременного // Философский век. Альманах. «Г. В. Лейбниц и Россия». Материалы Международной конференции. Санкт-Петербург, 26–27 июня 1996 г. / Отв. редакторы Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. – СПб: СПб НЦ, 1996.-С. 145-160.
16. Perkins, Franklin, Leibniz and China: a Commerce of Light, Cambridge, 2004.- 242 p.
17. Яворский Д. Р. Значение одного умолчания у Готфрида Лейбница (к интерпретации «Рассуждения о метафизике»)/ Д. Р. Яворский. – Вестник Самарской гуманитарной академии. Выпуск «Философия. Филология. – 2010. – № 2 (8). – С. 147-159.
18. Ниязатов Наримбай. Поиск конвенции. Российско-хивинские геополитические отношения в 16 – начале 20 в. – СПб.: Петербургское Востоковедение. 2010. – 496 с.
19. Жигарев С. Русская политика в восточном вопросе. (Ее история в XVI – XIX веках, критическая оценка и будущие задачи): Историко-юридические

- очерки. Т. 2.– М.: Унив. тип., 1896. – 544 с.
20. Milhazes José. A Saga dos Portugueses na Rússia / José Milhazes. – Lisboa : Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 2011.- 384 p.
 21. Зайцев Р.В. Миссия иезуитов в Китае (XVII–XVIII вв.) в контексте взаимодействия цивилизаций / Р.В. Зайцев // Путь Востока. Межкультурная коммуникация. Материалы VI Молодежной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока. Серия “Symposium”. Выпуск 30. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С.106-109.
 22. Галенович Ю.М. История взаимоотношений России и И Китая. Книга I: Две нации – две трансформации (XVII – начало XX в.) и Книга II: Два государства – три партии (1917-1949 гг.). – М.: «СПСЛ»; «Русская панорама», 2011. – (Серия «Размышления историка»).- С.56-57.
 23. Лиштенан Ф.Д. Россия входит в Европу: Императрица Елизавета Петровна и война за австрийское наследство, 1740-1750. – М.: ОГИ, 2000. – 408 с.
 24. Schilling, H. Formung und Gestalt des internationalen Systems in der werdenden Neuzeit – Phasen und bewegende Kräfte / P.Krüger (ed.), Kontinuität und Wandel in der Staatenordnung der Neuzeit, – Marburg, 1991. – S. 19-46.
 25. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Том 1: Общие вопросы / Отв. редактор Л. Н. Шестаков. М.: Зерцало, 2011. – 280 с. – (Серия «Русское юридическое наследие»).
 26. Борисов Ю.В. Шарль-Морис Талейран.-М.: Международные отношения, 1986.- 320 с.
 27. Едмунд Берк. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию. – М.: Рудомино, 1993. – 144 с.
 28. Бердяев Н. А. Жозеф де Местр и масонство // Путь. – №4. Июнь-июль 1926. – С. 183-187
 29. Местр Ж., де. Рассуждения о Франции. – М.: РОССПЭН, 1997. – 216 с. (Серия: История политической мысли).
 30. Крейе Энно Эдвард. Политика Меттерниха. Германия и противоборство с Наполеоном 1799-1814 гг./ Пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2002.- 383 с.
 31. Купер-Оукли Изабель. Граф Сен-Жермен. Тайны королей : [Пер. с англ.] / Изабель Купер-Оукли.- [Послесл. С. Силиванова, С. Ключникова, с. 201-221].-М. Беловодье, 1995.- 222 с.
 32. Маркс К. Разоблачение дипломатической истории XVIII века // Вопросы истории. М., 1989, №1, с. 3 – 23; №2, с. 3 – 16; №3, с. 3 – 17; №4, с. 3 – 19.
 33. Предисловие от Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС // Скепсис. Электронне джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: http://scepsis.net/library/id_879.html
 34. Peter Ward Fay. The Opium War: 1840 – 1842. Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Chioch They Forced Her Gates Ajar (Chapel Hill, North Carolina: University of North Carolina Press, 1975. – 53 p.
 35. Hsin-pao Chang. Commissioner Lin and the Opium Warю- Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1964. – 319 p.
 36. Зусманович А. З. Империалистический раздел бассейна Конго (1876—1894). –

М.: Изд-во Восточной лит-ры, 1962 – 355 с.

37. Генри Киссинджер. Пределы универсализма. О консерватизме Берка // Россия в глобальной политике. – 2012.- № 4. Электронне джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: <http://www.globalaffairs.ru/number/Predely-universalizma-15641>
38. Kissinger Henry. On China / Henry Kissinger. – Penguin Press, 2011.- 608 p.
39. Roncaglia Alessandro. On the Relationship Between Economic and Political Discourses: a Few Examples/ Alessandro Roncaglia//Instituzioni e Sviluppo Economico. – Vol 1.-N1, 2003. – P.141-156.

УДК 351.88

Горник В. Г., доктор наук з державного управління

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Висвітлено основи зовнішньоекономічної політики держави в стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Досліджено розвиток митно-тарифного регулювання. Проаналізовано вплив вступу України до СОТ на конкурентоспроможність національної економіки. Визначено основні етапи розвитку митно-тарифної політики України з моменту становлення держави. Обґрунтовано доцільність трьох моделей економічної і зовнішньоекономічної безпеки України.

Зовнішньоекономічна політика держави, конкурентоспроможність національної економіки, митно-тарифне регулювання, зовнішньоекономічна безпека України.

Сучасна геополітична ситуація характеризується процесами інтеграції національних економік до єдиної міжнародної системи. Тенденції глобалізації будуть домінувати в найближчі роки, як найбільш перспективний напрям розвитку держави. Разом з тим, необхідно враховувати можливі реінтеграційні тенденції, направлені на збереження національних економічних традицій.

Проблема полягає в тому щоб, з точки зору збільшення обсягів зовнішньоторговельних операцій та питань захисту національних інтересів знайти оптимальне співвідношення між інтеграційними і реінтеграційними наслідками. *Метою статті є вивчення передумов інтеграції, самого інтеграційного процесу та прогнозування можливих його наслідків для України з метою розробки науково обґрунтованих підходів щодо визначення факторів виникнення і видів економічних загроз є актуальним і вимагає невідкладного вирішення.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням конкурентоспроможності національних економічних систем приділяється велика увага як у зарубіжній, так і вітчизняній економічній літературі. Виявленню макроекономічних залежностей, які впливають на національну конкурентоспроможність, а також

окремим аспектам економічної політики України в умовах її інтеграції у світову господарську систему присвячені праці вітчизняних дослідників Я. Базилюк, О. Білоуса, В. Будкіна, І. Бураковського, Б. Буркінського, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Дегтяря, Я. Жаліла, С. Кіреєва, А. Кредісова, В. Новіцького, Ю. Полунєєва, В. Онищенко, Ю. Пахомова, В. Сіденка, А. Філіпенка та інших. Але не були розроблені повною мірою заходи щодо розвитку зовнішньоекономічної політики держави, що може стати рушійною силою підвищення конкурентоспроможності країни.

Мета дослідження – дослідити розвиток зовнішньоекономічної політики держави в стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки

Виклад основного матеріалу. Інтеграція України у світове співтовариство, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами, створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення є визначеними пріоритетами національних інтересів у забезпеченні митної політики України.

Забезпечення цих пріоритетів пов'язане з удосконаленням системи державного управління зовнішньою торгівлею, яке має створити належні умови для усунення реальних та потенційних загрозам й проблемам в даній сфері таких як: нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі митної політики держави; недосконалість важелів державного регулювання (митно-тарифного та нетарифного регулювання) зовнішньоекономічних операцій; нераціональна організація митного оформлення та митного контролю; дисбаланс експортно-імпоротної структури торговельних операцій; необґрунтований рівень податкових та інших платежів; недосконалість нормативно-правового забезпечення та інші.

На сучасному етапі Україна прагне зайняти своє місце у міжнародному поділі праці й багато уваги приділяє державному регулюванню зовнішньої торгівлі. Вона широко використовує економічні механізми та інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі, серед яких найбільш важливим є митно-тарифне регулювання. У всьому світі воно є прикладом економічного регулювання і відповідає вимогам ринкової економіки в порівнянні з нетарифними обмеженнями, які переважно мають характер державного, силового регулювання зовнішньої торгівлі.

Митно-тарифне регулювання – це найважливіша складова митної справи, одна з основних функцій митних органів будь-якої країни. Згідно з принципами Генеральної угоди з тарифів та торгівлі Світової організації торгівлі (далі ГАТТ / СОТ) митно-тарифна політика держави спрямована на регулювання зовнішньої торгівлі, захист внутрішнього ринку і стимулювання експорту. Свого часу в рамках переговорного процесу зі вступу до СОТ Україна заявила про приєднання до 16 з 19 існуючих секторальних угод та ініціатив, які охоплюють широку гаму промислової продукції, що передбачає встановлення нульових ставок ввізного мита на цілий ряд товарів. З моменту вступу України до СОТ тарифи будуть „зв'язані” на рівні, визначеному в процесі переговорів з країнами-членами Робочої групи. Це передбачає неможливість подальшого довільного маніпулювання ними та підвищення у будь-який час. Отже вступ України до СОТ не

знімає, а навпаки підсилює роль митно-тарифного регулювання у системі державного регулювання зовнішньоекономічною діяльністю.

Розвиток митно-тарифної політики України з моменту становлення держави Л.М. Письмаченко розділяє на чотири етапи з чим ми в основному погоджуємося [1]. Але спираючись на власні дослідження та зважаючи на сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності в Україні вважаємо за необхідне виокремити п'ятий етап та уточнити основні характеристики всіх етапів у контексті впливу держави на розвиток зовнішньої торгівлі.

Таким чином, спираючись на результати дослідження Л.М. Письмаченко, взявши за основу періоди за якими він визначив часові межі перших чотирьох етапів, додамо ще один етап та охарактеризуємо їх наступним чином:

перший етап (1991-1993 рр.) – перехідний, характеризувався переорієнтацією основних функцій держави щодо об'єктів контролю й регулювання зовнішньоторговельної діяльності, відбулося посилення контролю за торговельною діяльністю, що здійснювалися юридичними особами – суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. В цей період переважала жорстка експортна й ліберальна імпортна політика, яка формувалася з однієї сторони, виходячи з внутрішньодержавних потреб у насиченні ринку товарами; з іншої під впливом міжнародних економічних та фінансових організацій, обмежували доступ дешевої української сировини і продукції на світовий ринок. В цей період було прийнято Декрет „Про Єдиний митний тариф” (1993 р.), який у більшості товарних позицій впроваджував ставки від 0 до 10%, за незначною кількістю позицій – 15-30% і лише на тютюнові та горілчані вироби 50%;

другий етап (1994-1995 рр.) – фіскальний, характеризується посиленням дії фінансових механізмів державного регулювання, які були направлені на наповнення державного бюджету за рахунок оподаткування як імпорту, так і експорту. В цей період відбувається лібералізація зовнішньоторговельного режиму та створюються механізми тарифного регулювання, які спрямовані на отримання податкових надходжень. У 1994 р. була створена Митно-тарифна рада при Кабінеті Міністрів України та прийнята перша Постанова Кабінету Міністрів щодо зміни ставок ввізного мита, що стало підґрунтям для проведення узгодженої митно-тарифної політики, яка на той час носила більше фіскальний характер, хоча й мала елементи протекціонізму;

третій етап (1996-1998 рр.) – протекціоністський, державні заходи регулювання зовнішньої торгівлі в цей період направлені на захист національного товаровиробника від іноземної конкуренції. На даному етапі спостерігалась тенденція підвищення ставок імпортного мита, почалося застосування комбінованого мита, практично було зрівняно пільгові ставки з повними, встановлено мінімальну митну вартість, введено попередню сплату імпортного мита. В той же час заходи державної митно-тарифної політики поєднувалися із заходами щодо її приведення до вимог ГАТТ/СОТ та зниженню середньозваженої ставки імпортного мита до 6%. Паралельно відбувається превалювання у регулюванні експортно-імпортних операцій адміністративних та технічних заходів та значно розширюється база митного оподаткування за рахунок ліквідації пільг, що істотно впливало на ефективність митної політики. Посилення протекціоністської направленості митно-тарифної політики України відбилось на обсягах зовнішньоторговельних операцій, які зазнали значного скорочення;

четвертий етап (1999-2004 рр.) – адаптаційний, направлений на вдосконалення системи зовнішньоекономічного та митно-тарифного законодавства відповідно до вимог міжнародного законодавства. На даному етапі: відбулося створення та ратифікація законодавчо-нормативної бази необхідної для приєднання до Брюссельської Конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів (далі Конвенція ГС); у 2001 р. було прийнято Закон України «Про митний тариф України» в якому оптимізовано тарифну номенклатуру в відповідності до вимог ГАТТ/СОТ та Конвенції ГС за рахунок появи національної деталізації на рівні 9 та 10 знаків опису та кодування товарів; була регламентована робота Митно-тарифної ради при Кабінеті Міністрів України щодо внесення змін до діючих тарифних ставок, чим досягнута певна передбачуваність у прийнятті рішень щодо зміни ставок ввізного мита; у 2002 р. було прийнято Митний кодекс України, який за основними своїми положеннями відповідає вимогам Всесвітньої митної організації;

п'ятий етап (з 2005 р.) – інтеграційний, який почався у 2005 р. та триває й до сьогодні. Він проходить в умовах політичної боротьби й різновекторної направленості різних гілок державної влади щодо регулювання розвитку зовнішньоекономічних відносин. В умовах політичної нестабільності, щорічних змін Уряду, економіка стала заручницею тих чи інших політичних амбіцій, що аж ніяк не сприяє її розвитку. На протязі вже трьох років Україна знаходиться у стані потуг стосовно врегулювання зовнішньоторговельного балансу, постійного коливання між ліберальними та фіскальними методами митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоторговельних операцій. Політики та Уряд маніпулюють державними важелями регулювання у хаотичному порядку, що значно погіршує імідж України та значно гальмує її рух на шляху до світогосподарських економічних і фінансових інституцій. Проте незважаючи на всі колізії й перепони Україна поступально рухається у напрямі визначеними Стратегією економічного та соціального розвитку ще у 2002 р. За цей період внесено безліч змін до чинного законодавства, отримане та у лютому 2008 р. реалізоване офіційне запрошення до вступу у СОТ, проводиться активна робота щодо створення спільної з країнами ЄС зони вільної торгівлі та поступової інтеграції України до Європейського Союзу.

Важливою перевагою набуття Україною членства в СОТ є створення прозорого та передбачуваного бізнес-середовища. Обов'язковою умовою для цього є удосконалення систем стандартизації, сертифікації, застосування санітарних, фітосанітарних заходів та технічних регламентів. Таке удосконалення для держави має особливе значення і може бути забезпечено лише у вигляді кардинальної реформи всієї вітчизняної системи технічного регулювання. Беззаперечним є той факт, що система технічного регулювання країни повинна бути ефективною та прозорою.

Після набуття Україною членства в СОТ використовується аргумент щодо заборони підприємствам виробляти продукцію, яка не буде відповідати міжнародним стандартам якості, а тому їх ринкову нішу займуть іноземні постачальники більш якісних товарів. Це не відповідає дійсності, якість продукції, що реалізується на ринках країн-членів СОТ, не регламентується угодами Організації. Стандарти, що існують в країні можуть бути більш ліберальними, ніж міжнародні стандарти якості ISO.

Основним стимулом для впровадження підприємствами систем управління якістю є не формальні вимоги СОТ, а необхідність підвищення конкурентоспроможності продукції власного виробництва.

Передбачаються такі основні напрямки подальшої роботи в умовах членства України в СОТ: запровадження чіткої, взаємної й ефективної співпраці між урядом України та СОТ; забезпечення співробітництва з відповідними комітетами СОТ, участь в двосторонніх та багатосторонніх переговорах у рамках СОТ; забезпечення виконання зобов'язань України, взятих в рамках вступу до СОТ; ефективно застосовування системи моніторингу для забезпечення відповідності правилам СОТ з метою запобігання можливим суперечкам з країнами – членами СОТ; реалізацію заходів, спрямованих на інформування громадськості та підтримку бізнесу у використанні системи переваг від членства в СОТ; сприяння українським експортерам у покращенні інформованості щодо доступу на ринки країн – членів СОТ [2].

Для забезпечення розширення доступу до ринку товарів і послуг країн, що вступають до СОТ, Україна у травні 2008 року приєдналась до робочих груп 29 країн. При формуванні запитів щодо доступу до ринків товарів і послуг країн, що вступають до СОТ, делегація України послідовно створює умови для експансії українських товарів і послуг на ринки цих країн.

Україна використовує договірну базу СОТ для подальшого розвитку зовнішньої торгівлі та збільшення товарообігу з країнами – основними партнерами. Створення зон вільної торгівлі за умовами СОТ дозволить Україні розширити свій внутрішній ринок за рахунок ринків інших країн, підвищити конкурентоздатність свого експорту або хоча б поставити його в рівні умови з країнами-конкурентами, які вже мають розвинену мережу угод про вільну торгівлю.

Основним політичним, а в подальшому – економічним наслідком вступу до СОТ є активізація переговорів з ЄС щодо укладання Угоди про створення зони вільної торгівлі в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Створення зони вільної торгівлі з ЄС є безумовним пріоритетом для України, але зовнішньоекономічні інтереси нашої держави є набагато ширшими. На виконання відповідних доручень Кабінету Міністрів України Мінекономіки веде роботу щодо підготовки проектів угод про вільну торгівлю та проведення відповідних консультацій/переговорів з Сінгапуром, Сербією, Туреччиною тощо; ведеться підготовча робота до започаткування переговорного процесу з іншими країнами та угрупованнями, зокрема Європейською асоціацією вільної торгівлі, Канадою, Мексикою, Сирією.

Укладення угод про вільну торгівлю має на меті диверсифікацію та нарощування обсягів експорту української продукції. В рамках світових торговельних переговорів СОТ Раунду Доха-Розвиток Україна, як член СОТ приєдналась до групи країн, що нещодавно вступили до Організації. Принциповими пунктами позиції цієї групи країн на переговорах є наступні: відсутність додаткових зобов'язань зі скорочення загальної сукупної підтримки сільського господарства; відсутність додаткових зобов'язань щодо скорочення тарифів на сільськогосподарські товари; відсутність додаткових зобов'язань зі скорочення тарифів з доступу до ринку несільськогосподарських товарів. Відзначені положення відображено у проектах домовленостей Раунду Доха-Розвиток.

Окремий напрямком є двостороннє оборонне співробітництво між Україною і США, яке в подальшому буде динамічно розвиватися. Є важливим об'єднання зусиль органів влади і громадськості у питанні побудови ефективної інформаційно-просвітницької кампанії, яка б змогла покращити рівень суспільної підтримки державного курсу на зближення з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом.

Таким чином результатом еволюції державної політики в регулюванні зовнішньоторговельних відносин за роки незалежності стало створення законодавчих умов функціонування в Україні системи міжнародних відносин, митно-тарифного та нетарифного методів їх регулювання, які орієнтовані на загальноприйняті міжнародні норми, стандарти і практику. Практично відбулося формування і, в деяких аспектах, оптимізація механізмів реалізації митно-тарифної політики.

У процесі інтеграції в світовий економічний простір кожна держава, як правило зустрічається з великими труднощами. Україна входить в систему світового господарства, і від того, як цей процес буде проходити, залежить не тільки і не стільки динаміка зовнішньої торгівлі, а перш за все можливість подальшого економічного та соціального розвитку держави як органічної підсистеми світової економіки. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності України, орієнтованій на майбутнє, має забезпечувати найповнішу реалізацію потенціалу нації і через ефективну міжнародну взаємодію в науково-технологічній, торговельній та фінансово-інвестиційній сферах сприяти становленню конкурентоспроможної економіки [3].

Основною метою сучасного і наступного етапів зовнішньоторговельних відносин є стабілізація політико-економічних відносин в країні, визначення основних пріоритетів розвитку зовнішньоторговельних відносин та однозначне підняття на якісно новий рівень економічної ефективності функціонування вже існуючої системи державного регулювання цими процесами. Для досягнення даної мети необхідно врахувати багатий досвід інших держав, що накопичений у сфері державного управління економічними й зовнішньоекономічними процесами та адаптувати його до умов України.

Входження України до світового економічного та торговельного простору поряд з позитивними результатами призведе до певних негативних моментів. Усвідомлення на рівні державних виконавчих органів реальних загроз економічній безпеці від участі в процесах глобалізації та обрання вірної зовнішньоекономічної політики дозволить знівелювати їх негативну дію чи й взагалі звести їх нанівець. Тому у роботі висвітлено основні проблеми, що виникають в результаті економічної експансії у сфері економічної безпеки та запропоновані шляхи щодо їх вирішення.

Кожна країна, якою б економічно розвинутою вона б не була, жодним чином не застрахована від агресивних проявів іншої держави чи складової її економіки. Тому до першочергових завдань держави входить такий вид діяльності, як забезпечення власної економічної безпеки. Як показує світовий досвід, забезпечення економічної безпеки – це, насамперед, гарантія незалежності країни, умова ефективності життєдіяльності суспільства. Одним з головних завдань економічної безпеки є збереження і зміцнення позиції країни у світовій економічній системі. У США, країнах Європи, Японії розробляються і реалізуються

концепції національної безпеки з урахуванням власних економічних інтересів. Постає ця проблема і перед новими індустріальними країнами, постсоціалістичними державами, країнами СНД.

Досить гостро стоїть ця проблема перед Україною, яка завдяки своєму географічному розміщенню викликає нездоровий інтерес до себе зі сторони ближнього та дальнього зарубіжжя. Тому невизначеність напрямків розвитку держави, відсутність чітких стратегічних планів розбудови економіки створює сприятливий ґрунт для встановлення економічної залежності країни. Це насамперед актуально для України, яка тільки зараз починає створювати власну систему економічної безпеки. Тому визначення основних напрямів державної політики для усунення зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці України є головним завданням органів державної влади. Успішне вирішення цих завдань можливе при поєднанні практичного досвіду та наукових розробок у даній сфері діяльності, що і визначає актуальність проведення досліджень у даному напрямі [4].

Оцінка ролі держави в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків показує, що вона поступово знаходить ту нішу, яку вона і повинна займати сьогодні, а саме:

- охорона прав людини, суб'єктів господарювання і суспільних організацій;
- виконання ролі арбітра в численних суперечках і конфліктах;
- визначення законодавчих „правил гри” в економіці і суспільно-політичному житті й контроль за виконанням цих правил;
- виконання за дорученням суспільства низки функцій, які нераціонально або небезпечно доручати приватним особам чи яким-небудь інститутам;
- боротьба зі злочинністю і тероризмом;
- охорона від замахів ззовні, регулювання зовнішніх відносин, захист інтересів своїх громадян і фірм за кордоном.

У минулому під безпекою розуміли захист країни від нападу ззовні, шпигунства, замаху на державний і суспільний лад. Потім додали заходи проти загрози впасти в економічну залежність, збанкрутіти, втратити національне обличчя. Стали урахуватися демографічні, техногенні і екологічні чинники. В результаті виникла тенденція включати в це поняття майже всю проблематику життя і діяльності сучасного суспільства. Тим самим саме поняття „безпека” розмивається, на цій основі вже не побудувати чіткої програми дій.

Ми виходимо з того, що предметом першочергової турботи держави і регіонів з погляду безпеки повинні бути: політична стабільність; цілісність держави; оборона; техноекологічна безпека; соціально-економічна безпека; зовнішньополітичні пріоритети. Перелік потенційно вразливих місць економічної свободи і суверенітету вказує на необхідність державного втручання, легітимність якого обґрунтовується трьома положеннями:

- по-перше, повна відмова від будь-яких форм державного регулювання неможлива, оскільки ігнорування економічних функцій органами влади натрапляє на перешкоди, пов'язані із забезпеченням функціонування самих законів ринку;
- по-друге, самі ринкові механізми не можуть запобігти і скорегувати виникнення економічних диспропорцій та економічної кризи без відповідних заходів держави;

- по-третє, розширення арсеналу засобів економічного захисту за рахунок даних економічної розвідки дає можливість приватним підприємствам використовувати цю інформацію для завоювання нових ринків, збереження своєї ринкової частки і захисту свого наукового, технічного і комерційного потенціалу.

Глибинною основою національної безпеки сьогодні виступає геоекономічний чинник, утворюючи специфічний симбіоз з геополітикою і військово-стратегічною складовою. Вчені зазначають, що сьогодні можна говорити як мінімум про три моделі економічної і зовнішньоекономічної безпеки України, що пропонуються в межах різних економічних напрямів [5].

1. „Реактивна” модель безпеки, яка передбачає швидке реагування держави на соціально-політичні зміни на макро- та мікро- рівнях. Ця модель може виявитися найефективнішою в перехідних чи то кризовий період розвитку суспільства, адже в ній економічна безпека пов'язана з більш масштабною системою державної, національної безпеки. Під об'єктом захисту розглядається „національна економіка», з урахуванням сукупності умов і чинників, що забезпечують її незалежність, стабільність і стійкість.

2. „Макроекономічна” модель виходить з того, що в умовах кризових і великомасштабних перехідних процесів економічного і зовнішньоекономічного характеру механізми стабілізації і забезпечення безпеки є достатньо суперечливою малорегульованою системою. Тому до змістовних критеріїв безпеки слід віднести ефективний розвиток економіки і підвищення якості життя населення країни.

3. „Управління ризиками” вводить в науковий аналіз проблем економічної безпеки категорію „ризик” і припускає передбачення можливих надзвичайних соціально-економічних наслідків з тим, щоб запобігти, ослабити або пом'якшити їх наслідки [250].

Ми вважаємо за доцільне виділити ще одну модель – „оперативно-аналітичну”, яка базується на застосування методів оперативного аналізу з метою швидкого реагування на внутрішні та зовнішні чинники розвитку зовнішньо-торговельних відносин з урахуванням можливих ризиків та наслідків їх прояву.

Дані моделі реалізуються як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. При цьому система управління економічною безпекою регіону повинна мати властивості системи, що постійно пристосовується й удосконалюється. Мета системи, способи і методи її реалізації, структура, спрямованість, форми діяльності даної системи повинні трансформуватися відповідно до змін внутрішнього і зовнішнього середовища, забезпечуючи при цьому прийнятний стан економічної безпеки регіону в кожний конкретний момент часу.

Висновки

1. На сьогодні існує практика управління соціально-економічними процесами – вирішення проблем по мірі їх виникнення. В сучасних умовах, діяльність державних органів управління в основному направлена на компенсацію збитків від дії загроз економічної безпеки або на подолання негативних тенденцій розвитку об'єкту. Тому необхідна розробка системи управління економічною безпекою регіону, що дозволить перейти від епізодичних заходів до створення стабільного механізму забезпечення безпеки, регулярне виявлення і вирішення всієї сукупності проблем. Успішне функціонування такої системи управління можливе тільки за умови реалізації принципу випереджаючого управління.

2. Для ухвалення ефективних управлінських рішень необхідна комплексна, своєчасна інформація, що дозволяє встановити систему прямого зворотного зв'язку між законодавчою і виконавчою владою, з одного боку, і реакцією на них в масах населення, на підприємствах, в установах і організаціях, з іншого. Але отримати таку інформацію зараз досить важко через відомчий підхід до формування інформаційних потоків і надання аналітичних матеріалів. Унаслідок чого, управління часто мають значну за об'ємом, але абсолютно різнопланову, не злагоджену між собою інформацію.

Вважаємо, що для вирішення даної проблеми доцільно створити на державному рівні єдиний виконавчий орган, як то Міністерство з питань економічної безпеки, з обов'язковим введенням до його структури Інформаційно-аналітичного департаменту. На регіональному рівні при Державних адміністраціях областей доцільно створити підпорядковані даному Міністерству управління з питань економічної безпеки, в яких доцільно мати спеціальні інформаційно-аналітичні центри. Основна мета діяльності таких центрів – підвищення ефективності збору, обробки і розподілу даних про стан різних об'єктів на території регіону на користь інформаційної підтримки органів влади і місцевого самоврядування при рішенні задач управління соціально-економічними процесами і завдань забезпечення економічної безпеки регіону.

В завдання центру необхідно включити проведення моніторингу стану економічної безпеки регіону. Необхідна глибока структуризація інформації, її аналітична обробка з виходом на систему оцінок і прогнозів. Можливе використання інформаційних ресурсів даного центру на умовах платності і конфіденційності інформації з метою забезпечення підприємницької діяльності, наприклад в інвестиційній, банківській діяльності. Унаслідок того, що аналітичний центр дозволить здійснити ефективний збір, обробку, накопичення і розподіл даних про стан різних об'єктів і територій регіону, ці дані можуть бути використані підприємницькими структурами, банками, страховими компаніями для оцінки ступеня надійності різних об'єктів.

Таким чином необхідно чітко усвідомлювати реальні загрози економічним інтересам України визнати провідну роль в їх передбаченні й усуненні. Для цього необхідний комплексний підхід до впровадження на державному та регіональному рівні низки заходів направлених на активізацію державних виконавчих органів стосовно моніторингу економічної ситуації, її аналітичної оцінки, виявлення ймовірних зовнішніх та внутрішніх загроз та їх попередження. Створення пропонованих нами державних структур дозволить в деякій мірі вирішити дані завдання, проте варто продовжити пошук нових підходів та шляхів у даному напрямі.

Освещены основы внешнеэкономической политики государства в стратегии обеспечения конкурентоспособности национальной экономики. Исследовано развитие таможенно-тарифного регулирования. Проанализировано влияние вступления Украины в ВТО на конкурентоспособность национальной экономики. Определены основные этапы развития таможенно-тарифной политики Украины с момента становления государства. Обоснована целесообразность трех моделей экономической и внешнеэкономической безопасности Украины.

Внеэкономическая политика государства, конкурентоспособность

національної економіки, таможенно-тарифне регулювання, внешнеэкономическая безопасность України.

It has highlighted the basics of foreign economic policy of the state in the strategy to ensure competitiveness of the national economy. It has studied the development of customs and tariff regulation. It has analyzed the impact of the WTO accession on the competitiveness of the national economy. This is the basic stages of development of the customs and tariff policy in Ukraine since the formation of the state. This is the expediency of the three models of economic and foreign economic security of Ukraine.

Foreign economic policy of the state, the competitiveness of the national economy, customs and tariff regulation, foreign economic security of Ukraine.

Література:

1. Тараненко І.В. Методологія системного дослідження конкурентоспроможності / І.В. Тараненко // Академічний огляд: Економіка та підприємництво. – Дніпропетровськ: ДУЕП, 2008. – № 2. – С. 12 – 23.
2. Черненко С.О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні: Монографія. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2006. – 171 с. – Бібліогр.: с. 159-168.
3. Старостіна А. Суперечливі шляхи економічної глобалізації / А. Старостіна, О. Каніщенко // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 58–65.
4. Рей А. Конкурентные стратегии государства и фирм в экспортно-ориентированном развитии / А. Рей // Вопросы экономики. – 2004. – № 8. – С. 46–51.
5. Пісьмаченко Л.М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія / Л.М. Пісьмаченко. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток. Лтд.”, 2008. – 366 с.

Хмара М. П., кандидат економічних наук, науковий співробітник науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СУЧАСНІ ВИРОБНИЧІ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Формування глобальних виробничих систем є важливим і об'єктивно обумовленим процесом, який сприяє удосконаленню організаційно-виробничої структури економіки і поліпшенню динаміки її розвитку.

Ключові слова: глобальні виробничі системи.

Глобальні виробничі мережі (global production networks / GPN) визначаються як «взаємопов'язані дії комерційних і некомерційних інститутів з організації виробництва і розподілу товарів та послуг у світовому масштабі». [1] Найповніше втілення міжнародні виробничі системи дістали в діяльності сучасних транснаціональних корпорацій (ТНК).

У сучасних умовах модернізація виробничої системи підприємства, представляє собою не капіталомісткий спосіб підвищення продуктивності та якості, а виступає одним з перспективних джерел зростання конкурентоспроможності. Для розуміння завдань модернізації необхідно переосмислити поняття «виробнича система». У це поняття входять абсолютно всі процеси, операції, пов'язані зі створенням цінності для споживача, включаючи і ті, що несуть в собі втрати. Виробнича система – це і продажі і логістика, і фінансовий блок, розробка нової продукції, комунікації з споживачами, виробничі процеси, закупівлі і т.д. Головним елементом в цій системі є людина, а все інше – машини, механізми та інше, лише підтримують людей і процеси.

Для сучасної світової економіки характерна наявність глобальних виробничих систем (ГВС), в яких торгівля проміжними товарами і послугами обслуговує фрагментовані та розділені між різними країнами виробничі процеси. ГВС зазвичай координуються ТНК, а міжнародна торгівля напівфабрикатами і готовою продукцією здійснюється в рамках їх мереж філій, підрядників і незалежних постачальників. На ГВС, які координовані ТНК, припадає приблизно 80 % світової торгівлі. Для зменшення ризиків, пов'язаних з участю у ГВС, ці зусилля повинні спиратися на надійну екологічну, соціальну та управлінську основу разом з посиленням регулювання та правозастосування, а також з наданням підтримки місцевим фірмам у нарощуванні потенціалу в цілях дотримання нормативних вимог.

ЮНКТАД пропонує три конкретні ініціативи:

1. Синергічна політика та інституційна база торгівлі та розвитку. Політика торгівлі і політика інвестицій часто не пов'язані один з одним. У контексті ГВС вони можуть спричиняти один на одного несподіваний і контрпродуктивний вплив. Щоб уникнути цього директивним органам, у разі необхідності, за допомогою міжнародних організацій, слід ретельно вивчити ті інструменти політики, які одночасно впливають як на інвестиції так і на торгівлю в рамках ГВС, тобто торговельні заходи, що впливають на інвестиції, і інвестиційні заходи, що впливають на торгівлю. Крім того, на інституційному рівні для встановлення торговельних та інвестиційних зв'язків у ГВС необхідно здійснювати більш тісну співпрацю та взаємодію між установами щодо заохочення торгівлі та інвестицій.

2. Регіональні домовленості по промисловому розвитку. Актуальність регіональних виробничих систем змушує звернути увагу на значимість регіональної співпраці. Регіональні домовленості по промисловому розвитку могли б включати об'єднані в одне ціле регіональні угоди про торгівлю та інвестиції, розділені на лібералізацію і спрощення процедур, а також створюють спільні механізми та установи щодо заохочення торгівлі та інвестицій. Вони могли б також бути спрямовані на створення сусідніми країнами територіально – промислових комплексів шляхом спільного фінансування інфраструктури, необхідної для ГВС, і спільного нарощування виробничого потенціалу. Для встановлення таких домовленостей необхідно підтримувати партнерські зв'язки між урядами в регіоні, між урядами та міжнародними організаціями та між державним і приватним секторами.

3. Екологічні зони експортної переробки (ЗЕП). Екологічність стає важливим чинником залучення виробництв ГВС. ЗЕП стали важливими вузлами ГВС,

надаючи вигоди для ТНК і постачальників ГВС. Вони також могли б забезпечувати – на додаток до деяких існуючих переваг або замість них – у великих масштабах зусилля в питаннях соціальної відповідальності корпорацій (СВК), з тим щоб стати каталізаторами в справі забезпечення СВК. Директивним органам слід розглянути можливість надання відповідних послуг, включаючи технічну допомогу в сертифікації та звітності, підтримку в забезпеченні безпеки і гігієни праці, а також рекуперацію відходів або використання альтернативних джерел енергії, які могли б перетворити СВК в центри передового досвіду для відповідальної ділової діяльності. Допомога в цьому можуть надати міжнародні організації за допомогою встановлення контрольних показників, обміну передовою практикою і програм по зміцненню потенціалу. [2]

У свою чергу регіональні кластери і промислові райони зв'язуються в глобальні виробничі системи. Особлива увага до процесу кластеризації фірм зумовлена тим, що кластери є одним з інструментів підвищення конкурентоспроможності країни у світовому господарстві. Програми розвитку кластерів повинні бути засновані на детальному стратегічному та кластерному аналізі галузей економіки регіону та розроблені з залученням всіх зацікавлених сторін: органів влади (різного рівня), бізнес структур, асоціацій бізнесу, науково – дослідних та освітніх установ, фінансових організацій.

Формирование глобальных производственных систем является важным и объективно обусловленным процессом, который содействует усовершенствованию организационно-производственной структуры экономики и улучшению динамики ее развития.

Ключевые слова: глобальные производственные системы.

Formation of global production systems is an important and objectively determined process that contributes to the improvement of organizational and production structure of the economy and improve the dynamics of its development.

Keywords: global production systems.

Література:

1. Coe N. M., Hess M., Yeung H. W.-C., Dicken P., Henderson J. 'Globalizing' regional development: a global production networks perspective// Transactions of the Institute of British Geographers, Vol. 29, No 4 (2004). Pp. 468-484.
2. UNCTAD / World Investment Report 2013.

УДК: 339.926

Шостак Л. Б., доктор економічних наук, професор

ПЕРСПЕКТИВИ ПОГЛИБЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

На основі аналізу основних чинників нестабільності та традиційних проблем безпеки Близькосхідного регіону розглянуто шляхи поглиблення економічної співпраці України, сфокусованої на прагматичних завданнях зовнішньої економічної політики, з провідними країнами Близького Сходу.

Ключові слова: *Близький Схід, зовнішня економічна політика, міжнародна кооперація, глобальна безпека, нестабільність, економічні ризики.*

Постановка проблеми. Близькосхідний регіон впродовж останніх десятиліть характеризується посиленням конфліктних ситуацій і кризових явищ, що за ступенем непередбачуваності викликають занепокоєння і загострюють проблеми глобальної безпеки. Поглиблення економічних відносин з країнами близькосхідного регіону посідає важливе місце серед пріоритетних напрямків зовнішньої економічної політики України не лише із-за близькості цих країн, а й з цілого ряду інших обставин, де серед головних – наступні:

- достатньо висока сукупна купівельна спроможність та відповідна ємність ринків товарів та послуг більшості країн Близького Сходу;
- інвестиційна потужність через надлишки фінансових ресурсів в ряді країн регіону завдяки міжнародній торгівлі природними енергоносіями (нафта, газ);
- наявність великих запасів природних вуглеводнів як чинник диверсифікації джерел енергопостачання в Україну і зменшення її енергетичної залежності від російських поставок енергоресурсів, що в умовах так званої «гібридної» війни з РФ набуває важливого значення.

Проте привабливість арабських країн як бізнес-партнерів одночасно з вигодами несе в собі певні загрози внаслідок загострення структурних проблем розвитку цього регіону і певної геополітичної нестабільності.

Аналіз досліджень та публікацій. Різні аспекти зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами світу досліджувалися вітчизняними науковцями: В.Будкіним, Ю.Макагон, А.Мельник, Д.Лук'яненко, З. Луцишин, Й.Сиденко, О.Степановим, А. Філіпенко і ін. та іноземними дослідниками: С. Кітовським (Польща), Р. Гьотцем (ФРН), Н.Малькольмом (Великобританія) і ін. У працях цих вчених певною мірою досліджено потенціал включення України у світогосподарські зв'язки за період її незалежності. Геополітичним проблемам і перспективам міжнародного співробітництва країн Близького Сходу присвячено багато наукових праць науковців із РФ, серед яких Н. Калініна, І. Кобрінська, М. Лаумулін, С. Луньов, Д. Малишева, А. Рогозін, П. Тимофеев та ін., а також вітчизняних дослідників – В. Швед, Н. Юсеф, в працях яких висвітлено основні напрямки співпраці з країнами Близькосхідного регіону.

Мета статті: на основі аналізу геополітичних ризиків запропонувати шляхи поглиблення економічної співпраці України з провідними країнами Близького

Сходу з урахуванням прагматичних завдань зовнішньої економічної політики країни на поточному етапі.

Основні результати дослідження.

Сучасні прояви нестабільності Близького Сходу умовно поділяють на дві основні категорії [1, 5, 12]. До першої групи відносять регіональні військові конфлікти (зокрема, арабсько-ізраїльський), що стимулюють гонку озброєнь, силове повалення правлячих режимів (революції – Туніс, Єгипет, Лівія) та дестабілізація в Ємені, Сирії, Бахреїні, Йорданії, Іраку, Судані та інших арабських країнах. Крім того, у близькосхідному регіоні існує ціла низка структурних проблем, а саме – викривлені демократизація та лібералізація, демографічні, продовольчі, освітні проблеми, а також проблеми, санітарії, водозабезпечення та охорони здоров'я. Усі вони, враховуючи всеохоплюючий та довготривалий характер, становлять не меншу небезпеку у порівнянні з воєнними загрозами. Саме загострення структурних проблем в країнах близькосхідного регіону і стало основним чинником арабських революцій на початку 2011 року, що спричинило загострення геополітичної ситуації в цьому регіоні і переформатувало зовнішньоекономічні зв'язки між країнами.

Ситуація в кожній із потенційних країн-партнерів відрізняється як за перебігом подій, так і за їх специфічними наслідками. Так, зміна влади у Тунісі та Єгипті привела до державного реформування, події у Лівії набули форми затяжної військової конфронтації між лівійським урядом та повстанцями, у Бахреїні протести набули релігійного забарвлення і протистояння шиїтського і сунітського населення країни, заворушення у Ємені, що зумовлені специфікою його етноконфесійного складу, створюють загрозу децентралізації країни. Етноконфесійні конфлікти є основною причиною соціальних заворушень також в Лівії, Сирії та Іраку. В Іраку вже багато років точиться боротьба між сунітами, шиїтами і курдами [9, 11, 12]. Сьогодні майже усі арабські режими постали перед необхідністю модернізації владних структур. Цей складний та довготривалий процес приховує в собі низку ризиків. Він неминуче супроводжуватиметься загостренням боротьби між представниками різних політичних сил, створюючи значну загрозу як внутрішній безпеці цих країн, так і загальній ситуації в регіоні. Зокрема у Єгипті, Тунісі, Лівії та інших країнах, посилюється ісламський фундаменталізм та екстремізм. Проте це явище спостерігається не тільки в країнах, що зіштовхнулися з комплексом нерозв'язних соціально-економічних і етнополітичних проблем, як, наприклад, в Тунісі та Єгипті, але й в таких благополучних у соціально-економічному відношенні країнах, як Саудівська Аравія, Бахрейн, Кувейт, Оман та ін. За відсутністю в більшості близькосхідних країн «демократичної альтернативи» ісламський радикалізм набуває все більшої популярності і перетворюється на масову ідеологію [8, с.115-117]. За таких умов не можна виключати можливість приходу до влади ісламістів у будь-якій країні регіону, що неминуче призведе до посилення екстремізму та радикалізму і значно підвищить конфліктний потенціал регіону, а зокрема ризики міжнародної економічної співпраці.

Разом з цим, саме проблема добробуту населення країн Близького Сходу стала рушійною силою соціального вибуху в регіоні, де третина населення живе менш ніж за 2 дол. на добу. Хоча в окремих країнах частка біднішого населення складає 44-45%, проте найбільш загрозовою є нерівність соціально-економічного

розвитку близькосхідних країн. Так, безумовними лідерами за показниками ВВП per capita є Ізраїль та арабські країни-експортери нафти: на початку 2000-х рр. ВВП Катару на душу населення (25,6 тис. дол.) перевищував ВВП Англії (24 тис. дол.), Австрії (23,4 тис. дол.) та інших розвинених країн Західної Європи. В той же час Ємен (0,5 тис. дол.), Судан (0,4 тис.), Мавританія (0,3 тис.) та Ірак (0,2 тис. дол.) залишаються аутсайдерами регіону [2-5]. І це є серйозною передумовою як для внутріполітичної дестабілізації режимів малозабезпечених країн, так і для озброєного протистояння між країнами регіону.

Демографічна проблема: населення ряду арабських країн зростає надзвичайно високими темпами – біля 3% на рік – за останні 10 років населення Єгипту зросло з 58 млн. до 80 млн. осіб, населення Іраку – з 21,0 до 37 млн., Ірану – з 65 до 107 млн., Саудівської Аравії – з 18,5 до 34,6 млн. За прогнозними оцінками ООН населення Близького Сходу у 2100 році сягне 1,7 млрд. осіб [8]. Швидке зростання чисельності населення перетворили працевлаштування у цих країнах на одну з найгостріших проблем порядку денного. Рівень безробіття в арабському світі сягає 12-15 %, і є одним з найвищих показників серед слаборозвинених країн. Стрімкі темпи зростання населення поряд із безробіттям, бідністю та військовими конфліктами перетворили регіон в один із потужніших центрів нелегальної еміграції, створили потоки переселенців, трудових мігрантів, біженців та жертв работоргівлі.

Територіальне розташування регіону обумовлює ряд проблем природно-кліматичного характеру. Близький Схід, на який припадає 9,6% поверхні земної кулі, 5% населення світу, і лише 0,9% від світового запасу прісних вод, належить до найбільш посушливих районів світу, що зумовлює проблеми обмеженого водоспоживання і голодування [1, с. 57-59]. Велика частка багатьох країн регіону – це пустелі і напівпустелі: в Єгипті на пустелі припадає понад 90% території, в Йорданії – 85%, у Саудівській Аравії, Кувейті, ОАЕ – близько 95%, у Судані понад – 70%, у Сирії – 70%, в Ізраїлі – 60%. Загальний відновлюваний запас води в регіоні складає 2,4 млрд. куб. м на рік, тоді як споживання прісної води перевищує 3 млрд. куб. м. Існуючий дефіцит компенсується за рахунок ґрунтових і підземних джерел. Прогнози експертів доводять, що до 2025 р. більшість країн Близького Сходу зіткнуться з нестачею чистої питної води, а до 2050 р. передбачається зменшення норми споживання води в два рази. Недостатнє водозабезпечення загострює санітарно-епідеміологічні та продовольчі проблеми в регіоні, тому країни Близького Сходу зацікавлені в міжнародній співпраці у сфері профілактичної медицини, рослинництва і тваринництва. Саме ці країни є одними з найбільших імпортерів продовольства у світі: за рахунок імпорту вони задовольняють близько 50% власних потреб у продовольстві. Сільське господарство тут зіштовхується з багатьма ризиками, у т.ч. із вичерпанням природних чинників землеробства, таких як спустошення та скорочення орних земель через зростання населення й використання землі під забудову при низьких темпах освоєння нових сільськогосподарських угідь.

Подолання структурних ризиків за таких умов потребує не лише глибокого реформування економічних систем країн регіону, а й активізації міжнародної співпраці і кооперації у сферах інновацій, технологічного оновлення і міжнародної торгівлі. У цьому контексті поглиблення міжнародних економічних відносин України с країнами Близького Сходу у сфері торгівлі продовольчими

товарами та співпраця в фармакологічній, технологічній і фінансовій сфері в обмін на постачання природних вуглеводнів має певні взаємовигідні перспективи.

Сучасна дестабілізація ситуації в Єгипті, Сирії та Саудівській Аравії, що є традиційними лідерами Арабського Світу, значно послаблює їхні регіональні позиції та відкриває додаткові можливості для активізації міжнародних відносин інших країн Близького Сходу, передусім Ірану і Туреччини [10]. Сьогодні ІРІ проводить активну зовнішню політику, яка передбачає підпорядкування всіх мусульманських держав принципу ісламської солідарності та єдності на основі іранської суспільної моделі. Ці намагання ІРІ несуть певні загрози не сприйняття та протистояння, тому Близький Схід залишається одним із найбільших у світі імпортерів зброї, на який припадає майже дві третини загального обсягу постачань зброї до слабо розвинених країн. Особливо небезпечною залишається загроза поширення зброї масового ураження. В умовах, коли деякі з близькосхідних держав володіють власними ядерним потенціалом (Ізраїль), або мають значний ресурс для проведення ядерних досліджень (Іран), Ліга арабських держав вже багато років пропонує перетворення Близького Сходу в зону вільну від ядерної зброї. Проте для арабських держав розвиток зовнішніх зв'язків ґрунтується на залученні іноземних джерел забезпечення своєї безпеки, придбання сучасних озброєнь і технологій їх виготовлення.

З іншого боку, для багатьох держав відносини із близькосхідними країнами стимулюються, насамперед, необхідністю придбання нафти чи залучення фінансових інвестицій, не зважаючи на потенційні проблеми в сфері політики і безпеки [7]. Тому близькосхідні держави, як і раніше, будуть реалізовувати різновекторні стратегії економічної кооперації та зовнішньополітичної орієнтації. При цьому в регіоні може підсилитися поляризація між країнами, тісно пов'язаними із США, і тими, котрі не йдуть до співпраці з країнами євроатлантичного простору.

У світлі розвитку процесів глобалізації треба відзначити, що Арабський Схід помітно відстає в налагодженні економічних і (у меншому ступені) політичних союзів і альянсів [9]. Лише останні десятиріччя відзначаються наполегливими спробами перебороти економічну і політичну роз'єднаність арабського світу. Так, наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. були розпочаті активні дії щодо створення інтеграційного об'єднання країн арабського Магрибу в складі Алжиру, Марокко, Тунісу, Мавританії, Лівії. Проте Союз Арабського Магрибу виявляється нежиттєздатною структурою, що не в змозі забезпечити виконання, поставлених завдань. Рада співробітництва арабських держав Перської затоки поки залишається єдиним прикладом ефективних альянсів подібного роду, але й він зіштовхується з певними проблемами. Наприкінці 1990-х років була почата в цілому успішна спроба реанімувати ідею інтеграції арабських країн в економічній сфері та ініціювати створення єдиного торгово-економічного простору за участю країн регіону. Проте окремі арабські країни, зокрема Ірак, Ліван, Сирія, Судан, Сомалі, Ємен і дотепер знаходяться поза інтеграційних трендів. Про наявність серйозних проблем економічного і політичного характеру також свідчить низький торгівельний оборот між арабськими країнами, на взаємну торгівлю яких припадає лише 5-8% усього товарообігу країн регіону Північної Африки і Близького Сходу. Певні арабські держави зневажають можливостями поглиблення інтеграційних міжарабських зв'язків і більше прагнуть чи віддають

явну перевагу інтеграційним угрупованням із промислово розвинутими країнами-членами ЄС та ВТО, а також із сусідніми геополітичними утвореннями (Африканський Союз і ін.).

Для України міжнародні економічні зв'язки з країнами Близького Сходу і Середнього мають велику геополітичну значущість [13], оскільки в цьому регіоні перетинаються бізнес-інтереси транснаціональних фінансово-промислових структур та національних інтересів таких великих держав, як США, ЄС і РФ. Західні компанії і відповідно уряди їх країн безпосередньо зацікавлені в управлінні, чи принаймні в участі у прибутках від експлуатації природних багатств середньо-східних, центральноазіатських держав і країн каспійсько-причорноморського регіону. Реалізація масштабних трансазійських транспортних проектів сприяє переорієнтації кооперативних зв'язків країн Центральної Азії на Захід. У такій ситуації Україна стає з'єднувальною ланкою між Заходом і Сходом, тобто стає одним із центрів тяжіння нових напрямів міжнародного співробітництва.

Прагматичні інтереси зовнішньоекономічної політики України на Близькому Сході потребують поглиблення економічних відносин з країнами регіону, що обумовлено традиційними (за радянських часів) торговельно-економічними зв'язками, значним обсягом товарних ринків, зростаючим товарообігом зі стійким позитивним для України сальдо, перспективами збуту продукції військово-технічного призначення та ремонту військової техніки й озброєння радянських зразків, наявністю запасів сировинних і енергетичних ресурсів, можливостями участі в реалізації перспективних проектів розвитку інфраструктури цих країн, надання транзитних послуг для руху їхніх товарів як на європейські ринки, так і в зворотному напрямку.

Необхідність термінової диверсифікації джерел енергозабезпечення в умовах військового конфлікту з РФ вимагає прискорення розробки зовнішньоекономічної політики України стосовно країн ризикової групи – Ірану, Іраку, Лівії, Сирії. Для налагодження співпраці з цими країнами Україні доцільно активізувати власний дипломатичний механізм, побудований на прагматичних засадах, що вписується в рамки домовленостей як з європейськими країнами, так і з РФ.

Прагматичними інтересами України у сфері економічних відносин з Ізраїлем є використання лобістського потенціалу єврейської діаспори у США в інтересах України і можливе сприяння останніх у залученні інвестицій з джерел, контрольованих єврейськими фінансовими колами, отримання новітніх технологій та ноу-хау. Проте сподівання на залучення значних коштів від світових фінансових організацій не є достатньо виправданими. Ізраїльські інтереси до України полягають у запобіганні розширенню співпраці України з ісламськими країнами, розвитку нових ринків збуту власної продукції відповідно до стратегії розширення експорту. Відносно Ізраїлю треба дотримуватися толерантних та виважених двосторонніх відносин, не виходячи за межі арабо-ізраїльського мирного процесу. Протидію Ізраїлю та США щодо конкретних проектів співпраці України з арабськими країнами доцільно брати до уваги лише за умов адекватної компенсації втрачених вигід. Сьогодні стратегічні партнери України використовують переважно «особливі відносини» як засіб тиску на Україну у своїх політичних інтересах. Причому на заміну політичних поступок та прямих економічних втрат Україні у кращому випадку пропонуються нові кредити, котрі треба

повертати і сплачувати певні й немалі відсотки. В той же час поєднання новітніх технологій і фінансового капіталу Ізраїлю з дешевою сировиною й робочою силою України несе в собі потенціал взаємовигідної кооперації і розвитку українсько-ізраїльських відносин. Не менш важливим є й те, що Ізраїль через Україну міг би отримати безперешкодний вихід на ринки Білорусі і Молдови.

Середкраїнблизькосхідного регіону Єгипет найближчий до про-європейського вектору міжнародної співпраці, саме ця країна започаткувала так званий середземноморський діалог. Єгипет належить до лідерів арабо-ісламського світу, проте на відміну від інших арабських країн має більш виважену та помірковану позицію у відносинах з країнами світу. Зацікавленість Єгипту в економічному співробітництві з Україною зумовлена як прагненням знайти надійного й рівноправного партнера в реалізації власних прагматичних інтересів на європейському геополітичному просторі, так і знайти підтримку в розв'язанні структурних проблем близькосхідного регіону. Поглиблюючи партнерські відносини з Єгиптом, за підтримки деяких європейських країн (Франція, Італія) Україна отримала шанс залучитися до середземноморського діалогу, і зокрема у форматі ЧЕС, де Єгипет є спостерігачем. В обох випадках – це периферійні економічні зони західноєвропейської сфери тяжіння, що в перспективі можуть бути більше інтегровані між собою [11]. Отже, йдеться про розроблення стратегії формування загальної зони економічного співробітництва від Гібралтару до Кавказу під егідою ЄС, що разом з транспортним коридором «Великого шовкового шляху» утворила би простір, сприятливий також і для реалізації українських прагматичних інтересів.

За сучасними геополітичними реаліями особливе місце в регіоні займає Іран, який завдяки зусиллям світової еліти опинився в низькі певних зовнішньополітичних інструментів реалізації санкцій впливу на агресивну політику РФ. Ісламська Республіка Іран (ІРІ) є однією з найбільших держав на Близькому Сході, яка володіє стратегічними енергетичними ресурсами. Ключову роль у даному контексті відіграють такі енергоресурси, як: нафта, нафтопродукти, природний газ, кам'яне вугілля і т.д. Враховуючи, що в Ірані сконцентровано понад 9% світових запасів нафти і 15% запасів природного газу [10] і той факт, що ці ресурси належать до вичерпних і не відновлювальних, Іран стає пріоритетним об'єктом зовнішньої політики не тільки для країн регіону, але і для провідних гравців світової політики. Безумовно, в сучасних умовах глобальної геополітики як суб'єкт Іран ефективно може застосовувати нафтові важелі впливу на економіки західних країн в силу їх енергетичної залежності. У той же час Іран, який претендує на роль регіонального лідера і лідера мусульманського світу, при наявності енергоресурсів має суттєві привілеї перед іншими регіональними центрами впливу на Близькому Сході. Геостратегічне розміщення Ірану надає йому можливості слугувати мостом між Центральною, Південною, Східною Азією та Європою.

Треба відзначити, що протягом 2008-2009 рр. на близькосхідному векторі було досягнуто ряд домовленостей щодо перспективних інвестиційних проектів з метою реалізації потенціалу двостороннього співробітництва України у сфері агропромислового комплексу, нафтопереробки, авіабудування та просування продукції українського авіабудування. Упродовж 2009 р. відбувався інтенсивний обмін візитами на рівні керівників міністерств і відомств, делегацій експертів, у т.ч. з такими близькосхідними країнами, як Ізраїль, Ірак, Сирія, Йорданія,

Єгипет, нафтовидобувними країнами Перської затоки та ін. Належно використовувався механізм політичних консультацій зі зовнішньополітичними відомствами близькосхідних країн, зокрема відбулися консультації з МЗС Катару, Ізраїлю, Лівії, Саудівської Аравії, Сирії, Йорданії, Єгипту, Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАБ) та Бахреїну. З метою захисту прав та інтересів громадян України було вжито заходи оптимізації дипломатичної присутності України в країнах Близького Сходу: з 2008 року започатковано діяльність Постійного представництва України при Палестинській Національній Адміністрації, відкрито Генеральне консульство України в м. Хайфа (Ізраїль).

Важливою складовою близькосхідної політики України залишається її співпраця з такими впливовими регіональними організаціями, як Ліга арабських держав (ЛАД), Рада співробітництва арабських країн Перської затоки (РСАДПЗ), Організація ісламської конференції (ОІК). У серпні 2009 р. Посол України в Єгипті Є. Микитенко був акредитований при ЛАД як повноважний представник України. Меморандум про співробітництво між Міністерством закордонних справ України та ЛАД був підписаний у вересні 2009 р. у процесі роботи сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку.

Значна увага приділялася питанням подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва з країнами Близького Сходу, серед яких створення Міжурядових комісій, що залишаються дієвим механізмом узгодження взаємоприйнятних та ефективних рішень, спрямованих на активізацію співпраці в різних сферах. У 2009 р. регіон Близького Сходу попри несприятливі наслідки світової економічної кризи залишався важливим ринком збуту української продукції. Серед найперспективніших напрямів співробітництва, котрі Україна реалізовувала на Близькому Сході – авіабудування, нафтовидобування та нафтопереробка, використання космосу в мирних цілях. Так, ОАЕ висловили зацікавленість у розміщенні замовлень і участі в проекті відновлення серійного виробництва літаків Ан-124 та Ан-225. Відповідні пропозиції було передано на розгляд керівництва «**Abu Dhabi Aviation**». Успішно реалізувався проект за участю НАК «Нафтогаз України» з видобутку вуглеводневої сировини. Згідно з Виробничою програмою планувалося пробурити п'ять пошукових свердловин, загальні видобувні ресурси яких становлять близько 70 млн. т, вийти на комерційний рівень видобутку продукції із подальшою її реалізацією. З початку 2009 р. Україна опрацьовувала питання про можливості постачання з Єгипту скрапленого природного газу. Єгипетська газова холдингова компанія запропонувала взяти участь у будівництві терміналу СПГ на узбережжі Чорного моря. НАК «Нафтогаз України» мав реальні шанси підписати контракт на імпортування СПГ з Єгипту за результатами тендера 2012 р.

До певного часу активно розвивався політичний діалог зі Саудівською Аравією: у липні 2004 р. у м. Джидда відбулось перше спільне засідання Міжурядової українсько-саудівської комісії з торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва, наступним кроками стали послідовні зустрічі у Києві (2006 р.), Ер-Ріяді (2008, 2011 рр.). У червні 2010 р. делегація Міністерства сільськогосподарства Саудівської Аравії на чолі зі заступником міністра відвідала Україну для участі у сільськогосподарській виставці «Агро-2010». Під час візиту Саудівський посадовець зустрівся з міністром аграрної політики України і заступником Благодійної ініціативи «Україна – Близький Схід». За результатами

переговорів сторони погодились розпочати системну роботу в галузі АПК, зокрема домовилися про експорт 1 млн. т зерна в Саудівську Аравію, а також заявили про намір створення спільних підприємств і технопарків у галузі АПК в Україні. У листопаді 2010 р. відбувся візит делегації Національного космічного агентства України (НКАУ) до КСА, наслідком якого стало підписання Угоди між урядом України й урядом Королівства Саудівська Аравія про співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях.

Поглибленню відносин України з Іраком суттєво перешкоджають складна внутрішньополітична ситуація в країні та незадовільний рівень безпеки практично на всій території Іраку. Політичний діалог обмежується переважно зустрічами міністрів закордонних справ у рамках щорічної сесії Генеральної Асамблеї ООН. Проте, незважаючи на складну безпекову ситуацію в країні та низький рівень політичного діалогу, зберігається позитивна динаміка розвитку торговельних відносин.

Співпраця України з Оманом обмежується облаштуванням двосторонньої договірно-правової бази, головна мета якої – посилення присутності України у регіоні Перської затоки, відновлення діалогу на найвищому рівні, встановлення безпосередніх контактів між керівництвом України й Оману, створення передумов для активізації двосторонньої політичної та економічної співпраці.

Позитивна динаміка була притаманна й торговельно-економічному співробітництву між Україною та Кувейтом. Представники кувейтських урядових інституцій висловлювали готовність вести діалог щодо реалізації інвестиційних проектів на території України за умови визначення урядом України пріоритетних проектів, котрі потребують залучення кредитів від уряду Кувейту через державні кредитні установи, зокрема Кувейтського фонду Арабського економічного співробітництва.

З 2011 р. почала активно розвиватися співпраця України з Катаром у сфері залучення катарських інвестицій в економіку й інфраструктуру України. Зважаючи на значні запаси газу (третє місце у світі після Росії та Ірану), пріоритетне значення уряд Катару надавав проектам зі спорудження нових потужностей з видобутку природного газу та його зрідження. Перспективність і навіть необхідність налагодження економічних зв'язків між Києвом та Дохою обумовлена провідною роллю Катару на світовому енергетичному ринку.

З Королівством Бахрейн дипломатичні відносини були встановлені 20 липня 1992 р., проте вони були побудовані здебільшого на ініціативі української сторони, саме тому торговельні відносини з Бахрейном перебувають лише у стадії становлення.

Глобальна фінансово-економічна криза та наслідки «арабської весни» негативно відбилися на розвитку міжнародних економічних відносин України з країнами Близького Сходу. Від початку 2011 р. українська близькосхідна політика ніби завмерла, а почавши оживати, спіткала «Революцію гідності» у власній країні, що майже одразу перейшла в анексію Криму і військове протистояння на Сході країни. Усі ці події негативно позначилися на дипломатичній активності України на близькосхідному зовнішньоекономічному векторі.

Зважаючи на те, що одним з серйозних суб'єктів міжнародного впливу на Близькому Сході є Російська Федерація, з якою в наслідок подій останнього року маємо вкрай напружені відносини, певні країни близькосхідного регіону

можна вилучити із списку потенційних партнерів, оскільки з ряду об'єктивних чинників вони є прибічниками експансивної російської політики, і це насамперед Сирія та Іран. Проте більш вагомою причиною, що зумовила неефективність близькосхідної політики України протягом останніх років є вкрай незадовільне аналітичне підґрунтя цієї політики, відсутність механізмів та опрацьованих інструментів дієвого впливу, відповідних науково-аналітичних розробок для її реалізації, зокрема в окремих країнах Близькосхідного регіону. Українська дипломатія відразу ж після початку арабських революцій виявилася розгубленою, не розуміючи змісту тих глибоких процесів, що розгорнулись в арабському світі, втратила чіткі і зрозумілі орієнтири. Один за одним внаслідок могутньої революційної хвилі втрачали свої посади і становище ті лідери, з якими звикли співпрацювати протягом десятиліть, чия влада здавалася міцною і довготривалою. І досі ситуація в регіоні залишається не до кінця визначеною і стабільною. На кого ставити? З ким працювати? Якими принципами користуватися? До того ж, революційна хвиля перекинулася у власну країну.

Сьогодні в Україні обрано нового Президента, нову Верховну Раду, що найближчим часом визначиться з новим Кабінетом Міністрів, країна становиться на рейки структурних реформ і відродження, одночасно здійснюючи військові операції в зоні АТО. Погіршення дипломатичних стосунків зі стратегічним партнером РФ потребує мобільного переформатування економічних відносин і посилення інших векторів економічної співпраці і кооперації, зокрема і близькосхідних, що мають певні переваги і певні ризики, але й досі не існує аналітичних розробок актуальних проблем Близькосхідного регіону, а дипломатія України зіткнулася із абсолютно непередбаченою ситуацією і не має надійного аналітичного супроводження.

Висновок: Сучасний близькосхідний регіон, що, як і Україна, переживають період масштабних тектонічних зсувів та трансформацій через так звані «арабську весну» і «революцію гідності», сьогодні виявляються регіонами, де відшліфовуються геополітичні, геостратегічні та геоекономічні стратегії фактично всіх головних гравців сучасної світової політики, оскільки ці регіони мають унікальне геостратегічне значення з точки зору їх розташування, світових комунікацій та колосальних запасів енергетичних ресурсів на Близькому сході.

Не зважаючи на певні ризики, Близькосхідний регіон мав й матиме вкрай важливе стратегічне значення для України, її розвитку та її безпеки: (1) він безпосередньо межує із південними кордонами України: на протилежному боці Чорного моря – турецькому узбережжі, починається Близький і Середній Схід. Тому цей регіон має велике значення для країни у сенсі національної безпеки, стабільності і територіальної цілісності; (2) Близькосхідний регіон – це великий, місткий і платоспроможний ринок, де може утворитися нове політико-економічне угруповання, яке за могутністю можна порівняти із такою структурою, як БРІКС. А це обумовлює зростання ємності близькосхідного ринку для збуту багатьох українських товарів, збільшення потенціалу широкомасштабної науково-технічної, техніко-технологічної, інтелектуальної кооперації України з багатьма близькосхідними країнами, тобто створення нових робочих місць в українській економіці, замовлень і торговельних угод; (3) це величезний потенціал арабських інвестицій в економіку України на взаємовигідних умовах і без будь-якого політичного тиску на країну і (4) це потенціал

диверсифікації енергопостачання та зменшення енергетичної залежності від країни агресора.

З огляду на вищесказане проблеми й виклики, що постають сьогодні перед українською зовнішньою політикою у реалізації стратегічних завдань України щодо поглиблення економічних відносин з країнами Близькосхідного регіону потребують швидкого опрацювання, аналітичного та інструментального забезпечення, пошуку партнерів і лобістів прагматичного підходу у взаємовигідних міжнародних стосунках.

На основе анализа основных причин нестабильности и традиционных проблем безопасности Ближневосточного региона рассмотрены пути углубления экономического сотрудничества Украины, сфокусированные на прагматических задачах внешнеэкономической политики, с ведущими странами Ближнего Востока.

Ключевые слова: Ближний Восток, внешняя экономическая политика, международная кооперация, глобальная безопасность, нестабильность, экономические риски

Based on the analysis of the fundamental causes of instability and traditional security problems of the Middle East region discussed ways of enhancing economic cooperation of Ukraine with a focus on pragmatic issues of foreign economic policy, with the leading countries of the Middle East.

Keywords: Middle East, external economic policy, international cooperation, global security, instability, economic risks

Література:

1. Азия и Африка в современной мировой политике. Сборник статей / Отв. ред. – д.п.н. Д.Б. Малышева, к.э.н. А.А. Рогожин. – М.: ИМЭМО РАН, 2012. – 203 с.
2. Великі маневри на «Великому Близькому Сході» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/28295/>.
3. Иванов С.М. Куда ведет Ближний Восток «арабская весна»? // Право и безопасность. – 2012. – № 2. – С. 45–52.
4. Иванов С.М. «Арабская весна» продолжается / С.М. Иванов // Научно-аналитический журнал Обозреватель – Observer. – 2012. – Т. 266. – № 3. – С. 56–66.
5. Иванов С.М. Ситуация в зоне Персидского залива и прилегающих ему регионах после вывода войск США из Ирака / С.М. Иванов // Право и безопасность. – 2012. – № 1. – С. 34–40.
6. Калинина Н.И. Милитаризация Ближнего Востока: динамика и риски [Текст] / Н.И. Калинина // Индекс безопасности. – 2013. – 3 (106). – 43 – 62.
7. Лаумулин М. Нефть и геополитика / М. Лаумулин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1066023180>.
8. Лунев С.И. Восток в современной мировой экономической и политической системе / С.И. Лунев // Безопасность Евразии. – 2009. – № 3. – С. 113–134.
9. Політика великих держав на Близькому Сході [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.studentbank.ru/view.php?id=6473&p=14>.
10. Сырьевой комплекс зарубежных стран: Иран [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mineral.ru/Facts/world/116/140/index.html>. –

11. Тимофеев П.П. Франция и ЕС на Ближнем Востоке / П.П. Тимофеев // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 11. – С. 31–36.
12. Типология конфликтов: «новые войны» и ситуация на Ближнем Востоке / Отв. ред. И. Я. Кобринская. – М., ИМЭМО РАН, 2013. – 95 с.
13. Швед В. Близькосхідна політика України: нові виклики. [Електронний ресурс] — Режим доступу: (<http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/12/2011.html>)

УДК 327 : (477)+(5-11)

*Головченко В. І., доктор політичних наук, професор
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ СХІДНОЇ АЗІЇ

У статті окреслюється сучасний стан і з'ясовуються перспективи розвитку політичних і економічних зв'язків України з державами Східної Азії, аналізуються можливості співробітництва України з КНР, Японією й Республікою Корея та доводиться необхідність посилення уваги керівництва нашої держави до регіону.

Ключові слова: експорт, міжнародні відносини, національні інтереси, регіон, співробітництво.

Наразі в Україні відбуваються інтенсивні трансформаційні процеси, що в контексті головної мети зовнішньої політики спрямовані на втілення в життя комплексу внутрішніх реформ у державі, які націлені на поліпшення добробуту українських громадян і досягнення європейських стандартів в усіх сферах громадського життя. Тому ключовими принципами нової вітчизняної зовнішньої політики виступають:

- активна дипломатія, за якої докладається більше зусиль для подолання прогнозованих і не прогнозованих викликів у світі, що швидко змінюється;
- прагматизм, що передбачає розвиток плідних відносин з усіма міжнародними партнерами України, спрямований на досягнення конкретних результатів;
- послідовність, коли поряд із Євросоюзом та США, що залишаються ключовими стратегічними партнерами України, вона є відкритою для всіх регіонів планети й налагоджує контакти з новими партнерами в усьому світі, в т.ч. у Східній Азії. Позитивна динаміка взаємин із новими глобальними та регіональними лідерами дозволила започаткувати „політику нових можливостей”.

Пріоритетними сферами міжнародної діяльності України в останні роки були не лише забезпечення прав, інтересів і культурних потреб українських громадян за кордоном та їхня консульська підтримка, а й зміцнення економічної складової вітчизняної зовнішньої політики, захист і просування інтересів українських компаній за кордоном, підтримка вітчизняного експорту й залучення іноземних інвестицій. Зрештою, виконання зовнішньополітичних завдань сприяло зміцненню державної безпеки, створювало сприятливе навколишнє оточення й

посилювало український внесок у глобальний мир та безпеку в рамках міжнародних форумів і організацій.

З розпадом Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР) вже перетворився на другий, після Євросоюзу, за значенням і за масштабами інтеграційних процесів регіон світу. Динамізм економічного розвитку, налагодження активного політичного діалогу між регіональними та позарегіональними державами як на двосторонньому рівні, так і в рамках багатосторонніх регіональних форумів посилюють тенденцію виведення АТР на рівень головного центру світового економічного та політичного тяжіння, двигуна розвитку світової цивілізації, подібно тому, як у попередні часи такими центрами були Європа й США.

Припинення проєкції глобальної конфронтації на Східну Азію – „ядро” АТР – дозволило вивільнити внутрішні сили регіональної системи та використати їх для самостійного розв’язання широкого кола безпекових питань. Тому для держав цього регіону зворотним ефектом побоювань бути покинутими основними союзниками стало усвідомлення можливостей самим перетворитися на провідних акторів у регіональному просторі.

Найбільшою мірою зникнення біполярного протистояння та розпад СРСР вплинули на роль КНР у системі міжнародних відносин у Східній Азії. Для Китаю трансформації глобальної та регіональної систем дуже суттєво змінили безпекове середовище та, відповідно, модель поведінки держави в межах регіональної системи. Росія та Японія, що протягом тривалого часу виступали основними джерелами загроз для Китаю, втратили цю роль. Нормалізація відносин із Росією, її істотне військове та економічне послаблення, усунення принципових протиріч сприяло початку зближення КНР та Росії, що потенційно могло бути міцною основою для започаткування Китаєм власної структури багатосторонніх безпекових/оборонних інститутів у регіоні.

Китайська Народна Республіка на сьогодні – світовий лідер останніх тридцяти років за темпами зростання промислового та фінансового потенціалу (щорічне зростання ВВП жодного разу не було меншим від 7,7 %), що має другу за розмірами економіку в світі, перетворився на найбільшого світового експортера, кредитора й споживача сировинних ресурсів, державу з найбільшими золотовалютними резервами (3,821 трлн. дол. США в 2013 р.), майбутньою світовою резервною валютою, країну з найбільшим населенням і армією, в розпорядженні якої знаходиться третій у світі потенціал ракетно-ядерної зброї після США і Росії (в 2010 р. Китай почав розгортання першої в світі проти корабельної балістичної ракети DF-21 з радіусом дії 1600 км, названої в пресі „вбивцею авіаносців”, що може помітно вплинути на стратегічне розміщення військово-морських сил в АТР). За оцінками експертів, до 2015 р. китайські ВПС і ВМС досягнуть паритету з американськими в західній частині Тихого океану.

У своєму розвитку Китай досяг такого рівня (лише ВВП країни за паритетом купівельної спроможності в 2013 р. склав 13,39 трлн. дол. США проти 16,72 трлн. у Сполучених Штатах), що вже став здатним почати розширення стратегічних кордонів „життєвого простору” силовим шляхом, а його внутрішні проблеми сягнули такого масштабу, коли таке розширення стає нагально необхідним. Причому ніхто вже не зможе перешкодити офіційному Пекінові, оскільки США помітно знесилені війнами в Афганістані й Іраку, а також економічними

труднощами й величезним зовнішнім боргом; ЄС перебуває в стані перманентної господарської кризи й кардинального скорочення своїх збройних сил та військових витрат, а Росія поступово втрачає рештки колишнього військового потенціалу.

У випадку ж із Японією та Республікою Корея, їхнє перебування в кільватері американської політики у військовій та безпековій сферах, відсутність власних розвинених військових наступальних можливостей дозволяли КНР не розглядати ці держави як окреме джерело небезпеки. Хоча водночас тісні союзницькі відносини Токіо з Вашингтоном створюють специфічне китайське сприйняття Японії як додаткового ресурсу американської силової політики у Східній Азії.

Загальними особливостями регіону Східної Азії в політичній сфері є:

- наявність декількох крупних держав, що намагаються розширити свій регіональний вплив та в тій чи іншій формі претендують на регіональне (а в подальшому, можливо, і світове) лідерство;

- існування певної кількості міждержавних та внутрішніх конфліктів різного масштабу й інтенсивності, в т.ч. – територіальних конфліктів між найбільшими регіональними державами;

- інтенсивне посилення світової ролі та впливу в регіоні КНР та намагання окремих азійських держав протидіяти цьому, в тому числі за підтримки США;

- відсутність традиційних (в європейському розумінні) інтеграційних інституційних утворень, домінування серед політичної еліти азійських країн думки про безальтернативність збереження та зміцнення державного суверенітету (на відміну від європейської моделі);

- наявність потужного зовнішнього впливу, пов'язаного з військовою присутністю США та їхніми військово-політичними союзами з окремими державами регіону.

Загальними особливостями Східної Азії в економічній сфері є:

- висока концентрація значного ресурсного потенціалу: демографічного, економічного, природного, науково-технологічного, інвестиційного;

- динамічний економічний розвиток практично всіх країн (за винятком КНДР), результатом якого є постійне збільшення частки регіону в світовому ВВП та посилення впливу азійських економічних процесів на глобальну економіку;

- активний розвиток внутрішньої та позарегіональної торгівлі азійських держав, значний рівень їхньої інтегрованості до глобальної економіки та відповідна залежність від міжнародних торгово-економічних і фінансових процесів;

- активний розвиток регіональної економічної співпраці з перспективою подальшої інтеграції на різних рівнях та у різних формах.

Але азійський напрям довгий час перебував на периферії зовнішньої політики України, хоча після проголошення її незалежності в рамках перших концептуальних документів був задекларований намір розвивати відносини з „країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, які відіграють помітну роль у світовій та регіональній політиці, мають високий рівень економічного розвитку, розташовані у стратегічно важливих для Української держави регіонах”, причому „нові індустріальні держави”, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Індія та Китай були виділені в якості найбільш перспективних партнерів (Постанова Верховної Ради України „Про Основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 р.).

Проте, надалі відносини України з азійськими країнами здійснювалися доволі безсистемно. Невизначеність концептуальних підходів до АТР зумовила звуження відносин України з країнами Азії переважно до економічної співпраці, головним рушієм якої стали інтереси приватних компаній, у першу чергу – українських експортерів та імпортерів товарів і послуг. Водночас, роль держави у розбудові азійського вектору зовнішньої політики України обмежилась загальною підтримкою розвитку торгівлі. Єдиним винятком стали окремі двосторонні проекти у військово-технічній та аерокосмічній галузях, які також не набули системного характеру.

Між тим збільшення економічної й політичної ваги азійських країн та посилення політичного значення Східної Азії як регіону взаємодії ключових інтересів провідних держав світу стали чинником кардинальних змін в сучасній системі міжнародних відносин, що, у свою чергу, зумовлює необхідність перегляду Україною своїх підходів до АТР. Важливим чинником такої потреби є зміна парадигми зовнішньої політики України, розпочата у 2010 р., в основу якої покладено принципи позаблоковості, прагматизму, розвиток відносин зі стратегічними партнерами, а також орієнтація на національні політичні та економічні інтереси й модернізацію країни.

Україна однозначно позиціонує себе як європейська держава, що не заважає їй мати суттєві економічні інтереси в Східній Азії. Водночас, провідні азійські країни також вбачають в Україні європейську державу та розглядають український ринок як частину загальноєвропейського. Таким чином, успішний розвиток азійськими країнами взаємовигідного співробітництва з європейською державою – Україною стає істотним чинником інтеграції України до ЄС.

Наведені вище чинники вимагають визначення розвитку відносин з азійськими країнами (передусім КНР, Японією й Республікою Корея) пріоритетним напрямом зовнішньої політики України нарівні з відносинами з ЄС та США. Формування чіткої мети, стратегії розвитку відносин з регіоном Східної Азії та конкретних завдань двостороннього співробітництва підвищить ефективність зовнішньої політики України, активізує її зовнішньоекономічну діяльність та допоможе забезпечувати свої національні інтереси.

Надійною й перспективною основою успішного розвитку українсько-китайських відносин в коротко- й середньостроковій перспективі може бути лише взаємна повага суверенітету й територіальної цілісності обох держав, а надто неухильне дотримання офіційним Києвом позиції визнання „одного Китаю” зі столицею в Пекіні та визнання Україною Тайваню невід’ємною частиною Китаю. Китайська сторона не має заперечень проти налагодження Україною з островом торговельно-економічних зв’язків, на відміну від офіційних контактів.

Активний політичний діалог між Києвом і Пекіном бачиться в середньостроковій перспективі як важлива передумова інтенсифікації співпраці між двома державами в усіх сферах, зокрема доведення показника двосторонньої торгівлі товарами й послугами в 2015 р. до 20 млрд. дол. США (в 2011 р. він був удвічі менший). У довгостроковій перспективі Україна зацікавлена в залученні потужного інвестиційного потенціалу й новітніх виробничих технологій Китаю для забезпечення модернізації вітчизняної економіки й розбудови інфраструктури, а також в отриманні доступу для українських товарів, послуг і технологій до потужного й найбільшого в світі китайського ринку.

На сьогодні двостороннє інвестиційне співробітництво не відповідає можливостям Китаю та потребам України: попри нарощування обсягів імпорту з КНР китайські інвестиції в Україну складають лише 0,48 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій, а українські інвестиції в Китаї практично відсутні. Щоправда, в ході державного візиту Президента України до КНР 2-5 вересня 2010 р. було таки підписано низку контрактів, реалізація яких передбачала залучення китайських інвестицій в економіку України. Але отримання масштабних інвестицій з КНР для реалізації інфраструктурних проектів в Україні стримується низкою чинників:

- вимогою китайської сторони щодо надання державних гарантій;
- відсутністю „банку проектів”, до якого б увійшли базові інвестиційні проекти в таких сферах як розвиток інфраструктури, енергозбереження й сільське господарство;
- неготовністю української сторони, в ряді випадків, пропонувати інвестиційні проекти, підготовлені згідно вимог світових стандартів або стандартів КНР.

Станом на початок 2012 р. китайські інвестиції в Україну склали лише 15,023 млн. дол. США, тобто збільшилися, порівняно з попереднім роком на 1,879 млн. дол. США. Серед найважливіших інвестиційних проектів в Україні слід відзначити „Повітряний експрес” – організацію швидкісного залізничного сполучення між Києвом та аеропортом „Бориспіль” на суму 342 млн. дол. США, реалізація якого почалася в грудні 2011 р., та проект модернізації ВП „Шахта ім. Д.Ф.Мельникова” ВАТ „Лисичанськвугілля” на суму 85 млн. дол. США.

Тому головним завданням розвитку двосторонніх взаємин у короткостроковій перспективі залишається збереження позитивної динаміки розвитку торговельно-економічного й інвестиційного співробітництва та взаємодії ділових кіл країн, що слугуватиме більшому зближенню економік, розвитку партнерських, рівноправних і взаємовигідних зв'язків між Україною й КНР. Цьому сприятиме й зростання інтересу в українському та китайському суспільствах до вивчення культурних і наукових здобутків одне одного.

Попри існуючу певну асиметричність відносин України з четвертою економікою світу – Японією (здебільшого донор та кредитор нашої держави, потужний експортер високотехнологічної продукції на український ринок) та зосередженість офіційного Токіо на подоланні наслідків катастрофічного землетрусу 2011 р., вдалося знайти важливі точки дотику в напрямках, за якими стоїть вже конкретний і прагматичний інтерес японської сторони, зокрема, у запровадженні енергозберігаючих та екологічних проектів у рамках імплементації Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, в інвестиційній сфері та в галузі сільського господарства.

Але слід пам'ятати, що зовнішня політика та забезпечення національної безпеки Японії спрямовані на виконання п'яти ключових завдань:

- 1) зміцнення японсько-американського безпекового союзу як наріжного каменя зовнішньополітичної діяльності;
- 2) новий розвиток зовнішніх відносин з країнами АТР, який передбачає створення спільних інституцій, що стимулювали б розвиток Японії та регіону. У цьому контексті передбачена активна співпраця з КНР, Південною Кореєю, Росією, країнами АСЕАН, Австралією, Індією та США;

3) просування економічної дипломатії, що передбачає прискорення лібералізації торгівлі та інвестицій, розвиток гуманітарних контактів;

4) вирішення глобальних проблем, зокрема через Офіційну допомогу розвитку (до березневої катастрофи 2011 р. Японія планувала подвоїти обсяг допомоги та приватних інвестицій до Африки до кінця 2012 р., продовжити допомогу Афганістану та Пакистану);

5) самостійні дії Японії, спрямовані на підтримку безпечного середовища навколо її території.

В Японії дійсно існує зацікавленість у розвитку співробітництва з Україною, у першу чергу в сфері торгівлі, розвитку інфраструктури, промисловості, агропромислового комплексу, енергозберігаючих технологій. Великим позитивним чинником для такого співробітництва є відсутність невирішених політичних чи економічних проблем між двома країнами. Проте у 2010 р. японська сторона була стурбована непрозорою „грою” України щодо нецільового використання грошей, сплачених Японією Україні за схемою „зелених інвестицій” (продаж квоти на викид парникових газів за Кіотським протоколом). В результаті перевірки японські аудитори підтвердили факт використання коштів відповідно до домовленостей, проте скандал негативно вплинув на імідж України серед японських політиків та бізнесменів.

На жаль, з моменту визнання 28 грудня 1991 р. офіційним Токіо незалежності нашої держави до України не було здійснено жодного візиту з боку Японії на найвищому рівні. Водночас, торкаючись розвитку сталого політичного діалогу між Києвом і Токіо, регулярного обміну візитами на високому рівні тощо, слід обов'язково враховувати деякі особливості політичної системи Японії. По-перше, Прем'єр-міністр і Міністр закордонних справ Японії впродовж календарного року мають дуже обмежені часові „вікна” для здійснення закордонних візитів. Це пов'язано з тим, що вони мають бути присутніми на сесійних засіданнях парламенту та брати участь у роботі парламентських комітетів. А якщо до цих обставин додати нестабільний розвиток політичної ситуації (протягом 2006-2012 рр. у Японії змінилося сім прем'єр-міністрів і урядів!), то високі урядові посадовці змушені більшою мірою зосереджуватися на вирішенні внутрішніх проблем, ніж на зовнішньополітичній активності.

До цього ж необхідно зважати й на те, яким чином розвиваються відносини Японії з її стратегічними партнерами та найближчими сусідніми країнами, нарощення плідного і ефективного співробітництва з якими є першочерговим завданням японської зовнішньої політики. Наприклад, з огляду на істотне ускладнення в силу різних причин відносин із такими потужними глобальними гравцями, як США, Китай, Росія, офіційний Токіо змушений дедалі більше концентруватися на цих найважливіших векторах зовнішньої політики Японії.

У такому контексті головною умовою ефективного використання наявного значного потенціалу у відносинах між Україною та Японією є подальша стабілізація економічної ситуації в нашій державі, створення належних умов для просування японських технологій, інвестицій та кредитних ресурсів в Україну, що неможливо без глибоких структурних реформ, економічної модернізації, вдосконалення законодавчої бази у сфері інвестицій, оподаткування тощо.

Станом на липень 2014 р. між Україною та Японією підписано 87 двосторонніх і багатосторонніх угод [1]. На розгляді та узгодженні знаходяться такі договори:

1) про сприяння торгівлі та інвестиціям (угода має забезпечити умови залучення та взаємний захист інвестицій); 2) про науково-технічне співробітництво; 3) про пряме авіасполучення; 4) щодо скасування візового режиму для власників дипломатичних та службових паспортів.

Конкретним прикладом реального співробітництва можна назвати підписання в січні 2011 р., під час офіційного візиту до Японії Президента України, Кредитної угоди між Державним експортно-імпортним банком України та японським Банком міжнародного співробітництва про надання кредиту на суму 8 млрд. японських ієн (100 млн. дол. США). Завдяки підписаній угоді буде збільшено високотехнологічний експорт товарів і послуг з Японії для підтримки економічної модернізації України, а також надано потужний сигнал японським і міжнародним фінансовим інституціям, приватним інвесторам щодо розширення кредитно-фінансового та торговельно-інвестиційного співробітництва з Україною.

Політичним і економічним пріоритетом для України продовжує залишатися підвищення енергоефективності та модернізація української промисловості, що можливо реалізувати у рамках Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. У цьому контексті Японія як країна, де було укладено Кіотський протокол, є одним із найперспективніших партнерів для нас. Україна стала першою європейською країною, з якою Японія уклала Договір про купівлю одиниць встановленої кількості (карбоніві викиди) за схемою „зелених інвестицій”. Упродовж 2009-2010 рр. Україна отримала від Японії інвестиційні кошти на суму 440 млн. євро на реалізацію енергозберігаючих проектів. Наразі Україна після врегулювання певних проблемних питань почала успішно використовувати отримані інвестиційні ресурси під проекти у різних галузях промисловості та комунальному секторі.

Особливого значення надається співпраці з Японією у галузі сільського господарства. Цей напрям набуває особливої актуальності за умов загострення світової проблеми з постачанням продовольства. Зважаючи на те, що Японія імпортує майже 60 % продуктів харчування, Україна може запропонувати свої агропромислові потужності для виробництва та експорту зернових і бобових для японського ринку, „органічних” харчових продуктів.

Наразі ведеться робота з найбільшими японськими корпораціями „Марубені”, „Іточу” та іншими щодо експорту зернових з України до Японії. Зокрема, лише впродовж 2009-2010 рр. японські компанії імпортували близько 500 тис. т. фуражної кукурудзи, а також пшеницю та ячмінь. Можна сподіватися, що в майбутньому японські зернові трейдери зможуть диверсифікувати імпорتنі поставки зерна за рахунок української продукції.

За оцінками ООН, Україна входить до трійки світових лідерів із динаміки зростання продовольчої продукції. Тому вона готова надавати всіляку підтримку японським інвесторам у сільськогосподарську інфраструктуру нашої країни, зокрема в будівництво елеваторів, зернових терміналів, та вирощування зернових і бобових на родючих українських землях. Але, незважаючи на висловлену японською стороною зацікавленість в інвестуванні у сільськогосподарський сектор, наразі немає офіційної інформації про реалізацію інвестпроектів у цій галузі.

Безумовно, за умов розширення інвестиційної співпраці з Японією в галузі енергозбереження та сільського господарства складуться всі передумови для

укладання двосторонньої Угоди про сприяння та захист інвестицій. Підписання зазначеної Угоди стимулюватиме надходження японських інвестицій і збільшить потоки японського капіталу в Україну (За даними Державного комітету статистики України станом на кінець 2010 р. загальний обсяг інвестицій в економіку України з Японії без енергозберігаючих проектів склав лише 131 млн. доларів, з яких 64,2 % або 84 млн. дол. США було інвестовано у торгівлю та ремонт автомобілів та побутових виробів і лише 35,6 % або 47 млн. дол. США було спрямовано у переробну промисловість).

З метою підтримки зусиль Українського уряду з поліпшення інвестиційного клімату в січні 2011 р. тогочасний Прем'єр-міністр Японії Н.Кан запропонував направити до України японських експертів із питань інвестицій та оподаткування. Були також визначені пріоритетні напрями надходження японських інвестицій в Україну, зокрема в енергетичну та металургійну галузі, машинобудування та у сферу інфраструктури.

З урахуванням сучасної ролі Японії у світі як впливового економічного та технологічного лідера, провідного світового інвестора і кредитора, державний візит 2011 р. надав потужного сигналу японському бізнесу в контексті активізації та розширення наявних напрямів і форм співробітництва з нашою державою у торговельно-економічній, кредитно-фінансовій та інвестиційній сферах. Адже залучення японського капіталу в економіку України, просування провідних японських компаній на ринок нашої держави та впровадження новітніх японських технологій сприятиме прискоренню економічного розвитку країни, модернізації української промисловості та агропромислового сектора, зростанню добробуту українського народу.

Головними вимогами й очікуваннями японського бізнесу щодо України є прозорість економіки, забезпечення стабільного сприятливого інвестиційного клімату, надання гарантій інвестиціям, в т.ч. державних. Але на короткострокову перспективу через березневу катастрофу 2011 р. цілком можливо передбачити істотне скорочення інвестиційної діяльності Японії за кордоном.

У багатьох галузях розвитку науки і технологій Японія є провідною країною світу, наприклад, ще у 1969 р. країна розробила технологію зрідження газу для перевезення скрапленого газу з Аляски. Модернізація вітчизняної економіки потребує таких технологій, але такі проекти залежать від інвестиційного клімату в країні. Саме тому японські компанії наполягають на прозорих умовах інвестування.

Вітчизняні науковці працюють в японських дослідних центрах, зокрема у галузях фізики твердих металів, генної інженерії, хімії та ін. На жаль, на державному рівні Японія та Україна розвивають співробітництво лише з тематики Чорнобильської катастрофи, в той час, як інші сфери зостаються незадіяними. Залишається сподіватися, що після березневої трагедії 2011 р. матиме місце не лише одностороння допомога з боку Японії щодо подолання наслідків техногенних катастроф, але й обмін досвідом, що згодом приведе до започаткування спільних науково-дослідних проектів, в тому числі прикладних.

Пріоритетними завданнями дипломатії 12-ї економіки світу (ВВП за паритетом купівельної спроможності у 2013 р. сягнув 1,666 трлн. дол. США [2]) – Республіки Корея є:

- поживлення розвитку економіки країни;

- подальший розвиток південнокорейсько-американського безпекового союзу;
- досягнення прогресу у вирішенні проблеми північнокорейської ракетно-ядерної програми [3].

Міністерство закордонних справ і торгівлі Південної Кореї ставить за мету й надалі здійснювати політику, спрямовану на розвиток Республіки Корея як „розвиненої і глобально престижної країни”. Основною ж політико-безпековою проблемою для зовнішньої політики Південної Кореї є міжкорейські відносини і ядерна програма КНДР.

Регіональні країни мають власну зацікавленість в мирному розв'язанні Корейського питання. Для Японії об'єднана Корея виступатиме в якості потужного економічного конкурента та можливого політичного суперника в Східній Азії, тому офіційний Токіо дуже зацікавлений, щоб у Кореї не було ядерної зброї та потужної армії, оскільки це зруйнує регіональний баланс. Для Японії найбільш прийнятним сценарієм розвитку подій у довгостроковій перспективі може стати не об'єднання Республіки Корея й КНДР, а експансія економічного капіталу острівної імперії в економіку Північної Кореї.

Для Китаю ж об'єднана Корея означатиме виведення американських військ з півдня країни й розв'язання проблеми біженців. Корея, сконцентрована на відновленні своєї економіки, в коротко- й середньостроковій перспективі не буде сприйматись Китаєм як економічний конкурент, чого не можна сказати про довгостроковий період. Виведення військ США, в свою чергу, може спричинити мілітаризацію Японії, що також не відповідає інтересам КНР. Обсяг торгівлі КНР з Південною Кореєю становить 35 млрд. дол. США на рік, а з Північною – лише 500 млн. дол. США доларів і то по „дружнім цінам”, тому Китай розглядатиме збройний конфлікт на Корейському півострові як надзвичайно шкідливий для економіки.

Окремі аналітики-міжнародники проводять паралелі між об'єднанням Республіки Корея з КНДР та ФРН із НДР. Однак ситуація на Корейському півострові кардинально відрізняється від тієї, що склалась у Європі по завершенню холодної війни на зламі 1980-90-х рр. Відіграє свою роль і чинник американської військової присутності на Півдні, який дуже дратує Північ. Правляча еліта КНДР не погоджується на скорочення збройних сил і військових витрат, оскільки армія є головною опорою її тоталітарного режиму, вона прагне будь-якою ціною зберегти собі владу і виграти час, намагаючись за допомогою таких надбань, як ядерні потужності та ракетна програма, отримати фінансову і гуманітарну допомогу від країн, що активно залучаються до участі в розв'язанні проблем Корейського півострова.

Натомість між Україною та Південною Кореєю не існує питань політичного характеру, які б ускладнювали двосторонні відносини. Разом з тим у певних сферах залишаються питання, що вимагають вирішення та активізації двостороннього співробітництва. Україна розглядає Південну Корею як важливого торговельного партнера, а оскільки з 1 липня 2011 р. між ЄС та Південною Кореєю набула чинності угода про вільну торгівлю, що суттєво збільшила товарообіг між двома сторонами, наша держава потенційно виступає як перспективний партнер для південнокорейських компаній, що планують увійти або розширити свою присутність на ринку ЄС.

За інформацією МЗС України станом на липень 2014 р. договірно-правова база відносин із Республікою Корея налічує 45 чинних документів [4]. Нині на розгляді корейської сторони перебувають такі проекти:

1) Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво в галузі територіального розвитку та будівництва між Міністерством регіонального розвитку та будівництва України та Міністерством земельних ресурсів, транспорту та морських справ Республіки Корея;

2) Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством адміністрації і громадської безпеки Республіки Корея;

3) Угода про співробітництво між Київським національним університетом ім. Т. Шевченка і Корейським університетом міжнародних досліджень „Ханкук”;

4) Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Агентством програм оборонних закупівель Республіки Корея (DAPA) про взаємне визнання державного гарантування якості оборонної продукції та послуг.

Для України пріоритетними напрямками розвитку економічної співпраці з Південною Кореєю є енергетика, машинобудування, розвиток новітніх технологій та інфраструктурні проекти у дорожньому господарстві. У відповідності до ст. 2 чинної з 1997 р. Торговельної Угоди у двосторонній торгівлі між Україною та Республікою Корея діє режим найбільшого сприяння.

За даними Державного комітету статистики України у 2010 р. експорт України до Південної Кореї склав 498 млн. дол. США (0,12 % від усього південнокорейського імпорту, що склав тоді 418 млрд. дол. США). Основними статтями українського експорту були: чорні метали (80 %) та зернові культури (11 %). Того ж року імпорт до України з Південної Кореї склав 786 млн. дол. США (0,17 % від усього південнокорейського експорту, що склав 466 млрд. дол. США). Основними статтями імпорту були: наземні транспортні засоби (30 %), електричні машини та устаткування (22 %), котли, машини, апарати і механічні пристрої (16 %).

Досить активна співпраця розвивається в сфері залізничного транспорту. В липні 2009 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Державною адміністрацією залізничного транспорту України та компаніями „Hyundai Rotem” і „Hyundai Corporation” щодо співробітництва в галузі промислового будівництва сучасного залізничного рухомого складу. А 2 листопада 2010 р. під час робочого візиту до Сеула віце-прем’єр-міністра з питань Євро-2012 Б. Колеснікова був підписаний протокол про наміри поставити в Україну 6 швидкісних електропоїздів компанії „Hyundai Rotem”, які було використано під час проведення Євро-2012 [5].

Уряд та Національна Асамблея Республіки Корея надають великої уваги вирішенню проблем етнічних корейців, які проживають в Україні, виділяючи на ці цілі бюджетні кошти. Офіційний Сеул також прийняв рішення щодо залучення провідних південнокорейських фірм до реалізації проектів на території України зі створення відповідної соціальної інфраструктури для етнічних корейців.

На двосторонньому рівні планується реалізувати кілька проектів в економічній площині, зокрема професійно-технічне навчання етнічних корейців та українських фермерів і надання для сільськогосподарських працівників мікрокредитів на розвиток їх діяльності та вивчення корейської мови.

Взаємоприйнятне вирішення проблеми етнічних корейців в Україні слугуватиме для офіційного Сеула вагомим політичним чинником у контексті подальшої активізації двосторонніх відносин. Кроки, вже здійснені українською стороною, сприймаються позитивно як владою, так і суспільством Південної Кореї.

Таким чином, сучасний світовий розвиток характеризується істотним посиленням позицій азійських держав в економічній, політичній, фінансово-інвестиційній та науково-технологічній сферах. У політичному вимірі КНР є претендентом на світовий вплив; у фінансово-економічному плані КНР, Японія та Південна Корея є світовими гравцями. Спільнота АСЕАН також може претендувати на певну вагу у світі, адже навколо неї формується велика кількість об'єднань і форумів як суто азійського характеру (лише країни Азії), так і з залученням США, Австралії й Нової Зеландії. Обидва регіони Азії (Східна й Південно-Східна Азія) мають значний конфліктний потенціал, реалізація якого може підірвати стабільність як у регіоні, так і у світі. Регіон Східної Азії є дуже важливим для світу у демографічному, економічному й політичному вимірах. У безпековому плані цей регіон є певним джерелом нестабільності через ситуацію на Корейському півострові (у т.ч. ядерну програму КНДР), високий рівень конфліктності „тайванського питання” КНР, територіальні конфлікти між регіональними державами.

Поряд із активізацією зовнішньополітичної діяльності КНР на глобальному рівні в коротко- й середньостроковій перспективі простежується інтенсифікація її ролі в регіональних політичних форумах. Офіційний Пекін розрізняє ті з них, де він може відігравати „час від часу дедалі активнішу, але не провідну роль” (АРФ – Регіональний форум АСЕАН з безпеки, АСЕМ – форум „Азія – Європа”), і ті, де роль КНР може бути головною чи/або другою за значимістю після очевидного лідера (ШОС – Шанхайська організація співробітництва, переговори з північнокорейської ракетно-ядерної проблеми, „Східноазійське співтовариство”). Дотримуючись своєї традиційної тактики „обережності й поступовості”, КНР формально не декларує власного прагнення до лідерства в цих форматах, залишаючи провідні позиції, відповідно, Москві, Вашингтону й АСЕАН. Натомість офіційний Пекін зосередився на вибудовуванні „форматів співробітництва” – інтеграційних схем без участі США, як-то „АСЕАН + КНР” і „АСЕАН + 3”.

Очікувати легкого й швидкого перетворення Китаю на „нову наддержаву” передчасно, причому проблема полягає не лише в тому, що КНР залишається в групі країн із низькими прибутками на душу населення, чи в її значній залежності від імпорту енергоносіїв. Існують небезпідставні сумніви й щодо здатності КНР засобами військової та технологічної модернізації набути найближчим часом потенціалу, достатнього для ефективного проектування сили за межами національної території й захисту морських комунікацій. Як мінімум, чотири групи суперечностей стримують зовнішньополітичну поведінку КНР: прагнення позиціонувати себе великою державою й реалії порівняно бідної країни „третього світу” в західних і північно-західних провінціях; „політика відкритості” й принцип „абсолютного суверенітету”; „ідеологічна чистота” й політичний прагматизм; поведінка в рамках двосторонніх взаємин і діяльність у багатосторонніх міжнародних структурах.

Розбудова відносин з державами Східної Азії є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України в рамках курсу на економізацію зовнішньої політики, але він вимагає поступовості та послідовності. Формування цілісної концепції азійської політики України надасть нашій державі у довгостроковій перспективі можливість більшою мірою використовувати співпрацю з країнами зазначених регіонів в інтересах свого розвитку. Відносини України з азійськими

державами мають значний потенціал розвитку, що дозволяє говорити про них як про важливий та перспективний напрям зовнішньої політики України. Він може стати вагомим чинником забезпечення потреб економічного та політичного розвитку України як суверенної позаблокової держави. Водночас, поточний стан українсько-азійських відносин не відповідає їхнім потенційним можливостям.

Що ж стосується можливостей і перспектив розвитку практичної співпраці України з країнами Східної Азії, то, враховуючи російський досвід виходу на регіональні ринки, можна було б рекомендувати на короткострокову перспективу створення комплексу заходів із підтримки технологічно зорієнтованого українського експорту до цього регіону, зокрема, продукції, що не знаходить збуту на європейських і північноамериканських ринках. Значні перспективи має й співпраця у стратегічних галузях: авіаційній, космічній, військово-технічній, енергетичній. Також вигідним для України напрямком у середньостроковій перспективі є участь у будівництві та модернізації об'єктів промисловості, транспортної та енергетичної інфраструктури, розвідці та експлуатації корисних копалин.

З огляду на характер українських інтересів в Східній Азії пріоритетом для розвитку договірно-правової бази в короткостроковій перспективі має стати укладання угод про взаємний захист інвестицій, угод про уникнення подвійного оподаткування, в ряді випадків – навіть базових угод про торгово-економічні відносини. На середньострокову перспективу інтересам України відповідає декларування зацікавленості в укладанні з окремими з азійських держав угод про вільну торгівлю. Пріоритетними партнерами для формування режимів вільної торгівлі можуть стати середні держави, торговельний режим яких має високий рівень лібералізації, зокрема – Сінгапур, Таїланд, Малайзія.

У довгостроковій перспективі до перспектив азійської політики України в економічній сфері слід віднести вирівнювання балансу торгівлі з державами Східної й Південно-Східної Азії задля формування позитивного сальдо у цій торгівлі. Значне негативне сальдо товарообігу України з азійськими країнами є макроекономічною проблемою для нашої держави і в майбутньому відіграватиме роль стримуючого чинника для політики України в Східній і Південно-Східній Азії. Збільшення українського експорту потребує певної стратегії пошуку ніш на регіональних ринках. Україні доцільно звернути увагу на умовно менш розвинені держави, попит на ринках яких може мати не лише українська сировинна продукція, але й продукція українського машинобудування, а також українські технології в певних сферах.

У відносинах із найбільш розвиненими з азійських держав – КНР, Японією й Південною Кореєю Україна зацікавлена у розміщенні виробництва на своїй території. В рамках співпраці з державами, що висловлюють інтерес до українських технологій, Україні вигідний паритетний розподіл виробничо-технологічного процесу, який передбачав би розташування виробництва частини комплектуючих на території азійських держав, а також у передачі технологій.

В статті розглядається сучасне становище та вивчаються перспективи розвитку політичних і економічних зв'язків України з країнами Східної Азії, аналізуються можливості співпраці України з Китаєм, Японією

и Республикой Кореи, а также обосновывается необходимость усиления внимания руководства нашего государства к региону.

Ключевые слова: экспорт, международные отношения, национальные интересы, регион, сотрудничество.

The article spotlights contemporary status and perspectives of political and economical ties of Ukraine with the East-Asian countries development is traced, the possibilities of Ukraine's collaboration with China, Japan and Republic of Korea are examined and the necessity of strengthening of our state leadership attention to the region is substantiated. Key words: export, international relations, national interests, region, cooperation.

Література:

1. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. Міжнародні документи (Японія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/c259/page>.
2. The World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ks.html>.
3. Ministry of Foreign Affairs and Trade: Key Diplomatic Tasks [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mofat.go.kr/english/political/tasks/index.jsp>.
4. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. Міжнародні документи (Республіка Корея) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/c265>.
5. Украина создаст СП с корейской Hyundai, 9 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minprom.ua/news/57455.html>.

УДК 351.86

Корнієвський О. А., доктор політичних наук, доцент, професор кафедри філософії Київського національного університету культури і мистецтв; завідувач сектору громадянського суспільства відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

В статті досліджується явище волонтерства як феномена сучасного суспільства, що має значний потенціал розвитку. Розглянуто характерні особливості волонтерської діяльності в розвинутих країнах Заходу. Проаналізовано становлення та перспективи розвитку волонтерського руху в Україні.

Ключові слова: волонтерський рух, громадянське суспільство, соціальне служіння, суспільна активність.

Події останнього десятиліття в Україні призвели до докорінних змін в соціокультурному середовищі українського суспільства, пов'язаних із переосмислення

ціннісних пріоритетів, зміною ідеологічних орієнтирів та справжніми зламами на рівні суспільної свідомості внаслідок подій кінця 2013 – початку 2014 років.

Внаслідок цілої низки чинників проявилася кричуща неготовність державних структур ефективно реагувати на виклики та діяти в екстремальних умовах суспільного конфлікту, територіальної анексії та зовнішньої агресії. В той же час українське громадянське суспільство продемонструвало вражаючу здатність до консолідації і мобілізації, за лічені тижні зумівши створити дієву мережу громадських ініціатив, які взяли на себе вирішення найбільш гострих та невідкладних проблем, з якими українська громадськість не стикалася від часів здобуття незалежності: різнопланова допомога біженцям, підтримка і матеріальне забезпечення військових, збір коштів та закупівля медикаментів для поранених тощо. Волонтерство як різновид благодійницької діяльності захопила різні прошарки суспільства, уникнувши небезпеки перетворення на швидкоплинне віяння, надалі претендуючи на серйозну організуючу роль в житті української громади.

Безперечним є той факт, що благочинна діяльність як соціокультурний феномен має глибоке коріння й славетні традиції в українській історії. Проте, спостерігаючи і досліджуючи нинішню активізацію громадянської активності у царині благодійництва, варто пам'ятати про перерваність традицій благодійництва внаслідок особливостей періоду радянської історії, коли подібні прояви не лише не схвалювалися, а й засуджувалися на державному рівні. Тому можна говорити про виникнення, становлення і розвиток цілком нового явища в громадянській самоорганізації населення.

Актуальність теми зумовлена тим, що існуючі державні механізми, покликані вирішувати соціальні проблеми суспільства та надавати підтримку тим, хто її потребує, здатні задовольняти нагальні потреби лише на мінімально можливому рівні та в чітко окреслених сферах компетенції. В той же час приклади застосування сучасного благодійництва надзвичайно різноманітні: сприяння в покращенні матеріального стану малозабезпечених громадян і сімей, соціальна реабілітації осіб з обмеженими можливостями, надання допомоги постраждалим в результаті стихійних лих, екологічних, промислових, гуманітарних катастроф, соціальних, національних, релігійних конфліктів і протистоянь, охорона довкілля, збереження пам'яток історії і культури, захист тварин тощо.

Відсутність навичок та досвіду успішної взаємодії між державними і громадськими структурами при вирішенні нагальних соціальних проблем нерідко призводить до конфліктних ситуацій, що створює відповідний негативний інформаційний контекст, поширюючи взаємні звинувачення сторін. В результаті це лише шкодить ефективному розв'язанню конкретної проблеми, негативно позначається на репутації громадських організацій, нерідко провокуючи відверто протиправні кроки. Тому питання правової та моральної відповідальності, пошук шляхів співіснування й співпраці благодійних громадських організацій з державними установами заради досягнення позитивного результату, законодавче регулювання діяльності таких організацій та ін. становить широке поле для дослідницької діяльності в сфері новітніх суспільно-політичних відносин.

Стан дослідження проблематики. Питання суспільної активності громадян в сучасній науці розглядаються насамперед в рамках вивчення процесів становлення та розвитку відкритого суспільства, концепцій розвитку і перспектив

«третього сектору», його впливу на динаміку та суспільних відносин (Т. Леввіт, Дж. Ван Тіл, Л. Саламон, Х. Анхайер).

Значна увага приділяється дослідженню громадських об'єднань і рухів як форми самоорганізації громадян, практичної сторони здійснення актів благодійництва і волонтерства, розвитку механізмів та організаційних форм (П. Друкер, А. Турен, Д. Метьюз). Подібні дослідження добровільної активності громадян з'ясовують окремі аспекти державної політики щодо волонтерських рухів, взаємодію організацій третього сектору з державними органами при вирішенні нагальних питань соціальної сфери, оцінюють загальний рівень розвитку третього сектору та задіяності в такій діяльності різних соціальних груп і прошарків населення (К. Бідерман, Л. Якобсон, И. Мерсіянова, В. Якимец). Більш детально волонтерство вивчається в рамках цілого спектру дисциплін, проте особливе місце в полі дисциплінарних дослідженнях цього суспільного явища посідає соціологічна наука та її чисельні галузі – соціальна робота, соціальний менеджмент, соціальна психологія, соціальні технології.

Подібна багатогранність проблеми, її міждисциплінарний характер актуалізують необхідність проведення цілого комплексу багатопланових досліджень волонтерства як соціокультурного феномену, яке набуває дедалі вагомішого значення як на загальноукраїнському, так і на світовому рівні [1].

Метою даного дослідження зумовлена є з'ясування місця і ролі феномену волонтерства у сучасному громадянському суспільстві України, враховуючи різноманітність його форм і проявів та накопичений світовий досвід, значний рівень авторитету і довіри до окремих представників волонтерських рухів і, як наслідок, їх зростаючий вплив на суспільно-політичне життя українського соціуму.

Волонтерство як соціокультурне явище.

В сучасних умовах волонтерство виступає однією з основних форм прояву соціальної активності громадян. За різними підрахунками, близько 10-12% дорослого населення провідних країн світу на постійній основі залучені до добровільного виконання соціально значимих благодійних завдань, а кожна третя особа в той чи інший спосіб періодично долучається до доброчинної діяльності [2].

Говорячи про волонтерство, необхідно зазначити, що визначення даного явища все ще потребує науково завершеного трактування, враховуючи усю багатогранність. В радянській традиції термін «волонтер», «волонтерський» (від лат. *voluntarius, voluntas* – добра воля) сприймався виключно у воєнному контексті для позначення особи, що добровільно вступила на військову службу. І лише із активізацією світового волонтерського руху у різних його формах в останній третині ХХ ст., розповсюдженням на пострадянському просторі у 1990-х років діяльності численних релігійних благодійних організацій, програм обміну, цільових благодійних міжнародні програм, у суспільній свідомості термін «волонтерство» оформлюється та починає сприйматися як різновид суспільно-корисної діяльності, найчастіше безоплатної та соціально значимої, що надається фізичними особами – добровольцями з особистої ініціативи або ж від недержавної некомерційної організації-об'єднання [3].

Одним з чинників активізації становлення і розвитку волонтерського руху як добровільної форми об'єднання для досягнення суспільно важливих цілей та мобілізації соціальної ініціативи для вирішення спільних проблем конкретної соціальної групи (громади) стало зростання ролі громадських організацій

в суспільно-політичному житті. Участь добровольців в реалізації конкретних цілей та завдань має важливе значення не лише з точки зору залучення безоплатної робочої сили, а й в контексті «пробудження» в соціумі таких норм і цінностей як гуманізм, альтруїзм, відповідальність, допомога ближньому на протигагу поширенню «цінностей» суспільства споживання.

Всесвітня Декларація Волонтерства, прийнята 2001 р. на початку оголошеного ООН Року волонтерства стверджує, що волонтерство виступає фундаментом громадянського суспільства, привносячи в життя людей потребу в мирі, свободі, безпеці та справедливості. Декларація проголошує, що всесвітній добровольчий рух виступає як спосіб збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей; шлях реалізації прав і обов'язків громадян через усвідомлення повноти людського потенціалу, особистісного росту [4].

Значимість волонтерства в світовому вимірі підтверджується визнанням з боку ООН, яка стверджує, що робота на добровільній основі повинна бути важливою складовою будь-якої стратегії, націленої на вирішення проблем, особливо в таких сферах як: боротьба з бідністю, стійкий розвиток, охорона здоров'я, упередження лих та вчасне реагування з метою подолання їх наслідків, соціальна інтеграція, подолання соціальної нерівності та дискримінації. Положення Резолюції ООН та рекомендація щодо підтримки волонтерського руху пропонують урядам всіх держав включити волонтерство в національні плани розвитку як компонент з досягнення цілей сталого розвитку [5].

В Європейському союзі 2011 рік було проголошено Європейським роком волонтерства, цілями якого було проголошено: створення сприятливих і полегшених умов для діяльності добровольців країн ЄС; розширення можливостей волонтерських організацій та підвищення якості результатів їхньої діяльності; винагородження та визнання волонтерської діяльності; підвищення обізнаності людей щодо цінностей і важливості волонтерської діяльності [6].

Дедалі зростаюча суспільна значимість явища волонтерства та його відносна новизна у поєднанні з багатоплановістю та можливістю застосування полідисциплінарних підходів, робить різні його аспекти перспективним об'єктом для досліджень, причому авторські підходи і різночитання починаються вже на етапі визначення самого поняття досліджуваного явища і основних його характеристик [2; 7; 8; 9]. Отже, можна констатувати, що поняття волонтерської діяльності нині як в науковому дискурсі, так і в суспільстві не сформувалося до кінця, допускаючи варіації в значеннях і смислах в залежності від конкретного контексту. Разом з тим, незважаючи на таке розмаїття в розумінні й сприйнятті, можна визначити основні характеристики, притаманні волонтерству, наявність яких визнає більшість дослідників:

Добровільний характер – рішення про участь у волонтерській діяльності є виключно добровільною справою із усвідомлено прийнятими зобов'язаннями, таке рішення не може бути прийняте під тиском. Так, неучасть не повинна негативно відображатися на оцінці особистісних характеристик або ж результатів основної діяльності людини. Волонтерство не може бути обумовленим як обов'язок і має носити вільний характер.

Принцип безкорисності – волонтерська діяльність не передбачає отримання фінансового прибутку і будь-яке матеріальне відшкодування. Тобто волонтер добровільно надає свої послуги не через якісь матеріальні чи фінансові

переконання і не через соціальні, економічні або ж політичні вмотивування, а через внутрішнє переконання, що його діяльність принесе користь громаді. Разом з тим принцип добровільності не виключає наявності певних зобов'язань, що можуть бути обумовлені контрактом чи договором та матимуть юридичну силу. В першу чергу до них відносять зобов'язання фінансового характеру, коли виникає необхідність розпоряджатися матеріальними ресурсами; певні професійні вимоги, якщо йдеться про надання специфічних послуг, насамперед в медицині; етичні норми.

Організаційна структура – волонтерська діяльність може бути організованою або ж здійснюватися особисто, в індивідуальному порядку, в рамках громадських організацій або ж як бути складовою корпоративної політики компанії (зобов'язковим має залишатися принцип повної добровільності). Добровольча діяльність може здійснюватися на регулярній або ж періодичній основі, причому, як правило, організоване волонтерство має більш систематичний і регулярний характер.

Соціальна значимість волонтерської діяльності – добровільна діяльність має бути спрямована на виявлення та розв'язання різних проблемних аспектів соціального життя, які потребують ресурсів (людських, професійних, матеріальних) проте не мають їх.

Надзвичайно важливим виглядає виховний момент – участь у волонтерських ініціативах молоді, безпосереднім чином стикається із різноманітними соціальними проблемами, сприяє виробленню соціально активної життєвої позиції, вчить відповідальності, милосердю.

Необхідно зазначити, що волонтерство виконує низку суспільно важливих соціальних функцій, а саме: забезпечення гідного існування громадян, які в силу об'єктивних обставин не здатні піклуватися про себе самотійно; «заповнення» недоліків державної соціальної політики, насамперед за рахунок оперативного реагування та надання ефективною адресною допомогою, що відповідає потребам і запитам конкретної людини; поширення гуманістичних та альтруїстичних ідей та настроїв в суспільстві. Важливого значення, особливо в кризові періоди суспільного буття, набуває функція зняття соціальної наруги шляхом підтримки найбільш знедолених категорій населення, їх соціальна, матеріальна та інша підтримки виступає способом підтримки та самозбереження усієї спільноти. Підтримка слабких і вразливих членів спільноти є однією з основ збереження цілісності суспільного порядку, утримання його від розпаду.

Зарубіжний досвід волонтерства – основні тенденції в США та країнах Західної Європи.

Зважаючи на той факт, що волонтерський рух на теренах України і пострадянського простору загалом є явищем доволі новим, виглядає доцільним звернення до досвіду зарубіжних країн, насамперед високорозвинутих постіндустріальних держав Заходу.

У *Сполучених Штатах Америки* вже у XIX ст. волонтери забезпечували функціонування різних некомерційних організацій, а в під час Великої депресії в 1930-х рр. дослідники нараховують до 3 млн. добровільних учасників подібних проєктів. Саме в цей час за ініціативи президента Франкліна Рузвельта в рамках політики «Нового курсу» була створена організація *Civilian Conservation Corps* (ССС) з метою зниження рівня безробіття та для виконання важливої роботи зі

збереження довкілля та природних ресурсів. Програма здобула надзвичайну популярність серед населення, ставши прообразом для великої кількості масових, в першу чергу, екологічно орієнтованих проектів, що здобули велику популярність по всьому світу [10].

Переживши кілька хвиль спаду і зростання протягом ХХ століття, починаючи з 1990-х років волонтерський рух США набув масового характеру. За різними підрахунками, до 75% дорослого населення США беруть участь у волонтерській діяльності на постійній основі, щотижня громадяни присвячують волонтерській діяльності 3-4 години, близько 80% благодійних організацій існують саме завдяки роботі волонтерів. У волонтерському русі беруть участь усі верстви населення незалежно від рівня освіти, професії чи рівня доходів.

І хоча безоплатність волонтерської праці є одним з визначальних принципів волонтерського руху, для більшості невеликих некомерційних організацій різного спрямування саме допомога працівників-волонтерів стає визначальною. Таким чином, фактор настільки масштабного залучення громадян на добровільній основі до надання безоплатних послуг робить волонтерську діяльність вагомим економічним ресурсом на державному рівні.

Попри поважний економічний ефект, варто зазначити, що не він є визначальним у популярності волонтерства в США. У сприйнятті американців участь у волонтерському русі є визначальним показником особистісних якостей і характеристик людини. Участь у добровільних проектах допомоги стає невід'ємною частиною життєвого досвіду і безумовною перевагою при пошуку роботи; безоплатна допомога з боку висококласних фахівців, особливо лікарів чи юристів забезпечують їм репутацію і популярність, що стає немалою конкурентною перевагою; волонтерський досвід істотно збільшує шанси на отримання стипендій на навчання та вступ до престижних навчальних закладів; зрештою, робота в якості волонтера зараховується при визначенні трудового стажу так само, як і оплачувана праця. Доволі часто участь у волонтерському русі беруть цілими родинами, що має значний виховний ефект для дітей, створює підґрунтя для наступності традиції волонтерства, практично гарантуючи участь наступних поколінь у добровільних ініціативах.

Популярність волонтерського руху в США спричинила появу низки організацій, які цілеспрямовано займаються підготовкою та розподілом волонтерів між некомерційними та державними організаціями і установами, а також наданням цільової допомоги окремим фізичним особам [11].

Умовно весь спектр волонтерських проектів можна розділити за видами діяльності, цілям та завданням, які вони покликані вирішити, а саме:

- проекти гуманітарної направленості – чи не найширший спектр добровільних ініціатив, що включає в себе різного роду види допомоги, в першу чергу, соціально-консультативні та правозахисні послуги, для різних категорій людей – допомога дітям з проблемних сімей, адаптація людей з обмеженими можливостями, соціальна реабілітація колишніх злочинців тощо;

- проекти екологічного спрямування, присвячені збереженню довкілля, подоланню наслідків техногенних аварій (виливи нафти, лісові пожежі тощо), підтримка діяльності національних парків та заповідників (наприклад, *Volunteers In Parks*);

- культурно-історичні ініціативи, спрямовані на збереження історичних

пам'яток, культурного надбання країни у його матеріальних і нематеріальних проявах (проект Historical Interpretation Volunteers).

Необхідно зазначити активну підтримку волонтерського руху з боку американської держави. Віддаючи належне тому високому значенню, що його надають пересічні американці статусу волонтерства, потягом останнього десятиліття з боку влади було зроблено чимало кроків назустріч. Так, президент Дж. Буш у 2002 р. підтримав створення Корпусу свободи США для підтримки і координації роботи на громадських засадах, а у 2003 році було створено Президентську раду зі служби та громадської участі.

Трагічні події вересня 2001 року довели, що волонтерський рух може зробити суттєвий внесок у вирішення не лише соціально орієнтованих, екологічних та інших «традиційних» проблем. З ініціативи президентської адміністрації було запропоновано низку законодавчих актів, що передбачали істотне розширення загальнонаціональних волонтерських програм, спрямованих на підвищення дієвості суспільно-корисної роботи, що її виконують вчителі, лікарі, пожежні, співробітники поліції та служб з надзвичайних ситуацій. Саме такі волонтери зі спеціальною підготовкою мають взяти на себе завдання протидіяти надзвичайним ситуаціям та мінімізувати їх наслідки, де б вони не виникали. Цей заклик був підтриманий мільйонами американських громадян, а участь волонтерів у забезпеченні внутрішньої безпеки держави і її громадян визнавалася невідкладною необхідністю [12].

Європейська історія і досвід волонтерських рухів є не менш славетними. Серед європейських країн один з найвищих показників участі добровольців серед населення спостерігається у *Великій Британії* – до 30% населення, а однією з найбільш популярних сфер виступає соціальна робота, хоча за останні роки зросла популярність волонтерства на спортивних заходах та в акціях зі збереження довкілля.

Особливістю волонтерського руху *Франції*, де до 20% дорослого населення беруть участь в добровольчих ініціативах на постійній основі, є залучення волонтерів до роботи в місцевих органах влади, державних установах і навіть органах поліції та громадської безпеки, посольствах і консульствах. Найбільш популярними напрямками є проекти в сферах охорони здоров'я та реабілітації, боротьба з ізоляцією та дискримінацією, адаптація іммігрантів, освітні та культурологічні проекти.

Волонтерська діяльність *Німеччини* має свої особливості, відображені в законодавчих ініціативах. Так, з 1964 р. діє «Добровольчий соціальний рік» (Freiwilliges Soziales Jahr (FSJ) або Freiwilliges Ökologisches Jahr (FÖJ) – державна програма Німеччини, яка дозволяє німецькій молоді протягом року здійснювати практичну діяльність в соціальній або ж екологічній сферах, а з 2002 р. цей рік може зараховуватися як альтернатива службі в армії. FSJ трактується як допоміжна практична діяльність на повний робочий день протягом 6-12 місяців (з можливістю продовження до 18-ти) і як правило, здійснюється в закладах по догляду за хворими, роботі з дітьми і молоддю, а саме: в лікарнях (молодший медперсонал); будинки для літніх людей (санітари, прибиральники, аніматори); дитячі заклади (помічники вихователів); спец заклади для людей з фізичними або розумовими вадами (санітари, помічники вихователів, прибиральники). До екологічної складової програми відносять добровільну роботу на фермах, лісних господарствах, музеях, притулках для тварин тощо.

У сприйнятті німецьких громадян, участь в таких програмах – це, перш за все, можливість здобути цінний життєвий досвід та визначитися з власним майбутнім. За різними підрахунками, до третини жителів Німеччини на постійній основі беруть участь в різноманітних волонтерських проектах, вважаючи це невід’ємною складовою успішного співіснування громади.

Цей невеликий огляд зарубіжного досвіду країн, де волонтерська діяльність досягла високого рівня розвитку суспільно значимого і впливового явища засвідчує, що основою успішної взаємодії громади і держави в соціальній сфері виступає *принцип субсидіарності*. Даний принцип передбачає таке законодавче регулювання взаємодії державних і недержавних структур, за якого перевага у фінансуванні надається саме громадським, приватним ініціативам у сфері соціальних програм і заходів перед державними, бюрократизованими структурами.

Міжнародний волонтерський рух. Деякі добровольчі організації давно вийшли за межі національних кордонів і перетворилися на розгалужені структури із розвинутим управлінським апаратом та широкими фінансовими можливостями, високим міжнародним авторитетом. Найбільш відомими є Корпус миру, Армія спасіння, Товариство Червоного Хреста, Волонтери ООН, Грінпіс та інші. Так, в об’єднання IAVE (International Association for Volunteer Effort) – міжнародну асоціацію добровольчих зусиль входять більше 90 країн з усіх континентів. Міжнародна соціальна політика розглядає волонтерство як важливий ресурс демократичного суспільства, спрямований на надання громадянам, членам місцевих громад можливостей для активної участі в житті співгромадян і своїх громад.

Необхідно зауважити, що міжнародне волонтерство, ставши доволі популярною тенденцією світового масштабу, висуває для претендентів на участь дедалі вищі умови щодо володіння специфічними вміннями і навичками. Мова йде вже не лише про володіння іноземними мовами, а й відповідний рівень освіти (найчастіше університетський ступінь), досвід роботи у відповідній сфері, відповідні міжособистісні характеристики і організаторські здібності, здібності до роботи і мультикультурному середовищі тощо.

Міжнародні добровольчі організації і об’єднання стають впливовими гравцями світового рівня. Показовим в цьому плані є досвід Грінпіс (Greenpeace) аснованої у 1971 році в Канаді, яка виросла з групи ентузіастів до потужної екологічної організації, діяльність якої розповсюджується по всьому світу, примушуючи рахуватися з її думкою уряди держав та транснаціональні корпорації. В основу діяльності організації покладено наступні принципи: протест діями: організація й проведення акцій, які привертають увагу суспільства до проблем екології і до тих, хто є винним у їх виникненні; ненасильство, здійсненні мирного протесту; незалежність: Грінпіс не належить до жодної політичної партії, не приймає пожертв від державних організацій, комерційних структур і політичних сил; фінансування організації здійснюється виключно за рахунок особистих добровільних пожертв.

Український волонтерський рух – драматичний досвід становлення та розвитку.

Волонтерський рух, який став основою соціальної роботи в розвинутих зарубіжних країнах, є очевидною необхідністю для розвитку соціальної сфери в Україні. Нині наша держава переживає надзвичайно складний і унікальний досвід становлення та «лавиноподібного» включення тисяч простих громадян у

спонтанні акції допомоги українській армії, вимушеним переселенцям, біженцям. Ще рік тому за підсумками 2013 року у Всесвітньому індексі благодійності (The World Giving Index). Україна посідала непривабливе 102-е місце: 36% населення хоча б одноразово надавали допомогу; лише 8% робили пожертви і 29% брали участь у волонтерській діяльності на непостійній основі. Результати аналогічного дослідження за період травень-вересень 2014 року відверто вражають: 77,7% українців надали благодійну допомогу військовослужбовцям з зони проведення Антитерористичної операції або вимушеним переселенцям з Донбасу та Криму [17].

Нині надзвичайно важливим завданням для всього українського суспільства вбачається інституціалізація участі найбільш активної частини населення – волонтерів, у вирішенні соціальних проблем та проблем управління справами на рівні місцевого самоврядування. Інакше, існує серйозний ризик втрати нинішнього громадського піднесення, спричиненого надзвичайною ситуацією, що склалася в Українській державі. Адже ще 2013 року соціологи фіксували в українському соціумі стійку недовіру і фактично загальне нерозуміння змісту доброчинності, особливо серед людей, старших 35 років

Таке ставлення до явища, надзвичайно розповсюдженого в Європі, зумовила ціла низка чинників, серед яких шахрайства із благодійними коштами, монополія держави в сфері соціальних послуг, несприйняття державними структурами благодійних ініціатив або використання ж їх для прикриття корупційних та інших злочинних схем, нецільове використання благодійних коштів, передвиборча «доброчинність», за допомогою якою фактично купується електоральна прихильність, неврегульоване податкове законодавство щодо благодійних коштів. Не зняв гостроти проблеми новий закон «Про благодійну діяльність та благодійні організації», що набрав чинності в лютому 2013 року» [14]. Подібна громадська пасивність пояснюється, в першу чергу, саме високим рівнем недовіри громадян до благодійних ініціатив, аніж низьким рівнем добробуту українців.

Драматичні події 2014 року спровокували стихійне зростання числа волонтерів-благодійників, які ситуативно самоорганізовувалися для виконання невідкладних задач, пов'язаних із: закупівлею спеціальних засобів індивідуального захисту (касок, бронезилетів, виготовлених відповідно до військових стандартів), технічних засобів спостереження, лікарських засобів та медичних виробів, засобів особистої гігієни, продуктів харчування, предметів речового забезпечення; доставкою та логістичним супроводженням вантажів в постраждалі регіони; наданням фінансової та іншої допомоги спочатку пораненим майданівцям, згодом військовослужбовцям та добровольцям, що беруть участь в АТО, членам їхніх сімей, біженцям з Криму та Донбасу.

Характерною особливістю цього початкового періоду сплеску волонтерської активності можна вважати появу великої кількості волонтерських ініціатив та їх різноплановість: Армія SOS, Крила Фенікса, Народний тил, Волонтерська сотня та багато інших проектів, що починалися з об'єднання кількох ентузіастів довкола вирішення конкретної проблеми, найчастіше – забезпечення найнеобхіднішим військових підрозділів, які опинилися на передовій боротьби з тероризмом і сепаратизмом.

Дещо згодом, волонтерська діяльність впорядкувалася, добровольці змогли зосередитися на виконанні більш спеціалізованих завдань – допомога в

госпіталях та лікарнях, підтримка та забезпечення потреб біженців, постачання військових підрозділів, проведення акцій з інформування широких верств населення щодо потреб постраждалих, виховна та просвітницька робота з дітьми і молодіжними колективами, організація благодійних заходів для збору коштів для цільових проектів.

Серйозним недоліком початкового періоду волонтерського піднесення в Україні стала фактично повна відсутність механізмів взаємодії та координації між волонтерськими організаціями та державними установами, що зумовили хвилю обурення в суспільстві та звинувачення урядової бюрократії в перешкоджанні волонтерській діяльності. Високий авторитет волонтерів в середовищі громади, визнання їхньої ролі у ситуаціях, коли мова йшла, без перебільшення, про державну безпеку, підштовхнули владні структури до налагодження діалогу з добровольчим громадським рухом. Лідери провідних волонтерських об'єднань добилися зустрічей з українським керівництвом, деякі з них отримали відповідальні державні посади саме з метою пов'язати запити й можливості дедалі зростаючого волонтерського «корпусу» із інструментарієм і повноваженнями владних структур. Одним з важливих здобутків такої взаємодії можна назвати довгоочікуване внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування благодійної допомоги.

Якщо говорити про психологічні причини масового сплеску інтересу і залучення до волонтерства в Україні, то спеціалісти з соціальної психології вважають, що українці за своєю суттю – чутливі, схильні до співчуття. За мирних часів вони можуть здаватися байдужими. Але якщо питання про взаємодопомогу стає нагальним, вони проявляють велику активність і організованість. Суспільна свідомість українців вже досягла того рівня, коли активна частина населення прагне і здатна вирішувати проблеми своїми силами, ні на кого не розраховуючи. В ситуації, що склалася в Україні, спрацьовує емпатія – люди розуміють, що будь-якого моменту вони можуть опинитися на місці тих, хто потребує допомоги [15].

Наступним кроком, який має зміцнити наявні здобутки масового волонтерського піднесення 2014 року, повинно стати зростання рівня колективної відповідальності громади, зміцнення позицій об'єднань громадян в органах місцевого самоврядування; важливо не допустити ефекту «втоми» волонтерів, повернення добровольчих ініціатив до низового рівня одиночних проектів. Очевидно, що вирішити кризу в Україні лише за допомогою громадських гуманітарних ініціатив неможливо, але об'єднати громадянське суспільство навколо ідей доброчинності, благодійництва та соціального служіння цілком можливо.

Ще однією особливістю відродженого в надзвичайних умовах українського волонтерства може стати його швидка політизація, в першу чергу через участь значної кількості відомих волонтерів у парламентській кампанії 2014 року. Експерти мають неоднозначні оцінки з приводу «політизації» українського волонтерства [16]. Так, відмічаючи безсумнівну користь від популяризації самої ідеї добровільної діяльності на користь суспільства, скептики відмічають, що потрапляння навіть найавторитетніших волонтерів всередину «касти політиків» навряд чи дозволить їм змінити систему, що склалася, однак може істотним чином підірвати довіру до громадського сектору в цілому (В. Кулик); впізнавані особи волонтерів у партійних списках використовуються політтехнологами

для підвищення рейтингу політичних партій, але це водночас позбавляє активістів можливостей здійснювати основну функцію – громадського контролю (Є. Головаха); згуртування українського суспільства відбулося через загрозу прямої окупації та інтервенції, із її послабленням може дезактивуватися і громадська діяльність, яка ще не стала в Україні потужною складовою суспільного буття (О. Покальчук).

Більш оптимістично налаштовані експерти вважають, що подібне визнання заслуг волонтерів продемонстрували широким верствам населення привабливість волонтерства, фактично підмінивши собою непрацюючі «соціальні ліфти», показавши ще один шлях поєднання реалізації особистісних амбіцій із суспільною користю (Г. Гулевська-Черниш).

Висновки. У сучасному світі волонтерство є важливим феноменом сучасного суспільства. Значимість його і вплив зростають з кожним роком поряд із розвитком соціальних технологій, зростанням відповідальності приватного сектора, а також внаслідок глобалізаційних процесів. Численні транснаціональні добровольці ініціативи і мережі волонтерських некомерційних організацій щорічно залучають до участі в своїх проектах і програмах мільйони учасників.

Нині під волонтерською діяльністю розуміють участь людей, незалежно від віку, раси, статі, віросповідання та рівня добробуту в заходах, спрямованих на вирішення соціальних, культурних, економічних, екологічних проблем в суспільстві, не пов'язаних з отриманням прибутку. Добровільна участь в благодійних соціальних проектах – це усвідомлений вільний вибір особи своєї активної позиції та спосіб участі в житті громади, міста, країни.

В рамках національних держав волонтерство виступає важливим компонентом соціального розвитку, здатним впливати на вирішення актуальних соціально-економічних проблем держави та сприяти підвищенню якості життя як окремих особливо вразливих категорій населення, так і соціуму в цілому. Волонтерський рух визнається одним з ефективних методів культурно-виховним ресурсом розвитку суспільства, дієвим методом роботи з молоддю.

На рівні ООН волонтерство проголошено одним з фундаментальних складників громадянського суспільства, що привносить в життя потребу в мирі, свободі, безпеці і справедливості. Світове співтовариство визнає волонтерський рух способом збереження й зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу.

Волонтерство є показником рівня громадянської активності суспільства та, без перебільшення, показником рівня розвитку демократії в країні. Ідея соціального служіння, надання безоплатної допомоги тим, хто її потребує, масове залучення громадян до громадської суспільно корисної діяльності сприймаються в розвинутих країнах як цілком буденне явище.

Ще донедавна, через низку соціальних стереотипів волонтерська діяльність в Україні не користувалася прихильністю більшості населення. Драматичні події українського сьогодення зумовили масовий сплеск добровольчої активності українців у різних сферах. Завданням держави та громадянського сектору є збереження цієї тенденції, її популяризація та закріплення як невід'ємної складової суспільного буття.

В статье исследуется явление волонтерства как феномена современного общества, имеющего значительный потенциал развития. Рассмотрены характерные особенности волонтерской деятельности в развитых странах Запада. Проанализировано становление и перспективы развития волонтерского движения в Украине.

Ключевые слова: волонтерское движение, гражданское общество, социальное служение, общественная активность.

The article deals with the volunteering as a phenomenon of the modern society, with the considerable development potential. It is considered the special features of the volunteer activities in the Western developed countries. It is analyzed forming and the development prospects of the volunteer movement in Ukraine.

Key words: volunteer movement, civil society, social services, social activism.

Література:

1. Salamon M., Sokolowski S., Haddock M. Measuring the economic value of volunteer work globally: concepts, estimates and a roadmap to the future // *Annals of Public and Cooperative Economics* 2011. Vol. 82. N3.
2. Певная М. В. Волонтерство как социологическая проблема // *Социологические исследования*. – 2013. – № 2. – С. 117-118.
3. Казакевич Л. И. К вопросу об эволюции термина «волонтерство» // *Социальная работа в России: образование и практика: Сб. научных трудов / Под ред. Н. А. Грика*. – Томск: ТГУСУР, 2009. – С. 64-73.
4. Universal Declaration on Volunteering, adopted by the Board of Directors of the International Association for Volunteer Effort (IAVE), January 2001, The Netherlands [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iave.org/content/universal-declaration-volunteering>
5. 56/38. Recommendations on support for volunteering. General Assembly. Fifty-sixth session, 76th plenary meeting, 5 December 2001. Agenda item 108 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2007/N0147881.pdf>
6. European Year of Volunteering [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/citizenship/european-year-of-volunteering/index_en.htm
7. Гареева Е. Анализ волонтерства как процесса социализации современной молодежи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scienceforum.ru/2013/157/3674>
8. Похомова А. Волонтерство в современном мире как социальное явление // *Социологические исследования*. – 2012. – № 3 – С. 63-66.
9. Anheier H. K., Salamon L. M. Volunteering in cross-national perspective: Initial comparisons. Civil Society. Working Paper 10. 2001.
10. Neil M. Maher, *Nature's New Deal: The Civilian Conservation Corps and the Roots of the American Environmental Movement*. New York: Oxford University Press, 2008. – 328 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://global.oup.com/academic/product/natures-new-deal-9780195306019>
11. Волонтерское движение в США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russia-in-us.com/life/volonterskoe-dvizhenie-v-ssha>
12. Слободская М. А. Добровольческая деятельность как ресурс общественного

- розвиття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nogo.ru/speeches/other9.doc
13. Анализ зарубежного опыта волонтерской работы. Декабрь, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vimpsr.ru/wp-content/uploads/2013/12/>
 14. Буткевич Б. Допомога на гальмах. Що заважає розвиватися благодійності в Україні // Український тиждень. – 2013. – № 21.
 15. Позднякова Н. Сплеск волонтерства та благодійності: українці не бачать іншого виходу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dw.de/p/1DYPC>
 16. Котляр А. Про свіжі огірки і якість розсолу, або Чи потрібні волонтери в політиці? // Дзеркало тижня. – 2014. – № 33. – 19 вересня.
 17. Почти 33 % украинцев переводили деньги армии. 21.10.2014. <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/10/21/7041506/>; Опрос: Почти 80% украинцев помогают армии. 21.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nr2.com.ua/News/Kiev_and_regions/Opros-Pochti-80-ukraincev-pomogayut-armii-82804.html

Скаленко О. К., Ph.D., провідний науковий співробітник відділу теорії і методології ДУ «Інститут всесвітньої історії» НАН України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН та Асоціації футурологів Російського філософського товариства.

ІННОВАЦІЙНІ АВТОРСЬКІ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО РОЗВИТКУ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Матеріалом статті представлені пріоритетно-інноваційні розробки автора в період останніх десятиліть. Висвітлені нові методологічні підходи і глобальносистемна теорія сучасного соціально-економічного процесу і загальноцивілізаційного розвитку.

Ключові слова: *теорія, методологія, цивілізація, інформатизація, глобалізація, соціально-економічний процес.*

У зв'язку зі сталими реаліями глобального розвитку та імперативними тенденціями **інтенсивної інформатизації світогосподарського життя** в даній роботі **глобальносистемно** розглянуті підходи до процесів наукового і практичного пізнання ролі й місця **інформаційного ресурсу** в соціально-економічних процесах, в тому числі представлені деякі **теоретично – інноваційно виявлені феномени-ефекти, праксеологічні механізми та закономірності функціонування** цього ресурсу в інтелектуально-творчих і **суспільно-трудовах системах, а також в історичних процесах цивілізаційного поступу.**

Практичні реалії життя і **новоісторичні тенденції** розвитку переконливо показують, що людські спільноти як у загально цивілізаційних, так і в національних вимірах існують, розвиваються й удосконалюються насамперед на основі **інформаційного ресурсу** як глобально ключових, об'єктивно орієнтуючих знань про закономірності перебігу природних процесів. Отже взагалі, **будучи генетично**

й методологічно єдиним представником (само) закономірно (об'єктивно) існуючого світу, **інформаційні знання** виступають у житті людей природно єдиним субстратом **активнотворчого цілепокладання** в усіх системах праці, і, зрештою, **пріоритетно стратегічним гарантом успіху в сфері особистісного, суспільного та цивілізаційного поступу**.

Саме на цих підставах у загальноісторичному плані та з урахуванням актуально існуючих реалій та імперативних тенденцій світового розвитку можна стверджувати, що **людство взагалі й кожне людське суспільство має чіткий фундаментальний вимір** – воно за своєю сутністю **глобально-інформаційне**. А здебільшого **транстехнологічна інтенсифікація процесів інформатизації** світового господарського життя, особливо в останні десятиріччя, обумовила гострі потреби поглибленого вивчення проблем розбудови інформаційного суспільства, а в глобальному вимірі – **суспільства інформаційних знань**¹.

Оскільки **життєглобалізуючий інформаційний ресурс** у сучасному індустріально розвиненому світі використовуються вже не так, як, наприклад, у доіндустріальному суспільстві, а незрівнянно інтенсивніше і динамічніше за рахунок нових інформаційно-комунікаційних технологій, то власне **інформаційні знання як специфічно найважливіший соціально-економічний ресурс поширюються, обробляються та використовуються практично з електронною швидкістю в планетарному і навіть в космічному, тобто по-справжньому в глобальних масштабах**.

В даній роботі перш за все історично доречно показати сутнісно глибинні зв'язки основних положень теоретично-філософської концепції господарства С.М. Булгакова [1] з інноваційно розробленою **системно-інформаційною методологією і теорією глобального соціально-економічного процесу** [3,4,7]. Отже, системно узагальнюючи розробки автора фундаментальної монографії “Філософія господарства”, можна зробити наступні висновки.

По-перше, філософія процесів господарювання С.М. Булгакова базується, передусім, на **об'єктивній необхідності ефективного забезпечення біофізіологічних, включно екологічних, та духовних потреб людини розумної**.

По-друге, об'єктивно закономірну необхідність і принципову можливість процесу забезпечення людських потреб автор “Філософії господарства” вбачає **на шляху наукового пізнання цих закономірностей, тобто на основі інформаційних знань про закони “божественної” природи**.

По-третє, головною умовою, вірніше виключним рушійним чинником усіх процесів господарювання на основі знань С.Булгаков вважає **людину цілеспрямовано діючу, тобто компетентно творчу, та віддає їй роль ініціатора в суб'єкт-об'єктних відносинах**.

Таким чином, **найсуттєвіший або фундаментальний зв'язок** поміж поглядами автора “Філософії господарства”, сучасними тенденціями розвитку і **теоретико-методологічними положеннями автора** даної роботи, як це буде зрозуміло з тут викладеного матеріалу, полягає в покладанні принципів, тобто об'єктивних можливостей **соціально-економічного поступу саме на глобально єдиній основі фундаментарних та прикладних знань як єдиного науково-практичного, історично сформованого інформаційно-цільового ресурсу**.

1 Під інформаційними знаннями ми розуміємо знання, що мають здатність бути знаково закодованими і модульно збереженими на інертних щодо їх сутнісного змісту речовинно-енергетичних носіях, взаємно передаватись та використовуватись у сфері суспільної праці й соціокультурного спілкування людей.

Усі досягнення цивілізації, як засоби задоволення так званих соціальних потреб, *створюються цілеспрямованою людською діяльністю. Ефективність суспільної праці вирішальною мірою залежить від рівня її організації і коливається в дуже широкому діапазоні – від вражаючого розквіту високоорганізованих суспільств до злиденності і навіть ворожнечі в соціальних системах, де втрачена цільова орієнтація суспільної праці.*

Отже, індивідуальна та суспільна праця не є самоціллю. Хоч праця і є феноменом фундаментальним за своєю суттю, але це лише засіб досягнення матеріального й духовного багатства як наслідок успішної діяльності людей. Неважливо помітити, що *праця може продукувати як позитиви, так і негативи.* Саме за своїм відносним характером *конкретні трудові цілі за тих чи інших умов зазнають деформації міжсистемного зсуву*, внаслідок чого рівень корисності праці може знижуватися безпосередньо аж до невизначених, соціально шкідливих наслідків – *результатів, перш за все в економічній та екологічній сферах.*

Оскільки соціальна техніко-економічна діяльність носить неодмінно цілеспрямований характер, ми повинні мати чітке уявлення про суть і зміст цілей. *Мета, як відомо, формується діалектично, виходячи з потреб, можливостей їх задоволення та ідеально сформованого результату трудового процесу. Специфічно ідеальним “матеріалом” – ресурсом формування мети трудового процесу є інформація як знання про непорушні закони матеріально-енергетичних процесів.* Тому інформація повинна розглядатися перш за все з соціально-функціональної точки зору, а в умовах переходу до постіндустріального суспільства – як *специфічний ресурс пріоритетно стратегічного значення.* Якщо об’єктивно існуючий світ є першоджерелом інформаційних знань, то сформована в процесах *активнотворчої діяльності інформаційна система функціонально виступає першоджерелом, базою для творчого пошуку нових варіантів цілепокладання в усіх соціокультурних та економічних процесах* [2].

Розглядаючи систему речовинно-енергетичного обміну в процесах взаємодії людського суспільства з середовищем *через призму виробничо-споживчої сфери* слід вказати перш за все на необхідну дієвість законів збереження або балансу речовини та енергії, що зазнають у цій сфері лише *певну якісну трансформацію.* Використаний для трудового цілепокладання *інформаційний ресурс історично нарощується, підпорядковуючись таким чином законам збереження й накопичення.* Отже, *діяльність людини ніби сама трансформується в кінцевому результаті і н ф о р м а ц і ю*, яка забезпечує щоразу досконаліше цілепокладання, більш кваліфіковану працю на базі *знань і технологій.* Таким чином, систему соціально спрямованої праці (або соціально-економічного циклу) обумовлює *мета як ідеально-інформаційна модель* шляхів досягнення необхідного результату, включаючи його форму, кількісні та якісні характеристики, а *потенціал прогресу як такого забезпечує власне сама інформація як знання законів розвитку світу, знання діапазонів дії цих законів.*

Практично значущою, фундаментальною сутністю прогресуючого соціально-економічного руху є *піднесена технологічна діяльність.* Але, розвиваючись у відповідності з об’єктивним порядком світового процесу і законами власної природи, *людство реалізує особливий, трансінформаційний механізм* цілеспрямованої діяльності, який дозволяє досягати соціального прогресу на базі *прогресу науково-технологічного.*

Активне цілеспрямоване *випередження та прискорення* природно закономірних процесів досягається тільки на рівні свідомості. Цей рівень, зрозуміло, базується на апараті біологічного випередження як на своєму фундаментальному прототипі (див. “Теорію функціональних систем” академіка П.К.Анохіна). **Ефект і нова якість випередження та прискорення досягається тут способом абстракцій та інтеграції інформаційних знань.** Цей спосіб використання пізнаних у праці явищ, властивостей і закономірностей об’єктивно існуючого світу, з точки зору сучасної цивілізації, можна назвати **методом наукових відкриттів** [2].

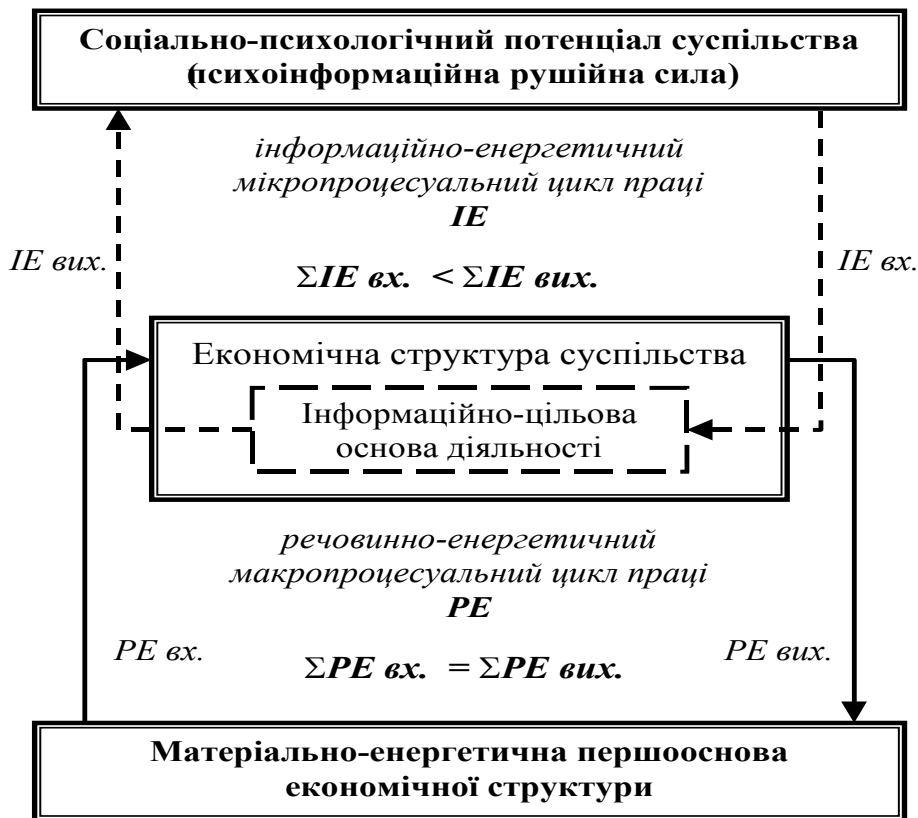

Рис. 1. Методологічний механізм прогресуючої соціально-економічної структури в її психоінформаційній та речовинно-енергетичній саморухливості

На рис.1 бачимо, що механізм пізнання світу людиною на соціальному рівні розвитку також має випереджувальний характер, але тут він незрівнянно складніший. **Ефект випередження на даному рівні відкриває можливості творчої та прискореної, порівняно зі стихійними фізичними і біологічними процесами, цілеспрямованої діяльності та активного управління саморозвитком.**

Науково-інформаційне мислення відбувається значно швидше, ніж інші реальні матеріальні процеси, що в таких випадках виявляються лише об’єктами пізнання тільки на інформаційній основі. **Людина починає орієнтуватися у можливих варіантах речовинно-енергетичних процесів, вибираючи їх напрями та інтенсивність, і реалізуючи, таким чином, свою творчу сутність.**

Використавши високу швидкість свого інформаційного за змістом мислення, людина повертається в сферу предметно-практичних або натурних процесів, тобто до “земних” швидкостей. Але середня швидкість або інтенсивність створених людиною технологічних процесів в підсумку виявляється **вищою, порівняно**

із середньоприродною в навколишньому середовищі. Річ у тім, що середовище по-різному чинить опір однаковим за цілями, але різним за способами і обладнанням технологічним системам. Цей факт спрощено відображений в понятті **“зростання продуктивності праці”** як одній з основних економічних категорій.

Отже, сучасне соціальне життя – це новий якісний ступінь розкриття **фундаментальної суті людини**. Вона зумовлена історико-соціальним характером пізнання, яке в широкому розумінні включає технологічний прогрес на **базі знань** у сфері гуманітарних, суспільних, природничих і технічних наук, а також практичного досвіду. Ця база складає глобальну **сутнісну основу розвитку – інформаційно-цільову основу**, передусім, економічної діяльності людини в сучасному та історичному планах.

Виходячи з теорії пізнання, необхідно відмітити, що сутнісне взаємовідбиття об'єктів здійснюється в результаті їх взаємодії, але **інформація як знання про закони природи народжується тільки у відносинах людей з природним середовищем**. Річ у тім, що інформаційні процеси не просто пов'язані з мисленням людини, але разом з її потребами є, власне, **єдиним змістом діалектично породженої ними свідомості**. Оперуючи в мисленні лише ідеально-інформаційними образами, а не самими об'єктами, людська свідомість здійснює **випереджаюче моделювання можливих структур і процесів, а також засобів** їх технологічної реалізації, **вибираючи найкращі**, виходячи з конкретних потреб та об'єктивно закономірних можливостей. В цьому й полягає сутність **інформаційного** («ідеально-мостового») переходу в механізмі **соціокультурно опосередкованого** розвитку світу. Творча свідомість як соціально безперервний процес за своєю природою *приречена на постійне самовдосконалення* за допомогою **інформаційно насичених технологій** та управляючих систем. Організований на базі відкритих, розвинутих і систематично **накопичених в історичному плані знань**, цілеспрямований труд дає можливість переважати за рівнем інтенсивності та ефективності не тільки стихійні процеси, але й створені раніше технології, тобто **забезпечувати безперервний науково-технічний прогрес**.

Соціальна складова глобального світового процесу базується на трудових системах, в яких окрім **психічної енергії**, або енергії свідомості суб'єкта циркулює речовина, звичайна енергія та інформація. Циклічний характер праці зумовлений необхідністю забезпечення його соціальної спрямованості та доцільності проміжних засобів і дій з *суб'єктивно-ідеальної сторони*, та речовинно-енергетичними ресурсами з *боку об'єктивної матеріальної першооснови*, яка й диктує, власне, всі інші закономірності суб'єктові праці. Як бачимо, **ідеально-інформаційний ресурс, таким чином, забезпечує лише напрям трудових процесів, що дає можливість змінювати інтенсивність матеріально-енергетичного обміну та якість формотворення**.

Отже, будь-яка соціально-економічна система принципово складається з двох циклів: **мікропроцесуального транс-психо-інформаційного та макропроцесуального матеріально-енергетичного**, які мають загальним фундаментом об'єктивну речовинно-енергетичну першооснову (рис.1). Циркулюючи в макропроцесуальному циклі речовина та енергія мають свою власну силу саморуху (наприклад, фазові переходи) і лише **регуляційно-управлінським шляхом детонуються мікропроцесом психоінформаційного циклу, рушійною силою якого є людський чинник конкретної психофізичної природи**. А фундаментальною основою

трудового мікроциклу є загальносоціальна інформаційно-цільова система, що живе творче цільове моделювання конкретних елементів праці.

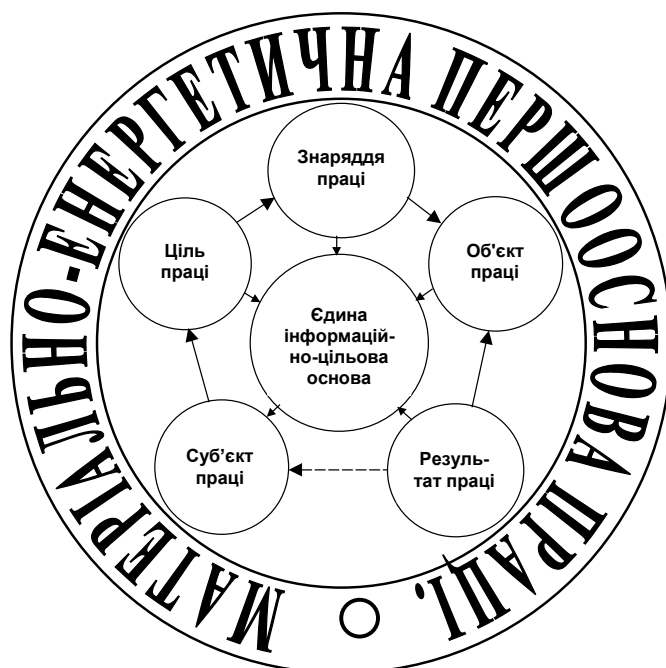

Рис. 2. Загальна послідовність опосередкування в функціональній структурі соціально-економічних процесів

На рис.2 добре видно **відокремленість** інформаційно-цільової основи праці від її «генетичної» матеріально-енергетичної першооснови, на якій базуються інші підсистеми соціальної сфери, включаючи ідеально-інформаційну мету в голові живого суб'єкта. Тут слід звернути особливу увагу на специфічний ефект внутрішньої «самоізоляції» соціуму від першооснови феноменом інформації, історично зафіксованої на інертних, щодо її сутності і змісту, речовинно-енергетичних носіях [2].

На відміну від існуючих уявлень про сутність людської праці як про процес суб'єкт-об'єктних відносин, **опосередкований ідеальною метою та доцільним знаряддям**, слід вказати на сутнісно складнішу структуру опосередкування. По-перше, всі без винятку елементи в системі праці глобально опосередковані ідеальною інформаційною основою. По-друге, між суб'єктами праці і метою циркулює цільоформуєча інформація; між суб'єктом і знаряддям праці циркулює мета та доцільна винахідницька інформація; між суб'єктом та об'єктом праці циркулює мета, знаряддя та інформація про об'єкт праці і, нарешті, між суб'єктом і результатом праці циркулює мета, знаряддя та об'єкт праці в натурі та (в інформаційному еквіваленті). Під час одержання суб'єктом інформації про сподіваний результат праці як позитивного зворотного зв'язку, він знімає цільову «психонапругу» в системі праці.

Функція інформаційного ресурсу, власне кажучи, полягає не тільки у **випередженні та прискоренні, але й в регуляційно-управлінському супроводі**. Мікропроцесуальне випередження відбувається, по-перше, в прогностичному передбаченні напрямів розвитку (в т.ч. футурології), і конкретно цільовому прогнозі, а потім – в програмуванні та проектуванні, включаючи наукові гіпотези й господарські плани. По-друге, **управлінське регулювання також має конкретний ідеально-інформаційний зміст і носить випереджувальний характер**, але здійснюється

воно в постійно супроводжувачому синхронному режимі – режимі трудового циклу.

Узагальнюючи **соціальну оцінку інформації як об'єктивно необхідного стратегічного ресурсу, потрібно відмітити її полі-функціональність в соціальному житті**. Перш за все, **інформаційний процес** – це процес-маяк або цільова орієнтація праці, але можливість ефективної діяльності реалізується тільки при відповідному відношенні суспільства до інформаційного ресурсу. **Інформація обумовлює вихід людини в сферу можливості творчого вибору** закономірних способів зміни або створення нових технологічних варіантів. І, нарешті, інформація – це динамічний канал **самоврівноважування** різних форм соціального життя: управління та самоуправління суспільними об'єктами, процесами і системами всіх рівнів; поділу та інтеграції в опосередковано складних системах праці, науки і культури; регулювання економічного життя через фінансово-грошову систему; управління політичною, екологічною сферами тощо.

Проте, в механізмі соціальної й техніко-економічної діяльності вирішальним є, власне, **органічний взаємозв'язок або єдність інтелекту та інформації як важіль, як первинно-спонукальна сила, як саморух цілеспрямованих дій і всіх соціальних процесів**, перш за все процесів саморегуляції та самоуправління. Таким чином, **трансінтелектуальне буття людини і суспільства закономірно зумовлено станом інформаційно-цільової системи як глобальної основи діяльності і розвитку**.

Здоровий стан суспільного суб'єкта передбачає, перш за все, **розвинену інформаційними знаннями свідомість**, а також нормальні емоції та волю людей. **Концентрація ж в голові людини або в суспільстві недостовірних знань чи дезінформації неминує викликає певні психофізичні порушення в організмі людини та різні деструктивні явища в суспільстві і державі**.

Наслідком занепаду **суспільної моралі й перекручень понять як поодиноких носіїв поведінкової орієнтації та віри є розпад життєво важливих цінностей** та соціально-економічних і правових структур у суспільстві, а також безвідповідальність і некомпетентність, що приводять до **небачених і несподіваних катастроф**. В зв'язку з цим можна згадати про **“парадоксальний” факт соціально-економічної кризи в Україні за сучасно розвинутої індустріальної сфери**. **Насправді цю кризу слід назвати духовною і моральною**, а пріоритетно актуальним завданням українського суспільства потрібно вважати все-таки подолання кризи в сфері **“людського чинника”**.

Людський фактор слід також розглядати в загальносистемному плані, тобто в системі діалектичної замкненості **повного науково-виробничо-споживчого циклу із зворотним екологічним зв'язком**. Звідси стає зрозумілим, що навіть за наявності всіх необхідних ресурсів і засобів праці, а також системно узагальнюючого зв'язку як інформаційної основи цілепокладання, суб'єкт не завжди може забезпечити ефективно функціонування циклу. **Розривом і подальшим руйнуванням цільового напрямку можуть стати всі складові його структури як необхідні, але неякісні**.

Факт, що системно найбільш важкою, але розповсюдженою формою суспільних криз є **кризове становище інформаційно-морального середовища** лише починає усвідомлюватися навіть розвинутими країнами. В зв'язку з цим необхідно ще раз підкреслити **фундаментальний момент специфічної об'єктивності інформаційно-цільової системи як основи всякої діяльності**. Тобто, цю основу слід

вважати **об'єктивною платформою, єдиним закономірним субстратом цілепокладання, існування, розвитку і всіх соціальних дій сучасного людства**. Люди, суспільство вже повинні усвідомлювати, що **єдиним їх соціальним зв'язком з об'єктивно існуючим матеріальним світом є ідеально-інформаційна основа**, яка в свою чергу виступає повноважним представником об'єктивних законів природи, перш за все непорушного закону причинно-наслідкових зв'язків усіх без винятку процесів, ідей, дій та їх результатів. **І як суть діалектичного переходу з матеріального в ідеальне вона є єдиним змістом свідомої діяльності людини активно-творчої, яка робить принципово несаморухому інформацію гранично динамічним засобом у процесах мислення, волевиявлення та цілеспрямованої діяльності.**

Спілкування людей в межах науково-виробничого циклу не повинно мати, і в реальному житті не має, жорстких зв'язків, а являє собою винятково динамічну, вільну й гнучку можливість **трансіформаційного контактування в будь-якому порядку**. Щоправда, труднощі на шляху досягнення такої економічної свободи можуть бути досить різними.

Прикладом некваліфікованого управління інформаційним потоком, як негативно концентрованого вираження людського фактора в соціально-економічному циклі можна вказати на реальні випадки **коротко замкненого функціонування фундаментальної науки** – первинна інформація замикається сама на себе (через теорію), знижуючи таким чином рівень об'єктивності, вихолощуючись і не виконуючи при цьому своєї соціальної функції. Виробництво теж часто замикається **накоротко**, не поновлюючи основних фондів (тобто засобів праці). На практиці ми називаємо це відривом науки від виробництва або **проблемою впровадження**. Неважко побачити, що такі “короткі замикання” **порушують системно-інформаційну суть повного науково-виробничого циклу, який в таких випадках носить закономірно згасаючий характер**. Ефективна єдність циклу, таким чином, може бути досягнута лише на **методологічно і праксеологічно єдиній інформаційно-цільовій основі**.

Ситуація тут ускладнюється і моментом деякого, так би мовити, “**самостійного**” існування інформації в межах соціального життя. Сформовані людиною поняття про закони природи є лише фрагментарним відтінком дійсних процесів, явищ і сутностей. І поняття як системи штучно ідеальні, так само штучно трансформуються в системи теорій, вчень тощо. Отже, **єдиний нерозривний світ – процес** первісно “спрощується” й умовно, **але не безневинно, і не безкарно розділяється в абстрактно-інформаційних поняттях-знаннях** впритул до так званих диференціації наук і спеціалізації праці. Звідси також впливає **вимога єдності інформаційної основи соціально-економічного процесу**. Але негативно-розподільчий вплив абстракцій доходить до того, що, забуваючи про «**несаморухомисть**» інформації, люди сподіваються на силу якогось “штучного інтелекту” або автоматичних інформаційних систем управління. Крім того, **рівень ідеально-інформаційних абстракцій** може бути надмірно високим, що також легко **доводить людину до втрати відчуття реальності**. Особливою об'єктивною небезпекою відриву від об'єкта й переходу в сферу **ідеалістичної схоластики** слід вважати поняття й категорії суспільних наук, тому що ця сфера реальності перш за все **духовно-творча**, яка оперує поняттями, похідними від первинно-об'єктивних та виступає як організовуюча і регулююча життєвий цикл понятійних систем, що мають свої закони розвитку.

Аналізуючи реальні соціальні процеси, особливо у так званих високорозвинутих країнах, неважко помітити, що **темпи економічного прогресу залежать від інтенсивності природничо-наукових відкриттів** як джерела формування первинно-об'єктивної інформаційної системи – корінної частини глобальної інформаційної основи практичної діяльності. Мірою об'єктивності, відносної істинності та практичної цінності всякої іншої, вже похідної інформації може бути тільки ця, **генетично первісна та онтологічно максимально наближена до об'єктивних процесів, інформація** як фундаментальні природничонаукові знання людини діючої, людини творчо-економічної. Систему похідної або вторинної інформації створюють мови, емпіричні знання, гуманітарні та суспільні науки, культурні, науково-технічні та інші спеціальні фонди, які будучи **стратегічно й оперативно пріоритетними**, використовуються в процесах функціонування різних форм активної суспільної свідомості.

Ми показали, що конкретні суб'єкт-об'єктні відносини в науково-виробничих циклах також будуються на інформаційній основі, в системі якої фундаментальна і прикладна інформація є своєрідним будівельним матеріалом **трудового цілепокладання**. Нові відкриття як фундаментальні знання в своєму функціональному циклі перевіряються, трансформуються та використовуються в прикладних творчих процесах: винахідництві, раціоналізації, проектуванні, виробництві, в методичних розробках та й в усіх організаційно-управлінських рішеннях, створюючи базовий **рециркуляційний** інформаційно-цільовий потік трудових систем. Ступінь творчої активності в межах цих функціональних циклів визначає міру інтенсивності **саморозвитку власне інформаційної основи, темпи науково-технічного прогресу та рівень соціального життя**.

Ретроспективний аналіз показує, що в різні періоди соціальної історії інформаційні знання не тільки здобувалися, використовувалися і накопичувалися, але й різними способами систематизувалися. Це **еволюційно**, а інколи і **стрибокподібно** виводило людство на якісно новий рівень технологічного й соціально-економічного розвитку [1-7].

Досить очевидною, наочною в зв'язку з цим є історичних картина переходів від **синкретичних протодій** до перших проявів науково-практичного методу господарювання на основі інформаційних блоків і далі, до методологічно розвинутих, але ще закономірно розділених **інформаційно-цільових систем** як основи максимально розподіленої праці в індустріальному суспільстві. В результаті загальносистемного аналізу впевнюємося, що сучасний якісний стрибок в науково-технічну революцію та перехід до вищої фази розвитку індустріального суспільства забезпечила не тільки **історично накопичена і певним чином систематизована сума інформаційних знань**. Вирішальну роль тут відіграло удосконалення технологій отримання, способів обробки, передачі, розповсюдження та використання цих знань, в тому числі через автоматизоване інформаційно-технологічне обладнання (ІНТЕРНЕТ) і комп'ютерів. Одночасно з цим активно відіграли і свою позитивну роль процеси диференціації та спеціалізації науки і праці [2].

Отже, **загальносистемний механізм прогресуючого соціально-економічного розвитку не лише має трансінформаційну природу, але значною мірою він залежить від якісних характеристик процесів функціонування інформаційної основи в спеціалізованих системах праці і всього життя**.

Рис. 3. Переважаючі напрями формування та використання інформаційного ресурсу на вузлових етапах економічного й цивілізаційного прогресу

Звідси видно, що, не дивлячись на прогрес, все очевиднішими стають негативні сторони реального соціального життя. У світі все частіше й ширше проявляються жорстокі економічні кризи, технологічні катастрофи, сировинні дефіцити, голод, погіршення екологічної ситуації та зниження гуманітарних характеристик життя. **Все це зумовлює спонтанний пошук альтернативних методів діяльності та розвитку.** Серед таких методів все частіше розглядаються концепції, що повністю заперечують корисну роль науково-технічного прогресу. Це свідчить про специфічну кризу індустріального суспільства як системи розвитку та про наступ нового перехідного періоду в соціальній історії – періоду інтенсивного руху до **відповідного сучасності постіндустріального суспільства з новою системою цінностей.**

Як ми вже відмічали, суть **індустріально – суспільної кризи** принципово зводиться до необхідності **подолання людством роздільного, тобто**

дезінтеграційного способу існування та розвитку, й до побудови відкритих до фундаментальних можливостей систем і структур.

Ідеальний характер інформаційних цілей в системах розділеної праці зумовлює *необхідність «методологічного і праксеологічного монтування» феномена ідеально-інформаційного й психічного в матеріальні економічні системи.* Але **принципово це може зробити тільки людина.** Отже, *цілеспрямована та ефективна діяльність можлива лише в субстанціональній єдності ідеально-інформаційних моделей з реальною дійсністю, отже на глобально єдиній інтеграційній основі.* Проте, широкий фронт сучасної географічно та історично розділеної суспільної праці закономірно сформував глобальне кризове поле **дезінтеграційного напруження**, яке відбувається в різних сферах життя зненацька-несподівано. Наслідки цієї напруги із зрозумілих причин сьогодні не можуть бути передбаченими. На цьому підґрунті в усі віки свого розвитку фактичний дефіцит достовірних інформаційних знань людство заповнювало або містиккою, або утопією, псевдоідеями, волюнтаризмом тощо, а вже зовсім несподівані наслідки у вигляді катастроф і криз різного масштабу пояснювалися діями ворогів або впливом темних і злих сил [2].

Інтеграційні ж ефекти, як безпосередній фронт соціально спрямованої діяльності, не тільки виникають у голові людини, але й методологічно повністю нею забезпечуються. Саме тому здійснення цієї функції людиною можливе лише на відповідній *методологічно єдиній інформаційно-цільовій основі*, що включає перш за все первісно-об'єктивні *знання про явища, властивості та закономірності єдиного, об'єктивно існуючого речовинно-енергетичного світу як фундаментальну базу прикладної інформації.*

Подолання кризового стану індустріального суспільства принципово можливе лише на *систематизованій до згаданої єдності інформаційно-цільовій основі.* Тільки на цій основі людина може діяти зважено, цілеспрямовано та ефективно. Адже ця основа є природною, методологічною платформою розподілу, інтеграції, контролю ефективності та управління працею і розвитком. Але вузлова функція єдиної інформаційно-цільової основи – це функція глобального важеля застосування інтелектуальної енергії людей, які в механізмі своєї **розподільчо-інтеграційної діяльності забезпечують цілеспрямований саморух всіх форм суспільної свідомості, перш за все управління економічними системами та цивілізаційним розвитком.**

Отже, надзвичайною актуальністю сьогодні в світі, і особливо в зацікавлених суспільствах, є завдання **спеціальних досліджень і опрацювання інфраструктури глобальної інформаційної системи діяльності і розвитку.** На шляху до постіндустріального суспільства необхідні фундаментальні наукові дослідження проблем інформатизації зусиллями міжнародного наукового співтовариства, в зв'язку з чим можна запропонувати розробку програми **“ЛЮДИНА, ЕКОСФЕРА ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СВІТУ”.**

Високорозвинена і добре систематизована єдина інформаційно-цільова основа буття надасть можливість суттєво знизити різного походження опір в трудових системах і забезпечити **первинний успіх в розвитку новоіндустріального суспільства**, яке буде характеризуватися значним зниженням насичення виробничих технологій матеріало-енерго-ємним машинним обладнанням, різким підвищенням рівня їх **гуманності, соціальності, інформаційної ноосферності й екологічності.** Саме цьому послужить, в загальних рисах викладена тут

системна інформаційна методологія технолого-економічної діяльності і розвитку на шляху до інформаційного суспільства, і саме на цьому буде базуватися **соціально-економічна, еколого-технологічна безпека та конкурентоспроможність суспільства, яке прямує у досконалішу новоіндустріальну еру.**

Анотація. Матеріалом статті представлені пріоритетно-інноваційні розробки автора в період останніх десятиліть. Освітлені нові методологічні підходи і глобальносистемна теорія соціально-економічного процесу і общецивілізаційного розвитку.

Ключові слова: теорія, методологія, цивілізація, інформатизація, глобалізація, соціально-економічний процес.

Література:

1. Булгаков С.Н.. Філософія господарства. – М.: Наука, 1990. – 412 с.
2. Скаленко А.К. Глобальні резерви зростання: інформація + інтелект + інновації. – К.: Інтелект, 2002. – 428 с.
3. Всесвітня історія економічної думки. Том 2. – М.: Мисль, 1988. – 574 с.
4. Мойсєєв Н.Н. Чоловік і ноосфера. – М.: Молода гвардія, 1990. – 351 с.
5. Скаленко О.К. Глобальна інформаційна стратегія України. Момент істини // ВІСН, № 9, 2004.
6. Бард А. і ін.//Нетократія.–СПб.:Стокгольмська школа економіки,2004.–256 с.
7. Скаленко О.К. Глобальносистемна криза трансінформаційної цивілізації // ІФ. НАН України, наук.збірка ЦПФ №1, 2013.

УДК: 346+330

Степанов О. П., доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України;

Дікарев О. І., кандидат політичних наук, доцент;

Краснощек О. В., Зваженко Ю. В., Накалюжна А. С., аспіранти.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ СТРАТЕГІЇ КУРДСЬКОЇ ЕЛІТИ В ЕПОХУ «ВУГЛЕЦЕВОЇ» ДЕМОКРАТІЇ»

В статті розглядаються моделі регулювання енергетичних відносин, правових механізмів гармонічного розвитку світового соціального, економічного, політичного та правового вимірів буття на прикладі становлення курдської державності в контексті прояснення суті «вуглецевої» демократії.

Йдеться, головним чином, про (1) динамізм та нерівний темп сфер людського життя, історико-політичного часу, дипломатії та правових інструментів країн сучасного Близького Сходу; (2) етнокультурологічність стратегій соціально-політологічної поведінки, підґрунтя національного законодавства та його реформаціологічного гатунків курдської еліти; (3) історіологічність «правової матерії» та політичного

часу для відповідної дипломатії – регіональної, континентальної, світової; (4) ситуаційна діалектика співвідношення війн і «договірного миру» (тобто дипломатії та права) у міжнародних взаєминах й поведінки; (5) успішна/неуспішна «стратегічна дипломатія» суперпотуг в їх взаєминах із народами, що прагнуть державності і конотація цих відносин в епоху «вуглецевої демократії». Ці та інші політологами, стратагеми у наступному викладі матеріалу ще дадуть про себе в знаки в розумінні таємниці права. Ми ставимо за мету виявити креативний потенціал названих дослідницьких епістем в основних контекстах глобалізації взаємопов'язаного світу та динаміки світової політики.

Анотація. В контексті боротьби за світове лідерство йде змагання за напрями реформування міжнародного права, а разом з ним і міжнародного економічного порядку. Світова спільнота очікує, що це буде такий вектор, який дозволить підтримувати хоча б відносну стійкість загальносвітового розвитку.

Курди – один з найдавніших народів Західної Азії автохтонного походження, чие достовірне історичне існування в цьому регіоні перевищує два з половиною тисячоліття. Курди остаточно завершили свою етнічну консолідацію ще в V-VI століттях н.е., і мають чітко виражені етнонаціональні ознаки: територією основного розселення курдського етносу; мову в різних діалектних формах; ментальність» антропологічні та етнічні особливості; своєрідну і багату культуру; роль в історії та культурі всіх країн і народів Близького Сходу; найчисельніше (до 30 млн.) населення серед усіх етносів планети.

Основний ареал їхнього етнічного розселення в Західній Азії (в даний час між 34° і 40° північної широти і 38° і 48° східної довготи) завжди був політично розділений між кількома ворогуючими між собою державами.

Курди неодноразово робили спроби домогтися самостійності для окремих великих племінних об'єднань, очолюваних найбільш впливовими і знатними вождями, які претендували на першість своїх династій. Деякі з них володіли відносно тривалий час великими територіями на правах фактично суверенних держав. Так Хасанвайхиди були володарями великого району в Південно-Східному Курдистані в 959-1015 рр., Марваніди, які правили в Південно-Західному Курдистані (район Діарбекір і Джазіри) в 985-1085 рр., Шаддадіди (951-1088 рр.), чий володіння перебували в Закавказзі, нарешті Айюбіді (1169-1252 рр.), також вихідці із Закавказзя, що підкорили Єгипет, Сирію, Палестину, Ємен, Центральний і Південно-Східний Курдистан, найбільш знаменитим представником яких був переможець хрестоносців султан Салах Ад-Дін.

Однак жодна з курдських династій не опинилася довговічною і не змогла перетворити панування її територію в національний осередок курдської державності. В імперії Саладіна, наприклад, більшість населення становили не курди, а араби, а військо складалося в основному з тюрків. Ідея національно-державного об'єднання ще не була в той час поширена і не могла отримати дієву підтримку серед курдів, розділених по племенам і дрібним феодалним володінням.

Положення курдів в Османській імперії і в шахському Ірані було подвійним. З одного боку, вони разом з усім населенням, гинули в нескінченних прикордонних війнах. З іншого боку, і в Туреччині, і в Ірані в курдських провінціях склалася своєрідна система васалітету, коли реальне управління на місцях

здійснювали не урядовці, а самі курдські племінні вожді і феодално-теократична верхівка – беї, хани, ага, шейхи – в обмін на лояльність по відношенню до центральної влади. Існування протягом тривалого часу цього своєрідного буфера в системі центр – курдська периферія – частково полегшувало становище курдських народних мас, сприяло збереженню і зміцненню курдським народом своєї національної ідентичності.

Можливість створити власну державу у курдів з'явилася після Першої світової війни, коли Османська імперія припинила своє існування, а на її території виникли нові держави. Відповідно до Севрського договору, підписаним у серпні 1920 р, Курдська Республіка могла бути створена в південно-східному районі Туреччини, підмандатній території Франції та Великобританії. Однак цей договір де-факто так і не набрав чинності. І вже в 1923 р, згідно лозаннському договору, частина курдських територій відійшла до Туреччини, а інша частина опинилася під мандатом Великобританії та Франції. Пізніше ці території опинилися в складі Іраку та Сирії. Боротьбу за свої права і свободи курди ведуть з середини ХІХ століття. Іноді їм вдавалося перемогти, але перемоги виявлялися тимчасовими. Так сталося, наприклад, в 1946 р, коли за підтримки СРСР на території Іранського Курдистану була проголошена Мехабадська Республіка, яка проіснувала майже рік. Після цього численні курдські повстання, як правило, закінчувалися поразкою і часто приводили до розколу всередині курдського руху. Радянський Союз протягом тривалого часу надавав неофіційну підтримку курдським партіям і їх лідерам. Саме тому курди традиційно розглядалися Заходом як союзники Москви на Близькому Сході.

Необхідно зауважити, що в процесі багаторічної боротьби курдів за створення своєї держави під керівництвом таких харизматичних керівників як – Махмуд Барзінджі, Казі Мухаммед, Мустафа Барзані, Абдулла Оджалан, Джаллаль Талабані та ін., еліта курдського національно-визвольного руху сприйняла певний політичний досвід: (1). Поспішні дії з метою створення власної держави без урахування специфіки регіону та конкретного історичного моменту завжди завершуються катастрофічним провалом, а значить, потрібно бути готовим до всіх сценаріїв розвитку подій і чекати сприятливих; (2). Без зацікавленості ззовні і значної зовнішньої підтримки практично неможливо формувати «незалежний Курдистан», або статусу автономії в рамках тієї чи іншої держави; (3). Врахування 1-го і 2-го факторів передбачає подальше формування зовнішньополітичних пріоритетів курдського національно-визвольного руху. Так курдська еліта дочекалася часу, коли в 2003 р. ситуація змінилася. Тоді курди надали підтримку США в Іраці. Натомість американська еліта сприяла створенню на території Іраку курдської автономії з широкими правами.

Політичний процес в формі «Арабських революцій», що було започатковано в близькосхідному регіону, знову актуалізував курдське питання. Особливо виразно це виявилось у зв'язку з подіями в Сирії. Мабуть, саме в цій країні курди перебували в особливо безправному становищі, піддаючись дискримінації за національною ознакою і переслідуванням з боку силових структур. Правлячий режим країни не визнавав курдів громадянами країни, визначаючи їх як біженців з Туреччини. Відповідно, вони не мали паспортів і були позбавлені всіх цивільних прав. Проте відразу після початку політичних потрясінь в Сирії влада країни, прагнучи запобігти переходу курдів на бік опозиції, зробили ряд кроків

щодо задоволення їх політичних вимог. Так, вони надали громадянство кільком сотням тисяч курдів, а також випустили з в'язниць кілька сотень курдських політв'язнів. Правлячий режим пообіцяв надати курдській меншині ряд соціальних та культурних прав, однак через що йде в країні громадянської війни виконати ці обіцянки поки проблематично.

Крім того, курдським лідерам вдалося подолати наявні між ними протиріччя і виробити єдину програму дій. Політичні партії та рухи сирійських курдів об'єдналися в Вищу курдську раду. Рада стала представницьким органом курдів на національному та міжнародному рівнях. Основними вимогами, висунутими радою, є отримання рівних з арабами політичних, соціальних і культурних прав, припинення дискримінації за національною ознакою, а також можливість утворення курдської автономії з широкими повноваженнями по типу автономії Іракського Курдистану. Поки не зовсім ясно, яким чином можуть бути визначені межі цієї автономії, враховуючи нерівномірне розселення курдів по території країни, в тому числі в північно-східній частині. Проте в даний час курди активно створюють свої адміністративні структури на підконтрольних їм територіях, які з часом можуть перетворитися на урядові органи автономного регіону.

Таким чином курдські політичні діячі стали складовою частиною регіональної політичної еліти. При цьому, політики цих країн не просто визнали цей факт, але починають розуміти, що участь курдів в регіональних політичних процесах може стати ефективним, у тому числі в руслі внутрішньорегіональної конкуренції, коли від позиції курдів залежать позиції тих чи інших держав.

Курди з самого початку з 2003 року зайняли позицію активної участі в роботі федеративних органів влади Іраку. Це, безумовно, дало їм суттєві переваги, а їх вплив у країні зріс. Президент Іраку Джалал Талабані і міністр закордонних справ Хошияр Зібарі впродовж двох термінів сумлінно займаючись загальноіракськими справами, багато зробили і для курдського населення. Курди отримали певні гарантії безпеки і позиції в державному механізмі Іраку: зріс вплив курдів у армії, виконавчій та законодавчій (у парламенті) гілках влади.

Курдська фактор почав набувати все більшого значення в регіоні Близького Сходу, в тому числі для американської та іранської політики.

Нині курдські партії та організації досягли певного рівня взаємодії із стратегічними інтересами США і Великобританії. Курдський політикум зумів в складних умовах підготовки та проведення війни в Іраку здійснити стратегічні альянси і не обмежитися радикалізмом, властивим для будь-якого національно визвольного руху. Усі зацікавлені держави Близького Сходу зрозуміли, що якщо еліта США і Великобританії зацікавлена в розвитку політичних відносин з курдською елітою на півночі Іраку, то необхідно встановлювати певні відносини з державою, яку так чи інакше, буде створено в Північному Іраку.

Тепер склалися різні позиції щодо перспектив участі курдської еліти в політичному процесі Близького Сходу. При цьому виникає питання контролю родовищ нафти та Кіркуку.

Вуглеводні, головне багатство Іракського Курдистану, швидко перетворюють цей стратегічно важливий куточок Близького Сходу, розташований на північному сході Іраку. Запаси нафти в іракському Курдистані оцінюються в 45 млрд. барелів і вважаються четвертими на планеті. Запасів природного газу тут також може вистачити на сто років. Не дивно, що, володіючи такими природними

багатствами, регіональний уряд Курдистану стає серйозним актором у цьому геологічно привабливому, але політично дуже нестабільному регіоні.

Для Ербіля почалася епоха «вуглецевої демократії». Певний час Ербиль називали в нафтовому світі столицею геологорозвідувальних робіт. Прийняття регіонального закону про нафти сприяли значному залученню в регіон іноземних фірм.

Тут виникає необхідність прояснення витоків впливу енергетичних відносин на політичну сферу життя суспільства. Як зазначає американський дослідник Тімоті Мітчел (Timothy Mitchel), ці відносини стали в центрі уваги суспільства в контексті центрального місця вугілля в розвитку економіки. Він вважає, що термін «вуглецева демократія» спочатку розумівся в контексті центрального місця вугілля в розвитку масової демократії в Західному світі. Таким чином було закладено пріоритетні основи енергетичної політики та дипломатії у Великобританії та США. Тімоті Мітчелл аналізує «політичну владу» в контексті «соціально-технічних світів» віку нафти [12, с.8].

Ми вважаємо, що С.Джевонс [8] був одним з перших, хто розглядав роль вугілля в економіці та пов'язував це питання з аналізом стану демократизації політики Великобританії. Говорячи про «вуглецеву демократію» С.Джевонс вказував на ті обставини, що «вся структура багатства» заснована «на фундаменті невігластва, убогості і вадах». С. Джевонс вимагає скорочення праці дітей на виробництві, розвитку системи загальної освіти, здатну боротися з «необачністю і пияцтвом в середовищі нижчих класів». Замість того щоб витратити матеріальне багатство на розкіш, хвастощі і корупцію, країна повинна домагатися «збільшення ефективності праці наступного покоління». У висновку він попереджав про те, що «зараз у нас ранок національного процвітання, і ми вже наближаємося до полудня. Однак нині ледь почали виплачувати моральні та соціальні борги мільйонам наших співгромадян, які нам необхідно виплатити до настання вечора.

Важливий внесок у формування моделі «вуглецевої демократії» зробив Кейнс. М. Кейнс напрацював нові методи опису та управління внутрішнім оборотом грошей. Кейнс читав книгу С. Джевонса про проблеми вугілля, готуючи до публікації власну працю «Загальна теорія». В 1936 році він прочитав лекцію про С. Джевонса в Королівській статистичній спілці. Показовою рисою тієї трансформації економічного мислення, в якій свою роль зіграв Кейнс, є те, що вичерпання вугільних ресурсів більш не представлялося кризою. Управління вугільними запасами тепер можна було замінити запасами валюти [10].

Аналітики Г.Л. Брейлсфорд і Е. Д. Мореля (Hobson J.A) стверджують, що дискурс щодо повоєнної демократії та права точився навколо ролі імперіалізму і боротьби за матеріальні ресурси. Ці вчені вважають, що причини війни полягають у неконтрольованому потоці фінансів за кордон і обумовленою цим потоком конкуренцією за корисні копалини. Зокрема Генрі Брейлсфорд (Brailsford H. N. присвятив цій темі свою книгу «Війна сталі і золота» [4]. Ця книга була опублікована напередодні Першої світової війни і аналізує зв'язок між дефіцитом ресурсів та станом фінансів. Він писав, що крах спекулятивних кредитів, наданих британськими та французькими банкірами уряду Єгипту мав на меті окупацію долину Нілу. Створений прецедент надав підстави для відкритого змагання європейських держав за інші африканські території. А Берлінський акт 1885 р. вперше створив правовий механізм захоплення колоній, визначивши філософію колоніалізму, засновану на відповідальності цивілізованих держав за «моральне

і матеріальне благополуччя» варварів – нижчих рас. Визначалася норма права і міра для тубільного населення в можливості розпоряджатися собою. Малося на увазі, що колоніалізм ґрунтувався на згоді колонізованого населення, причому ця згода досягалася завдяки угодам з місцевими правителями. Події, що відбулися в десятиліття до початку Першої світової війни, за логікою Брейлсфорд, лише ускладнили проблему. Як писав Брейлсфорд, витоки Першої світової війни слід шукати не в порушенні балансу сил в Європі, а в шахтах Марокко і залізницях Месопотамії. «Війна сталі і золота» витримала до 1918 року десять видань і містила пропозиції по створенню Ліги Націй. Ліга мала бути схожа на «Лігу підтримання миру», в рамках якої великі держави погоджувалися використовувати колективну силу проти держав-агресорів.

В якості економічної структури Ліги за ідеєю Брейлсфорд та соціалістів, які поділяли його погляди, мав стати постійним орган влади, який займається: інтернаціоналізацією експорту капіталу; регулюванням конкуренції за концесії; контролем торгових шляхів, судноплавних каналів та вільних портів; узгодженням обсягів інвестицій в усі мінеральні концесії. Брейлсфорд хотів, щоб мандати підлягали «ретельному постійному інспектуванню з боку чиновників Ліги Націй» і складали «насамперед економічну структуру», відповідальну за розподіл сировини, такої як вугілля, залізо, нафта, бавовна, шерсть, фосфати і зерно. Брейлсфорд запропонував використовувати Марокканську угоду в якості зразка міжнародного правового акту регулювання доступу до неєвропейських регіонах. Дж. А. Гобсон (Hobson J.A) [9] Він посилався на цей прецедент як на зразковий механізм спільного міжнародного контролю, що замінить колоніалізм. Ця ідея була підтримана Вудро Вільсоном. Перетворення демократії на самовизначення забезпечило збереження європейського контролю, в тому числі і контролю над нафтою. У той же час імперські влади, застосовуючи принцип самовизначення, могли діяти в руслі якогось нового ідеалізму. Вудро Вільсона і далі будуть пов'язувати з цим ідеалом, і майже сто років потому події в Іраку, націлені на створення арабської демократії, рефлексувалися як відродження й утвердження вільсонівського «ідеалізму».

Дослідник Д.К. Філдхаус (Fieldhouse David K). порівнюючи стратегії англійського та французького імперіалізму на Близькому Сході, розглянув наслідки введення мандатної системи в колишніх арабських провінціях Османської імперії. Д.К. Філдхаус стверджує, що в більш широкому сенсі картина британського і французького панування на Близькому Сході була схожа: обидві імперські держави намагалися правити через підконтрольні місцеві еліти. При цьому мандат для Палестини характеризується як найбільш ганебним провалом в британській імперській історії [7].

Фредерик Лугард (Lugard Frederick D), колишній британський губернатор Нігерії, пояснив відмінність між моральними та матеріальними сторонами колоніалізму в своїй роботі «Подвійний мандат», написаної як раз перед тим, як він прийняв призначення на пост британського представника в Постійної Мандатної Комісії Ліги, який він займав з 1922 – 1936 рр. Свій класичний текст по тубільному правлінню він написав одночасно в якості керівництва для колоніальних чиновників і як критику спроб британського робітничого руху підпорядкувати імперіалізм демократичному контролю. Матеріальна частина подвійного контракту являла собою зобов'язання забезпечити «розробку природних ресурсів для

взаємної користі народу і людства в цілому». Як стверджував Лугард, імперська влада являла собою «підлеглих рас, а з іншого боку, за розвиток матеріальних ресурсів, вигідне для людства в цілому». Зобов'язання по «розвитку» світових ресурсів стало відповіддю на ліву критику імперії, яка для Лугард стала мішенню в ув'язненні до його 600-сторінкового тексту [11].

Мітчелл Тімоті у вищезгаданому дослідженні «Вуглецева демократія: Політична влада в епоху нафти» стверджує, що корпоративна демократія після-воєнної Західної Європи будувалася США заради реорганізації потоків енергії. Засоби Програми відновлення Західної Європи допомогли оплатити створення нафтопереробних заводів. Побудувавши інфраструктуру, необхідну для переходу з вугілля на нафту. У Західній Європі не було великих родовищ нафти, так що додаткова нафта надходила з Близького Сходу, де працювали американські нафтовидобувні компанії. США також взялися постачати сталь і будівельне обладнання в Перську затоку для будівництва трубопроводу, що йде зі сходу Саудівської Аравії до Середземномор'я, що дозволило швидко збільшити поставки нафти в Європу. Одночасно адміністрація Плану Маршалла розробила глобальний ціновий план для нафти. Нафта з Близького Сходу була набагато дешевше, якщо порівнювати з відповідними витратами на американську нафту, ціна на яку залежала від виділяються державою квот на видобуток [12].

Й нині в переговортний процес в Ербілі ведуть гіганти – Exxon Mobil, Chevron, Total. Вони разом з турецькою енергетичною компанією Genel і китайською Sinopet зважилися підписати угоди на розвідку і розробку родовищ з курдами безпосередньо, минаючи федеральний уряд в Багдаді. Курди вважали таку практику можливою з мотивів, що підписання контрактів відбулося в умовах, коли іракський парламент ще не ухвалив закон про нафту, який має регулювати всі розбіжності щодо видобутку, транспортування і продажу нафти (проблеми апстріму та даунстріму).

Зокрема, компанія «Exxon Mobil» отримала істотні привілеї в розробці нафтогазових родовищ в Іракському Курдистані. Однак було заблоковано ініціативу про надання привілеїв іншій американській нафтової корпорації – «Chevron». Експерти наголошують, що саме демократи лобіюють інтереси даної корпорації, конкурента «Exxon Mobil». У даному аспекті для республіканських еліт і «Exxon Mobil» вигідні ослаблення центральної влади в Багдаді і зростання пливку Курдистану.

Експерти з Рейтерс аналізуючи поведінку ключових гравців таємних переговорів 2011 р. за участю Exxon зазначали, що її основною метою була допомога в просуванні проекту курдської незалежності [13].

Крім того, в Іракському Курдистані, на відміну від Іраку, закордонному інвестору надаються юридичні гарантії, що істотно знижує ступінь його правових ризиків. Нарешті, Ербіль надає міжнародним компаніям більш вигідні умови співпраці, ніж федеральний уряд: угоду про розподіл продукції гарантує отримання прибутку і більш м'який податковий режим.

За великим рахунком, у інвестицій в курдську нафту, як зазначали ще в 2013 р. експерти по інвестиціям в енергетику країн Близького Сходу та Африки, є лише одна ризикова ланка – сепаратистські настрої курдського етносу. Така поведінка стимулює в регіоні конфлікти, в яких сторонами протистояння інтересів

стануть не тільки Багдад і Ербіль, але й інші актори міжнародних відносин: країни де курдська проблема також гостро стоїть, зацікавлені в паливно-енергетичних ресурсах; геополітичні суперпотуги.

Багдад такі самостійні курдські нафтові трансакції, звичайно, не схвалює. Іракський уряд не визнає контракти, підписані курдами без схвалення Міністерства нафтової промисловості Іраку, і погрожує застосувати санкції проти закордонних нафтогазових підприємців. Одним з таких санкційних заходів стала практика зняття з тендерів по допуску до геологорозвідувальної та видобувної діяльності на території Іраку зарубіжних нафтовиків, які підписали контракти з курдами. Однак погрози, як правило, не спрацьовували. Іноземні інвестиції йшли в Ербіль: п'ятдесят великих і середніх компаній вклали в Кіркук вже понад 20 млрд. доларів.

Не можна сказати, що Багдад налаштований лише на конфронтацію. Звичайно, в уряді хочуть нормалізувати відносини з курдами. Бажаючи залагодити суперечності в Ербіль вперше за два останні роки відвідав прем'єр Малікі. Однак його переговори з президентом Курдистану Масуд Барзані знову закінчилися нічим і носили в основному символічний характер. Для обох зацікавлених сторін зрозуміла значна ціна питання впливу на стан паливно-енергетичного комплексу регіону. Це проблема політичних альянсів та самостійності.

Проте, експерти наголошують, що складається враження, що в переговорах з непоступливим Багдадом перевага на боці курдів. Непоступливість Малікі сприяла настроям курдів по виходу зі складу Іраку. З іншого боку, в Ербілі мріють про незалежність, але воювати з-за неї тоді не мали наміру. Курдська еліта мала надію на те, що Ірак повільно розпадеться [1-3;13].

Експерти вважають, що багатства Кіркука можуть принести й неприємності. Справді, вже вісім десятиліть, з моменту відкриття першого нафтового родовища в районі Кіркука у 1927 році, нафта була джерелом не тільки доходів, а й чималих бід. Зараз в Ербілі сподіваються змінити традицію і забезпечити за допомогою паливно-енергетичних ресурсів інтереси курдської еліти [1-3;13].

Крім того, вираховувалася курдська частка в доході виходячи з кількості курдів і населення всього Іраку. Курдська еліта розраховувала на 17% від всіх природних багатств країни. Регіональний уряд пропонував відраховувати центру 83% з від прибутків, отриманих від продажу нафти, але центр такий поділ не влаштовував. Багдад, в свою чергу, теж звинувачував Ербиль в недотриманні конституції, сепаратизмі і відмовляється визнавати контракти, укладені регіональним урядом безпосередньо із зарубіжними нафтовими компаніями.

Для турецької сторони виникнення Курдистану, з одного боку – геополітичний виклик, з іншого – широкі економічні можливості. Геополітичний виклик пов'язаний з подальшим розширенням Курдистану, що охоплює частину сучасних територій Туреччини. Проте був і позитивний момент. Турецька еліта очікувала той момент. Коли іракський Курдистан зможе офіційно продавати нафту Туреччині і створити безальтернативні маршрути експорту енергоресурсів через Туреччину. В цьому контексті в офіційна Анкара зможе вести обережну і збалансовану політику в регіоні.

Нині Іракський Курдистан завершив транспортну гілку, що сполучає Кіркук з недавно побудованим трубопроводом, що йде в Туреччину. Цей маршрут має зміцнити контроль Курдистану над родовищами північного Іраку і зменшить

його залежність від Багдаду. Нова гілка дозволяє курдам почати експорт нафти з Кіркука використовуючи свою трубопровідну мережу, що дає їм важливе джерело доходів і задовольнити їх прагнення державності. Гілка пов'язує купол Авана (Avana) з куполом Хумала (Khurmala), від якого починається курдський трубопровід.

Нафтопровід було побудовано без схвалення федерального центру, що спричинило нову суперечку з курдським автономним районом в трактуванні конституції Іраку і розподілу доходів від реалізації нафти. Курдська еліта стверджує, що Конституція 2005 р. дала Курдистану не тільки власний уряд, але і певний рівень автономії.

З введенням в дію нафтопроводу у курдів з'явився новий потужний механізм впливу в суперечках з центром. Зросла можливість збільшити рівень експорту нафти. Нафту курди продавали й раніше, але на рівні 100 тис. барелів на добу, і по нафтогонах, що належали Багдаду. Існувала реальна можливість закриття їх для курдської нафти.

Проте відбувся успішний наступ угруповання Ісламської держави Іраку та Леванту (ISIL (ІГІЛ)). В цих умовах американська еліта спробувала підштовхнути центральні влади регіону і курдів до об'єднання перед обличчям серйозної загрози. При цьому існувало розуміння, що, навіть об'єднавшись, Аль-Малікі та Барзані не зможуть вести ефективну кампанію проти ІГІЛ без військово-технічної допомоги Вашингтону.

Крім того, Багдад втрачаючи контроль над територією країни був змушений піти на ряд поступок еліті курдів.

Почалися спроби залучити загони ополченців з числа курдів і арабів-шиїті до здійснення наземної операції проти ІГІЛ. Даний курс може призвести до подальшого розпалювання етноконфесійної війни в Іраку і регіоні в цілому. При цьому курдам пропонують роль третьої сили, або передового загону, в боротьбі з ісламістами.

Ряд аналітиків вважає, що після взяття Синджару у курдів теоретично було три варіанти дій: (1). «Панкурдській», тобто злиття сил курдів Південного (іракського) і Західного (західного) Курдистану і створення на базі цього великого курдського району «Великій Кандиль», який би об'єднав в собі курдські землі, розташовані на території Іраку і Сирії. З одного боку, це призвело б до створення значного курдського району, але, з іншого боку, до зростання ризиків зіткнення з суперпотугами. Об'єктивно проти цього варіанту нині виступають не тільки всі зовнішні чинники, а й практично майже всі курдські фракції, незалежність, а дець навіть і конфліктність яких у відносинах один з одним істотно зросла останнім часом; (2). Максимально дистанціюватися від чисто арабського збройного конфлікту і зосередити свої зусилля на захисті районів компактного проживання курдів, включаючи надання військової та іншої допомоги найбільш постраждалим від агресії ІГІЛ курдам-езидам в районі Синджара і поблизу прикордонного з Туреччиною міста Кобань. Крім того стає все більш очевидним, що тільки військовими заходами проблеми безпеки в Іраку і збереження держави як єдиного цілого вирішити не вдасться. Антисуннітська політика може втягнути іракських курдів в нову громадянську війну, скомпрометувати курдських лідерів перед арабським населенням і в майбутньому створити проблему в налагодженні відносин із сусідніми арабо-сунітськими провінціями; (3). Участь з

Багдадом у очолюваній США коаліції і проти ІГІЛ на території власне Іраку, де найважливішою і наступною по порядку реалізації був штурм Мосула [1-3;13].

Тоді стало очевидним, що уряду аль-Маліка не вдається впоратися із завданнями щодо нормалізації ситуації в Іраку і виведення країни з тривалої політичної та фінансово-економічної кризи. Це посилює небезпеку розколу країни за етно-конфесійною ознакою. Причому іракський прем'єр-міністр, який є шиїтом, непопулярний як серед арабів-сунітів, так і арабів-шиїтів, які виступають проти волюнтаристських методів його правління.

Крім того, нині США і Іран, правда, рухомі різними цілями, тим не менш, бачать майбутнє Іраку формально однаково. Ірак, за їхніми уявленнями, повинен зберегти територіальну єдність. В результаті Ербіль і Багдад, по-своєму пов'язані одночасно і з Вашингтоном, і з Тегераном, виявилися не тільки союзниками, але були змушені рахуватися, а, можливо, і формально прийняти зобов'язання. Ця перспектива передбачає збереження єдиного Іраку, в якому будуть змушені примиритися араби-шиїти, араби-сунітами і курди.

Ця версія зобов'язань може бути підтверджена рядом фактів: (1). Передача влади Нурі ель-Маліком Хейдар ель-Абаді. Останній взявся за усунення перепон у відносинах між Ербілем і Багдадом. Мова зараз йде про де факто рівних правах Ербіля і Багдада в політико-правовому та соціально-економічному розвитку підконтрольних їм територій при збереженні федеративного єдності, але з досить слабким федеративним центром; (2). Укладення угоди 2 грудня 2014 року щодо постачання нафти та домовленості по родовищах світового значення в районі Кіркука; (3). Визнання права Ербіля на організацію самооборони; (4). Прийняття бюджету і фінансування курдських військових формувань – бригад пешмерга; (5). Центральна влада дозволила пряме постачання іракським курдам озброєнь і бойової техніки західними країнами; (5). Дозволено отримувати допомогу іноземних держав у підготовці курдських військових кадрів.

Ці заходи можна вважати черговим кроком на шляху до формування вищезгаданої форми державності. Таким чином у курдів виникли певні міжнародні зобов'язання, які є частиною їхнього плану отримання більшої незалежності і самостійності в рамках Іраку як федерації, що припускає, що Ербіль стане максимально повноправним союзником по коаліції проти ІГІЛ. Сьогодні Ербіль не може вирішити питання про незалежність від Іраку, але може істотно посилити свої позиції всередині Іраку, саме в цьому, може бити, і полягає суть нинішньої лінії Ербіля.

Вищевикладене дозволяє зробити певні висновки. Нині існує потреба в новому баченні міжнародного права, здатному забезпечувати більш безпечний, більше гармонійний і більш справедливий світопорядок. Призначення цього «нового» міжнародного права, як видається, має складатися не тільки і не стільки в збереженні балансу інтересів більшості держав, скільки в забезпеченні найбільш загальних інтересів усього людства в цілому. Інакше кажучи, «нове» міжнародне право має регулювати відносини між державами не просто в інтересах своїх народів, а й так, щоб ці інтереси не суперечили б інтересам людства в цілому. У цьому зв'язку видається, що основною метою «нового» міжнародного права слід визнати стійкість глобального (загальнолюдського) розвитку, тобто безпечне, вільне, всебічний і гармонійний розвиток кожної особистості, кожного народу і кожної держави в злагоді з навколишнім природним і соціальним

середовищем на основі рівних прав і рівних можливостей. Процес формування «нового» міжнародного права, видимої, і буде являти собою рішення вищезазначеної триєдиної завдань.

Аннотація. *В контексте борьбы за мировое лидерство идет соревнование за направления реформирования международного права, а вместе с ним и экономического международного порядка. Мировое сообщество ожидает, что это будет такой вектор, который позволит поддерживать хотя бы относительную устойчивость общемирового развития.*

Annotation. *In the fight for global leadership is going competition for the reform areas of international law, and with it the international economic order. The international community expects that it will be a vector that will support at least relative stability of global development.*

Література:

1. Исламизация курдского движения против «мягкого ислама» Гюлена-Эрдогана: интервью Юрия Набиева. – Электронне джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: – <http://www.regnum.ru/news/polit/1618551.html#ixzz3Nvn2bDe>
2. Касаев Эльдар. Нефтяная автономия / Эльдар Касаев // Эксперт. – 2013. – №9 (841). – 04 марта. – Электронне джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: <http://expert.ru/expert/2013/09/neftyanaya-avtonomiya/>
3. Макаренко Вадим. Выбор сделан в пользу усиления позиций Эрбиля в Ираке / Вадим Макаренко. . – Электронне джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: http://kurdistan.ru/2015/01/13/articles-23168_Vybor_sdelan_v_polzu.html
4. Dmitry Zhdannikov. Special report: How Exxon helped make Iraqi Kurdistan / Dmitry Zhdannikov, Isabel Coles, Ned Parker // reuters. – 2014. – 12.05. – Электронне джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: <http://www.reuters.com/article/2014/12/05/us-mideast-crisis-kurdistan-special-repo-idUSKCN0JI0TN20141205>
5. Brailsford H. N. The War of Steel and Gold: A Study of the Armed Peace. 10th -edn. London: G. Bell & Sons, 1918. – 354 p.
6. Fieldhouse David K. Western Imperialism in the Middle East, 1914–1958 / David K. Fieldhouse. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 400 p
7. Jevons William Stanley. The Coal Question / William Stanley Jevons. – Nabu Press, 2012. – 418 p.
8. Hobson J.A. Towards International Government. – New York: Macmillan, 1915. – 261 p.
9. Keynes John Maynard. William Stanley Jevons / The Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume 10. – London: Macmillan, 1972 [1936]. – P. 109-60
10. Lugard Frederick D. The Dual Mandate in British Tropical Africa. Fifth Edition. London: Frank Cass & Co. L P., 1965. – 643 p.
11. Mitchel Timothy. Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil / Timothy Mitchell. Verso, November 2011. – 288 p.

Збірник наукових праць

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ЧАСТИНА 1

Шеф-редактор
Науковий редактор
Відповідальний редактор

Поплавський М. М.
Степанов О. П.
Солоха Д. В.

*Дизайнер обкладинки та
комп'ютерна верстка*

Сергій Шашенко

**Матеріали наукового видання опубліковані в авторській редакції,
мовою оригіналу. Відповідальність за точність наведених фактів
в публікаціях несе автор.**

**При використанні матеріалів збірника посилання на нього
є обов'язковим.**

Редколегія видання не завжди поділяє позицію авторів.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації КВ № 20939 – 10739Р
від 02. 09. 2014 р.

Підписано до друку 09. 12. 2014 р.
Формат 70*108/16. Папір офсет. №1. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 65,5. Обл.-вид. арк. 79,21. Наклад 500 примірників.

Віддруковано з оригінал-макету
на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Чигоріна, 14